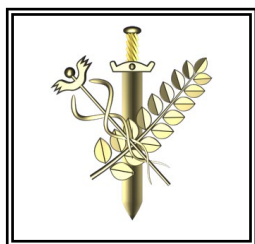

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

і БЕЗПЕКА

Науковий журнал

№ 1 (96) 2025

DOI: 10.32631/pb.2025.1

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у травні 2002 р.

Харків 2025

Журнал належить до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України (дод. 1 наказу МОН України від 17.03.2020 № 409) і є фаховим з юридичних наук (наказ МОН України від 12.05.2015 № 528)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 11 від 27.03.2025

Головний редактор: **В. В. Сокурено**, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ, Україна)
Заступник головного редактора: **Л. В. Могілевський**, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (ХНУВС, Україна)
Відповідальний секретар редколегії: **С. Є. Абламський**, кандидат юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

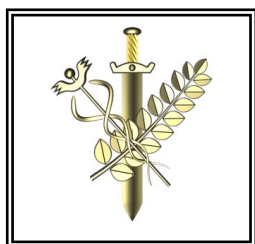
Редакційна колегія журналу:

Д. Б. Базарова, кандидат юридичних наук, доцент (Ташкентський державний юридичний університет, Республіка Узбекистан)
О. М. Бандурка, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (ХНУВС, Україна)
В. І. Барко, доктор психологічних наук, професор (Державний науково-дослідний інститут МВС України (м. Київ), Україна)
О. І. Безпалова, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (Департамент науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації, Україна)
С. М. Бортник, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, Україна)
М. Ю. Бурдін, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, Україна)
А. Вашко, кандидат юридичних наук, доцент (Університет імені Матей Бела, Словаччина)
Л. Гамарра-Амайя, магістр права, професор (Католицький університет Колумбії, Колумбія)
О. М. Головка, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна)
С. М. Гусаров, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (ХНУВС, Україна)
П. ван Дайне, доктор філософії, професор (Утрехтський університет, Нідерланди)
А. Ді Ронко, доктор філософії в галузі кримінології (Есекський університет (м. Колчестер), Сполучене Королівство)
А. Еліа, доктор наук, професор (Школа міжнародних відносин Балсілли, Канада)
О. О. Євдокімова, доктор психологічних наук, професор (ХНУВС, Україна)
Г. Лікдз, доктор філософії (Університет Святого Климента Охридського, Республіка Північна Македонія)
М. А. Ключко, доктор філософії в галузі соціології, доцент (Університет штату Огайо (м. Меріон), США)
К. фон Лампе, доктор філософії в галузі кримінального права та кримінології (Берлінська школа економіки та права, Німеччина)
О. М. Литвинов, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України (Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського "Харківський авіаційний інститут", Україна)
О. П. де Ліма-молодший, кандидат юридичних наук (Федеральний університет Ріо-Гранде-ду-Норте, Бразилія)
А. Марковська, доктор філософії (Університет Англія Раскін (м. Кембридж), Сполучене Королівство)
В. С. Медведєв, доктор психологічних наук, професор (Національна академія внутрішніх справ, Україна)
Н. Ч. Нгуіндіп, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (Університет Дшанга, Камерун)
М. Сафта, кандидат юридичних наук, професор (Університет Тіту Майореску, Румунія)
А. Серджі, доктор філософії в галузі соціології та кримінології (Есекський університет (м. Колчестер), Сполучене Королівство)
П. Стоянов, доктор наук (комунікаційні технології), професор (Південно-Західний Університет «Неофіт Рілські», Болгарія)
Ф. Шабані, доктор юридичних наук, професор (Університет Тетова, Республіка Північна Македонія)
Д. В. Швець, доктор юридичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України (Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна)
Г. Шимич, кандидат наук у галузі кримінального права, доцент (Університет «VITEZ», Боснія і Герцеговина)
М. Ягер, доктор філософії, професор кримінології (Люблянський університет, Словенія)

- ✉ Статті журналу проходять рецензування, яке організують члени редколегії. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ✉ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International», доступ до паспорту видання: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ✉ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>) і на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Повний актуальний перелік баз, репозитаріїв, бібліотек, каталогів можна побачити на сайті видання.
- ✉ Доступ до профілю журналу в Google Академії: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ✉ При передруку посилання на журнал «Право і безпека» обов'язкове.

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS

LAW

and SAFETY

Scientific journal

No. 1 (Vol. 96) 2025

DOI: 10.32631/pb.2025.1

Founder and publisher –
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in May, 2002

Kharkiv 2025

The journal belongs to the category "B" of the List of scientific professional editions of Ukraine (add. 1 of the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from March 17, 2020, No. 409) and is a professional edition in the field of juridical science

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 11 dated from March 27, 2025

Chief Editor: *V. V. Sokurenko*, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs, *Ukraine*)
Deputy Editor: *L. V. Mohilevskiy*, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
Executive Secretary of Editorial Board: *S. Ye. Ablamskyi*, Candidate of Law, Associate Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

Editorial Board:

O. M. Bandurka, Doctor of Law, Professor, Correspondent Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
V. I. Barko, Doctor of Psychological Sciences, Professor (State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kyiv), *Ukraine*)
D. B. Bazarova, Candidate of Law, Associate Professor (Tashkent State Law University, *The Republic of Uzbekistan*)
O. I. Bezpalova, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine (Department of Science and Education of Kharkiv Regional State Administration, *Ukraine*)
S. M. Bortnyk, Doctor of Law, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
M. Yu. Burdin, Doctor of Law, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
A. Di Ronco, Doctor of Philosophy in Criminology (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)
P. C. van Duyne, Doctor of Philosophy, Professor (University of Utrecht, *Netherlands*)
A. Elia, Doctor, Professor (Basilie School of International Affairs, *Canada*)
L. Gamarra-Amaya, LL.M., Professor (Catholic University of Colombia, *Colombia*)
O. M. Holovko, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (V. N. Karazin Kharkiv National University, *Ukraine*)
S. M. Husarov, Doctor of Law, Professor, Correspondent Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
G. Ilikj, PhD in Political Science (University "St. Kliment Ohridski", *Republic of North Macedonia*)
M. Jager, Doctor of Philosophy, Professor of Criminology (University of Ljubljana, *Slovenia*)
M. Klochko, Ph.D., Associate Professor (Ohio State University (Marion), *USA*)
K. von Lampe, Doctor of Philosophy in Criminal Law and Criminology (Berlin School of Economics and Law, *Germany*)
O. P. de Lima Junior, PhD in Law (Federal University of Rio Grande do Norte, *Brazil*)
O. M. Lytvynov, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute", *Ukraine*)
A. Markovska, Ph.D. (Anglia Ruskin University, Cambridge, *United Kingdom*)
V. S. Medvediev, Doctor of Psychological Sciences, Professor (National Academy of Internal Affairs, *Ukraine*)
N. Ch. Nguindip, Ph.D., Senior Professor (University of Dschang, *Cameroon*)
M. Safta, PhD, Professor (Titu Maiorescu University, *Romania*)
A. Sergi, Doctor of Philosophy in Sociology and Criminology (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)
F. Shabani, Doctor of Law, Professor (University of Tetova, *Republic of North Macedonia*)
D. V. Shvets, Doctor of Law, Associate Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (Odesa State University of Internal Affairs, *Ukraine*)
G. Šimić, PhD in Criminal Law, Associate Professor (University "VITEZ", *Bosnia and Herzegovina*)
P. Stoyanov Apostolov, Doctor of Sciences (Communication Technology), Professor (South West University "Neofit Rilski", *Bulgaria*)
A. Vaško, Ph.D., Assistant Professor (Matej Bel University, *Slovakia*)
O. O. Yevdokimova, Doctor of Psychological Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

- ✂ Journal's articles undergo peer review organized by the members of the Editorial Board. The views of the authors may not coincide with the position of the Editorial Board.
- ✂ The journal is included into the international scientometrical database "Index Copernicus International", access to the edition's passport: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ✂ E-copy of the journal is available free of charge on the website of the edition (<http://pb.univd.edu.ua>) and on the website of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadskyi of the National Academy of Sciences of Ukraine (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). The full up-to-date list of bases, repositories, libraries, catalogs can be observed on the website of the edition.
- ✂ Access to the Google Scholar journal's profile: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ✂ The reference to the journal "Law and Safety" is obligatory in case of reprinting.

ЗМІСТ

ГРЕЧЕНКО В. А., КЛОЧКО А. М. Роль міліції УРСР у протидії злочинності наприкінці 1960-х рр.	9
ТВЕРДОХЛЄБОВА Н. Є. Особистісні трансформації в процесі професійної самореалізації (англ.)	21
ЖОРНОКУЙ В. Г. Представництво та перевищення повноважень органів підприємницького товариства: питання теорії та правозастосування	29
ЖОРНОКУЙ Ю. М. Проблеми сучасного корпоративного законодавства та перспективи його розвитку	40
КЛІМУШИН П. С. Проблемні аспекти стандартизації кібербезпеки Інтернету речей	53
ПОЛОВНИКОВ В. В. Інформаційна безпека особового складу Державної прикордонної служби України: проблемні питання нормативно-правового регулювання	67
БУГАЙЧУК К. Л., ШЕРЕМЕТ К. Ю. Правовий статус служби освітньої безпеки Національної поліції України	78
МОРДВИНЦЕВ М. В., ПАШНЄВ Д. В., НАКОНЕЧНИЙ В. С. Особливості використання технологій відеоаналізу та програмного забезпечення з розпізнавання облич у кримінальному аналізі	90
ШАПОВАЛ К. А. Міжнародні та європейські стандарти правосуддя у справах, пов'язаних із домашнім насильством	104
ЛОГВИНЕНКО І. А., ЛОГВИНЕНКО Є. С. Вплив варно-кастової системи на шлюбно-сімейні відносини в Індії: історико-правовий вимір	119
МУНІР С., ХІДАЯТІ Р., СУНАРДІ Правові аспекти управління непрацюючими кредитами в системі незабезпечених мікрокредитів KUR в індонезійському банку «Сіарія» (англ.)	131
РАХМАНІЯ С. Н., СУКАРМІ, ХАДІЯНТІНА С. Правовий аналіз законодавчого обґрунтування (ratio legis) ризик-орієнтованої реформи ліцензування бізнесу в Індонезії: дослідження Постанови № 24/2018 та Постанови № 5/2021 (англ.)	140
ПОПОВА С. О., ГЛАЗКОВА В. О. Компенсація моральної шкоди, завданої закладам вищої освіти внаслідок війни	150

КІКІ А. А., СІХАБУДІН, ВІДХІЯНТІ Х. Н.

Юридична відповідальність забудовників багатоквартирних будинків,
стосовно яких порушено справу про банкрутство, в контексті Циркулярного листа
Верховного Суду № 3 від 2023 року (англ.)163

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Сторінка редакції.....172

CONTENT

GRECHENKO V. A., KLOCHKO A. M. The role of the Ukrainian SSR militia in combating crime in the late 1960s (<i>Ukr</i>)	9
TVERDOKHLIEBOVA N. Ye. Personal transformations in the process of professional self-realization.....	21
ZHORNOKUI V. H. Representation and exceeding the powers of bodies of an entrepreneurial company: issues of theory and law application (<i>Ukr</i>)	29
ZHORNOKUI YU. M. Problems of modern corporate legislation and prospects for its development (<i>Ukr</i>).....	40
KLIMUSHYN P. S. Problematic aspects of IoT cybersecurity standardisation (<i>Ukr</i>).....	53
POLOVNIKOV V. V. Information security of the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine: problematic issues of normative and legal regulation (<i>Ukr</i>).....	67
BUHAICHUK K. L., SHEREMET K. YU. Legal status, tasks and powers of the educational security service of the National Police of Ukraine (<i>Ukr</i>).....	78
MORDVYNTSEV M. V., PASHNIEV D. V., NAKONECHNYI V. S. Specifics of using video analysis technologies and facial recognition software in criminal analysis (<i>Ukr</i>)	90
SHAPOVAL K. A. International and European standards of justice in cases related to domestic violence. Law and Safety (<i>Ukr</i>)	104
LOHVYNNENKO I. A., LOHVYNNENKO YE. S. The impact of the varna-caste system on marriage and family relations in India: historical and legal dimension (<i>Ukr</i>)	119
MUNIR S., HIDAYATI R., SUNARDI Legal aspects in managing non-performing loans in unsecured KUR micro at Bank Syariah Indonesia.....	131
RACHMANIA S. N., SUKARMI, HADIYANTINA SH. Legal analysis of the ratio legis behind risk-based business licensing reform in Indonesia: a study of PP No. 24/2018 and PP No. 5/2021	140
POPOVA S. O., HLAZKOVA V. O. Compensation for moral damage caused to higher education institutions due to the war (<i>Ukr</i>)	150

KIKY A. A., SIHABUDIN, WIDHIYANTI H. N.

Legal responsibility for developers of flats filed for bankruptcy in the perspective
of SEMA number 3 of 2023.....163

TO AUTHORS' OF SCIENTIFIC JOURNAL "LAW AND SAFETY" ATTENTION

Editorial Board's Notes (*Ukr*)172

УДК 351.74.08(477)«196»

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.01>**ВОЛОДИМИР АНАТОЛІЙОВИЧ ГРЕЧЕНКО,**

доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра гуманітарних дисциплін та українознавства;

 <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>,
e-mail: grechenko18@gmail.com;

АНАТОЛІЙ МИКОЛАЙОВИЧ КЛОЧКО,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-6898-964X>,
e-mail: klochko2016a@gmail.com

РОЛЬ МІЛІЦІЇ УРСР У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НАПРИКІНЦІ 1960-Х РР.

Упродовж 1967–1968 рр. злочинність у республіці залишалася на доволі високому рівні, але й протидія їй з боку органів міліції посилювалася та вдосконалювалася. Актуальною проблемою була боротьба з хуліганством. У цей період фіксувалися випадки зухвалих нападів злочинців на чергові наряди міліції. У Міністерстві охорони громадського порядку УРСР були систематизовані дані щодо цих випадків, за допомогою чого було виявлено, що в низці випадків не була забезпечена надійна охорона приміщень органів та підрозділів міліції. Економічна злочинність у 1960-х рр. у республіці набула значних масштабів, що було зумовлено розкраданням державної та кооперативної власності, спекуляцією, хабарництвом, незаконними валютними операціями. Небезпека злочинів у сфері господарської діяльності полягала в тому, що вони зазвичай були пов'язані зі створенням злочинних груп, інколи великих і розгалужених. Такий спосіб учинення розкрадань і хабарництва сприяв ретельному маскуванню злочинів. Водночас багатьох осіб, які вчинили злочини у цій сфері, було викрито та притягнуто до кримінальної відповідальності завдяки діяльності органів міліції. Проте ще недостатньо ефективно для цього використовувалася агентура, оперативні обліки, можливості криміналістики, діяльність дільничних уповноважених, інших служб міліції та громадськості. У цей період поширеним недоліком у діяльності міліції була недостатня робота з офіційного попередження правопорушників. Перехід трудового населення в міста на роботу з двома вихідними днями дещо ускладнив роботу міліції, збільшив її обсяг, але не всі органи міліції змогли швидко пристосуватися до боротьби зі злочинністю в цих умовах. Деякі начальники управлінь охорони громадського порядку послабили увагу до роботи карного розшуку, на недоліки своєчасно та гостро не реагували, поверхово керували роботою органів міліції щодо боротьби з кримінальною злочинністю.

Ключові слова: Україна, 1960-ті рр., Міністерство охорони громадського порядку, міліція, протидія злочинності.

Оригінальна стаття

ВСТУП. 1966–1968 рр. були останнім періодом діяльності як союзного, так і республіканського міністерств охорони громадського порядку, основним завданням яких залишалася протидія загальнокримінальній та економічній злочинності. Все це відбувалося в умовах після зміни політичного керівництва СРСР та підготовки до чергової реорганізації правоохоронних органів. Окремі аспекти цієї проблеми певною мірою досліджувалися в низці робіт вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, ці питання розглядалися в монографіях О. М. Бандурки (2022) «Секретарі, нарко-

ми, міністри внутрішніх справ України в 1917–2022 роках», В. С. Печнікова (2011) «Є така служба...», у науково-популярному нарисі «Міліція України: історичний нарис, портрети, події», написаному під керівництвом тодішніх керівників української міліції (Смирнов та ін., 2002), дисертації А. П. Чернеги (2008), довідково-історичному виданні «Карний розшук України: відданість, вірність, відвага» (Довгаль та ін., 2009), статтях В. А. Греченка (2024), В. О. Боняк і В. А. Греченка (2024), В. А. Греченка та С. С. Бандурки (2024), В. А. Чиснікова (2010), працях зарубіжних авторів Д. Файнберг

і А. Калиновського (2016), В. К. Буковського (2019), К. Ботерблума (2020), М. Дьюхірста (2020), С. Шаттенберг (2021), Р. Горнсбі (2023). Проте в них розглядалися здебільшого політико-правові аспекти проблеми, тому дослідження цієї теми є недостатньо повним.

Наукова новизна цієї статті полягає в тому, що в ній вперше в історико-правовій літературі розкрито основні аспекти діяльності міліції щодо протидії загальнокримінальній та економічній злочинності наприкінці 1960-х рр.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є висвітлення стану злочинності в Українській РСР наприкінці 1960-х рр. та заходів міліції республіки щодо протидії їй. Ця мета конкретизується в таких завданнях:

- охарактеризувати основні показники різних аспектів злочинності у вказаний період;
- розкрити головні напрями діяльності міліції республіки щодо протидії злочинності;
- проаналізувати недоліки в діяльності міліції в цій сфері та заходи, які вживалися Міністерством охорони громадського порядку УРСР для їх усунення.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У дослідженні використано порівняльно-історичний метод, що дало змогу шляхом порівняння встановити схожість і відмінність між досліджуваними історичними явищами, проаналізувати трансформації в нормативно-правових засадах структуризації та діяльності міліції Радянської України в умовах реорганізації управління правоохоронними органами у 1960-ті рр., виявити різноманітність форм і методів забезпечення нею охорони громадського порядку та протидії злочинності.

Історико-правовий метод застосовувався для співставлення між собою двох або більше порівнюваних об'єктів у процесі дослідження за певними критеріями з метою отримання інформації про їхню подібність або міру їхньої схожості чи відмінності. Зокрема, йшлося про подібності та відмінності в протидії загальнокримінальній злочинності, економічній злочинності та хуліганству наприкінці 1960-х рр.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Питання вдосконалення протидії злочинності були актуальними як у середині, так і наприкінці 1960-х рр. У порядку контролю розкриття злочинів Колегія Міністерства охорони громадського порядку УРСР (далі – МОГП УРСР) в 1965 р. 16 разів розглядала ці питання, а в 1966 р. – 18, причому Колегія розглядала ситуацію не лише в цілому по конкретним областям або містам, а й обговорювала стан розкриття окремих найбільш тяжких

злочинів¹. Така інтенсивність обговорення питань пояснювалася також загальним станом криміногенної ситуації в республіці.

У зв'язку зі збільшенням випадків хуліганства та пияцтва на залізничному транспорті 10 травня 1967 р. МОГП УРСР розробило пропозиції щодо посилення протидії цим явищам, серед яких, зокрема, були такі:

- переглянути розстановку службових нарядів міліції, щоб до поїздів приміського та місцевого сполучень, особливо у вечірній час, щодоби прямувала максимальна кількість сержантського та начальницького складу міліції;
- через відповідні місцеві органи вирішити питання про збільшення кількості дружинників, яких виділяють штаби добровільних народних дружин для підтримки громадського порядку у приміських поїздах;
- посилити контроль за виконанням працівниками торгівлі вимог наказу Міністра торгівлі Української РСР від 31 березня 1964 р. № 144 і розпорядження від 30 вересня 1965 р. № 14-14-869 про заборону повсюдної торгівлі міцними винами на розлив та зняття з продажу спиртних напоїв (вино-горілчаних виробів) з магазинів, розташованих на вокзалах, станціях та привокзальних площах. За виявленими порушеннями підготувати відповідну інформацію до керівних органів;
- спільно зі штабами добровільних народних дружин підготувати та провести 26–27 травня 1967 р. на залізницях республіки заходи щодо вилучення п'яниць, хуліганів та іншого антигромадського елемента з вокзалів, станцій та поїздів².

У 1966–1967 рр. фіксувалися випадки зухвалих нападів злочинців на чергові наряди

¹ Виступ Міністра охорони громадського порядку УРСР І. Х. Головченка на Всесоюзній нараді-семінарі керівників органів МОГП СРСР 27–31 березня 1967 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : у 6 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ ; Харків : Мачулін, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період деєталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 820.

² Про посилення заходів боротьби з хуліганством та пияцтвом на залізничному транспорті : пропозиції МОГП від 10.05.1967 // Історія міліції України в документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Генеза, 1997. Т. 3: 1946–1990. С. 334–335.

міліції. Інформація щодо цих випадків систематизувалася в МОГП УРСР і було виявлено, що в низці випадків не була забезпечена надійна охорона приміщень, де розташовувалися органи та підрозділи міліції. Мали місце випадки, особливо у вечірній та нічний час, коли чергові по органах і підрозділах відлучалися надовго, залишали зброю та документацію без охорони або доручали це рядовим міліціонерам. Окремі чергові та їхні помічники не дбало виконували покладені на них обов'язки, виявляли безтурботність і легковажність, перебували на чергуванні без зброї, а в нічний час спали. Нерідко, порушуючи накази міністерства, у чергових кімнатах тривалий час і навіть уночі утримували кримінальних злочинців, осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів.

До проведення ремонту й прибирання приміщень органів міліції найчастіше залучали адміністративно заарештованих, але жодного нагляду за ними не велося, і вони отримували безперешкодний доступ до чергових і робочих кімнат оперативних працівників. Так, у січні 1967 р., скориставшись легковажністю чергового наряду Павлоградського міського відділу міліції Дніпропетровської області, адміністративно заарештований, залучений до ремонту приміщення, відтиснув дверцята металевої шафи, де зберігалася зброя, та викрав пістолет «Макарова» й патрони до нього.

Чергові частини багатьох органів міліції розташовувалися в непридатних для роботи приміщеннях та навіть коридорах. Особи, які зверталися у вечірній та нічний час до чергової частини, допускалися безпосередньо до приміщення, де зберігалася зброя. Вікна перших поверхів будівель органів та підрозділів міліції не були заґратовані, були відсутні надійні заборони на дверях, а також електричні дзвінки на входних дверях для виклику чергових у нічний час. Попереджувальна сигналізація в камерах попереднього ув'язнення низки органів міліції була несправною, а добові наряди під час приймання чергування не перевіряли її роботу. Господарські двори в багатьох органах міліції були захаращені, огорожі – несправні, через що сторонні особи мали вільний доступ до дворів. Начальники управлінь та господарські апарати не виявляли необхідної турботи щодо впорядкування приміщень чергових частин та створення нормальних умов для роботи чергових нарядів. Щорічні огляди чергових частин проводилися формально.

У зв'язку із цими обставинами Міністр охорони громадського порядку УРСР І. Х. Головченко 17 липня 1967 р. видав наказ «Про заходи з попередження можливих випадків

нападу злочинних елементів на черговий наряд органів міліції». У ньому вимагалось встановити суворий контроль за тим, щоб начальники органів міліції та їхні заступники щодня й ретельно інструктували чергових, організували контроль за станом охорони органів – підрозділів міліції у нічний час. В органах міліції, насамперед у сільській місцевості, де у вечірній та нічний час, крім чергового та його помічника, інших працівників немає, поставити на перших поверхах адміністративних будівель металеві ґрати, обладнати входні двері надійними запорами, електричним освітленням та електродзвінками для виклику чергового. Прорізати у входних дверях віконця, через які черговий у нічний час міг би розмовляти з громадянами, які звертаються. У приміщення чергового наряду в нічний час допускати громадян, що звертаються, лише у виняткових випадках і після того, як черговий з'ясує особу відвідувача. За необхідності пропустити відвідувача в нічний час у чергове приміщення, але весь наряд повинен не спати та бути уважним. Одночасно кількох відвідувачів у нічний час до органу міліції не допускати. Категорично заборонити утримання у вечірній та нічний час у чергових кімнатах кримінальних злочинців та осіб, затриманих за підозрою у вчиненні злочинів. Упорядкувати кімнати та шафи, де зберігається зброя, встановити на них надійні заборони. Не допускати приймання та видачі зброї особовому складу у присутності сторонніх осіб¹.

Як бачимо, наказ мав конкретний характер і передбачав організаційні, дисциплінарні та господарські заходи для забезпечення чергових частин від нападів кримінальних злочинців.

Президія Верховної Ради СРСР 13 жовтня 1967 р. ухвалила Указ «Про практику застосування Указу Президії Верховної ради СРСР від 26 липня 1966 року “Про посилення відповідальності за хуліганство”». У цьому документі зазначалося, що останнім часом дещо скоротилася кількість хуліганських проявів, а також деяких небезпечних злочинів проти особистої безпеки громадян. Однак у низці випадків подання органів міліції, прокуратури та судів

¹ Про заходи з попередження можливих випадків нападу злочинних елементів на черговий наряд органів міліції : наказ Міністра охорони громадського порядку УРСР І. Х. Головченка від 17.07.1967 // Історія міліції України в документах та матеріалах / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Генеза, 1997. Т. 3: 1946–1990. С. 293–294.

про скоєні членами колективів хуліганські вчинки та інші правопорушення розглядалися несвоечасно, відповіді на подання найчастіше не давалися.

Органам охорони громадського порядку, прокуратурі та судам наказувалося й надалі приділяти пильну повсякденну увагу питанням боротьби з хуліганством та іншими порушеннями громадського порядку. Виконкомом місцевих рад депутатів трудящих спільно з органами охорони громадського порядку приписувалося розглянути питання про доцільність організації спецприймачів з утримання та використання праці осіб, заарештованих за дрібне хуліганство, з урахуванням наявного позитивного досвіду роботи таких установ у низці міст країни, а також розробити заходи, що забезпечують використання на фізичних роботах усіх осіб, заарештованих за дрібне хуліганство¹.

Слід зауважити, що в цілому цей Указ містив мало конкретики і, як завжди за радянських часів, вимагав «посилити та покращити» роботу. З конкретного пропонувалося розглянути питання про доцільність організації спецприймачів з утримання та використання праці осіб, заарештованих за дрібне хуліганство, але це вже застосовувалося в низці міст країни.

Аналіз основних показників роботи органів міліції УРСР з боротьби з розкраданням соціалістичної власності, хабарництвом і спекуляцією за 1967–1968 рр. свідчив про те, що стан збереження державного майна в республіці залишався на низькому рівні, а хабарництво і спекуляція ще мали доволі високі показники. Протягом 1967 р. було зареєстровано 18 820 корисливих злочинів, у яких взяли участь 28 122 особи. Із цієї кількості 8 933 злочини, або 47,5 %, становили розкрадання соціалістичної власності, у яких були задіяні 14 112 осіб, що становило більше половини

виявлених злочинців. За розкраданнями соціалістичної власності в 1967 р. органами охорони громадського порядку було порушено 5 198 кримінальних оправ, за якими було притягнуто до кримінальної відповідальності 7 370 осіб, зокрема 4 000 кримінальних справ, або 77 %, були порушені за випадками замаскованих розкрадань, за якими до кримінальної відповідальності було притягнуто 6 129 осіб, тобто 83,2 % розкрадачів. Збитки, завдані державі діями притягнених до кримінальної відповідальності злочинців, у 1967 р. становили близько 5 мільйонів рублів. При цьому зросла матеріальна шкідливість діяльності кожного зі знешкоджених розкрадачів. Якщо, наприклад, у 1965 р. кожною притягнутою до кримінальної відповідальності особою в середньому було завдано державі збитків на суму 262 рублі, то в 1966 р. ця сума вже становила 380 рублів, а в 1967 році – 382 рублі. Про кількість кримінальних справ, порушених у 1967 р. щодо випадків розкрадань соціалістичної власності в окремих галузях народного господарства, свідчать архівні дані², наведені в табл. 1.

Протягом 1966–1968 рр. у республіці де-що збільшилась кількість виявлених дрібних розкрадань соціалістичної власності та осіб, які брали в них участь. Наприклад, у 1966 р. органами міліції тільки під час вибіркового перевірок, проведених на прохідних обмеженої групи підприємств, установ і організацій, було затримано 43 250 осіб, у яких було вилучено різної продукції та інших матеріальних цінностей, викрадених за місцем роботи, на суму 423 тисячі рублів. У 1967 р. кількість подібних випадків збільшилась майже на 14 тисяч, а вартість викрадених матеріальних цінностей – на 215 тисяч рублів. Якщо порівняти з 1966 р., то кількість виявлених дрібних розкрадань у легкій промисловості зросла на 1 170 випадків, у харчовій промисловості – на 5 721 випадок, у м'ясопродуктній промисловості – на 2 737 випадків, в інших галузях – на 4 039 випадків.

Повільно відбувалася боротьба з хабарництвом і спекуляцією. У 1967 р. органами міліції республіки було викрито 394 хабарники, що на 103 особи більше, ніж у попередньому році. За цей же період було зареєстровано 5 801 випадок кваліфікованої спекуляції промисловими та продовольчими товарами. Крім цього, 13 260 осіб було затримано за дрібну спекуляцію, у яких було вилучено предметів спекуляції на суму 171 830 рублів.

¹ Про практику застосування Указу Президії Верховної ради СРСР від 26 липня 1966 року «Про посилення відповідальності за хуліганство»: Указ Президії Верховної ради СРСР від 13.10.1967 // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.): наук. вид.: у 6 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін.; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ; Харків: Мачулін, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період деєсталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 850–851.

² ГДА МВС України (Галузевий держ. архів МВС України). Ф. 54. Оп. 1. Спр. 219. Арк. 14.

Таблиця 1

Кількість кримінальних справ, порушених у 1967 р. щодо випадків розкрадань соціалістичної власності в окремих галузях народного господарства

Галузь економіки	Зареєстровано злочинів	Виявлено учасників	Порушено кримінальних справ	Притягнуто до кримінальної відповідальності осіб
Сільське господарство:	1 727	2 855	912	1 453
у тому числі колгоспи	1 267	2 111	680	1 081
Споживча кооперація	754	1 278	515	747
Державна торгівля (без системи робітничого постачання)	532	947	339	547

Небезпека злочинів, які фіксувалися в галузі господарчої діяльності, полягала в тому, що вони зазвичай були пов'язані зі створенням злочинних груп, часом великих і розгалужених. Такий спосіб учинення розкрадань і хабарництва сприяв надійному маскуванню злочинів. Так, на початку 1967 р. Управлінням міліції виконкому Запорізької міської Ради депутатів трудящих було викрито розгалужену групу розкрадачів соціалістичної власності, до якої входило 17 працівників Запорізького масложиркомбінату і торговельних організацій міста. Учасники цієї групи – завідувачий складом комбінату Гончаров, комірники цього складу Худякова, Сотнікова та інші працівники комбінату – за рахунок неповного оприбуткування виготовленого на підприємстві мила створювали його лишки, які розкрадали і збували через магазини міста. Всього ними було викрадено та реалізовано 34 780 кусків господарчого мила на суму 6 600 рублів. У тому ж році група розкрадачів у складі 17 осіб була викрита на універсальній міжрайонній базі Івано-Франківської облспоживспілки, міськхарчокомбінаті та кондитерській фабриці. Злочинці – начальник вафельного цеху міськхарчокомбінату Замлинський, завідувач складом сировини кондитерської фабрики Барсуков та інші учасники групи розкрадачів – при виготовленні кондитерських виробів систематично недодавали частину яєць до них. Створені таким шляхом лишки яєць вони розкрадали і збували заготівникам, які оформляли їх як закуплені в населення. Всього ними було заподіяно збитків державі на суму 30 тисяч рублів¹.

Управлінням охорони громадського порядку виконкому Одеської обласної Ради депутатів трудящих у 1967 р. знешкодило зло-

чинну групу, до якої входило 66 осіб – працівники державної торгівлі, споживчої кооперації та окремих промислових підприємств. Лише один з епізодів злочинної діяльності цієї групи полягав у тому, що за участю бригадира ділянки поліхлорвінілових виробів Миколаївського заводу металовиробів № 1 Лернера за рахунок заниження якості виробів і створення прихованого від обліку резерву цінної сировини було виготовлено та реалізовано 20 000 скатертин, чим було завдано збитків на суму 57 тисяч рублів. Загальний розмір збитків, завданих державі діяльністю цієї злочинної групи, становив 111 тисяч рублів².

Наприкінці 1967 р. у Львові було викрито організовану групу валютчиків, до складу якої входили 11 осіб, зокрема пенсіонер Попчко, вчитель Львівського професійно-технічного училища № 11 Заєць, директор Пустомитівського райхарчокомбінату Людкевич, завгосп Львівської бальнеологічної лікарні Мусієвський та ін. Злочинці систематично скуповували золоті монети царського карбування, американські та канадські долари й перепродавали їх. У них було вилучено 1 кг 516 г золота, грошей готівкою і облігацій Державної 3 % позики на суму 48 тисяч рублів, 693 американські та канадські долари та описано майна на суму 70 тисяч рублів.

Організовані групи хабарників було викрито в Київському політехнічному і технологічному інститутах, Одеському технологічному інституті імені Ломоносова, Харківському інженерно-економічному інституті та на підприємствах телефонної мережі міста Києва³.

Ці факти свідчили, що економічна злочинність у середині 1960-х рр. у республіці мала значні масштаби і була пов'язана з розкраданням

¹ ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 219. Арк. 13–14.

² Там само. Арк. 15.

³ ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 219. Арк. 16–17.

державної та кооперативної власності, спекуляцією, хабарництвом, незаконними валютними операціями. Проте багато порушників закону у цій сфері народного господарства були викриті та притягнені до кримінальної відповідальності завдяки діяльності органів міліції.

У розкритті старих злочинів важливу роль відіграв рух, що виник з ініціативи виправно-трудових установ Луганської області: «На свободу з чистою совістю». Рух цей виник під впливом виступів перед ув'язненими, зокрема, тричі Героя Радянського Союзу генерала Покришкіна, а також колишніх ув'язнених Ростальського, який отримав звання Героя Соціалістичної Праці та був обраний депутатом Верховної Ради, й Александрова – лауреата Ленінської премії. Починаючи з 1963 р. з'явилися з повинною близько 12 тисяч ув'язнених та за їхніми заявами було розкрито багато злочинів.

Цей період діяльності міліції характеризувався також наявністю численних недоліків у її роботі щодо здійснення приводів та офіційного попередження правопорушників. Так, у місті Шахтарськ Донецької області було багато осіб, які систематично допускали порушення громадського порядку та інші правопорушення, за що вони затримувалися дружинниками, патрулями та постовими. Попри це, міськвідділ міліції за вісім місяців дії Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 липня 1966 р. не здійснив жодного офіційного приводу з метою попередження. Таке саме становище було в лінійних органах міліції на станціях Червоноармійська, Слов'янськ, Донецьк, Ясинувата Донецької залізниці. Погано ця робота проводилася в Добропільському, Костянтинівському та Олександрівському районах Донецької області, а також у Сумському, Ямпільському, Лебединському, Краснопільському, Глухівському, Велико-Писарівському районах Сумської області та ін.

У Полтавському районному відділі міліції до січня 1967 р. не було здійснено жодного приводу та офіційного попередження, хоча до райвідділу надходили заяви про антигромадську поведінку окремих осіб, ці заяви перевірялися, порушники викликалися до райвідділу міліції, де їх попереджали про неприпустимість антигромадської поведінки. Однак листки приводів не склалися, зроблені попередження не реєструвалися та не оформлялися відповідно до інструкції.

Фіксувалися непоодинокі факти, коли привід та офіційне попередження здійснювалися без достатніх на це підстав. Матеріали

про правопорушення, які надходили до органів міліції, не перевірялися. Внаслідок цього привод та офіційне попередження здійснювалися щодо осіб, які вперше або випадково скоїли незначні правопорушення, а також щодо осіб, які вчинили злісні правопорушення, що підлягають кримінальному покаранню. У Жовтневому районному відділі міліції міста Полтава було зроблено попередження В. П. Слюсарю за те, що він 11 лютого 1967 р., перебуваючи в чебуречній, кутив, хоча жодних матеріалів, що свідчать про систематичні правопорушення з його боку, райвідділ не мав. Лінійним відділом міліції ст. Херсон Одесько-Кишинівської залізниці було зроблено попередження оглядачеві вагонів А. Є. Карпову та робітнику автобази Г. М. Філіну за порушення трудової дисципліни.

У деяких лінійних органах міліції заходи щодо осіб, які займалися бродяжництвом і не мали постійного місця проживання, нерідко обмежувалися лише оформленням приводів та офіційних попереджень, їх необґрунтовано звільняли і тим самим давали можливість продовжувати вести бродячий спосіб життя. Багато таких фактів було виявлено у лінійних органах міліції ст. Одеса-Головна Одесько-Кишинівської залізниці та ст. Микитівка Донецької залізниці.

Серйозним недоліком у роботі деяких органів міліції було те, що абсолютно не застосовувалися приводи та офіційні попередження до осіб, засуджених судами до заходів кримінального покарання без позбавлення волі. Зазвичай такі особи до органів міліції не викликалися, бесіди з ними не проводилися, листки приводів не оформлювалися та офіційні застереження їм не робилися.

Порушуючи встановлений порядок, окремі органи міліції не здійснювали перевірку осіб, на яких надійшли повідомлення про антигромадську поведінку, за картотеками листків приводів, картотеками притягнених за дрібне хуліганство та іншими оперативними обліками. Унаслідок цього часто на одну й ту саму особу при повторному порушенні громадського порядку складалися нові листки приводів.

З метою забезпечення виховного впливу офіційного попередження інструкція передбачала, що його здійснюють начальник органу міліції, його заступники, начальники відділень міськрайорганів міліції. Однак цієї вимоги часто не дотримувалися. Наприклад, із 47 приводів, зареєстрованих у Білопільському районному відділі міліції Сумської області, у 43 випадках офіційні попередження здійснювали дільничні уповноважені. Аналогічний стан був

в органах міліції Донецької області на Одесько-Кишинівській залізниці. В органах міліції Полтавської області у листках приводів, складених на неповнолітніх, були відсутні відмітки про виклик неповнолітнього та здійснення офіційного попередження у присутності батьків або осіб, які їх замінюють.

У зв'язку із цим заступник Міністра охорони громадського порядку УРСР комісар міліції 3-го рангу І. Д. Бондаренко¹ 6 серпня 1967 р. спрямував начальникам управлінь охорони громадського порядку (далі – УОГП) виконкомів обласних та Київської міської рад депутатів трудящих УРСР, начальникам управлінь міліції на Південно-Західній залізниці, дорожніх, водних і лінійних відділів і відділень міліції, начальникам управлінь і відділів міліції виконкомів міських і районних рад депутатів трудящих УРСР Вказівку про недоліки у роботі органів міліції щодо здійснення приводів і офіційного попередження правопорушників. Міністерство охорони громадського порядку УРСР пропонувало: «Начальникам УОГП, УМ на Південно-Західній залізниці, дорожніх і водних відділів міліції ретельно перевірити роботу щодо застосування інструкції про порядок приводу, реєстрації та офіційного попередження в усіх органах міліції та вжити необхідних заходів для усунення наявних там недоліків»². Як бачимо, подібні недоліки були в багатьох підрозділах міліції, але вони були доволі однотипними і стосувалися таких питань: 1) деякі органи міліції не здійснили жодного офіційного приводу з метою попередження, хоча підстави для цього були; 2) фіксувалися непоодинокі факти, коли привід та офіційне попе-

редження здійснювалися без достатніх на це підстав; 3) не застосовувалися приводи та офіційні попередження до осіб, засуджених судами до заходів кримінального покарання без позбавлення волі; 4) не виконувалася інструкція в частині того, що попередження здійснюють начальник органу міліції, його заступники, начальники відділень міськрайорганів міліції. Як вихід із цієї ситуації і панацею від недоліків МОГП УРСР пропонувало при винесенні попереджень правопорушникам чітко дотримуватися відповідної інструкції, а місцевим органам міліції – перевіряти її виконання.

Колегія МОГП УРСР 30 квітня 1968 р. розглянула питання щодо стану боротьби з кримінальною злочинністю в республіці за I квартал 1968 р. У її рішенні зазначали окремі досягнення органів міліції у протидії злочинності, проте основну увагу було приділено недолікам у цій роботі. Зазначалося, що УОГП областей та управління міліції (далі – УМ) міст значно послабили боротьбу з кримінальною злочинністю. Серйозні недоліки були допущені в роботі щодо запобігання злочинам та їх розкриття. Недостатньо використовувалася в цій справі агентура, оперативні обліки, можливості криміналістики, дільничних уповноважених, інших служб міліції та громадськості. Слабко велася боротьба зі злочинністю органами міліції Донецької області (начальник УОГП М. С. Поперека³). Кількість найбільш тяжких злочинів зросла більш ніж на 28 %, загальне розкриття злочинів становило 95,8 %, серед них тяжких – 91,1 %. За I квартал залишилися нерозкритими 87 найбільш тяжких злочинів, зокрема 6 вбивств, 10 розбоїв та пограбувань, 65 крадіжок. За допомогою агентури запобігли лише 12 % злочинів і було розкрито

¹ Бондаренко Іван Данилович (1921–2012) – в органах внутрішніх справ з 1942 р., учасник Другої світової війни. У 1955 р. закінчив Вищу школу МВС СРСР. Протягом 1941–1956 рр. працював на керівних посадах в органах внутрішніх справ та державної безпеки Івано-Франківської області, з 1956 р. – у Центральному апараті МВС/МОГП УРСР, начальник Управління міліції МОГП, заступник Міністра охорони громадського порядку УРСР. 1975–1982 рр. – начальник Управління внутрішніх справ виконкому Київської обласної ради. Генерал-лейтенант міліції (1973).

² Про недоліки у роботі органів міліції щодо здійснення приводів і офіційного попередження правопорушників: вказівка заступника Міністра охорони громадського порядку УРСР комісара міліції 3-го рангу І. Бондаренка від 06.08.1967 // Історія міліції України в документах та матеріалах / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Київ: Генеза, 1997. Т. 3: 1946–1990. С. 294–295.

³ Поперека Михайло Степанович (1910–1982) – радянський діяч органів держбезпеки та внутрішніх справ. Член ВКП(б) з 1932 р.; з 1938 р. – співробітник органів НКВС. У 1944–1946 рр. – начальник Управління контррозвідки СМЕРШ Львівського військового округу. У 1948 р. нагороджений орденом Червоного прапора «За успішне виконання спеціального завдання Уряду» по боротьбі з націоналістичним підпіллям в Західній Україні. У 1946–1952 рр. – заступник Міністра державної безпеки Української РСР. У 1951–1955 рр. – депутат Верховної Ради УРСР 3-го скликання. У 1953–1954 рр. – заступник Міністра внутрішніх справ Української РСР. У 1954–1974 рр. – начальник Управління МВС/МОГП УРСР по Сталінській (Донецькій) області, генерал-лейтенант внутрішньої охорони. З 1974 р. перебуває у відставці, на пенсії в місті Донецьку.

близько 20 %. Ще гіршою була ситуація у місті Донецьку (начальник УМ В. В. Галкін), де, порівняно з I кварталом 1967 р., запобігли злочинам майже вдвічі менше. Нерозкритими залишилися 31 найбільш тяжкий злочин, або близько 36 % від їхньої загальної кількості в області, а рівень розкриття становив 88,3 %. Кількість тяжких злочинів зросла на 41,5 %¹.

Як зазначала Колегія МОГП УРСР, органи міліції Полтавської області (начальник УОГП О. Я. Шкуренко) погано вели роботу з розкриття злочинів, рівень якого знизився, у порівнянні з I кварталом 1967 р., за найбільш тяжкими злочинами на 14,1 % і становив 83,1 %. Це був найнижчий показник у республіці. Також погіршився стан запобігання тяжким злочинам, унаслідок чого їхня кількість зросла на 11,1 %. Протягом I кварталу 1968 р. не було розкрито жодного злочину минулих років.

У рішенні Колегії також наголошувалося, що незадовільно була організована боротьба зі злочинністю у місті Одеса (начальник УМ А. І. Мітрашевський). Показники запобігання злочинам знизилися, розкриття тяжких злочинів за I квартал 1968 р. становило лише 86,6 %, що на 9,3 % менше, ніж у 1967 р. Залишилися нерозкритими 33 злочини, або 70 % від їхньої загальної кількості в області. Значно гірше, ніж у I кварталі 1967 р., працювали органи міліції Луганської області (начальник УОГП О. Г. Карагодніков²). Стан попередження злочинів погіршився, кількість тяжких злочинів зросла на 9,1 %, а їх розкриття знизилося на 2 %. Серед 45 найбільш тяжких злочинів, що залишилися нерозкритими за перший квартал 1968 р., було 3 вбивства, 5 розбоїв і грабежів, 5 зґвалтувань, 32 крадіжки³.

¹ Про стан боротьби з кримінальною злочинністю в республіці за I квартал 1968 р. : рішення Колегії Міністерства охорони громадського порядку УРСР від 30.04.1968 // Історія міліції України в документах та матеріалах / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Генеза, 1997. Т. 3: 1946–1990. С. 336.

² Карагодніков Олександр Григорович (1923–1993) – начальник УВС Ворошиловградської (Луганської області); генерал-майор міліції з 1958 р. по 1974 р.

³ Про стан боротьби з кримінальною злочинністю в республіці за I квартал 1968 р. : рішення Колегії Міністерства охорони громадського порядку УРСР від 30 квітня 1968 р. // Історія міліції України в документах та матеріалах / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Генеза, 1997. Т. 3: 1946–1990. С. 336.

Критиці були також піддані органи міліції УОГП Миколаївської області (начальник В. В. Дзюба), які не забезпечили належного розкриття злочинів. Рівень загального розкриття злочинів знизився на 1,3 %, а за найтяжчими їхніми видами – на 1,9 %. На думку Колегії, некваліфіковано проводилася боротьба зі злочинністю у місті Львів (начальник УМ В. Г. Михайлов), де було розкрито найбільш тяжких злочинів лише 88,5 %, що було на 6,8 % менше, ніж у 1967 р. За I квартал 1968 р. у місті не було розкрито 19 злочинів, зокрема 1 вбивство, 5 пограбувань, 8 крадіжок із квартир тощо.

Погіршився стан розкриття кримінальних злочинів та оперативно-профілактичної роботи органів міліції Черкаської (начальник УОГП Г. С. Третьяков)⁴ та Чернівецької (начальник УОГП А. А. Чупров) областей. У цих областях рівень розкриття найбільш тяжких злочинів знизився відповідно на 9,4 % і 0,9 % і становив 88,1 % і 92,1 %. Водночас тут відзначається зростання цих злочинів на 26,7 % і 17,4 % відповідно.

За допомогою агентури за звітний період запобігли лише п'яти злочинам. Колегія зазначила також про низький рівень організації роботи з боротьби зі злочинністю в таких областях: Івано-Франківській (начальник УОГП М. М. Шавша⁵), Тернопільській (начальник УОГП П. І. Дейнекін⁶), Сумській (начальник УОГП І. М. Ковальов⁷) та Закарпатській (начальник УОГП М. П. Лялько⁸).

Колегія зауважила, що останнім часом зменшилася увага до боротьби зі злочинністю неповнолітніх. Зростання цього виду злочинності відбулося у Волинській області майже вчетверо, Сумській – на 68,2 %, Черкаській – на 66,7 %, Кримській – на 45,2 %, Луганській – на 42,6 %, Рівненській – на 35,5 %, Тернопільській – на 33,3 %, Дніпропетровській – на

⁴ Третьяков Григорій Сергійович – у 1959–1973 рр. очолював з УМВС і УОГП Черкаської області; генерал-майор міліції.

⁵ Шавша Микола Михайлович (1919–?). З 1962–1973 рр. – начальник УВС Івано-Франківського облвиконкому. З 1973 р. – начальник УВС Кіровоградської області. Генерал-майор міліції.

⁶ Дейнекін Павло Іванович – у 1959–1974 рр. обіймав посаду начальника УВС/УОГП Тернопільської області.

⁷ Ковальов Іван Матвійович у 1958–1974 рр. – начальник УВС/УОГП Сумської області.

⁸ Лялько Михайло Петрович (1914–1992) – генерал-майор міліції.

31,8 %¹. Становище, що склалося, Колегія пояснювала тим, що деякі органи міліції не зуміли закріпити досягнуті в 1967 р. показники, а їхні керівники виявили самозаспокоєність і некритично оцінювали стан справ. У зв'язку з переходом на роботу з двома вихідними днями вони виявилися не підготовленими до активної боротьби зі злочинністю в цих умовах. Начальники зазначених управлінь глибоко не розібралися у складній оперативній обстановці, не вивчили причин зростання найбільш тяжких злочинів і не вжили рішучих заходів щодо посилення боротьби зі злочинністю.

Також Колегія акцентувала увагу на тому, що останнім часом зменшилася боротьба з хуліганством, насамперед у Донецькій, Полтавській, Одеській, Харківській та деяких інших областях. Участь агентури в розкритті злочинів, особливо у Рівненській, Полтавській, Донецькій, Львівській та Київській областях, оцінювалася як недостатня. Не вживали заходів щодо збільшення кількості агентури, здатної надати реальну допомогу міліції у протидії злочинності. Працівники міліції вкрай слабо спиралися на допомогу громадськості в запобіганні злочинам та їх розкритті.

На Колегії зазначалося, що в цей період дещо зменшилася кількість виступів керівного складу органів перед працівниками. Деякі начальники УОГП недостатньо приділяли увагу роботі карного розшуку, своєчасно та гостро не реагували на недоліки, поверхово керували роботою органів міліції щодо боротьби з кримінальною злочинністю. Матеріалів справ про нерозкриті найбільш серйозні злочини вони не знали, тому не могли визначити напрям роботи, виявити конкретну вимогливість до працівників щодо проведення заходів, спрямованих на їх розкриття. Виїзди керівників управлінь з метою надання практичної допомоги в розкритті складних злочинів нерідко були короткочасними і не давали їм можливості глибоко вникнути в роботу підлеглих. Відсутність належної вимогливості до начальників органів міліції призвела до того, що деякі з них обмежували свої дії загальними вказівками, не надавали допомоги оперативним працівникам у вирішенні питань, що виникали в процесі роботи із запобігання зло-

чинам та їх розкриття. Їхня увага та участь у роботі з агентурою була явно недостатньою.

Колегія МОГП УРСР постановила: «1. Звернути серйозну увагу начальників УОГП Полтавської – Шкуренко О. Я., Луганської – Карагоднікова О. Г., Миколаївської – Дзюби Н. В., Донецької області – Попереки М. С., начальників УМ міст Одеси – Мітрашевського А. І., Донецька – Галкіна В. В., Львова – Михайлова В. Г. на наявність низки недоліків в організації роботи з боротьби з кримінальною злочинністю та попередити їх, що якщо вони найближчим часом не забезпечать докорінного покращення запобіжно-профілактичної діяльності та розкриття злочинів, до них будуть вжиті суворі заходи впливу. Про вжиті заходи щодо усунення недоліків у боротьбі з кримінальною злочинністю та досягнутих результатів керівникам зазначених УОГП доповісти Колегії у липні 1968 року. 2. Вимагати від начальників УОГП Черкаської області – Третьякова Г. С., Івано-Франківської області – Шавші Н. М., Тернопільської – Дейнекіна П. І., Сумської – Ковальова І. М. та Закарпатської – Лялька М. П. вжиття необхідних заходів, що забезпечують наступальну боротьбу зі злочинністю, і насамперед покращення роботи щодо попередження злочинів та повного розкриття вчинених злочинів»².

У документах, які в той час виходили від МОГП УРСР, зазначалося, що станом на середину 1968 р. деякі керівники УОГП та міськрайорганів міліції УРСР послабили увагу до використання можливостей криміналістики в розкритті крадіжок із магазинів, кіосків та, особливо, квартир. Під час отримання повідомлень про вчинення цього виду злочинів експертів відділів і лабораторій криміналістичних досліджень часто не залучали до оглядів місць подій, оперативні та слідчі працівники найчастіше проводили огляди формально, поверхово, без використання науково-технічних засобів і методів. Сліди та інші речові докази погано й неоперативно використовували для розкриття злочинів за гарячими слідами.

У довідці заступника Міністра охорони громадського порядку УРСР генерала внутрішньої служби 3-го рангу П. Д. Савчука³ від

¹ Про стан боротьби з кримінальною злочинністю в республіці за I квартал 1968 р. : рішення Колегії Міністерства охорони громадського порядку УРСР від 30 квітня 1968 р. // Історія міліції України в документах та матеріалах / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Генеза, 1997. Т. 3: 1946–1990. С. 337.

² Про стан боротьби з кримінальною злочинністю в республіці за I квартал 1968 р. : рішення Колегії Міністерства охорони громадського порядку УРСР від 30 квітня 1968 р. // Історія міліції України в документах та матеріалах / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Генеза, 1997. Т. 3: 1946–1990. С. 338.

³ Савчук Прокіп Демидович (1918–?). У 1946–1952 рр. перебував на комсомольській

12 червня 1968 р. зазначалося, що невміле, а часом недбале ставлення до цього питання призводило у багатьох випадках до псування та втрати речових доказів, контроль з боку керівного складу органів міліції за їх використанням з метою розкриття злочинів належним чином не здійснювався. Були встановлені численні випадки, коли підозрювані у скоєнні крадіжок особи навіть не перевірялися за слідами відбитків пальців рук, які були виявлені на місцях подій і зберігалися в дактилоскопічних картотеках апаратів криміналістичних досліджень. Блокування торговельних об'єктів хімічними пастками часто проводилося без урахування оперативної доцільності та неправильно оформлялося. Використання пасток працівниками торгівлі не контролювалося, а пастки, що стали непридатними, не замінювалися.

Апарати карного розшуку самоусунулися від цієї роботи, належної уваги їй не приділяли, не виявляли творчої ініціативи в цьому питанні. На думку заступник Міністра, внаслідок такого ставлення стан роботи з розкриття злочинів за допомогою хімічних пасток не був задовільним.

Фіксувалися також випадки, коли дослідження речових доказів відділів та лабораторій криміналістичних досліджень органів міліції проводилися неякісно та невчасно. Експерти цих підрозділів не завжди залучалися до розкриття раніше вчинених крадіжок. Питання використання можливостей криміналістики в розкритті злочинів рідко були предметом аналізу та обговорення.

Міністерство охорони громадського порядку УРСР пропонувало керівникам місцевих органів охорони громадського порядку розглянути це питання та вжити заходів щодо максимального використання можливостей апаратів криміналістичних досліджень при розкритті крадіжок із магазинів, кіосків та квартир. Також доручалося начальникам відділів карного розшуку УОГП областей на чергових заняттях у школах оперативної майстерності на конкретних справах та прикладах провести методичний розбір недоліків у ро-

боті оперативних та слідчих працівників при оглядах місць учинення крадіжок із квартир¹.

На виконання зауважень, висловлених у довідці заступника Міністра охорони громадського порядку УРСР, начальник науково-технічного відділу (далі – НТВ) УВС Кримської області А. Бахорін у своїй доповідній записці начальнику НТВ УМ МВС УРСР З. І. Мурзіну повідомив про результати роботи свого підрозділу у цьому напрямі за неповний рік. Він, зокрема, інформував, що за дев'ять місяців 1968 р. експертами НТВ та науково-технічних лабораторій УВС Кримської області було здійснено 1 007 оглядів місць подій, унаслідок яких у 594 випадках вилучалися сліди та інші речові докази, що сприяло розкриттю злочинів та встановленню злочинців. За цими речовими доказами було проведено 573 дослідження, оформлені висновками та довідками. Інші речові докази з 21 випадку залишено у райвідділах для остаточних відпрацювань версій. За відсутності експертів-криміналістів на місцях подій слідчі та працівники карного розшуку самостійно вилучали речові докази та своєчасно, в упакованому вигляді доставляли їх до НТВ для подальшого дослідження. У більшості районних та міських відділів міліції були обладнані спеціальні камери зберігання для речових доказів².

ВИСНОВКИ. Протягом 1967–1968 рр. злочинність у республіці залишалася на досить високому рівні, але й протидія їй з боку органів міліції посилювалася та вдосконалювалася. Актуальною залишалася боротьба з хуліганством. Проте боротьба з хабарництвом і спекуляцією розгорталася недостатньо активно і цілеспрямовано. Економічна злочинність у 1960-х рр., пов'язана з розкраданням державної та кооперативної власності, спекуляцією, хабарництвом, незаконними валютними операціями, у республіці набула значних масштабів. Але водночас багато осіб, які вчинили злочини у цій сфері, були викриті та притягнені до кримінальної відповідальності завдяки діяльності органів міліції. Проте ще недостатньо ефективно для цього використовувалася

роботі, перший секретар Закарпатського обкому ЛКСМУ. З 1952 р. працював в органах держбезпеки. 1954–1959 рр. – очільник Управління Комітету державної безпеки при Раді Міністрів Української РСР по Закарпатській області. З 1966 р. – заступник Міністра охорони громадського порядку УРСР. Генерал внутрішньої служби 3-го рангу.

¹ Про стан роботи органів міліції МОГП УРСР по використанню можливостей криміналістики в розкритті крадіжок і заходи щодо її поліпшення : довідка заступника міністра охорони громадського порядку УРСР генерала внутрішньої служби 3 рангу П. Савчука // Історія міліції України в документах та матеріалах / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Генеза, 1997. Т. 3: 1946–1990. С. 407–408.

² ГДА МВС України. Ф. 30. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 77.

агентура, оперативні обліки, можливості криміналістики, діяльність дільничних уповноважених, інших служб міліції та громадськості. Протягом дослідженого періоду поширеним недоліком у діяльності міліції була недостатня робота з офіційного попередження право-

порушників. Перехід трудового населення в містах на роботу з двома вихідними днями дещо ускладнив роботу міліції, збільшив її обсяг, але не всі органи міліції змогли швидко налаштуватися на боротьбу зі злочинністю в цих умовах.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бандурка О. М. Секретарі, наркоми, міністри внутрішніх справ України в 1917–2022 роках : монографія. Харків : Майдан, 2022. 544 с.
2. Боняк В. О., Греченко В. А. Підготовка кадрів для органів охорони правопорядку в Українській РСР у 1956–1962 рр. (на прикладі міліції). *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2. С. 37–44. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-2-37-36>.
3. Греченко В. А. Діяльність міліції УРСР щодо протидії злочинності на початку 1960-х рр. *Право і безпека*. 2024. № 4 (95). С. 9–19. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.4.01>.
4. Греченко В. А., Бандурка С. С. Протидія злочинності в Україні у середині 1960-х років: досвід, уроки. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31, № 4. С. 86–100. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2024-31-4-86>.
5. Карний розшук України: відданість, вірність, відвага : довідково-істор. вид. / ред. І. Довгаль. Київ : ТОВ «Світ Успіху», 2009. 368 с.
6. Печніков В. С. Є така служба... : монографія. Київ : Еліт Прінт, 2011. 585 с.
7. Смирнов Ю. О., Михайленко П. П., Святоцький О. Д., Ануфрієв М. І. Міліція України: історичний нарис, портрети, події / за заг. ред. Ю. О. Смирнова. Київ : Ін Юре, 2002. 888 с.
8. Чернега А. П. Правове регулювання діяльності органів міліції Української РСР у 1956–1985 рр. : авторефер. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 21 с.
9. Чисніков В. Оперативно-розшукова діяльність в радянській Україні (1917–1991 рр.) // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 8 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко. Київ : Атіка, 2010. Т. 6: Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). С. 557–561.
10. Boterbloem K. *Russia as Empire: Past and Present*. London : Reaktion Books, 2020. 256 p.
11. Bukovsky V. K. *Judgment in Moscow: Soviet Crimes and Western Complicity* / transl. by A. Kojevnikov. California : Ninth of November Press, 2019. 727 p.
12. Dewhirst M. *Judgment in Moscow. Soviet Crimes and Western Complicity*. *Europe-Asia Studies*. 2020. No. 72 (1). Pp. 132–133. DOI: <https://doi.org/10.1080/09668136.2019.1700702>.
13. Hornsby R. *The Soviet Sixties*. London : Yale University Press, 2023. 496 p.
14. Reconsidering Stagnation in the Brezhnev Era: Ideology and Exchange / ed. by D. Fainberg, A. M. Kalinovsky. Lanham : Lexington Books, 2016. 220 p.
15. Schattenberg S. *Brezhnev: The Making of a Statesman*. London : Bloomsbury Publishing, 2021. 512 p.

Надійшла до редакції: 10.01.2025

Прийнята до опублікування: 15.03.2025

REFERENCES

1. Bandurka, O. M. (2022). *Secretaries, People's Commissars, Ministers of Internal Affairs of Ukraine in 1917–2022*. Maidan.
2. Boniak, V. O., & Grechenko, V. A. (2024). Training of personnel for law enforcement bodies in the Ukrainian SSR in 1956–1962 (on the example of the militia). *Scientific Bulletin of Dnipro State University of Internal Affairs*, 2, 37–44. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-2-37-36>.
3. Boterbloem, K. (2020). *Russia as Empire: Past and Present*. Reaktion Books.
4. Bukovsky, V. K. (2019). *Judgment in Moscow: Soviet Crimes and Western Complicity* (A. Kojevnikov, Transl.). Ninth of November Press.
5. Chernenko, A. P. (2008). *Legal regulation of the activities of the police of the Ukrainian SSR in 1956–1985* [Candidate thesis, M. P. Drahomanov National Pedagogical University].
6. Chysnikov, V. (2010). Operational and investigative activities in Soviet Ukraine (1917–1991). In Yu. I. Ry-marenko (Ed.), *International Police Encyclopedia* (Vol. 6) (pp. 557–561). Atika.
7. Dewhirst, M. (2020). Judgment in Moscow. Soviet Crimes and Western Complicity. *Europe-Asia Studies*, 72(1), 132–133. <https://doi.org/10.1080/09668136.2019.1700702>.
8. Dovhal, I. (Ed.). (2009). *Criminal Investigation Department of Ukraine: loyalty, loyalty, courage*. World of Success.
9. Fainberg, D., & Kalinovsky, A. M. (2016). *Reconsidering Stagnation in the Brezhnev Era: Ideology and Exchange*. Lexington Books.

10. Grechenko, V. A. (2024). The activities of the Ukrainian SSR militia in combating crime in the early 1960s. *Law and Safety*, 4(95), 9–19. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.4.01>.
11. Grechenko, V. A., & Bandurka, S. S. (2024). Combating crime in Ukraine in the mid-1960s: experience, lesson. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(4), 86–100. <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2024-31-4-86>.
12. Hornsby, R. (2023). *The Soviet Sixties*. Yale University Press.
13. Piechnikov, V. S. (2011). *There is such a service...* Elit Print.
14. Schattenberg, S. (2021). *Brezhnev: The Making of a Statesman*. Bloomsbury Publishing.
15. Smyrnov, Yu. O., Mykhailenko, P. P., Sviatotskyi, O. D., & Anufriev, M. I. (2002). *Ukrainian police: historical sketch, portraits, events* (Yu. O. Smyrnov, Ed.). In Yure.

Received the editorial office: 10 January 2025

Accepted for publication: 15 March 2025

VOLODYMYR ANATOLIIOVYCH GRECHENKO,

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Honored Education Worker of Ukraine,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Humanities and Ukrainian Studies;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>,
e-mail: grechenko18@gmail.com;*

ANATOLIY MYKOLAIOVYCH KLOCHKO,

*Doctor of Law, Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6898-964X>,
e-mail: klochko2016a@gmail.com*

THE ROLE OF THE UKRAINIAN SSR MILITIA IN COMBATING CRIME IN THE LATE 1960S

In 1967–1968, the level of crime in the republic continued to be quite high, but the militia's response to it was strengthened and improved. The fight against hooliganism remained a topical issue. At this time, there were cases of brazen attacks by criminals on militia patrols. The Ministry of Public Order Protection of the Ukrainian SSR systematised data on these cases, which revealed that in a number of places, there was no reliable security for the premises where militia bodies and units were located. In the 1960s, economic crime in the republic became widespread. It was associated with the theft of state and cooperative property, speculation, bribery, and illegal currency transactions. The danger of crimes committed in the sphere of economic activity was that they were usually associated with the creation of criminal groups, sometimes large and extensive. This method of committing embezzlement and bribery provided a good disguise for the crimes. At the same time, many of the perpetrators of crimes in this area were identified and brought to justice through the activities of the militia. However, the use of intelligence, operational records, forensic capabilities, and the activities of district commissioners, other militia services and the public were not yet sufficiently effective. In these years, a common shortcoming in militia activities was the lack of official warning of offenders. The transition of the working population in cities to two-day work made militia work somewhat more difficult and increased its volume, but not all militia bodies were able to quickly adapt to fighting crime in these conditions. Some heads of public order departments neglected the work of the criminal investigation department, failed to respond to shortcomings in a timely and sharp manner, and superficially managed the work of police agencies in combating criminal activity.

Keywords: *Ukraine, 1960s, Ministry of Public Order, militia, crime prevention.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Греченко В. А., Ключко А. М. Роль міліції УРСР у протидії злочинності в кінці 1960-х рр. *Право і безпека*. 2025. № 1 (96). С. 9–20. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.01>.

Citation (APA): Grechenko, V. A., & Klochko, A. M. (2025). The role of the Ukrainian SSR militia in combating crime in the late 1960s. *Law and Safety*, 1(96), 9–20. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.01>.

UDC 159.9.072.4

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.02>**NATALIA YEVHENIIVNA TVERDOKHLIEBOVA,***Doctor of Philosophy in Psychology, Associate Professor,**National Technical University**"Kharkiv Polytechnic Institute",**Department of Occupational and Environmental Safety;* <https://orcid.org/0000-0003-3139-4308>,*e-mail: natatv@ukr.net*

PERSONAL TRANSFORMATIONS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL SELF-REALIZATION

Existing scientific approaches to the issue of personal change are interdisciplinary in their nature. The problem of studying personal changes as a result of the transformation of personality traits under the influence of various objective and subjective challenges has both theoretical and practical aspects. The article summarizes the current views of scholars on the features of personal changes in the process of professional self-realization. The purpose of the study is to determine the types of personal transformations of a law enforcement officer in the process of professional self-realization. The author considers the content of the components that are transformed in the process of professional self-realization of law enforcement officers, namely: personal, activity and social. The study reveals the possibility of the existence of three types of law enforcement officers with different strategies of personal transformation. The author provides a substantive characterization of the personality types of law enforcement officers with positive, stable and negative strategies of personal transformation. Within each of these types, variants are possible depending on the indicators of the components that are transformed in the process of professional career development. It is concluded that for each of the types of personality of law enforcement officers it is necessary to develop areas of psychological support. It is proposed to use the possibilities of innovative teaching technologies, in particular trainings and quests. These technologies contribute to the formation the professional competence of police officers, to activate the motivational focus on positive personal changes, for the purposeful development of professional and personal qualities and the desire for continuous professional self-development and improvement.

Keywords: *personality, professional self-realization, personal transformations, strategies of personal transformation, professional training, professional activity.*

Original article

INTRODUCTION. In the current conditions of the war in Ukraine, the instability of modern society and the specifics of the profession, law enforcement officers must have a high level of professional readiness, social and emotional maturity, resilience, responsibility, independence, self-control, and flexibility of behavior. Insufficient development of these personal qualities does not allow law enforcement officers to perform their functional duties at a high professional level, gives rise to mistakes in professional activities, causes the appearance of professional maladjustment and professional deformation (Yevtushenko, Tverdokhliebova, 2024).

The most difficult psychological problem is a combination of internal incentives, external factors, as well as conditions for the self-development of a police officer. On the one hand, the presence of ideal conditions does not always correspond to the development of the personality qualities of a police officer; on the other hand,

their development can take place in the most extreme, unfavorable conditions.

This section defines the conceptual framework of this article. Personal transformations are the process of transformation and change of the personality composition, its structure and character in the professional space, which is realized in the performance of functional duties, the result of which can be both the integrity and self-realization of the personality, as well as deformation and regression. We define professional self-realization of an individual as a system of personal and professional characteristics, in which the essence of a person is manifested in professional and individual life.

The problem of transformational changes of law enforcement officers keeps drawing attention of researchers. However, insufficient attention has received to the study of the dynamics of personal transformations of law enforcement officers at different stages of professional self-realization.

In the current conditions of the country's development, the issue of self-realization of the individual is considered in a qualitatively new aspect. By implementing their needs, ideas and plans, people do not only develop themselves, but also influence the environment and contribute to the development of society. Therefore, the main spheres of self-realization include, first of all, the professional sphere and the sphere of personal life.

Different authors interpret the professional self-realization of a person as a characteristic of his/her entire life path in the context of the professional sphere from the stage of initial professional development to the termination of an active professional life (Gupalovska, 2001; Maksymenko, Osodlo, 2010; Tymoshenko, 2013; Voloshenko, 2023). The common thing is that in professional self-realization, the main thing is the individual choice of the goal and the ways to achieve it at this stage of the subject's life and self-restraint, which is not an obstacle to the development of the personality. Professional self-realization is possible only when a specialist has motivation that encourages him/her to personal growth (Tverdokhliebova, 2020).

In the context of this research, the professional self-realization of a law enforcement officer is understood as a system, process and result. The professional self-realization of a police officer is understood as a system of personal and professional characteristics, through the manifestation of which the essence of a police officer is displayed in professional and personal life. This is a complex, organized and multi-stage process of gradual transformation of professional potential into real one, taking place in a professional space with an increased level of extremeness. This leads to self-affirmation of the individual, the achievement of professionalism in the performance of functional duties.

The most significant personal factors affecting professional self-realization are:

- value regulators of behavior and the motivational sphere, which give an understanding of self-efficacy, which is expressed in the ability to organize their activities and achieve success in interaction with people;
- attitude to professional activity (satisfaction or dissatisfaction with the activity), which stimulates the development of motives for professional growth;
- flexibility of behavior, which is ensured by effective professional and interpersonal interaction.

At different stages of a law enforcement officer's professional self-realization, characterological features, values, motives, coping strategies

change. The peculiarities of planning, organization of activities, monitoring of its implementation, the ability to analyze and evaluate activities, and strategies for the interaction of an individual with the social environment also change.

It is relevant to determine the characteristics of the transformational changes of the personal, activity and social components of the personality of law enforcement officers at the stages of higher education and professionalization.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. The purpose of the article aims to determine the types of personal transformations of a law enforcement officer in the process of professional self-realization.

The objectives of the study are:

- 1) to summarize the current views of scientists on the peculiarities of personality changes during professional self-realization;
- 2) to develop a structural and substantive model of components that are transformed in the process of professional self-realization of law enforcement officers;
- 3) to characterize the types of personality of law enforcement officers with different strategies of personal transformation.

METHODOLOGY. To determine the personality type of law enforcement officers, methods of studying general characteristics of a person, values, life attitudes, and motives were used. The study of the peculiarities of personal transformations of law enforcement officers at different stages of professional self-realization is based on a personal-social-activity-based competence approach to training and performance of official and functional duties. To study the features of the personality component we used "16-factor personality questionnaire" by R. Kettell and "Terminal Values Questionnaire" by I. Senin. To study the features of the component, the motivational profile of personality was studied using the methods of Sh. Ritchie, P. Martin, "Style of self-regulation of behavior" (by V. Morosanova) and S. Hobfall's SACS questionnaire. To study the features of the social component, we took into account the interrelations of indicators of the communicative block of factors of the test "16-factor personality questionnaire" by R. Kettell. Logical and analytical methods were used to compare, generalize and systematize the information obtained during the research.

The study sample consisted of 623 people, 348 of whom were cadets of the Kharkiv National University of Internal Affairs aged 18 to 25 years old and 275 people were police officers of the Main Department of Police of Ukraine in Kharkiv and Poltava regions. The cadets were included in

the group of law enforcers at the stage of higher education. The study groups were formed according to the year of cadets' education: Group 1–123 persons; Group 2–109 persons; Group 3–116 persons. Police officers made up the group of law enforcers at the stage of professionalization and were divided into three study groups according to the length of service in the police: Group 1–116 officers; Group 2–84 officers; Group 3–75 officers.

RESULTS AND DISCUSSION. According to personal-social-activity-based competence approach, in the process of professional activity, the personality changes under the influence of the profession and itself influences the nature of the activity. The consequences of this interaction can be varied. The concept of “transformation” is used in scientific works that consider the issues of change, transformation of various scales systems, depths, directions, caused by internal or external factors (Pochenchuk, 2014). In psychology, the content of this term means the change, transformation of the type, form, essential properties, mental processes, states and characteristics of the personality. The beginning of the XXI century is characterized by the fact that the world psychological science has developed the main theoretical approaches to the essence of the development and transformation of personality:

- the structural approach (Pivcevic, 1990) interprets personal change as a product of a new identity. The processes of personality change and development are separated. Development is seen as a completed process, goal achievement. Change is a constant movement.

- the theory of incarnation (materialization). Representatives of this trend (Overton, 1994) emphasize the connection between personality change and the evolution of consciousness. It is the meeting with obstacles that creates the need for change. The personality either destroys them, or transforms itself. Personality change is viewed through the formation of its consciousness.

- theory of developed contextualism. Representatives of this approach (Devis, Millon, 1994; Ford, Lerner, 1992) consider personal transformations as the transition of a personality from one context to another. Personal transformation is influenced by a change in context.

- representatives of constructivist psychological concepts (Maturana, 1988) consider the process of personal change as the transition to a new identity, conditioned by interpretive processes in relation to certain knowledge.

- the theory of personality transformation (Lushin, 2002) examines the connection between personality, behavior and situation. The personality is integral and combines two processes - sta-

bility and change. The term “transformation” is seen as the attraction of new content, connections, removal of the old, and not just a modification of the mental content. Personality transformation is essentially a targeted process of transforming the cognitive, emotional-volitional and behavioral spheres of human life (Budanova, 2023).

- scientific theories of understanding personal transformations in crisis periods of society development (Tytarenko, Hornostai, 2001; Zaika, 2013).

Personal transformations are considered as the process and result of changes in the personal sphere of a person because of internal or external influences. So, the result of personal transformation with the harmonious overcoming of the crisis state is the change in certain characteristics of the personality with the improvement and increase in the level of development of the individual. During a crisis state that arises in the process of life, the initiation and transformation of the personal sphere of a person takes place. The dynamics of personality transformations at different levels of professional self-realization can manifest itself in the form of negative and positive strategies.

In the study of the law enforcement officers' personal transformation characteristics at different stages of professional self-realization, the periodization of professional development, analyzed in the scientific works of scientists, was observed (Miloradova, 2018; Rybalko, 2007). Scientists identified three main stages in the professional path of an individual, which included several successive stages.

Based on the study of the main theories explaining the nature, essence, features of transformation and development of personality and analysis of various approaches to the interpretation of the concept of “personal transformation”, it is necessary to consider “personal transformation” as a process and result. In the context of studying personal transformations of employees of power structures the process of transformation and change of their personality, structure and character in the professional space with an increased level of extremity, realized in the performance of functional duties is considered. This can result in both integrity and self-realization of personality and deformation and regression.

On the one hand, activity can stimulate the emergence of positive personal transformations (both value characteristics and individual characterological transformations). The result of such an impact are positive effects, for example, the growth of professionalism, or its harmonization, the establishment of existing and expansion of interpersonal relations, career advancement. In this case, a positive personal profesiogenesis occurs. As a result

of positive professional development, a person reaches a specialist-professional level. His/her characteristics are stable structure of professionally important features and their compliance with the requirements of the profession, which determine the required level of labor efficiency. Positive strategies of transformational personality changes are formed, which ensure a sufficiently high level of professional self-realization.

On the other hand, modern scientists are constantly interested in the problems of negative personality changes under the influence of the profession, when destruction, deformation and marginalization occur. The influence of external and internal factors on the advancement of a person on the career ladder can often be accompanied with problems associated with the occurrence of destructive personality changes, overcoming crises of professional development and a change in the trajectory of professional development from smooth to catastrophic (Kisil Z., Kisil R.-V., 2020).

Considering personal changes, it's about the transformation of the value-semantic, motivational spheres, the reorientation of relationships in the professional and private environment and features of performance of functional duties (Mal-

imon, 2018; Bedan et al., 2021). Therefore, the study identifies three components that are transformed in the process of professional self-realization of law enforcement officers - personal, activity and social. The nature, structure and content of transformational changes in the personality of a police officer in the triad "personality-activity-society" are considered with an emphasis on the theories of professional development of scientists (Miloradova, 2018; Tsilmak, 2011).

Here is a closer look at the content of the components that are transformed in the process of professional self-realisation of law enforcement officers (see Fig. 1):

– the personal component analyzes individual characterological and structural-dynamic characteristics. This includes: balance of personal qualities, level of intelligence, activity, aspirations, courage and determination, responsibility, control of one's own behavior, practicality, self-confidence, trust, ability to conform, consistency of actions. Among the value-orientation characteristics, those that determine the individual's attitudes in professional activity, training and education, family and social life, and the sphere of hobbies are studied;

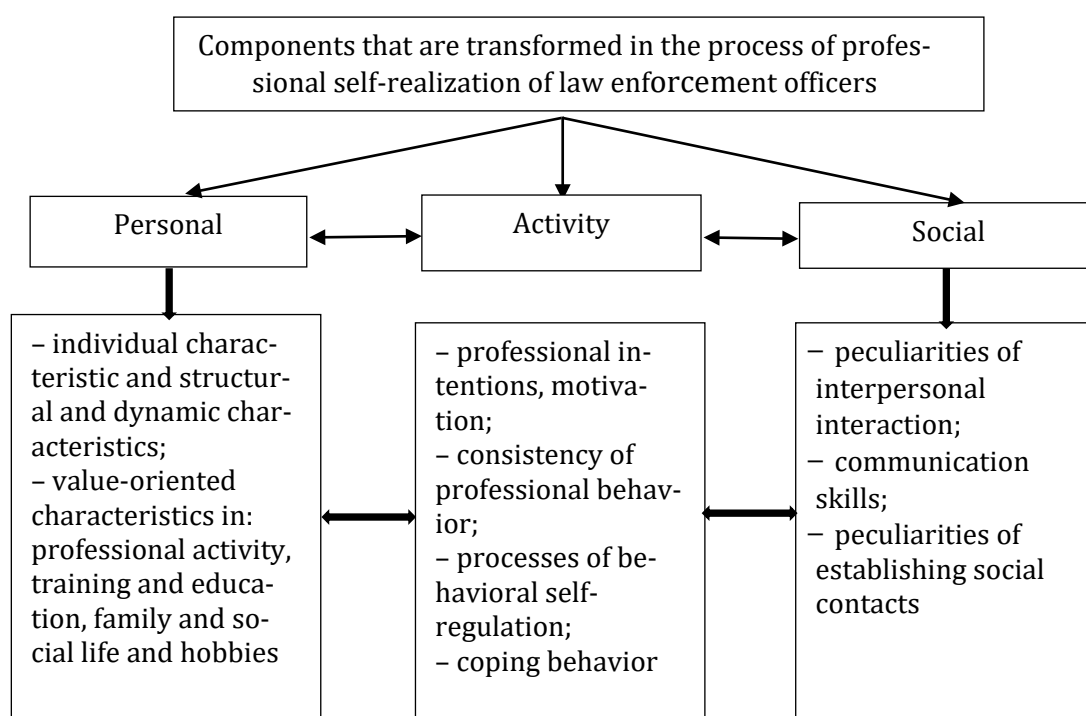

Figure 1. Structural and substantive model of components that are transformed in the process of professional self-realization of law enforcement officers

– the activity component includes professional intentions, motivation; sequence of professional behavior; features of self-regulation processes,

type of self-regulation profile; dominant models of coping behavior (Tverdokhliebova, Yevtushenko, Makarenko, 2023);

– the social component analyzes the peculiarities of interpersonal interaction, the level of communication skills, and the peculiarities of establishing social contacts, which enables a law enforcement officer to effectively interact with the social environment and perform functional duties.

After analyzing the scientific achievements of scientists in the field of research of the character-

istics of personality changes in the process of professional development, it can be assumed that in the process of self-realization, the policeman's personality forms stable strategies of transformational changes in the positive and negative directions. The study identified and substantiated the possibility of the existence of three personality types of law enforcement officers with different strategies of personal transformations (see Fig. 2):

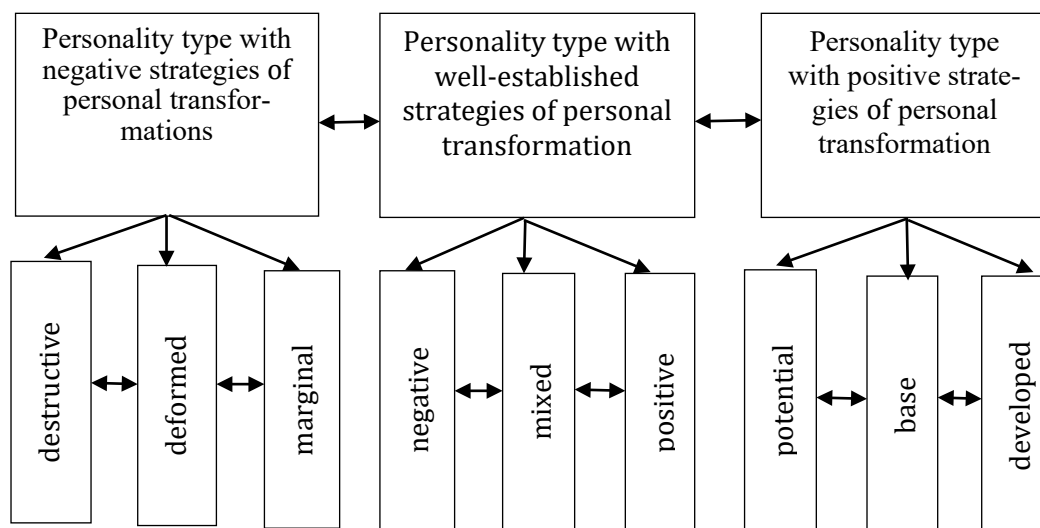

Figure 2. The personality types of law enforcement officers with different strategies of personal transformation

1) personality type with negative strategies of personal transformations (destructive, deformed, marginal);

2) personality type with well-established strategies of personal transformation (negative, mixed, positive);

3) personality type with positive strategies of personal transformations (potential, basic, developed).

The personality type presented with negative strategies of personal transformations is characterized by:

- dissatisfaction with the professional status, the content of the activity, the means of its implementation, interpersonal relations;
- the employee is not sure of his own professional competence;
- bias towards citizens.
- high level of mental stress, confusion; decreased observation, memory, intelligence;
- decreased activity, persistence; fatigue without objective reasons, inability to mobilize;
- impulsive, rash actions that can be dangerous for oneself and others.

Over time, with the accumulation of negativity, all contradictions begin to more actively affect behavior and activities not only in the pro-

fessional sphere, but also in personal life. In addition, significant changes in value-orientational characteristics, characteristics of motivation and self-regulation can lead to destructive personality changes.

The personality type with well-established strategies for personal transformation is characterized by:

- professionally equal attitude of the employee to his activities, neutral attitude to the possibility of career advancement;
- lack of desire to improve professional knowledge and skills;
- use of established knowledge and previously formed skills, values;
- insufficient level of motivation for changes;
- the employee does not show creativity in solving professionally important tasks;
- typical communication with colleagues and with the environment in general;
- restraint in interpersonal communication;
- insufficient level to cope with rapid and unexpected changes in the situation.

The personality type presented with positive strategies of personal transformations is characterized by:

- presence of professional integrity, a high level of professional knowledge and skills, understanding of the specifics of the profession and the importance of the professional activity of a police officer for society;

- professional focus on serving the people, helping people, achieving professional competence;

- the formation of the need for personal and professional achievements and systematic improvement of professional qualities, the desire for professional and career growth;

- conflict-free interaction with people;

- a high level of motivation contributes to the consolidation of professional values and attitudes;

- a high level of personal responsibility, purposefulness and self-regulation of behavior contribute to the formation of adequate forms of response in non-standard professional situations;

- formation of a personal style of professional behavior and activity;

- achieving high results in activities, career advancement.

It is recommended to use methods of studying the general characteristics of a person, values, life attitudes, motives to determine the type of personality of law enforcement officers.

Within each of these types, options are possible depending on the indicators of the components that are transformed in the process of professional self-realization of law enforcement officers.

In fact, the obtained results analysis makes it possible to reveal the level of law enforcement officers' personal stability and professional reliability. This makes it possible to adjust the program of psychological support of personal transformations for police officers, which will increase their professional level of self-realization, and will also contribute to their further process of self-realization and self-development.

In particular, the use of a professional-psychological police quest is an active form of group work. The police quest involves a set of actions aimed at improving the level of police training, developing and changing the structure of interpersonal relations, educational and professional motivation, and promoting self-realization of the individual in the professional space. The police quest method contributes to raising the level of professional competence by increasing the amount of study time allocated for practical work, independent acquisition and use of new knowledge and skills in practical activities, mak-

ing the right decisions within their professional competence, and working in a team (Miloradova, Tverdokhliebova, 2021).

Psychological support should become one of the main conditions for the success of personality-oriented social and professional education of students in higher education (Osswald-Messner, Pixner, Ellrich, 2023; Tverdokhliebova, Yevtushenko 2022).

CONCLUSIONS. The specifics of the law enforcement officers' activities involves transformational personality changes, which significantly affect the characteristics of professional self-realization. The professional activity of a policeman has a significant influence on his values, life attitudes, motives. The problem of studying personal changes as a result of the transformation of personality traits under the influence of various objective and subjective factors has both theoretical and practical aspects.

Based on scientific developments of scientists, personality types with stable strategies of personal transformations are identified, to which individuals with negative, stable and positive strategies are attributed. The listed strategies are formed in the process of acquiring the life and professional experience of police officers.

The article improves scientific and theoretical approaches to a meaningful analysis of personality types of law enforcement officers with various strategies of personal transformations at different stages of professional self-realization. Scientific ideas about the essence of the concepts of "personal transformations of law enforcement officers", "professional self-realization of law enforcement officers" were further developed.

In order to create appropriate conditions for the formation of professional competence of future police officers, motivational focus on positive personal changes and the desire for professional self-development, it is advisable to use the possibilities of innovative teaching technologies, in particular, trainings and quests. During such classes, participants have the opportunity to learn how to make quick decisions within their professional competence, applying theoretical knowledge, and master and consolidate the necessary skills.

The results obtained can become the basis for further research on the regularities of the dynamics of law enforcement officers' personal transformations at different stages of professional self-realization.

REFERENCES

1. Bedan, V., Brynza, I., Budiianskyi, M., Vasylenko, I., Vodolazska, O., & Ulianova, T. (2021). Motivative Factors of Professional Self-Realization of the Person. *Brain. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(2), 18–37. <https://doi.org/10.18662/brain/12.2/189>.

2. Budanova, M. (2023). Personal Transformations in Psychology: Differentiation of the Conceptual Apparatus of Research. *Legal Psychology*, 2(33), 54–61. <https://doi.org/10.33270/03233302.54>.
3. Devis, R. D., & Millon, T. (1994). *Personality change: metatheories and alternatives*. American Psychological Association.
4. Ford, D. H., & Learner, R. M. (1992). *Developmental system theory: an integrative approach*. Sage.
5. Gupalovska, V. A. (2001). Self-realization as a problem of personality development in modern psychological research. *Problems of the Humanities*, 8, 84–94.
6. Kisil, Z., & Kisil, R.-V. (2020). Legal and Psychological Principles of the Study of Professional Deformation of Officers of the National Police of Ukraine. *University Scientific Notes*, 1(73), 235–249. <https://doi.org/10.37491/UNZ.73.21>.
7. Lushyn, P. V. (2002). *Psychology of personal change*. Kirovohrad.
8. Maksymenko, S. D., & Osodlo, V. I. (2010). Structure and personal determinants of professional self-realization of the subject. *Problems of Modern Psychology*, 8, 3–19.
9. Malimon, L. (2018). Professional Self-Realization as Mentalhealth Factor of Public Service Personell. *Psychological Prospects Journal*, 31, 195–206. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2018-31-195-206>.
10. Maturana, H. (1988). Reality: the search for objectivity or the quest for a compelling argument. *Irish Journal of Psychology*, 9, 25–82.
11. Miloradova, N. E. (2018). *The psychological foundations of the profesigenesis of investigative*. Brovim O. V.
12. Miloradova, N. E., & Tverdokhliebova, N. Ye. (2021). Application of the Professional Psychological Quest in the Professional Training of Police Officers. *Law and Safety*, 1(80), 109–116. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.1.15>.
13. Osswald-Messner S., Pixner J., & Ellrich, K. (2023). Psychosocial emergency care for police officers (PSNV-E). *Handbook of Police Psychology*, 3, 579–599. https://doi.org/10.1007/978-3-658-40118-4_29.
14. Overton, W. (1994). The arrow of time and the cycle of time: concepts of change, cognition and embodiment. *Psychological Inquiry*, 5(3), 215–237.
15. Pivcevic, E. (1990). *Change and Selves*. Clarendon Press.
16. Pochenchuk, G. M. (2014). Regularities of transformation processes of the national economy. *Economic Analysis*, 16(1), 123–129.
17. Rybalko, L. S. (2007). *Methodological and theoretical foundations of professional and pedagogical self-realization of a future teacher (acmeological aspect)*. ZDMU.
18. Tsilmak, O. M. (2011). *Profesigenesis of the competence of criminal police specialists: theory and practice*. Odesa State University of Internal Affairs.
19. Tverdokhlebova N., Yevtushenko N., & Makarenko O. (2023). Research of people's coping behavior for solving stress in war conditions. *Prospects and Innovations of Science*, 2(20), 76–84. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-2\(20\)-76-84](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-2(20)-76-84).
- Tverdokhliebova, N. Ye. (2020). Professional Self-Realization of Law Enforcement Officers at the Stage of Professional Training. *Law and Safety*, 1(76), 162–167. <https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.23>.
20. Tverdokhliebova, N., & Yevtushenko, N. (2022). Students psychological safety formation in modern study conditions. *Current Issues in Modern Science*, 1(1), 421–428. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-1\(1\)-421-428](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-1(1)-421-428).
21. Tymoshenko, N. E. (2013). Professional self-realization as one of the components of professional self-improvement of a personality. *Scientific notes. Series: Pedagogical sciences*, 121(2), 160–163.
22. Tytarenko, T. M., & Hornostai, P. P. (2001). *Psychology of Personality. Dictionary-reference*. Kyiv.
23. Voloshenko, M. (2023). Professional self-development of a person as the evolution of his subject potential. *Social Work and Education*, 10(3), 336–347. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.3.7>.
24. Yevtushenko N., Tverdokhliebova N., & Mezentsseva, I. (2022). Ensuring Psychological Safety to Develop Students' Risk-Based Thinking of the Specialty "Civil Security". *Educational Challenges*, 27(2), 228–241. <https://doi.org/10.34142/2709-7986.2022.27.2.16>
25. Yevtushenko, N., & Tverdokhliebova, N. (2024). Diagnosis of personality disorders military servants in the conditions of war. *National Interests of Ukraine*, 2(2), 33–45. [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2024-2\(2\)-33-45](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2024-2(2)-33-45).
26. Zaika, V. M. (2013). *Features of the transformation of a person's personality in the course of solving a life crisis*. Poltava.

Received the editorial office: 26 October 2024

Accepted for publication: 18 February 2025

НАТАЛЯ ЄВГЕНІЇВНА ТВЕРДОХЛІБОВА,

доктор філософії в галузі психології, доцент,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»,
кафедра безпеки праці та навколишнього середовища;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3139-4308>,
e-mail: natatv@ukr.net

ОСОБИСТІСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Існуючі наукові підходи щодо проблеми особистісних змін мають міждисциплінарний характер. Проблема вивчення особистісних змін у результаті трансформації властивостей особистості під впливом різноманітних об'єктивних і суб'єктивних викликів включає як теоретичний, так і практичний аспекти. У статті узагальнено сучасні погляди науковців щодо особливостей особистісних змін у процесі професійної самореалізації.

Мета дослідження полягала у визначенні типів особистісних трансформацій працівника правоохоронних органів у процесі професійного зростання. В основу дослідження покладено особистісно-соціально-діяльнісний компетентнісний підхід, відповідно до якого особистість змінюється у процесі діяльності під впливом професії і сама впливає на характер цієї діяльності. Розглянуто зміст компонентів, які трансформуються в процесі професійної самореалізації працівників правоохоронних органів, а саме особистісного, діяльнісного та соціального. Розкрито можливість існування трьох типів правоохоронців із різними стратегіями особистісної трансформації. Надано змістовну характеристику типів особистості з позитивною, стійкою та негативною стратегіями особистісної трансформації. У межах кожного із цих типів можливі варіанти залежно від показників компонентів, що трансформуються в процесі становлення кар'єри. Зроблено висновок, що для кожного з типів особистості необхідно розробити напрями психологічного забезпечення задля цілеспрямованого розвитку професійно-особистісних якостей та прагнення до постійного професійного саморозвитку і вдосконалення. Запропоновано використовувати можливості інноваційних технологій навчання, зокрема тренінгів та квестів, які сприятимуть формуванню професійної компетентності особистості, активізації мотиваційної спрямованості на позитивні особистісні зміни.

У дослідженні використано методи вивчення загальних характеристик особи, цінностей, життєвих установок, мотивів – для визначення типу особистості правоохоронців; логіко-аналітичні методи – для порівняння, узагальнення та систематизації інформації, отриманої під час дослідження.

Ключові слова: особистість, професійна самореалізація, особистісні трансформації, стратегії особистісних трансформацій, професійна підготовка, професійна діяльність.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Tverdokhliebova N. Ye. Personal transformations in the process of professional self-realization. *Law and Safety*. 2025. No. 2 (96). Pp. 21–28. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.02>.

Citation (APA): Tverdokhliebova, N. Ye. (2025). Personal transformations in the process of professional self-realization. *Law and Safety*, 2(96), 21–28. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.02>.

ВАЛЕНТИНА ГРИГОРІВНА ЖОРНОКУЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 5,
кафедра правового забезпечення підприємницької
діяльності та фінансової безпеки;
 <https://orcid.org/0000-0001-7706-8538>,
e-mail: v.zhornokuy@gmail.com

ПРЕДСТАВНИЦТВО ТА ПЕРЕВИЩЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ТОВАРИСТВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

У поданій до обговорення науковій статті підтримано думку, що набуття юридичною особою цивільних прав та обов'язків зумовлюється, зокрема, наявністю в неї власних органів волевиявлення, а можливість самостійно відповідати всім своїм майном – фактичною наявністю такого майна, на яке за потреби можна було б звернути стягнення.

Аргументовано, що корпоративні спори щодо визнання недійсними правочинів, учинених посадовими особами органів підприємницьких товариств із перевищенням їхніх повноважень, становлять одну з найпоширеніших категорій у межах корпоративних відносин. Сутність і специфіка таких спорів полягає в тому, що посадові особи у випадках, передбачених нормативними актами, відчужують майно товариства на користь третіх осіб на умовах, не вигідних для товариства, при цьому не отримавши згоду загальних зборів або наглядової ради (у разі її створення) такої юридичної особи.

Доведено, що з метою визнання недійсним правочину, укладеного посадовою особою органу підприємницького товариства з перевищенням нею повноважень, ця юридична особа, окрім аргументації такого перевищення, має довести недобросовісність поведінки з боку контрагентів та їхню обізнаність про перевищення повноважень представником товариства, а також наявність підстав для висновку, що участь третьої особи в укладенні правочину мала формальний характер та спрямовувалася на протиправне позбавлення такого товариства майна (за інших обставин товариство ризикує отримати відмову у задоволенні позову або скасування позитивного для нього рішення на стадії його оскарження).

Зазначено, що вчинення правочину від імені підприємницького товариства з перевищенням наданих його посадовій особі повноважень свідчить про порушення інтересів самої юридичної особи, а не її учасників. Така обставина є підставою для визнання цього правочину недійсним лише за позовом товариства чи позовом, поданим у забезпечення його інтересів. Наведене викликає потребу в розширеному використанні в межах правозастосування закріпленого законодавством України права учасника на подання похідного позову в інтересах товариства про визнання недійсним правочину, вчиненого посадовою особою органу підприємницького товариства з перевищенням наданих їй повноважень.

Ключові слова: юридична особа, підприємницьке товариство, представництво, органи товариства, посадові особи, відповідальність, правочин, правозастосовна практика.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Відповідальність у цивільному праві постає як доволі еластична матерія, що отримує зовнішній вплив і своєрідну деформацію через вчинення цивільно-правових правочинів, що зумовлено загальною дозвільною спрямованістю цивільно-правового регулювання суспільних відносин, дією такого принципу цивільно-правової відповідальності, як автономія кредитора, яка, по суті, має інституціональну специфікацію, особливий зріз загально-

льногалузевого принципу автономії волі в інституті цивільно-правової відповідальності.

Зауважимо, що цивільно-правова відповідальність органів та осіб, що здійснюють функції органів підприємницьких товариств, не є інститутом принципово новим, невідомим цивільному праву. Відповідальність зазначених осіб ґрунтується на тих же підставах, що і відповідальність інших суб'єктів цивільного права, на що вже нами зверталася увага (Жорнокуй,

2023). Однак вона набуває власних специфічних рис, пов'язаних з особливим правовим становищем одних суб'єктів, які одночасно здійснюють управління та контроль іншими суб'єктами права.

Окрему проблематику становлять спори, які виникають щодо дій посадових осіб та осіб, що здійснюють функції органів підприємницьких товариств, зокрема щодо визнання недійсними правочинів, учинених такими особами з перевищенням повноважень. Наріжним каменем у цьому питанні є факт невизнання органів юридичної особи суб'єктами цивільного права (учасниками цивільного обороту).

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є з'ясування сутності представництва органами підприємницького товариства цієї юридичної особи в цивільному обороті, а також можливого перевищення повноважень, наданих таким органам. Завданням цієї статті є аналіз сучасних теоретичних досліджень та положень правозастосовної практики в Україні щодо перевищення повноважень, наданих органам підприємницького товариства.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Сучасний стан теоретичного та правозастосовного розуміння представницьких відносин щодо участі органів підприємницьких товариств та їхніх посадових осіб у цивільному обороті можна визнати нестабільним. Це зумовлено тим, що в доктрині майже немає дискусії щодо розуміння органів як складових таких юридичних осіб (В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.), а також щодо відсутності в цьому разі відносин представництва (І. О. Гелецька, А. В. Зеліско, В. В. Цюра та ін.). Водночас у правозастосуванні, зокрема в рішеннях судових інстанцій, і досі часто зустрічаються посилення на загальні засади представницьких відносин, зокрема на главу 17 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), коли посадові особи підприємницьких товариств діють від їхнього імені.

Відсутність спільного знаменника у цій проблематиці породжує і низку інших питань, зокрема пов'язаних із розглядом спорів про наслідки виходу посадових осіб органів підприємницького товариства за межі наданих повноважень при укладенні договорів від імені такої юридичної особи.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Проблемні питання, що пропонуються до обговорення та відповідають меті й завданням цієї статті, ґрунтуються на застосуванні окремої методології наукового дослідження. Використовуючи системний метод як сукупність загальнонаукових принципів і методів дослідження, що спрямовані на розкриття цілісності

об'єкта як системи, було вивчено питання сутності представницьких відносин у межах юридичної особи – підприємницького товариства. Специфіка системного підходу, спрямованого на виявлення численних типів зв'язків складного об'єкта та їх зведення до єдиної теоретичної картини, дала змогу встановити, що: 1) підприємницьке товариство та його орган є єдиним цілим об'єктом дослідження; 2) між таким товариством і його органом не виникає жодних представницьких відносин.

Логічний метод було застосовано для вивчення таких складних об'єктів дослідження, як представництво та орган юридичної особи, вчення про які й сьогодні активно розвивається. Застосування логічного методу дозволило дійти висновку, що органи товариства наділяються певними повноваженнями для вчинення правочинів, унаслідок чого така юридична особа набуває прав та обов'язків. Як логічне завершення такого процесу вчинення правочину від імені підприємницького товариства з перевищенням наданих його посадовій особі повноважень свідчить про порушення інтересів самої юридичної особи, а не її учасників. Така обставина є підставою для визнання цього правочину недійсним лише за позовом товариства або позовом, поданим у забезпечення його інтересів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Наука корпоративного права, розвиваючись і даючи відповіді на нагальні практичні та теоретичні проблеми, не може охопити увесь їхній спектр. Це зумовлено декількома причинами: 1) стрімким розвитком економічних відносин, які є основою корпоративних; 2) європейським вектором розвитку України та необхідністю інтеграції в європейський правовий простір; 3) зміною правозастосовної практики, що обумовлює потребу в удосконаленні чинного корпоративного законодавства тощо.

Попри наявний доробок у науці цивільного права щодо розуміння органів суб'єктами цивільних відносин, остаточно крапка у цій проблематиці ще не поставлена. У цьому контексті І. В. Спасибо-Фатєєва (2021, с. 22) зазначає, що «рухаючись від безспірного до спірного, безспірним є бачення органу юридичної особи як елемента її організаційної структури, на який покладено виконання певних функцій, а саме формувати волю як суб'єкта, виступати в цивільних відносинах від імені юридичної особи». Розвиваючи власне бачення, вчена звертає увагу, що «певні органи мають й інші повноваження – один контролювати і врівноважувати діяльність іншого (наприклад,

наглядова рада – правління); сприяти здійсненню корпоративних прав учасників (з організації та проведення загальних зборів, отримання дивідендів тощо)» (Спасибо-Фатєєва, 2021, с. 22). Своєю чергою, В. І. Борисова (2022, с. 468) вважає, що «важливою залишається і проблема визначення структури органів управління юридичною особою та конкретних осіб, що визначають напрями її діяльності й наділені правом прийняття конкретних рішень. У зв'язку з цим необхідно при конструюванні інституту відповідальності юридичної особи враховувати існуючий механізм внутрішніх взаємозв'язків у юридичній особі. Орган юридичної особи – це правова конструкція, що створюється з метою надання можливості сформулювати і об'єктивувати волю юридичної особи, а за правовою природою – це інституціонально-функціональний її представник. Проте цивільно-правова відповідальність юридичної особи не повинна ототожнюватися з відповідальністю керівника або іншого члена органу управління. Це повинно відбуватися тільки в тому випадку, якщо в діях будуть встановлені умови цивільно-правової відповідальності». Однак не будь-який орган представляє підприємницьке товариство в цивільних правовідносинах. Існують органи (і їх більшість), які здійснюють управлінські або інші пов'язані з ними повноваження всередині товариства, не набувають цивільних прав і юридичних обов'язків від імені товариства (наприклад, загальні збори, наглядова рада, ревізійна комісія тощо) (Жорнокуй, 2015, с. 213–216). Наведене свідчить, що сьогодні наука корпоративного права не має єдиного розуміння органів підприємницьких товариств як суб'єктів корпоративних відносин.

Органи підприємницького товариства як юридичної особи не визнаються суб'єктами права, а отже, не можуть нести відповідальність. Однак у зв'язку з тим, що вони мають людський субстрат, тобто їх становлять люди – фізичні особи, відповідати мають саме ті фізичні особи, які й утворюють ці органи. Саме тому, наприклад, у статтях 16, 67, 90 Закону України «Про акціонерні товариства» та статтях 26, 39, 40 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» йдеться про відповідальність не наглядової ради, а її членів, не колегіального виконавчого органу, а його членів.

За загальним підходом орган підприємницького товариства не визнається суб'єктом цивільного права, а отже, не може бути учасником цивільних відносин і нести самостійну цивільно-правову відповідальність. Констру-

кція підприємницького товариства як суб'єкта цивільного права зумовлює його самостійну майнову відповідальність. Таке товариство не може покласти відповідальність перед третьою особою безпосередньо на членів своїх органів, попри те, що вони брали участь в ухваленні та реалізації конкретного рішення. Посадові особи органів підприємницького товариства за своє рішення несуть відповідальність перед самим товариством у межах правовідносин, які існують між ними. У такому разі особа, обрана (призначена) як член органу, виступає вже не як уповноважений член вказаного органу, а діє як самостійний суб'єкт цивільного права.

Проте варто зауважити, що орган підприємницького товариства чи його посадові особи, які діють від імені такої організації, беруть участь у цивільному обороті (наприклад, укладають договори, вчиняють інші правочини тощо). При цьому не висловлюється жодних застережень щодо їх ідентифікації із самою юридичною особою або визнання їх як окремих учасників корпоративних відносин. У цьому разі на передній план виходить правозастосовна практика, і стосується вона питань порушення керівником такої особи меж своїх повноважень, оскільки він діяв як орган юридичної особи, а не як самостійний учасник цивільного обороту – фізична особа¹.

По-перше, обов'язковою умовою участі підприємницького товариства в цивільному обороті є призначення посадової особи (директора) чи іншої особи, яка у зовнішніх відносинах без довіреності вчиняє дії від його імені та набуває саме для такої юридичної особи права та обов'язки². Відповідні обставини

¹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17.07.2018 : справа № 921/311/17-г/7 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75399181> (дата звернення: 17.01.2025); Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27.06.2018 : справа № 668/13907/13-ц, провадження № 14-153цс18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78977588> (дата звернення: 17.01.2025).

² Відповідно, однією з головних особливостей органічного представництва є його необхідний характер, воно є законним у тому розумінні, що саме закон встановлює обов'язок мати такою представника, тобто існування особи, яка діє від імені юридичної особи без довіреності, є *conditio sine qua non* (див.: Martínez Gutiérrez A. La representación orgánica y voluntaria en las

зумовлені тим, що потенційна множинність учасників підприємницького товариства і зазвичай його складна система управління вимагають виокремлення однієї чи кількох осіб, волевиявлення яких інші учасники цивільного обороту сприйматимуть як волю самого товариства, що матиме за мету юридичну визначеність і підвищить ефективність його діяльності. Як зауважує С. О. Попова (2023, с. 30), «на відміну від фізичних осіб, юридичні особи не є живими істотами і тому не мають природної волі, однак у них діє об'єднана людська сила у певному напрямі, обумовленому метою створення юридичної особи».

Правозастосовна практика в Україні виходить з того, що державна реєстрація юридичних осіб шляхом унесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру щодо осіб, які мають право представляти юридичну особу у правовідносинах із третіми особами або вчиняти дії від її імені без довіреності, є лише засвідченням цього факту і самостійного значення для виникнення такого права у відповідної посадової особи не має¹. З фактом державної реєстрації пов'язується лише момент, з якого держава фіксує відповідне право у такої посадової особи, яке виникло з підстав, передбачених законом та засновницьким документом юридичної особи, а не у зв'язку з учиненням (невчиненням) реєстраційної дії.

sociedades de capital (delimitación y concurrencia). Publicaciones de Real Colegio de España. Bolonia, 2005. Рр. 28, 78).

¹ Як зазначає Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду, «законодавець не пов'язує момент набуття повноважень посадової особи із внесенням інформації до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та не передбачає прямого обов'язку внесення відомостей про осіб, які можуть вчиняти дії від імені юридичної особи, а тому відсутність таких даних не позбавляє ОСОБА_3 його повноважень за посадою на підставі наказу від 30 вересня 2015 року № 384-ВК та статуту АТ «УкрСиббанк». У цьому випадку основним є реалізація повноважень саме за фактом перебування особи на посаді, а не за фактом внесення відомостей про цю особу як про підписанта до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» (див.: Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду від 19.02.2024 : справа № 758/10170/20, провадження № 61-6952св23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117111151> (дата звернення: 17.01.2025)).

По-друге, спільні риси органічного та добровільного представництва закінчуються на тому, що саме приватна воля (рішення учасників) визначає особу, яка наділяється повноваженнями, і за цією ж волею вони припиняються. Відповідний стан справ має місце, оскільки саме в законодавчих актах визначається коло повноважень органу (його посадових осіб), обмеження яких приватною волею не допускається (до уваги береться потреба в забезпеченні стабільності цивільного обороту). Проте ці обставини не виключають можливості внутрішнього регулювання відносин між самим товариством і директором, що не протиставляється третім особам (Martínez Gutiérrez, 2005, pp. 79–83). Вказане наявне у правовій реальності України, де всі так звані обмеження повноважень, закріплені засновницьким документом, стосуються внутрішнього боку відносин і, відповідно, не впливають на інших учасників цивільного обороту (третіх осіб)². Правозастосовна практика в нашій країні виходить з того, що «питання визначення обсягу повноважень виконавчого органу юридичної особи та добросовісність його дій є внутрішніми взаємовідносинами юридичної особи та її органу, тому сам лише факт учинення виконавчим органом юридичної особи протиправних, недобросовісних дій, перевищення ним своїх повноважень не може слугувати єдиною підставою для визнання недійсними договорів, укладених цим органом від імені юридичної особи з третіми особами» (п. 8.24 Постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16 лютого 2023 р. у справі № 910/2958/20³). У такому разі виконавчий

² Так, у доктрині розрізняють зовнішні відносини (між третьою особою і представником) і внутрішні взаємовідносини (представника і особи, яку представляють). Особа, чії права та інтереси представляють, не може, оспорюючи правочин, посилаючись на обмеження, встановлені у внутрішніх відносинах, перед добросовісною третьою особою, яка, вчиняючи правочин з представником, покладалася на зовнішню легітимацію (зміст довіреності, у випадку директора – відомості з Єдиного державного реєстру), тобто правочин, учинений представником з порушенням такого обмеження, буде вважатися дійсним.

³ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16.02.2023 : справа № 910/2958/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109046080> (дата звернення: 17.01.2025).

орган підприємницького товариства або особа, яка виконує функції його органу управління, завжди вважаються наділеними повноваженнями на вчинення будь-яких правочинів від імені такої юридичної особи. Це означає, що у відносинах з третіми особами повноваження виконавчого органу припускаються необмеженими незалежно від статутних обмежень. Наведені обставини дозволили А. В. Зеліско (2016, с. 141) зробити висновок, що «принцип „дії органу управління – дії юридичної особи“ є перманентно притаманним для сучасної теорії і практики, не маючи жодних достатніх аргументів для його спростування. Щоправда, його слід сприймати із застереженням на можливість реалізації юридичною особою своєї правосуб'єктності за допомогою інституту представництва».

Вчені звертають увагу, що юридичні особи, як позбавлені волі, нездатні до укладення правочинів, так само як і малолітні чи недієздатні. Оскільки від представника вимагається вираження його волі, то в цій ролі не може виступати *юридична особа, яка її не має*, і саме тому потребує представника. У зв'язку із цим В. В. Цюра (2016, с. 402) акцентує увагу, що «суперечливий і дискусійний характер запропонованої вченим тези досі викликає інтерес у науковців. Не в останню чергу він викликаний і недоліками сучасної юридичної техніки формування норм ЦК України».

У цьому самому контексті варто торкнутися і проблематики представництва, яке вважають за можливе використовувати при розгляді спорів про наслідки виходу керівника юридичної особи за межі своїх повноважень при укладенні договорів від імені юридичної особи (Спасибо-Фатєєва, 2021, с. 23). Так, суди під час вирішення спорів з оскарження дій керівників та інших осіб, що діють від імені юридичної особи, активно застосовують норми глави 17 ЦК України. При цьому її положення застосовуються одночасно зі ст. 2 ЦК України. Це безпосередньо стосується питань «щодо обмежень повноважень щодо представництва юридичної особи і наявності або відсутності обставин, з якими ст. 241 ЦК України пов'язує чинність правочину у разі його подальшого схвалення»¹.

Коли особи, які становлять орган юридичної особи, здійснюють її правосуб'єктність, в особі такого органу діє сама організація. Її дієздатність не оспорується. У юридичній літературі зазначено, що «спроба ж розглянути орган як представника юридичної особи призводить до протилежного і, очевидно, неприйняттого висновку про те, що юридичні особи недієздатні, оскільки можуть діяти тільки через представників» (Гелецька, 2005, с. 68–69). У розвиток вказаного варто констатувати, що невизнання органів юридичної особи суб'єктами цивільного права свідчить про неможливість існування відносин представництва, закріплених у главі 17 ЦК України, які можуть виникати між особами. І як правильно зазначив В. І. Крат, «представництво є правовідношенням, у якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. А правовідносини виникають між суб'єктами, які є майново відокремленими, автономними, самостійними (ст. 1 ЦК України). Директор юридичної особи у разі вчинення правочину юридичною особою виступає в такому разі не як фізична особа, а як орган юридичної особи, тобто є її частиною, що не дозволяє вважати наявними наведені ознаки. Тому категорія “представник” може бути використана тільки щодо особи»².

У цивілістиці звертається увага, що «поінформованість третіх осіб про те, що вони фактично вступають у правовідносини з особою, яка представляє інтереси юридичної особи, у цьому випадку існує за умови прийняття ідеї представництва юридичних осіб її органами. Тут наявні ознаки своєрідної фікції, оскільки очевидно, що контрагенти в особі голови правління чи ради директорів представляють безпосередньо саму юридичну особу» (Цюра, 2016, с. 403).

Наділення підприємницьких товариств загальною правоздатністю і визнання необмеженості повноважень директора є необхідними для звільнення контрагентів від ризику недійсності правочинів (Cahn, Donald, 2010, pp. 313–315). Інше рішення призвело б до того, що юридичні особи завжди вважалися ненадійними контрагентами: треті особи ніколи не були б упевнені у повноваженнях директора,

¹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17.07.2018 : справа № 921/311/17-г/7 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75399181> (дата звернення: 17.01.2025).

² Окрема думка судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Крата В. І. від 11.12.2019 : справа № 220/1588/18, провадження № 61-47623св18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86365015> (дата звернення: 17.01.2025).

що примушувало їх щоразу вивчати статут (засновницький договір) та інші документи товариства (договір з директором, рішення про обрання директора, рішення про схвалення правочину тощо), оскільки вони несли б ризики неуправомоченості директора. Все це врешті-решт означало б неповноцінність юридичної особи як самостійного суб'єкта права. Крім того, з урахуванням численності юридичних осіб як учасників цивільного обороту це створювало б необґрунтовану загрозу інтересам інших його учасників. Таким чином, застосовуючи вказані особливості представництва органів юридичної особи або, інакше кажучи, органічного представництва, правопорядок прагне захистити довіру до обороту, досягти того, щоб будь-який правочин з юридичною особою не становив аналог підвищеного ризику його недійсності.

Відповідний підхід є характерним для європейських правопорядків і знайшов своє закріплення в Директиві 2009/101/ЄС Європейського парламенту і Ради від 16 вересня 2009 р. про координацію гарантій, які вимагаються державами-членами компаній з метою захисту інтересів членів і третіх осіб у значенні другого абзацу статті 48 Договору, з метою забезпечення еквівалентності таких гарантій (кодифікована версія)¹, у ст. 10 якої закріплено, що обмеження повноважень органів товариства, які закріплені у статуті або рішеннях уповноважених органів, не можуть використовуватися щодо третіх осіб, навіть якщо їхній зміст був розкритий. Таке рішення дозволяє ще більше укріпити стабільність цивільного обороту.

У постановах від 4 грудня 2018 р. у справі № 910/21493/17, від 22 жовтня 2019 р. у справі № 911/2129/17 та від 26 листопада 2019 р. у справі № 910/20261/16 Верховний Суд звертає увагу на довірчий характер відносин між господарським товариством і його посадовою особою (зокрема директором чи генеральним директором), у зв'язку з чим протиправна поведінка зазначеної особи мо-

же виражатися не лише у невиконанні нею обов'язків, прямо встановлених установчими документами товариства, чи перевищенні повноважень при вчиненні певних дій від імені товариства, а й у неналежному чи недобросовісному виконанні таких дій без дотримання меж нормального господарського ризику, з особистою заінтересованістю чи при зловживанні своїм розсудом і посадовими обов'язками за власним умислом (розсудом), прийнятті очевидно необачних чи марнотратних і завідомо корисливих рішень. Отже, Верховний Суд у своїх рішеннях розрізняє три окремі правопорушення, що може вчинити орган чи інша особа, яка діє від імені товариства: дії не в інтересах товариства, дії із перевищенням повноважень², а також дії, що є недобросовісними і нерозумними.

² У справі № 911/2460/18 від 7 вересня 2021 р. суди дійшли висновку про те, що: «1) Відповідач (посадова особа – директор) під час укладення договорів діяв з перевищенням наданих статутом повноважень, внаслідок чого договори в судовому порядку визнані недійсними; 2) у результаті дій відповідача щодо укладення вказаних договорів майно, яке було у власності Товариства, перейшло в управління приватного підприємства та у подальшому було передане в оренду Товариству, тобто власнику майна, за яке власник мав сплачувати орендні платежі управителю, отже “суперечило інтересам та цілям Товариства” та призвело до виникнення у Товариства збитків; 3) укладення зазначених договорів слугувало підставою виникнення заборгованості та внесення її в реєстр кредиторів Товариства у межах справи про банкрутство; 4) оплата за вказаними договорами хоча й відбулась після визнання договорів недійсними, проте є наслідком виникнення боргу з вини Відповідача, тобто збитки Товариству завдані з вини Відповідача та в результаті його неправомірних дій. А тому КГС ВС вважав обґрунтованими висновок щодо наявності причинно-наслідкового зв'язку між діями Відповідача щодо укладення договорів із перевищенням повноважень і заподіянням Товариству збитків у розмірі 784935,53 грн., оскільки ці висновки зроблені з урахуванням положень статей 86, 236 ГПК України» (див.: Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 07.09.2021 : справа № 911/2460/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99474156> (дата звернення: 17.01.2025)).

Також заслуговує на увагу постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17 травня 2023 р. (справа

¹ Directive 2009/101/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on coordination of safeguards which, for the protection of the interests of members and third parties, are required by Member States of companies within the meaning of the second paragraph of Article 48 of the Treaty, with a view to making such safeguards equivalent (Codified version) // EUR-Lex : сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0101> (дата звернення: 17.01.2025).

Зазначена тенденція в судовій практиці може призвести до протиставлення добросовісності і розумності з діями в інтересах юридичної особи та без перевищення повноважень (Жорнокуй, 2022; Жорнокуй, 2024). Інакше кажучи, дії органу або іншої особи в інтересах товариства та поведінка в межах наданих повноважень нібито не пов'язані з їхньою добросовісною та розумною поведінкою. Проте це не так. Навпаки, діяти в інтересах товариства і не перевищувати своїх повноважень означає бути добросовісним і розумним. Ці поняття не слід розглядати відокремлено одне від одного. Дії в інтересах товариства та поведінка в межах встановлених повноважень є проявами засади добросовісності і розумності, її елементами (Цікало, 2022, с. 102).

Колегія суддів Верховного Суду, направляючи справу до Великої Палати Верховного Суду, стверджувала про наявність двох взаємовиключних підходів до тлумачення та застосування ст. 241 ЦК України. Згідно з першим підходом перевищення повноважень представником зумовлює оспорюваність правочину, вчиненого з перевищенням повноважень; відповідно до другого – перевищення повноважень представником без їх схвалення особою, яку представляють, призводить лише до констатації неукладеності договору. Неукладений договір не може бути визнаний недійсним.

Відмовляючи у прийнятті справи до свого розгляду, Велика Палата Верховного Суду в ухвалі від 13 вересня 2023 р. у справі № 547/818/20 зазначила, що з Єдиного державного реєстру судових рішень видно, що в аналогічній категорії справ сформувався стала прак-

тика суду касаційної інстанції, за якою до спірних правовідносин застосовуються саме висновки, викладені в постанові Великої Палати Верховного Суду від 27 червня 2018 р. у справі № 668/13907/13. Зокрема, що «для визнання недійсним договору з тієї підстави, що його було укладено представником юридичної особи з перевищенням повноважень, необхідно встановити: по-перше, наявність підтверджених належними і допустимими доказами обставин, які свідчать про те, що контрагент такої юридичної особи діяв недобросовісно або нерозумно. При цьому тягар доказування недобросовісності та нерозумності в поведінці контрагента за договором несе юридична особа; по-друге, дії сторін такого договору мають свідчити про відсутність реального наміру його укладення і виконання»¹.

З огляду на приписи статей 92, 237–239, 241 ЦК України для визнання недійсним договору, укладеного юридичною особою з третьою особою, з підстави порушення встановленого обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має самостійного юридичного значення факт перевищення повноважень органом чи особою, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, як і сам по собі факт скасування довіреності представнику, який у період її чинності здійснював свої права та виконував обов'язки за цією довіреністю. Такий договір може бути визнаний недійсним із зазначених підстав у тому разі, якщо буде встановлено, що сама третя особа, контрагент юридичної особи за договором, діяла недобросовісно і нерозумно. Тобто третя особа знала або за всіма обставинами, проявивши розумну обачність, не могла не знати про обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи чи про припинення дії довіреності, виданої представнику юридичної особи, який укладає договір від її імені². Отже,

№ 914/3433/21), у якій колегія суддів нагадала про можливість стягнення з директора товариства збитків, спричинених виплатою собі винагороди, яка виходила за межі штатного розпису. Виходячи з висновків Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду, усі виплати винагороди керівника, сума яких не зазначена в штатному розписі, трудовому договорі (контракті) або перевищує визначену домовленостями з власником товариства, є збитками цього товариства та можуть бути стягнуті з керівника в судовому порядку (див.: Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17.05.2023 : справа № 914/3433/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110997919> (дата звернення: 17.01.2025)), що фактично свідчить про перевищення таким директором наданих йому повноважень.

¹ Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 13.09.2023 : справа № 547/818/20, провадження № 14-94цс23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113701373> (дата звернення: 17.01.2025).

² Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 10.03.2020 : справа № 910/24075/16 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88149904> (дата звернення: 17.01.2025); Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 13.09.2023 : справа № 547/818/20, провадження № 14-94цс23 //

правозастосовна практика виходить з того, що перевищення обсягу повноважень органом або особою, що здійснює функції органу підприємницького товариства, коли такі особи вступають у правовідносини із третіми особами, можуть залежати від дефектів реалізації учасниками товариства корпоративних прав. У такому випадку дефекти волі товариства, обмеження повноважень його виконавчого органу можуть перебувати поза межами розумного контролю з боку третьої особи, не викликаючи в третьої особи обґрунтованих сумнівів у правомірності дій виконавчого органу товариства¹.

Повноваження органів підприємницького товариства визначаються законодавством, статутом і внутрішніми документами такої юридичної особи. За загальним правилом, питання, що становлять повноваження одного органу, не можуть передаватися для вирішення іншому органу, за винятком випадків, передбачених законодавством (наприклад, ст. 39 Закону України «Про акціонерні товариства»). Орган управління не має права розглядати і ухвалювати рішення з питань, що не віднесені до його повноважень, тому в такій ситуації ухвалені рішення будуть визнані недійсними.

Повноваження органів підприємницького товариства можуть бути обмежені законом або статутом. До законодавчих обмежень безпосередньо віднесено обов'язкове схвалення значного правочину і правочину, у вчиненні якого є заінтересованість (статті 106, 107 Закону України «Про акціонерні товариства», статті 44, 45 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»). У разі недотримання вказаних вимог до порядку вчинення таких правочинів вони можуть визнаватися недійсними, а член органу управління – притягатися до відповідальності за ст. 92 ЦК України за невиконання свого обов'язку перед юридичною особою (Гришина, 2015, с. 45, 145, 152). У такому разі у юридичної особи є два можливі способи захисту своїх прав: 1) звернення до суду з позовом до контрагента за правочином про визнання його недійсним (для оспорюваного правочину) або про застосування наслідків недійсності

правочину (для нікчемного правочину); 2) звернення до суду з вимогою до члена органу управління про відшкодування завданих збитків на підставі ст. 92 ЦК України. При цьому позов про відшкодування збитків є достатньо непривабливим способом захисту прав товариства. Тому товариства, права яких порушені внаслідок дій (бездіяльності) посадових осіб, надають перевагу іншим способам захисту, які виявляються більш ефективними.

У практичній площині більш привабливим є перший спосіб – вимога про визнання правочину недійсним або про застосування наслідків недійсності правочину. Зокрема, у вітчизняній судовій практиці більш поширеними стали позови про визнання недійсним правочину, вчиненого від імені товариства його керівником з перевищенням наданих йому повноважень. Це легко обґрунтовується нескладним доказуванням за такими справами, порівняно з доказуванням неправомірної поведінки члена органу управління, що спричинила збитки, а також відносною доступністю застосування двосторонньої реституції, порівняно з можливістю стягнення збитків з фізичної особи – члена органу управління. Проте, як зазначено в юридичній літературі, «надмірне поширення таких спорів є скоріше негативним явищем, адже щоразу при їх розгляді зачіпаються права та інтереси третіх осіб, з якими було укладено відповідні правочини, тоді як насправді особою, з вини якої товариству було заподіяно збитки, є саме її керівник» (Спасибо-Фатеева та ін., 2019, с. 80).

Стаття 92 ЦК України містить правило, що правочин може бути визнаний недійсним у разі вчинення його особою, повноваження якої обмежені. Воно використовується в тих випадках, коли має місце обмеження повноважень органу юридичної особи її установчими документами або іншими документами, що регулюють її діяльність. Для застосування вказаної норми, окрім встановлення обмеження повноважень, необхідно з'ясувати факт виходу за межі цих обмежень і факт того, що інша сторона правочину знала або могла знати про вказані обмеження. Як наслідок виходу за межі обмежених повноважень закон передбачає можливість визнати правочин недійсним. Щодо такої ситуації, так само, як і в розглянутих вище випадках, можна визнати правочин недійсним, а за наявності достатніх умов, передбачених ст. 92 ЦК України, притягти до відповідальності члена органу управління.

ВИСНОВКИ. Дослідження проблем цивільно-правової відповідальності учасників корпоративних відносин викликає увагу все

Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113701373> (дата звернення: 17.01.2025).

¹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 19.06.2018 : справа № 908/4550/15 // LIGA 360 : сайт. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74991657> (дата звернення: 17.01.2025).

більшої кількості фахівців – практиків та науковців. Сьогодні здійснюються спроби детального теоретичного вивчення питань цивільно-правової відповідальності членів органів підприємницьких товариств, відбувається переосмислення раніше оприлюднених ідей, проводиться порівняльний аналіз законодавства різних країн.

Набуття юридичною особою цивільних прав та обов'язків зумовлюється, зокрема, наявністю в неї власних органів волевиявлення (саме вони зазвичай і здійснюють дієздатність правосуб'єктної організації у правомірній діяльності та визначають функціональну єдність організаційної структури юридичної особи, через кожну з ланок якої організація може реалізувати свою дієздатність щодо набуття обов'язків, що виникають унаслідок учинення відповідних протиправних дій), а можливість самостійно відповідати всім своїм майном – фактичною наявністю такого майна, на яке за потреби можна було б звернути стягнення.

Корпоративні спори щодо визнання недійсними правочинів, учинених посадовими особами органів підприємницьких товариств із перевищенням їхніх повноважень, становлять одну з найпоширеніших категорій у межах корпоративних відносин. Сутність і специфіка таких спорів полягає в тому, що посадові особи у випадках, передбачених нормативними актами, відчужують майно (активи) товариства на користь третіх осіб на умовах, не вигідних для товариства, при цьому не отримавши згоду загальних зборів або нагля-

дової ради (у разі її створення) такої юридичної особи.

З метою визнання недійсним правочину, укладеного посадовою особою органу підприємницького товариства з перевищенням нею повноважень, ця юридична особа, окрім аргументації такого перевищення, має довести: 1) недобросовісність поведінки з боку контрагентів та їх обізнаність про перевищення повноважень представником товариства, 2) наявність підстав для висновку, що участь третьої особи в укладенні правочину мала формальний характер і спрямовувалася на протиправне позбавлення такого товариства майна (грошових коштів). За інших обставин товариство ризикує отримати відмову в задоволенні позову або скасування позитивного для нього рішення на стадії його оскарження.

Вчинення правочину від імені підприємницького товариства з перевищенням наданих його посадовій особі повноважень свідчить про порушення інтересів самої юридичної особи, а не її учасників. Така обставина є підставою для визнання цього правочину недійсним лише за позовом товариства чи позовом, поданим у забезпечення його інтересів. Наведене викликає потребу в розширеному використанні в межах правозастосування, закріпленого законодавством України права учасника на подання похідного позову в інтересах товариства про визнання недійсним правочину, вчиненого посадовою особою органу підприємницького товариства з перевищенням наданих їй повноважень.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Борисова В. І. Інститут юридичної особи // Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу : монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. 2-ге вид., допов. та перероб. Одеса : Гельветика, 2022. С. 461–485.
2. Гелецька І. О. Правове регулювання відносин представництва у цивільному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2005. 205 с.
3. Гришина І. І. Цивільно-правова відповідальність учасників акціонерних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2015. 194 с.
4. Жорнокуй В. Г. Обов'язок діяти в інтересах юридичної особи добросовісно і розумно як основний складник правового становища осіб, що здійснюють функції органів підприємницьких товариств як суб'єктів цивільної відповідальності. *Нове українське право*. 2022. № 3. С. 25–31. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3.4>.
5. Жорнокуй В. Г. Особи, що здійснюють функції органів підприємницьких товариств, як суб'єкти цивільної відповідальності. *Форум права*. 2024. № 2. С. 6–15. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.10870789>.
6. Жорнокуй В. Г. Перевищення повноважень як підстава відповідальності органів та осіб, що здійснюють функції органів підприємницьких товариств. *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 155–166. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.2.14>.
7. Жорнокуй Ю. М. Корпоративні конфлікти в акціонерних товариствах: цивільно-правовий аспект : монографія. Харків : Право, 2015. 532 с.
8. Зеліско А. В. Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2016. 445 с.
9. Корпоративні спори: правові позиції Верховного Суду та коментарі науковців / за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2019. 280 с.

10. Попова С. О. Особисті немайнові права юридичної особи: реалії сьогодення : монографія. Харків : Право, 2023. 358 с.
11. Спасибо-Фатєєва І. В. Архітектура корпоративного права. Короткий огляд корпоративного законодавства України із зазначенням принципів засад його переформатування // Корпоративне право крізь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. С. 8–30.
12. Цікало В. І. Засада пропорційності здійснення корпоративних прав : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 588 с.
13. Цюра В. В. Теоретичні питання інституту представництва в цивільному праві України : монографія. Київ : ФОП Мельник А. А., 2016. 492 с.
14. Cahn A., Donald D. C. Comparative Company Law: Text and Cases on the Laws Governing Corporations in Germany, the UK and the USA. London : Cambridge University Press, 2010. 956 p.
15. Martínez Gutiérrez A. La representación orgánica y voluntaria en las sociedades de capital (delimitación y concurrencia). Publicaciones de Real Colegio de España. Bolonia, 2005. 169 p.

Надійшла до редакції: 20.01.2025

Прийнята до опублікування: 15.03.2025

REFERENCES

1. Borysova, V. I. (2022). Institute of legal entity. In N. S. Kuznetsova (Ed.), *Recodification of the civil legislation of Ukraine: challenges of the time* (2nd ed.) (pp. 461–485). Helvetyka.
2. Cahn, A., & Donald, D. C. (2010). *Comparative Company Law: Text and Cases on the Laws Governing Corporations in Germany, the UK and the USA*. Cambridge University Press.
3. Heletska, I. O. (2005). *Legal regulation of representation relations in civil law* [Candidate dissertation, Institute of State and Law named after V. M. Koretsky of the National Academy of Sciences of Ukraine].
4. Hryshyna, I. I. (2015). *Civil liability of participants in joint-stock legal relations* [Candidate dissertation, V. N. Karazin Kharkiv National University].
5. Martínez Gutiérrez, A. (2005). *Organic and voluntary representation in capital companies (delimitation and competition)*. Publications of the Royal College of Spain. Bologna.
6. Popova, S. O. (2023). *Personal non-property rights of a legal entity: current realities*. Pravo.
7. Spasybo-Fatieieva, I. V. (2021). The Architectonics of Corporate Law. A Brief Overview of Ukrainian Corporate Legislation with an Indicating the Fundamental Principles of Its Reformation. In I. V. Spasybo-Fatieieva (Ed.), *Corporate law through the prism of case law* (pp. 8–30). EKUS.
8. Spasybo-Fatieieva, I. V. (Ed.). (2019). *Corporate disputes: legal positions of the Supreme Court and comments of scholars*. EKUS.
9. Tsikalo, V. I. (2022). *The principle of proportionality in the exercise of corporate rights*. Ivan Franko Lviv National University.
10. Tsiura, V. V. (2016). *Theoretical issues of the institution of representation in the civil law of Ukraine*. FOP Melnyk A.A.
11. Zelisko, A. V. (2016). *Entrepreneurial legal entities under private law as subjects of civil legal relations*. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.
12. Zhornokui, V. H. (2022). Obligation to act for the benefit of a legal entity from good faith and reasonably as the main component of the legal status of entities performing the functions of entrepreneurial company agencies as subjects of civil liability. *New Ukrainian Law*, 3, 25–31. <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3.4>.
13. Zhornokui, V. H. (2023). Abuse of authority as a ground for liability of bodies and persons performing the functions of business entities. *Law and Safety*, 2(89), 155–166. <https://doi.org/10.32631/pb.2023.2.14>.
14. Zhornokui, V. H. (2024). Persons performing the functions of bodies of business companies as subjects of civil liability. *Forum of Law*, 2, 6–15. <http://doi.org/10.5281/zenodo.10870789>.
15. Zhornokui, Yu. M. (2015). *Corporate conflicts in joint-stock companies: civil law aspect*. Pravo.

Received the editorial office: 20 January 2025

Accepted for publication: 15 March 2025

VALENTYNA HRYHORIVNA ZHORNOKUI,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Research Institute No. 5,
Department of Legal Support of Entrepreneurial
Activity and Financial Security;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7706-8538>,
e-mail: v.zhornokuy@gmail.com*

**REPRESENTATION AND EXCEEDING THE POWERS OF BODIES OF AN
ENTREPRENEURIAL COMPANY: ISSUES OF THEORY AND LAW APPLICATION**

The article supports the view that acquisition of civil rights and obligations by a legal entity is conditioned, in particular, by its own bodies of will expression, and the ability to be independently liable with all its property is conditioned by the actual availability of such property which could be recovered if necessary.

The author argues that corporate disputes regarding invalidation of transactions made by officials of business entities in excess of their authority constitute one of the most common categories within corporate relations. The essence and specificity of such disputes is that, in cases stipulated by regulations, officials alienate company property in favour of third parties on terms unfavourable to the company without obtaining the consent of the general meeting or supervisory board (if established) of such a legal entity.

The author proves that in order to invalidate a transaction concluded by an official of a business entity in excess of his/her authority, this legal entity, in addition to the arguments for such "excess", must prove bad faith on the part of the counterparties and their awareness of the excess of authority by the company's representative, as well as the existence of grounds to conclude that the participation of a third party in the transaction was formal and aimed at unlawful deprivation of property of such a company (in other circumstances, the company risks having its claim dismissed or a favourable decision cancelled at the stage of appeal).

This circumstance is the basis for invalidation of this transaction only at the company's claim or a claim filed to secure its interests. The above calls for expanded use of the shareholder's right to file a derivative claim in the interests of the company to invalidate a transaction made by an official of a company's body in excess of the powers granted to him/her within the framework of law enforcement.

Keywords: *legal entity, business company, representative office, company bodies, officials, liability, transaction, law enforcement practice.*

Цитування (ДСТУ 8302:20215): Жорнокуй В. Г. Представництво та перевищення повноважень органів підприємницького товариства: питання теорії та правозастосування. *Право і безпека*. 2025. № 1 (6). С. 29–39. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.03>.

Citation (APA): Zhornokui, V. H. (2025). Representation and exceeding the powers of bodies of an entrepreneurial company: issues of theory and law application. *Law and Safety*, 1(96), 29–39. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.03>.

УДК 347.13+347.191

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.04>**ЮРІЙ МИХАЙЛОВИЧ ЖОРНОКУЙ,**

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 5,
кафедра цивільного права та процесу;

 <https://orcid.org/0000-0001-9669-6062>,
e-mail: zhornokuy.ym@gmail.com

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО КОРПОРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РОЗВИТКУ

У поданій до обговорення статті з метою усунення прогалин та суперечностей чинного цивільного законодавства та правозастосовної практики щодо визначення організаційно-правових форм юридичних осіб, у межах яких мають місце корпоративні відносини, запропоновано закріпити положення, за яким відповідні правові зв'язки існують виключно в межах акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю.

Доведено, що одним із напрямів розвитку корпоративного законодавства є окреслення кола основних прав та обов'язків учасників корпоративних відносин та закріплення їх у Цивільному кодексі України. Під такими правами та обов'язками маються на увазі ті, які є характерними для всіх учасників (акціонерів) підприємницьких товариств з корпоративною будовою. При цьому Цивільний кодекс України має містити вказівку, що окремі (специфічні) права та обов'язки вказаних осіб можуть передбачатися нормами спеціального законодавства, а механізм їх здійснення також і корпоративним договором у разі його укладення.

Обґрунтовано, що до пріоритетів варто віднести закріплення на рівні Цивільного кодексу України положень щодо: а) корпоративного управління, з деталізацією положень про органи підприємницьких товариств та їхніх посадових осіб, які формують та виявляють у цивільних відносинах волю таких організацій; б) корпоративного контролю, із врегулюванням питань залежності одного (кількох) підприємницького товариства від іншого (інших) товариства та правових наслідків такої залежності, зокрема відшкодування шкоди, завданої залежному товариству, його учасникам та кредиторам через вплив контролюючого товариства на ухвалення рішень залежним товариством.

Звернено увагу, що тенденції одноманітного застосування норм про корпоративну відповідальність мають бути уніфіковані шляхом послідовної кодифікації положень про відповідальність у відносинах, пов'язаних з управлінням підприємницькими товариствами, саме в Цивільному кодексі України. З урахуванням практичного розширення кола осіб, які можуть нести корпоративну відповідальність, та підстав притягнення до неї норми про таку відповідальність для всіх видів підприємницьких товариств мають бути перенесені зі спеціальних законів і систематизовані положеннями Цивільного кодексу України.

Ключові слова: національне та міжнародне законодавство, захист прав, судова практика, рішення суду, підприємницьке товариство, відповідальність, корпоративні відносини, корпоративні права.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Товариства, як і в цілому юридичні особи, відіграють важливу роль у цивільному обороті. В умовах ринкової економіки підприємницька діяльність здійснюється зазвичай з використанням тієї чи іншої організаційно-правової форми підприємницького товариства. Поширення таких організацій пояснюється перевагами, які вони мають, порівняно зі здійсненням приватної підприємницької діяльності без створення юридичної особи, а саме можливістю акумулювання значних обсягів

капіталу, об'єднання персональних ресурсів, забезпечення стабільності у веденні бізнесу незалежно від зміни складу учасників і насамперед можливість обмеження відповідальності їхніх учасників (акціонерів, членів).

Європейський вектор інтеграції України та значне поширення в бізнес-середовищі підприємницьких товариств, а так само й наявність відповідних проблем нормативного забезпечення їх створення та діяльності, зумовлює потребу в аналізі сучасного стану законодавства

України про такі юридичні особи (корпоративного законодавства) та передбаченні перспектив його подальшого розвитку. Наведені обставини пов'язуються не лише виключно зі з'ясуванням проблемних аспектів чи прогалин чинного законодавства, а й з необхідністю напрацювання основних доктринальних засад, пов'язаних із вивченням правового феномена підприємницького товариства, можливостей застосування цієї конструкції та шляхів її вдосконалення.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета статті полягає в окресленні наявних проблемних питань щодо нормативного забезпечення корпоративних відносин та перспектив подальшого розвитку корпоративного законодавства. Завданнями поданої до обговорення статті є аналіз сучасного стану чинного законодавства України та країн ЄС щодо забезпечення діяльності товариств з корпоративною будовою та встановлення основних перспективних напрямів його вдосконалення.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Рекодифікація цивільного законодавства та ухвалення Закону України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» зумовлюють необхідність по-новому поглянути на потреби нормативного забезпечення корпоративних відносин та виявлення перспективних напрямів розвитку корпоративного законодавства України в контексті євроінтеграційних процесів. Проте, попри чисельність монографічних та інших наукових робіт в Україні з питань, пов'язаних зі з'ясуванням перспектив розвитку законодавства щодо юридичних осіб загалом, так і підприємницьких товариств, що мають корпоративну будову, зокрема, відсутня чіткість вектору подальшого його розвитку.

У сучасній правовій доктрині увага приділяється здебільшого дискусійним питанням з'ясування сутності категорії «корпорація» (В. А. Васильєва, І. В. Лукач, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.), окресленню організаційно-правових форм юридичних осіб, що мають корпоративну будову (А. В. Зеліско, О. О. Кот, Н. С. Кузнєцова, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.), дискусії щодо існування корпоративних відносин у межах повних та командитних товариств (В. М. Коссак, В. І. Цікало, І. Є. Якубівський та ін.) тощо. Проте наукового доробку, який би дозволив окреслити перспективні аспекти розвитку корпоративного законодавства в Україні, сьогодні не існує.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. В основу вирішення завдань цієї статті покладено окремі методи наукового пізнання. Так, з вико-

ристанням методу порівняльного аналізу як загальнонаукового методу пошуку і виявлення тотожності/відмінності однотипних властивостей (змін, тенденцій розвитку) досліджуваних об'єктів вивчені питання сучасного стану корпоративного законодавства країн ЄС та України. Проведений порівняльний аналіз дозволив підсумувати, що ані законодавство ЄС, ані законодавство України не містить чіткої структури нормативного масиву, який би дозволив встановити чітку систему координат норм, що забезпечують визначення кола юридичних осіб, які мають корпоративну будову, сутність корпоративних відносин та окреслення критеріїв, що дозволять визначати права учасників товариств і, відповідно, відносини як корпоративні, тощо.

Застосування логічного методу як результату аналізу та синтезу положень чинного українського та європейського законодавства і правової доктрини України дозволило дійти висновку, що варто нормативно закріпити положення, за яким корпоративні відносини можуть виникати виключно в межах акціонерних товариств (далі – АТ), товариств з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) і товариств з додатковою відповідальністю (далі – ТДВ), що дозволить окреслити коло прав та обов'язків учасників таких правових зв'язків, а також вирішити наявні питання щодо корпоративного управління та контролю.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У наш час розвиток корпоративного законодавства та значення корпоративних відносин для майнового обороту в цілому досягли такого рівня, що вони поступово стали одними з основних відносин, які нормативно забезпечуються цивільним законодавством. Однак вести мову про такі відносини та складову їхнього змісту – корпоративні права, можна лише відповівши на питання: 1) якою є система корпоративного законодавства в Україні; 2) що є корпорацією (які організаційно-правові форми юридичних осіб за законодавством України мають корпоративну будову).

Від відповіді на питання, якою сьогодні є система корпоративного законодавства, залежатиме не лише коло суспільних відносин, що визнаватимуться корпоративними, разом із їхнім суб'єктним складом, об'єктами та змістовною наповненістю, а й спектр нормативних актів, які впливатимуть на з'ясування цих питань.

Сьогодні принципове значення мають декілька нормативних актів – Конституція України, Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) та низка законів і підзаконних актів, які

містять нормативне закріплення основ створення, функціонування та припинення юридичних осіб з корпоративною будовою, а також механізм набуття, здійснення та захисту корпоративних прав, належних учасникам відповідних правових відносин.

На жаль, у процесі постійного вдосконалення цивільного законодавства майже не зазнала змін система нормативного забезпечення корпоративних відносин. Головний її недолік – багаторівневість самої системи, яка містить: 1) ЦК України, що закріплює загальні положення про юридичні особи (без чіткої вказівки, у яких саме їхніх організаційно-правових формах формуються корпоративні відносини); 2) численні закони, одна частина яких напряду нормативно врегульовує корпоративні правові зв'язки та забезпечує положення ЦК України щодо окремих організаційно-правових форм підприємницьких товариств (закони України «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про господарські товариства»), друга – виконує допоміжну функцію, врегульовуючи окремі питання корпоративного управління (наприклад, закони України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», «Про депозитарну систему України»), а третя – взагалі створює більше проблем, ніж має конструктивний характер у межах корпоративного права, але, на думку окремих фахівців та суддів Верховного Суду, поширює свою дію на корпоративні відносини (зокрема, закони України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», «Про фермерське господарство», «Про фінансові послуги та фінансові компанії» тощо).

Зважаючи на існування такої системи нормативних актів, не вирішеною залишається основна причина недосконалості корпоративного законодавства – розвиток його положень в окремих законах, ухвалених з урахуванням основних засад та норм ЦК України. При цьому не існує загального розуміння єдиної природи корпоративних відносин виключно в окремих організаційно-правових формах підприємницьких товариств, що мають відповідати конкретним критеріям. Однак розвиток корпоративного законодавства за наявної системою, у якій деталізація загальних положень про юридичні особи та підприємницькі товариства має здійснюватися в спеціальних законах, не привело до створення стабільної та чіткої системи корпоративного законодавства, яка б відповідала потребам ринкової економіки. Окремі нормативні приписи законів України «Про акціонерні товариства»,

«Про товариства з обмеженою відповідальністю», «Про господарські товариства» повинні бути уніфіковані на рівні ЦК України, оскільки мають однакову регламентаційну силу, регулятивну спрямованість та штучно збільшують об'єм законодавчого масиву. Це стосується правового становища самих товариств, їхніх учасників (акціонерів), порядку створення, формування та діяльності їхніх органів, а також відповідальності посадових осіб та учасників (акціонерів) таких організацій. Вважаємо, що вказані загальні положення мають бути уніфіковані та закріплені в ЦК України шляхом розширення регулювання вказаних відносин саме цим кодифікованим актом.

Доцільність уніфікації цивільно-правового становища підприємницьких товариств, у межах яких існують корпоративні відносини, підтверджується як вітчизняним історичним досвідом, так і досвідом багатьох зарубіжних правопорядків, які істотно оновили власне законодавство про корпоративні відносини та правове становище організацій, у яких виникають відповідні правові зв'язки. Отже, постає питання гармонізації національного та міжнародного законодавства, що «вимагає від України розроблення і прийняття відповідних нормативно-правових актів, приєднання та ратифікації міжнародних угод, конвенцій, договорів, створення належних процедур, організаційно-інституційних та правових механізмів забезпечення процесу гармонізації. Важливо і те, щоб гармонізація охоплювала не тільки вторинне право ЄС, а також первинне право і прецедентне право Суду ЄС, що конституують правову систему Європейського Союзу, – *acquis communautaire*» (Трихліб, 2017, с. 59).

Щодо євроінтеграційних процесів України, то варто звернути увагу на корпоративне законодавство ЄС в цілому, основу якого становлять директиви, регламенти ЄС та рекомендації Єврокомісії, а також внутрішнє законодавство кожної країни-учасниці. Основні положення європейського корпоративного законодавства уніфіковані в Директиві ЄС 2017/1132 Європейського Парламенту і Ради від 14 червня 2017 р. «Про деякі аспекти корпоративного права (законодавства)»¹, у якій прямо зазначено, що Директиви Ради 82/891/EEC і 89/666/EE та Директиви 2005/56/EC, 2009/101/EC,

¹ Directive (EU) 2017/1132 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2017 relating to certain aspects of company law (codification) // EUR-Lex : сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32017L1132> (дата звернення: 03.12.2024).

2011/35/EU і 2012/30/EU Європейського Парламенту і Ради були істотно змінені декілька разів (в інтересах чіткості та раціональності вони мають бути кодифіковані) та містяться в: Регламенті Ради (ЄС) № 2157/2001 від 8 жовтня 2001 р. «Про статут європейського товариства» (SE)¹, Регламенті Ради (ЄС) № 1435/2003 від 22 липня 2003 р. «Про Статут європейського кооперативного товариства» (SCE)², Регламенті (ЄС) № 2015/848 Європейського парламенту і Ради від 20 травня 2015 р. «Про процедури банкрутства»³, Рекомендаціях Єврокомісії № 2005/162/ЄС від 15 лютого 2005 р. про роль невиконавчих або наглядових директорів лістингових компаній та про комітети (наглядової) ради⁴.

Питання джерел права щодо гармонізації законодавства України до права Європейського Союзу має фундаментальне значення. У сучасному європейському співтоваристві провідну роль у побудові та структуруванні корпоративного законодавства відіграють Німеччина та Франція, нормативно-правовий масив яких достатньо чітко регламентує приписи щодо створення, функціонування та припинення юридичних осіб, заснованих на корпоративних засадах. Так, глава 2 Німецького цивільного уложення «Юридичні особи» містить загальні положення для всіх юридичних осіб, створюваних у цій країні, зокрема з їхнім поділом на комерційні та некомерційні⁵. Водно-

час окремі положення про товариства містяться і в Німецькому торговому уложенні, наприклад положення про повні товариства (§§ 105–152) та про командитні товариства (§§ 161–179)⁶, а деякі – у спеціальних законах: «Про акціонерні товариства» (Aktiengesetz)⁷ та «Про товариства з обмеженою відповідальністю» (Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung)⁸. Щодо Франції, то її Цивільний кодекс не містить жодних положень про юридичні особи, натомість Комерційний кодекс закріплює положення книги II «Комерційні компанії і групи економічних інтересів» (статті L 210-1–L 253-1)⁹, якою регламентовано загальні положення правового становища компаній (розд. I), правове становище повних товариств, ТОВ, загальні положення про АТ, компанії з обмеженою відповідальністю (розд. II).

Отже, можна дійти висновку, що європейська практика закріплення організаційно-правових форм та правового становища організацій,

сайт. URL: <https://dejure.org/gesetze/BGB> (дата звернення: 03.12.2024).

⁶ Handelsgesetzbuch: Gesetz vom 10.05.1897 (RGBl. I S. 219) // dejure.org : сайт. URL: <https://dejure.org/gesetze/HGB> (дата звернення: 03.12.2024).

Проте за законодавством Німеччини повні товариства, командитні товариства та негласні товариства, наділені власною правосуб'єктністю та здатністю діяти під єдиним фірмовим найменуванням, не мають статусу юридичних осіб (див.: Bürgerliches Gesetzbuch: In der Fassung der Bekanntmachung vom 02.01.2002 // dejure.org : сайт. URL: <https://dejure.org/gesetze/BGB> (дата звернення: 05.12.2024)). Схожі підходи існують у законодавстві Польщі, за § 1 ст. 33-1 Цивільного кодексу цієї країни положення про юридичних осіб застосовуються до організаційних одиниць, які не є юридичними особами і яким надано правоздатність згідно із законом (див.: Kodeks cywilny : Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. // Strona główna Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej : сайт. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640160093/U/D19640093Lj.pdf> (дата звернення: 03.12.2024)).

⁷ Aktiengesetz // Bundesministerium der Justiz : сайт. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/aktg/index.html> (дата звернення: 03.12.2024).

⁸ Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung // Bundesministerium der Justiz : сайт. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gmbhg/BJNR004770892.html> (дата звернення: 03.12.2024).

⁹ Code de commerce // Legifrance : сайт. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000005634379/ (дата звернення: 03.12.2024).

¹ Council Regulation (EC) No 2157/2001 of 8 October 2001 on the Statute for a European company (SE) // EUR-Lex : сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32001R2157> (дата звернення: 03.12.2024).

² Council Regulation (EC) No 1435/2003 of 22 July 2003 on the Statute for a European Cooperative Society (SCE) // EUR-Lex : сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32003R1435> (дата звернення: 03.12.2024).

³ Regulation (EU) 2015/848 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on insolvency proceedings (recast) // EUR-Lex : сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32015R0848> (дата звернення: 03.12.2024).

⁴ Commission Recommendation of 15 February 2005 on the role of non-executive or supervisory directors of listed companies and on the committees of the (supervisory) board // EUR-Lex : сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32005H0162> (дата звернення: 03.12.2024).

⁵ Bürgerliches Gesetzbuch: In der Fassung der Bekanntmachung vom 02.01.2002 // dejure.org :

які мають корпоративну будову, не характеризується уніфікованістю, оскільки: 1) в окремих країнах достатньо лише цивільного кодексу або комерційного (торговельного) кодексу для закріплення правового становища юридичних осіб, учасники (акціонери) яких вступають у корпоративні відносини, а деякі країни будують своє законодавство за принципом існування єдиного кодифікованого акта, зазвичай цивільного кодексу, який містить загальні положення про юридичні особи та підприємницькі товариства, та низки законів, які деталізують існування відповідних організацій (від їхнього створення до припинення діяльності); 2) відсутнє легальне закріплення категорії «корпоративні відносини», тому що апріорі вони пов'язані з існуванням організаційно-правових форм юридичних осіб, у межах яких вони й виникають; 3) перелік юридичних осіб з корпоративною будовою не має загальної уніфікації, бо в одних країнах він звужений до підприємницьких товариств, а в інших – розширений до майже всіх юридичних осіб.

Щодо національного та міжнародного (європейського) законодавства у сфері корпоративних відносин, то варто наголосити, що:

1) систематизація європейського законодавства сьогодні не має чітких обрисів, оскільки країни-учасниці досі, переважно в контексті визнання організаційно-правових форм юридичних осіб, у межах яких існують корпоративні відносини, дотримуються національних традицій і внутрішнього законодавства, хоча й не відкидають механізми впровадження так званого європейського товариства, європейського кооперативного товариства та положень про невиконавчих або наглядових директорів лістингових компаній та про комітети (наглядової) ради;

2) Цивільний кодекс України не містить загальних норм, які мали б охоплювати норми-принципи корпоративного права, орієнтовний перелік корпоративних прав та обов'язків, а також спеціальні правила про їх здійснення і припинення. Безсистемність загальних положень про корпоративні відносини зумовила те, що норми про статутний (складений) капітал, значні правочини та правочини, у вчиненні яких є заінтересованість, конфлікт інтересів та корпоративні конфлікти, захист інтересів учасників та кредиторів, відповідальність учасників і посадових осіб підприємницьких товариств (що істотно різняться від деліктної та договірної відповідальності) тощо, які стосуються всіх підприємницьких товариств, розміщені в різних нормативних актах, які іноді містять кардинально інші засади

їхнього нормативного врегулювання. У контексті вказаного варто підтримати думку, що «станом на сьогодні в ЦК України норми про окремі види юридичних осіб стосуються лише підприємницьких товариств (глава 8). Причому у зв'язку із реформуванням законодавства про господарські товариства, прийняттям законів «Про товариства з обмеженою відповідальністю», «Про акціонерні товариства» неодноразово вносилися зміни до глави 8 ЦК України, які не завжди були виваженими і правильними та призводили до вихолощування змісту цієї глави ЦК України» (Якубівський, 2024, с. 200–201).

У науковій дискусії питання розуміння сутності категорії «корпорація», яка в Україні триває вже понад 30 років, наголошується на двох основних постулатах: корпорація – це об'єднання декількох юридичних осіб або окрема організаційно-правова форма юридичної особи, у якій наявні корпоративні відносини (Жорнокуй, 2009; Жорнокуй, 2021; Лукач, 2015; Спасибо-Фатєєва, Кібенко, Борисова, 2007).

Виходячи з наведеного, існує потреба у вирішенні питання щодо розуміння категорії «корпорація» або окреслення групи організаційно-правових форм юридичних осіб, у яких існують корпоративні відносини (наприклад, підприємницьких товариств), оскільки § 1.2 розд. I Загальних положень (Книга перша ЦК України) Концепції оновлення ЦК України передбачена доцільність закріплення додаткових сфер соціальної реальності, у яких складаються приватноправові за своєю природою відносини, що регулюються цивільним законодавством, зокрема корпоративні. Вважаємо за доцільне підтримати ідею розробників цієї Концепції щодо потреби в системних змінах і суттєвих структурних новаціях усіх книг чинного ЦК України. Особливу увагу при цьому пропонується зосередити на загальних положеннях (Книга перша), а саме розд. II (підрозд. 2 «Юридична особа»), що зумовлено гострою потребою у чіткій регламентації організаційно-правових форм юридичних осіб¹.

¹ Саме щодо окреслення останніх правозастосовна практика має власну специфіку, що чітко простежується в одній з постанов Великої Палати Верховного Суду, у якій приватне підприємство визнано товариством з обмеженою відповідальністю (п. 8.25 Постанови) (див.: Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29.06.2021 : справа № 916/2813/18, провадження № 12-71rc20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98531899> (дата звернення: 03.12.2024)).

Отже, має йтися про окремі організаційно-правові форми, а не про всі юридичні особи (свого часу вже зверталася увага на спірність питання про існування корпоративних відносин в обслуговуючих кооперативах, кредитних спілках, об'єднаннях співвласників багатоквартирних будинків тощо). Водночас судова практика пропонує дещо інші підходи і фактично зводить можливість виникнення корпоративних відносин у межах будь-яких юридичних осіб (обслуговуючих кооперативів¹, кредитних спілок², приватних підприємств³ тощо).

Вектор розвитку корпоративного законодавства у межах ЦК України, ймовірно під впливом судової практики, кардинально негативно змінився, про що свідчать положення ст. 96-1 Кодексу⁴, за якою положення про корпоративні права поширюються на всіх юридичних осіб. Застосування законодавцем такого підходу штучно створило конфлікт щодо співвідношення категорій «юридична особа» та «корпорація». У зв'язку із цим фактично ототожнюються відмінні у власній специфіці правові категорії та не враховуються можливі

негативні наслідки у правозастосуванні. Якщо ж у межах українського законодавства поширювати корпоративні відносини, а так само й конструкцію «корпорація» на всіх юридичних осіб, то постає питання про співвідношення категорій «корпорація» та «юридична особа», що свідчить про неузгоджене поєднання континентального і англо-американського підходів до окреслення суб'єктного складу корпоративних відносин.

По-перше, намагаючись втиснути в чинну систему юридичних осіб таку конструкцію, як корпорація, окремі спеціалісти помилково ототожнюють категорії «юридична особа» і «корпорація», що належать до різних правових сімей; по-друге, підкреслюється відмінність між корпорацією і установою, що підтверджує існування конструкції юридичної особи як родового поняття щодо цих категорій; по-третє, якщо брати до уваги підхід про існування корпорацій і установ як видів юридичних осіб, то місця такому правовому явищу, як товариство, у такій системі немає. Однак цивільне законодавство України керується зовсім іншим підходом, закріплюючи в ЦК України поняття «товариство» (ч. 2 ст. 83 ЦК України).

Попри всі прагнення наукової спільноти, останнім часом маємо доволі цікаві прояви топтання на одному місці у контексті напрацювання спільного знаменника у вичерпному переліку організаційно-правових форм юридичних осіб. Натомість починають активно використовуватися категорії «корпорація» та «компанія». Такий стан законодавства та правової доктрини зводить нанівець всі прагнення до встановлення вичерпного переліку організаційно-правових форм юридичних осіб з одночасною відмовою від їхніх архаїчних конструкцій.

Триває активна дискусія й щодо визнання наявності корпоративних відносин у межах повного та командитного товариств. Відповідно до положень ст. 136 ЦК України не всі учасники беруть участь в управлінні командитним товариством, оскільки вкладники такого права взагалі не мають. Варто наголосити на специфіці управління в командитних та повних товариствах, що істотно відрізняється від управління в АТ, а також ТОВ і ТДВ. Така відмінність полягає в тому, що управління в повних та командитних товариствах здійснюють учасники з повною відповідальністю без створення органів товариства; у таких товариствах не передбачено проведення засідань загальних зборів учасників, які мають напрацьовувати загальну згоду про діяльність товариств (ч. 1 ст. 121 ЦК України); рішення ж

¹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01.10.2019 : справа №910/7554/18, провадження № 12-8гс19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84788853> (дата звернення: 03.12.2024); Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17.12.2019 : справа № 904/4887/18, провадження № 12-92гс19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86566266> (дата звернення: 03.12.2024); Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 03.03.2020 : справа № 922/756/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87996123> (дата звернення: 03.12.2024).

² Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.09.2020 : справа № 338/667/19, провадження № 14-71цс20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270696> (дата звернення: 03.12.2024).

³ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 06.03.2018 : справа № 907/167/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72645204> (дата звернення: 03.12.2024).

⁴ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 03.12.2024).

в таких товариствах ухвалюються за спільною згодою всіх учасників, якщо інше не передбачено засновницьким договором. Фактично можна констатувати, що між АТ, ТОВ і ТДВ, з однієї сторони, та повним і командитним товариством – з другої, у контексті формування корпоративних відносин та корпоративного управління більше відмінностей, ніж ідентичних підходів. Викликають масу нарікань й установчі договори повних і командитних товариств, які взагалі не врегульовують взаємовідносини між повними учасниками та вкладниками. Так, щодо вказаних товариств слушно наголошується, що «за відсутності статуту, який окреслює взаємовідносини між товариством та його учасниками, відносини між сторонами не мають характеру корпоративних» (Коссак, 2016, с. 125). Викладене порушує питання про доцільність визнання існування корпоративних відносин у межах повних та командитних товариств, а якщо говорити категорично, то такі товариства не є корпораціями, оскільки основою їхнього функціонування є не корпоративні, а договірні правовідносини.

Щодо проблематики про можливість віднесення всіх товариств до категорії «корпорація», варто зауважити, що для цього мають бути опрацьовані та законодавчо закріплені критерії, які дозволять визначати права учасників товариств і, відповідно, відносини як корпоративні. Так, на думку Н. С. Кузнецової (2014, с. 434), «корпорацією можна визнати юридичну особу, засновану на засадах участі (членства), статутний капітал якої поділений на частки, що належать певним учасникам, які управляють відповідно до них цією юридичною особою». Розвиваючи цей підхід, І. Є. Якубівський (2024, с. 198) деталізує, що «недоречно вести мову про існування корпоративних прав стосовно тих юридичних осіб, які не мають статуту, а отже – і статутного капіталу, де немає як такої системи органів корпоративного управління».

Вважаємо, що критеріями, які дають змогу визначати права учасників товариств і, відповідно, кваліфікувати відносини як корпоративні, мають бути: а) економічна участь учасників (акціонерів) у такому товаристві шляхом формування статутного капіталу, з його розподілом на частки (акції); б) мета створення корпорації – отримання прибутку, з подальшим його розподілом (частини) між учасниками (виплата дивідендів); в) залучення учасників (акціонерів) до управління підприємницькою діяльністю корпорації шляхом створення органів управління для здійснення учасником права на управління нею; г) отри-

мання частини майна (її вартості) у разі виходу (виключення) з товариства. Вони можуть бути у повному поєднанні або певній їхній комбінації.

Сьогодні серед всіх організаційно-правових форм юридичних осіб, передбачених чинним законодавством України, таким критерієм відповідають лише підприємницькі товариства, але за винятком: а) повних та командитних через окреслені вище причин; б) тих господарських товариств, у яких не допускається розподіл прибутку між учасниками (біржі); в) виробничих кооперативів, правова природа відносин у яких є кооперативною, а не корпоративною, бо ґрунтується на інших засадах. Наприклад, у юридичній літературі звертається увага, що «здійснення прав учасників повного та командитного товариства, а також членів виробничих кооперативів не залежить від розміру частки (паю) у їхніх капіталах» (Цікало, 2022, с. 58–59).

Не можна віднести до корпорацій і непідприємницькі товариства, оскільки їхні учасники не мають корпоративних прав в тому загальноприйнятому розумінні, яке бере витoki в розподілі прибутку між учасниками. Так, непідприємницькі товариства хоч і мають право здійснювати підприємницьку діяльність (ст. 86 ЦК України), але без розподілу прибутку, то й про корпоративні права в цьому разі йтися не може. Отже, варто погодитися з тим, що «під корпораціями слід розуміти ті підприємницькі товариства, учасники яких мають корпоративні права – ТОВ, ТДВ і АТ» (Спасибо-Фатєєва, 2012, с. 135).

Напряму з питанням розуміння вказаних організаційно-правових форм підприємницьких товариств пов'язана й проблематика окреслення кола прав та обов'язків їхніх учасників (акціонерів), здійснення таких прав та виконання обов'язків (корпоративне управління та корпоративний контроль), а також захистом таких прав та ухваленням відповідних рішень суду.

Виходячи з положень цивільного законодавства, права учасників юридичних осіб (корпоративні права) – це сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону та статуту товариства (ч. 1 ст. 96-1 ЦК України). Частина 3 цієї статті містить перелік прав учасників (засновників, акціонерів, пайовиків), але ж юридичної особи. Не вдаючись до критики поширення категорії «корпоративні права» на всі види юридичних осіб, варто зазначити на потребі систематизації вказаних прав, оскільки вони

істотно різняться з правами учасників непідприємницьких товариств (ст. 85 ЦК України).

У результаті доповнення ЦК України нормами про корпоративні права (ст. 96-1) виникла ситуація паралельного існування в ЦК України і вказаної статті, і норм про права учасників господарського товариства (ст. 116). За змістом вказані групи прав є майже ідентичними, що породжує питання про доцільність подальшого одночасного існування цих двох статей у такому кодифікованому акті. Категорія «корпоративні права» в оновленому ЦК України має відрізнитися від поняття «права учасника (члена) юридичної особи», оскільки корпоративні права можуть виникати виключно в учасників лише тих юридичних осіб, які відповідають вищевказаним критеріям. Тому варто підтримати думку про «доцільність розміщення норм про корпоративні права не в доданій законодавцем до глави 7 ЦК України новій ст. 96-1, а в ст. 116 ЦК України, яка мала би закріплювати корпоративні права з урахуванням сфери їх застосування, окресленої вище» (Якубівський, 2024, с. 198–199).

Не містить ЦК України й систематизованого підходу щодо корпоративних обов'язків учасників (акціонерів) товариств, у яких можуть існувати корпоративні відносини. Такі обов'язки розташовані у значній кількості норм: і в загальних нормах про юридичні особи (статті 92, 96, 104, 105, 117 ЦК України), і в положеннях про окремі організаційно-правові форми підприємницьких товариств (статті 154, 156 ЦК України). Крім того, такі обов'язки містяться і в спеціальних законах «Про акціонерні товариства» (статті 3, 33), «Про товариства з обмеженою відповідальністю» (статті 2, 6), «Про господарські товариства» (ст. 11). Відповідний стан нормативного забезпечення може створити серйозні перешкоди на шляху розвитку законодавства про корпоративні відносини і сприятиме не лише появі нових проблем у регулюванні правового становища їхніх учасників, здійсненні ними корпоративних прав та виконання обов'язків, а й спонукає до консервації вже наявних.

У контексті розгляду правового становища учасників (акціонерів) АТ, ТОВ і ТДВ через механізм здійснення ними корпоративних прав та виконання покладених обов'язків постає потреба в цивільно-правовому врегулюванні питань управління такими організаціями – корпоративного управління, оскільки в законодавстві немає чіткості норм, які б визначали зміст і структуру цивільно-правових відносин з управління ними як корпоративними організаціями. Відсутність такої регла-

ментації системи корпоративних прав та обов'язків учасників корпоративних відносин на пряму породжує й правову невизначеність відносин із корпоративного управління.

Яскравий приклад недооцінювання значення відносин з управління підприємницьким товариством – чинна конструкція органу такої юридичної особи, який як і раніше визначається через його зовнішні функції, а саме виступає від імені юридичної особи в цивільному обороті. У сучасних умовах ст. 92 ЦК України, яка містить таке обмежувальне розуміння органу юридичної особи, є анахронізмом, який не враховує віднесення корпоративних відносин до предмета регулювання цивільного законодавства, що на пряму пов'язано з управлінням підприємницьким товариством. Орган – це не лише представник з відповідними повноваженнями. Варто враховувати, що ще він наділяється повноваженнями з внутрішнього управління таким товариством (Жорнокуй, 2015; Спасибо-Фатєєва, Кібенко, Борисова, 2007).

Як наслідок попередньої проблеми постають прогалини й у питанні про відносини корпоративного контролю, оскільки чинне законодавство взагалі не встановлює ані правове становище осіб, які контролюють підприємницьке товариство, ані правове становище підконтрольних товариств із правовими наслідками завдання шкоди їхнім контрагентам (йдеться, зокрема, про відповідальність осіб, які контролюють підприємницьке товариство). Досі мертвою залишається норма про залежне товариство (ст. 118 ЦК України).

Вважаємо, що корпоративний контроль варто розуміти як юридично закріплену можливість учасника підприємницького товариства впливати на ухвалення товариством рішення. Наявність в особи права корпоративного контролю визначається її участю (членством) у такій юридичній особі. Виникнення відповідних правових зв'язків пов'язується з фактом набуття частки (акцій, паю) у статутному капіталі товариства та її розміром. По суті, корпоративний контроль за своєю природою є доволі абстрактною категорією, а конкретним змістом, який полягає в тому, що учасники підприємницьких товариств, маючи корпоративні права, отримують можливість впливати на діяльність таких організацій шляхом безперешкодного здійснення таких прав, тобто фактично підґрунтям для здійснення корпоративного контролю, є передбачене п. 1 ч. 3 ст. 96-1 ЦК України право щодо управління юридичною особою, що входить до змісту корпоративних прав.

Правозастосовна практика країн загального та континентального права демонструє

стійкі тенденції використання критерію контролю для визначення осіб, які контролюють юридичну особу, та покладення на них відповідальності за її зобов'язаннями. Фактори, які в різних правових системах зумовлюють домінування та контроль, можуть бути класифіковані на три групи: операційні, фінансові і змішані. У найзагальнішому вигляді до *операційних* факторів належать спільна власність основної та залежної осіб, єдиний склад директорів і керівників, єдині відділи в товариствах, відсутність у залежного товариства будь-якої самостійної підприємницької діяльності, за винятком тієї, що здійснюється спільно з контролюючим товариством. *Фінансові* фактори містять насамперед неадекватну (надзвичайно низьку) капіталізацію залежного товариства, внаслідок чого контролююче товариство стає єдиним джерелом фінансування першого (залежного). Серед інших фінансових факторів контролю також вказується на те, що здійснення однією особою домінування над іншою призводить до того, що витрати здійснюються переважно на особисті, а не корпоративні потреби. До *змішаних* факторів належать здійснення нетипових правочинів між товариствами та подання консолідованої фінансової звітності суб'єкта й об'єкта контролю.

З огляду на викладене постає питання детальної ревізії положень ст. 96-1 ЦК України щодо розуміння сутності корпоративних відносин, їхнього суб'єктного складу та змісту, оскільки вказана норма має закладати фундамент для подальшої побудови законодавства, у якому мають отримати визначення організаційно-правові форми юридичних осіб, у межах яких виникають корпоративні відносини. Варто виходити з того, що категорія «корпоративні відносини» не може бути поширена не лише на всі юридичні особи та безпосередньо підприємницькі товариства, а й не на всі організаційно-правові форми останніх.

Загальний процес реформування корпоративного законодавства, а також його недоліки не могли не зачепити й норми про захист корпоративних прав та, як наслідок, відповідальність у корпоративних відносинах. Так, у доктрині корпоративного права активно обговорюється застосування поняття «корпоративна відповідальність», якій притаманні загальні ознаки юридичної відповідальності в цілому і цивільно-правової відповідальності зокрема. У юридичній літературі загальними ознаками юридичної відповідальності вважають: 1) державний примус; 2) несприятливі наслідки для правопорушника внаслідок протиправної поведінки; 3) наявність вини (Ко-

логойда, 2021, с. 61; Прокопюк, 2022, с. 23). При цьому застерігається, «якщо займати позицію про корпоративну відповідальність як різновид юридичної відповідальності, то для неї характерними є ті ж ознаки, що є притаманними до загального розуміння юридичної відповідальності в цілому» (Кравчук, 2005, с. 317). Варто погодитися з підходом, за яким «корпоративна відповідальність у підприємницьких товариствах забезпечує виконання обов'язків учасників корпоративних відносин. Звідси достатньо чітко прослідковується тенденція персоніфікації відповідальності в корпоративному праві України» (Жорнокуй, 2024, с. 177).

Яскравим прикладом уніфікації норм про захист корпоративних прав та відповідальності в корпоративних відносинах є нова редакція ст. 92 ЦК України, а також положення ст. 96 ЦК України, норми яких однаково регулюють питання відповідальності учасників та членів органів юридичних осіб для всіх організацій незалежно від їх організаційно-правової форми, виду тощо¹. І початкова редакція, і зміни до ЦК України не вирішують всі проблеми, пов'язані з потребою уніфікації відповідальності в корпоративних відносинах.

Доцільно підсилити приписи ст. 92 ЦК України про майнову відповідальність членів органів як юридичної особи загалом, так і органів підприємницького товариства зокрема перед самою такою організацією, яка має бути солідарною (за наявності декількох осіб, які становлять її органи волевиявлення) і зазвичай винною, що настає лише у випадках грубої необережності або ризику, який не є виправданим за умовами обороту (наприклад, відчуження майна підприємницького товариства при існуванні конфлікту інтересів за істотно заниженою ціною, порушення принципів добросовісності та розумності щодо вибору контрагентів при укладенні правочину тощо). Нормальний підприємницький ризик, виправданий умовами обороту, має виключати відповідальність вказаних осіб. Варто передбачити неприпустимість

¹ Якщо члени органу юридичної особи та інші особи, які відповідно до закону чи установчих документів виступають від імені юридичної особи, порушують свої обов'язки щодо представництва, вони несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані ними юридичній особі (ч. 4 ст. 92 ЦК України). Учасник юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника, крім випадків, встановлених установчими документами та законом (ч. 3 ст. 96 ЦК України).

можливості укладення договору, за яким би особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, усувалася або обмежувалася у відповідальності за вчинення недобросовісних або нерозумних дій. При цьому, якщо такий договір був укладений, його варто визнавати нікчемним.

Як результат, побудова норм цивільного законодавства має відбуватися на основі збалансованого співвідношення прав і законних інтересів всіх учасників цивільного обороту, зокрема надання їм рівних можливостей правового захисту. Важливу роль у досягненні балансу інтересів між усіма учасниками корпоративних відносин відіграють норми про відповідальність у відносинах, пов'язаних з управлінням підприємницькими товариствами. При цьому слід констатувати, що система правового регулювання цивільно-правової відповідальності у корпоративних відносинах має ті самі основні недоліки, які загалом притаманні всьому законодавству про юридичні особи.

Норми про відповідальність посадових осіб та інших осіб за завдані збитки мають бути чіткіше структуровані та уніфіковані на підставі того, що така відповідальність є різновидом корпоративної відповідальності, яка виникає у зв'язку з винним порушенням такими особами покладених на них корпоративних обов'язків, встановлених законом та установчими документами підприємницького товариства. При цьому мають бути позначені й систематизовані корпоративні обов'язки, встановлені не лише в інтересах товариства, а і його учасників та кредиторів, а збитки повинні відшкодовуватися відповідно не лише такій юридичній особі, а й іншим особам (учасникам, кредиторам¹ тощо). Лише маючи чітку уяву про коло корпоративних обов'язків

членів органів підприємницького товариства та інших осіб, можна зробити висновки щодо правомірності (протиправності) їхньої поведінки та систематизувати норми про відповідальність у межах підприємницького товариства.

Розширюючи підстави корпоративної відповідальності та коло осіб, які можуть бути до неї притягнуті, варто сформулювати як загальні положення про різні види такої відповідальності, так і врахувати специфіку корпоративних відносин, а також диференціювати ці норми за видами відповідальності (відповідальність посадових та інших осіб, які виконують функції органів товариства перед самим товариством та/або його учасниками за завдані збитки; субсидіарна відповідальність підприємницького товариства, його посадових та/або контролюючих осіб перед кредиторами товариства за його зобов'язаннями; відповідальність учасників перед самим товариством та/або його кредиторами тощо). Отже, постає необхідність напрацювання та уніфікованого закріплення на рівні ЦК України переліку обов'язків посадових осіб та членів органів підприємницького товариства (з можливістю їх розширення та деталізації в установчих документах таких організацій) з метою окреслення чітких підстав для притягнення їх до відповідальності за вчинення дій, пов'язаних із порушенням прав та інтересів самого товариства, його учасників та кредиторів.

ВИСНОВКИ. З метою усунення прогалин та суперечностей чинного цивільного законодавства та правозастосовної практики щодо визначення організаційно-правових форм юридичних осіб, у межах яких мають місце корпоративні відносини, варто закріпити положення, згідно з яким відповідні правові зв'язки можуть виникати виключно в межах АТ, ТОВ і ТДВ. У такий спосіб можна уникнути проблематики підміни конструкції «юридична особа», яка є характерною для романо-германської правової сім'ї, на категорію «корпорація», що використовується правом англосаксонської системи права.

Сьогодні можна виокремити декілька проблем у сфері нормативного забезпечення корпоративних відносин: 1) відсутність чіткого розмежування загальних положень про корпоративні відносини, які має містити ЦК України, і специфіки створення, функціонування та припинення АТ, ТОВ і ТДВ, а також особливостей здійснення корпоративних прав, корпоративного управління тощо, які мають регламентувати спеціальні закони про ці юридичні особи; 2) чинне корпоративне законодавство України має бути адаптованим до європейського

¹ Відповідно до п. 47 Директиви ЄС 2017/1132 Європейського Парламенту і Ради від 14 червня 2017 р. «Про деякі аспекти корпоративного права (законодавства)» з метою підвищення стандартизованого захисту кредиторів у всіх державах-членах кредитори повинні мати можливість за певних умов подавати судові чи адміністративні позови, якщо їхні вимоги поставлені на карту внаслідок зменшення капіталу публічної компанії з обмеженою відповідальністю (див.: Directive (EU) 2017/1132 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2017 relating to certain aspects of company law (codification) // EUR-Lex : сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32017L1132> (дата звернення: 03.12.2024)).

корпоративного права (увібрати основні його засади); 3) корпоративний нормативний масив України не повністю враховує загальну специфіку відносин, притаманну для всіх видів товариств, що мають власні органи управління, статутний капітал, створюються з метою отримання прибутку та подальшого розподілу між їх учасниками, наслідком чого стає недотримання пандектного принципу в нормативному забезпеченні цих правових зв'язків.

Одним із напрямів розвитку корпоративного законодавства є окреслення кола основних прав та обов'язків учасників корпоративних відносин та закріплення їх у ЦК України. Під такими правами та обов'язками маються на увазі ті, які є характерними для всіх учасників (акціонерів) підприємницьких товариств з корпоративною будовою. При цьому ЦК України має містити вказівку, що окремі (специфічні) права та обов'язки вказаних осіб можуть передбачатися нормами спеціального законодавства, а механізм їхнього здійснення також і корпоративним договором у разі його укладення.

До пріоритетів варто віднести й закріплення на рівні ЦК України положень щодо:

1) корпоративного управління, з деталізацією положень про органи підприємницьких товариств та їхніх посадових осіб, які формують і виявляють у цивільних відносинах волю таких організацій; 2) корпоративного контролю, з врегулюванням питань залежності підприємницьких товариств від інших товариств та правових наслідків такої залежності, зокрема відшкодування шкоди, завданої залежному товариству, його учасникам та кредиторам впливом контролюючого товариства на ухвалення рішень залежним товариством.

Тенденції одноманітного застосування норм про корпоративну відповідальність мають бути уніфіковані шляхом послідовної кодифікації положень про відповідальність у відносинах, пов'язаних з управлінням підприємницькими товариствами, саме в ЦК України. З урахуванням практичного розширення кола осіб, які можуть нести корпоративну відповідальність, та підстав притягнення до неї норми про таку відповідальність для всіх видів підприємницьких товариств мають бути перенесені зі спеціальних законів і систематизовані положеннями ЦК України.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Жорнокуй В. Г. Сутність та місце корпоративної відповідальності в системі юридичної відповідальності. *Право.UA*. 2024. № 3. С. 171–178. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.3.26>.
2. Жорнокуй Ю. М. Корпоративні конфлікти в акціонерних товариствах: цивільно-правовий аспект : монографія. Харків : Право, 2015. 532 с.
3. Жорнокуй Ю. М. Проблемні питання визначення поняття «корпорація» та її ознак. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 8. С. 28–32.
4. Жорнокуй Ю. М. Юридична особа v. корпорація: чи доцільно змінювати національні традиції // Корпоративне право крізь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. С. 30–61.
5. Кологойда О. Інститут юридичної відповідальності в корпоративному праві. *Право України*. 2021. № 6. С. 59–77. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2021-06-059>.
6. Коссак В. М. До питання про статус повних і командитних товариств в умовах гармонізації законодавства України з правом ЄС // Адаптація корпоративного законодавства України до права Європейського Союзу : зб. наук. пр. за матеріалами Міжнарод. наук.-практ. конференції (м. Івано-Франківськ, 30 верес. – 1 жовт. 2016 р.) / за ред. В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2016. С. 122–126.
7. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. Київ : Істина, 2005. 720 с.
8. Кузнєцова Н. С. Вибрані праці. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2014. 544 с.
9. Лукач І. В. Теоретичні проблеми правового регулювання корпоративних відносин в Україні : монографія. Київ : Ліра-К, 2015. 432 с.
10. Прокопюк А. С. Корпоративна відповідальність в акціонерних правовідносинах : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2022. 225 с.
11. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивілістика: на шляху формування доктрин : вибрані наук. пр. Харків : Золота миля, 2012. 696 с.
12. Спасибо-Фатєєва І., Кібенко О., Борисова В. Корпоративне управління : монографія / за ред. І. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Право, 2007. 500 с.
13. Трихліб К. О. Гармонізація законодавства // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. Т. 3: Загальна теорія права. С. 57–60.

14. Цікало В. І. Засада пропорційності здійснення корпоративних прав : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 588 с.

15. Якубівський І. Є. Оновлення правового статусу суб'єктів цивільного права // Оновлення регулювання приватних відносин: проблеми і перспективи : монографія / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, М. М. Великанової. Київ : Алерта, 2024. С. 149–206.

Надійшла до редакції: 23.12.2024

Прийнята до опублікування: 11.03.2025

REFERENCES

1. Kolohoida, O. (2021). The institute of legal responsibility in corporate law. *Law of Ukraine*, 6, 59–77. <https://doi.org/10.33498/louu-2021-06-059>.
2. Kossak, V. M. (2016, September 30 – October 1). *On the issue of the status of general and limited partnerships in the context of harmonization of Ukrainian legislation with EU law* [Conference presentation abstract]. International Scientific and Practical Conference “Adaptation of Ukrainian corporate legislation to European Union law”, Ivano-Frankivsk, Ukraine.
3. Kravchuk, V. M. (2005). *Corporate law. Scientific and practical commentary on legislation and judicial practice*. Istyna.
4. Kuzhietsova, N. S. (2014). *Selected works*. PJSC “Legal Practice”.
5. Lukach, I. V. (2015). *Theoretical problems of legal regulation of corporate relations in Ukraine*. Lira-K.
6. Prokopiuk, A. S. (2022). *Corporate responsibility in shareholder relations* [Doctor of philosophy dissertation, Taras Shevchenko Kyiv National University].
7. Spasybo-Fatieieva, I. V. (2012). *Civil studies: on the path to doctrinal formation*. Golden Mile.
8. Spasybo-Fatieieva, I., Kibenko, O., & Borysova, V. (2007). *Corporate governance* (I. Spasybo-Fatieieva, Ed.). Pravo.
9. Trykhib, K. O. (2017). Harmonization of legislation. In O. V. Petryshyn et al., *Great Ukrainian Legal Encyclopedia* (vol. 3) (pp. 57–60). Pravo.
10. Tsikalo, V. I. (2022). *The principle of proportionality in the exercise of corporate rights*. Ivan Franko Lviv National University.
11. Yakubivskyi, I. Ye. (2024). Updating the legal status of civil law subjects. In O. O. Kot, A. B. Hryniak, & M. M. Velykanova (Eds.), *Updating the regulation of private relations: problems and prospects* (pp. 149–206). Alerta.
12. Zhornokui, V. H. (2024). Essence and place of corporate liability in the system of legal liability. *Law.UA*, 3, 171–178. <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.3.26>.
13. Zhornokui, Yu. M. (2009). Problematic issues of defining the concept of ‘corporation’ and its characteristics. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 8, 28–32.
14. Zhornokui, Yu. M. (2015). *Corporate conflicts in joint-stock companies: civil law aspect*. Pravo.
15. Zhornokui, Yu. M. (2021). Legal entity v. corporation: is it advisable to change national traditions? In I. V. Spasybo-Fatieieva (Ed.), *Corporate law through the prism of case law* (pp. 60–61). EKUS.

Received the editorial office: 23 December 2024

Accepted for publication: 11 March 2025

YURII MYKHAILOVYCH ZHORNOKUI,

Doctor of Law, Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Research Institute No. 5,
Department of Civil Law and Procedure;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9669-6062>,
e-mail: zhornokuy.ym@gmail.com

PROBLEMS OF MODERN CORPORATE LEGISLATION AND PROSPECTS FOR ITS DEVELOPMENT

With a view to eliminating the gaps and contradictions in current civil legislation and law enforcement practice regarding the determination of the legal forms of legal entities within which corporate relations take place, the article proposes to enshrine the provision according to which the relevant legal relations exist exclusively within a joint-stock company, a limited liability company and an additional liability company.

It is proved that one of the directions of development of corporate legislation is to outline the range of fundamental rights and obligations of participants to corporate relations and enshrine them in the Civil Code of Ukraine. Such rights and obligations are understood to be those which are common to all participants (shareholders) of business entities with a corporate structure. At the same time, the Civil Code should contain an indication that certain (specific) rights and obligations of the above persons may be provided for by special legislation, and the mechanism for their exercise may also be provided for by a corporate agreement, if concluded.

It is substantiated that the priorities should include consolidation at the level of the Civil Code of Ukraine of the provisions on: a) corporate governance, with details of the provisions on bodies of business entities and their officials who form and express the will of such entities in civil relations; b) corporate control, with regulation of the issues of dependence of one (several) business entity on another (other) entity and the legal consequences of such dependence, including compensation for damage caused to the dependent entity and its participants.

The author notes that the tendencies of uniform application of corporate liability rules should be unified by consistent codification of the provisions on liability in relations related to the management of business entities in the Civil Code of Ukraine. Taking into account the practical expansion of the range of persons who may bear corporate liability and the grounds for bringing them to liability, the rules on such liability for all types of business companies should be transferred from special laws and systematised by the provisions of the Civil Code of Ukraine.

Keywords: *national and international legislation, protection of rights, court practice, court decision, business company, liability, corporate relations, corporate rights.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Жорнокуй Ю. М. Проблеми сучасного корпоративного законодавства та перспективи його розвитку. *Право і безпека*. 2025. № 1 (96). С. 40–52. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.04>.

Citation (APA): Zhornokui, Yu. M. (2025). Problems of modern corporate legislation and prospects for its development. *Law and Safety*, 1(96), 40–52. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.04>.

УДК 342.9:5.08

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.05>**ПЕТРО СЕРГІЙОВИЧ КЛІМУШИН,***Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 4,
кафедра протидії кіберзлочинності;* <https://orcid.org/0000-0002-1020-9399>,
e-mail: klimushyn@ukr.net

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ КІБЕРБЕЗПЕКИ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ

Популярність пристроїв Інтернету речей набуває інтересу серед споживачів. Зростання кількості користувачів, які отримують користь від пристроїв, а також активне використання технологій середовищ Інтернету речей підвищують ризик кібератак. Інтернет речей є важливим перехрестям для різних технологій. Це дозволяє підключати розумні фізичні пристрої та забезпечити розумне ухвалення рішень у широкому діапазоні програм. Різні пристрої – від комп'ютерів до виконавчих механізмів і датчиків – можуть з'єднуватися між собою та обмінюватися даними в мережевому середовищі. Оскільки пропозиція розумних об'єктів на ринку зростає, питання їхньої безпеки набуває дедалі більшого значення.

Основна проблема пристроїв Інтернету речей пов'язана з конфіденційністю та безпекою. Адміністрування великої кількості даних для надійної та безпечної обробки є справжнім викликом. Крім того, постають питання захисту, безпеки та конфіденційності користувачів.

Кібербезпека та конфіденційність користувачів Інтернету речей можуть негативно вплинути на розвиток цих технологій у разі використання вразливих пристроїв та їхніх середовищ. Отже, постає проблема інформаційного захисту пристроїв Інтернету речей. Для її вирішення розроблено велику кількість технологій та стандартів кібербезпеки. Крім того, існує значний перелік важливих вимог для захисту пристроїв Інтернету речей від кібератак. Усе це зумовлює потребу в аналізі ефективності цих програм і сфер їхнього застосування для забезпечення кібербезпеки середовищ Інтернету речей.

Для успішної роботи таких програм необхідно визначити характеристики середовищ Інтернету речей. Стандарти безпеки, передові технології вирішення проблем безпеки, застосунки з аналізу поточної структури безпеки формують дослідницьку таксономію Інтернету речей.

Стаття є більш комплексним дослідженням порівняно з багатьма попередніми роботами, присвяченими кібербезпеці Інтернету речей. У ній проаналізовано проблемні аспекти стандартизації, пов'язані з кібербезпекою Інтернету речей, а також досліджено діяльність міжнародних організацій у цій сфері.

Ключові слова: *технології Інтернету речей, виклики безпеки, організації стандартизації, стандарти безпеки, сертифікати безпеки, керування доступом до Інтернету речей.*

Оглядова стаття

ВСТУП. З розвитком технологій Інтернету речей (*Internet of Things*, далі – IoT), де розумні пристрої, які збирають дані, передають інформацію один одному, спільно її обробляють та виконують дії автоматично (AboBakr, Azer, 2018), виникає нова парадигма забезпечення їхнього безпечного функціонування. Широкий спектр технологій працює спільно, щоб об'єднувати речі чи пристрої в програмах IoT. Інтернет речей здійснює трансформаційний контроль над тим, як люди живуть у світі та працюють у багатьох сферах, зокрема у сфері підключеного транспорту, розумних міст, електронної охорони здоров'я, енергетичного менеджменту, домашньої автоматизації, уп-

равління промисловими процесами та громадської безпеки. Ця парадигма стала головною проблемою та найскладнішим завданням для протистояння зростанню IoT (Belkeziz, Jarir, 2020). Проблеми безпеки та конфіденційності (Virat et al., 2018; Bhardwaj, Kumar, 2021) пов'язані з процесами адаптації стандартизації та регулювання до потреб IoT. Деякі з них охоплюють складність створення безпечного та захищеного зв'язку (Alhalafi, Veeraghavan, 2019).

Отже, дослідження, пов'язані з аналізом технологій та стандартів безпеки IoT, є дуже важливими для вирішення цих проблем, особливо на глобальному рівні (Brass et al., 2018).

Стандарти технологій та платформи, орієнтовані на екосистему IoT, розробляються стрімкими темпами й охоплюють широкий спектр застосувань. Проте нинішній стан стандартизації IoT свідчить про відсутність універсального стандарту безпеки.

У цій статті представлено комплексний аналіз технологій і сучасних стандартів безпеки, що розробляються для різних рівнів архітектури IoT, зокрема рівня керування доступом до середовища, мережевого рівня та рівня сеансу.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є визначення перспективних захищених технологій середовищ IoT та стандартів кібербезпеки в багаторівневій системі взаємодії пристроїв IoT на основі позитивного світового досвіду.

Для досягнення вказаної мети були поставлені такі *завдання*:

- розглянути особливості використання безпечних технологій у середовищах IoT;
- визначити безпечні технології системи для підтримки IoT на основі туманних та хмарних обчислень;
- окреслити проблеми стандартизації кібербезпеки середовищ IoT, а також провідні міжнародні інституції, консорціуми, глобальні системи, фонди, проекти та альянси, що займаються розробленням і впровадженням стандартів безпеки;
- надати класифікацію вимог безпеки IoT за п'ятьма категоріями: безпека мережі, керування ідентифікацією, конфіденційність, довіра та стійкість;
- надати потенційні рішення захисту інтелектуальних середовищ на основі IoT для забезпечення безперервності та стабільності послуг у майбутньому розгортанні.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Усю сукупність наукових досліджень зі стандартизації кібербезпеки IoT можна розділити на три групи (Tournier et al., 2021): зосереджені на унікальному стандарті, зосереджені на безпеці конкретного рівня архітектури IoT і ті, які охоплюють системи IoT у повному обсязі.

Перша група досліджень присвячена безпеці унікального стеку стандартів, наприклад малопотужних бездротових персональних мереж. Ці дослідження не дозволили читачеві порівняти стандарти або отримати абстрактне уявлення про фундаментальні характеристики IoT (Sain, Kang, Lee, 2017).

Друга група досліджень охоплює проблему порівняння стандартів, проте кожне з них зосереджувалося лише на окремому рівні архітектури, такому як канал передачі даних (MAC), мережевий або сеансовий рівень. Вони

не досліджували й не давали читачеві змоги зрозуміти захищену взаємодію між рівнями. Отже, для забезпечення повного розуміння технологій і стандартів IoT необхідно описати та проаналізувати всі рівні архітектури (Lounis, Zulkernine, 2020).

Нарешті, третя група досліджень представила глобальний погляд на безпеку та пов'язані з нею проблеми в IoT. Нещодавно опублікований стандарт ETSI EN 303 645¹ кібербезпеки для споживчого Інтернету речей (Cyber Security for Consumer Internet of Things, далі – CSCLoT) є глобальним стандартом, який описує вимоги щодо впровадження мінімального рівня безпеки для пристроїв IoT (Ammar, Russello, Crispo, 2018).

Ознайомлення зі стандартом CSCLoT показує, що існує значна різниця між стандартами безпеки пристроїв IoT для споживачів і стандартами безпеки пристроїв IoT для підприємств. Ця різниця переважно полягає у відсутності градації та кількості вимог CSCLoT.

Наведені наукові дослідження безпеки IoT мають абстрактний характер і не повною мірою висвітлюють проблеми стандартизації кібербезпеки IoT. Крім того, існує деяка плутанина між технологіями та стандартами на фізичному рівні пристроїв IoT (Mendez, Parapanagiotou, Yang, 2018).

Кілька оглядових робіт, пов'язаних із безпекою IoT, досліджують традиційні методи безпеки мережі з урахуванням обмеженості ресурсів IoT-пристроїв та аналізують міжнародні стандарти й проблеми, пов'язані безпекою середовищ IoT (Lee et al., 2021; Karie et al., 2021); висвітлюють застосування технологій IoT та поглиблено аналізують комунікаційні протоколи IoT із детальною технічною інформацією про їхні стеки, обмеження та застосування (Choudhary, Meena, 2022; Mansour et al., 2023); аналізують вимоги безпеки для бездротових сенсорних мереж, які є основними елементами мереж IoT (Yu et al., 2020); проводять комплексний огляд IoT, включаючи архітектуру системи, передові технології, проблеми безпеки та конфіденційності, а також інтеграцію туманних обчислень та їхніх застосунків (Lin et al., 2017); надають теоретичні, методологічні та технічні рекомендації щодо контролю доступу до IoT (Qiu et al., 2020);

¹ ETSI EN 303 645 V2.1.1 (2020-06). Cyber Security for Consumer Internet of Things: Baseline Requirements // ETSI : сайт. URL: https://www.etsi.org/deliver/etsi_en/303600_303699/303645/02.01.01_60/en_303645v020101p.pdf (дата звернення: 07.01.2025).

вивчають безпеку даних в IoT і запроваджують архітектурний підхід до аналізу його безпеки IoT (Hou, Qu, Shi, 2019); досліджують міжнародні організації стандартизації та надають стандарти безпеки IoT (Hwang, Kim, 2017).

Аналіз наведених оглядових робіт показує, що вони зосереджені на наявних технологіях безпеки, а опитувань щодо стандартів безпеки доволі мало. Крім того, питання технологій та стандартів безпеки повинні розглядатися у взаємозв'язку, а не окремо. У цьому дослідженні проведено огляд літератури та комплексно проаналізовано технології і стандарти для забезпечення кібербезпеки середовищ IoT, включаючи архітектуру системи, передові технології, проблеми безпеки та конфіденційності, а також інтеграцію хмарних і туманних обчислень та їхніх застосунків.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологія дослідження ґрунтується на основі аналізу значного обсягу літературних даних і класифікується за трьома етапами: планування, проведення аналізу та звітування (Клімущин, Рог, Колісник, 2023).

Етап планування описує критерії вибору матеріалу шляхом вивчення анотацій, вступів та висновків різних наукових статей. Відбираються лише ті дослідницькі статті, які відповідають таким критеріям: опис проблем безпеки пристроїв IoT, обговорення нових технологічних рішень щодо безпеки та конфіденційності пристроїв IoT, надання інформації про загрози IoT, презентація методів вирішення проблем кібербезпеки пристроїв IoT, провідні міжнародні системи та організації сертифікації середовищ IoT, стандарти безпеки в системі IoT, потенційні рішення захисту інтелектуальних середовищ на основі IoT для забезпечення безперервності та стабільності послуг у майбутньому розгортанні.

Основною метою цього етапу дослідження є планування відбору наявної літератури про конфіденційність даних, загрози системам IoT і технології та стандарти безпеки в них.

Критерії включення та виключення робіт визначаються на основі їхньої наукової значущості. Для пошуку необхідного матеріалу при формуванні бібліографічної бази даних використовувались цифрові бібліотеки: Academia, Science Direct, Google Scholar, Google Search, Springer, IEEE Xplore та Research Gate. Ці автоматизовані бібліотеки містять літературу, пов'язану з дисципліною кібербезпеки IoT.

Етап проведення аналізу включає три фази: 1) вибір дослідження; 2) вилучення даних та оцінювання якості; 3) вилучення та синтез даних.

Для проведення дослідження визначено такі загальні терміни, як «безпека», «конфіденційність», «стандарти безпеки», «системи сертифікації», які об'єднуються в різні ключові слова та створюють різні комбінації для пошукових термінів, пов'язаних із питаннями дослідження.

Для оцінювання якості отриманих даних використано як якісні, так і кількісні методи. Якість вибраних робіт оцінюється за переліком загальних запитань, що охоплюють: чіткість сформульованої мети та завдань дослідження; наявність авторського огляду попередніх досліджень; використання актуальних та інноваційних джерел; корисність робіт для дослідження; зрозумілість і легкість сприйняття тексту; ефективність візуальних матеріалів (таблиць, діаграм, карт, малюнків); якість процесу збору даних для підтвердження результатів та їх аналізу; детальність порівняння методик в експерименті.

Під час аналізу застосовували метод інтелектуального аналізу даних, що охоплює їхню класифікацію, кластеризацію та синтез висновків. Ще одним серйозним викликом у цій галузі є збір, зберігання та керування великою кількістю пристроїв IoT разом із пов'язаними з ними функціями.

На *етапі звітування* дається відповідь на ключові дослідницькі питання з урахуванням важливості дослідження. Стрімке зростання інтелектуальних пристроїв IoT робить технологію управління ними системним завданням внаслідок таких проблем, як-от: застаріле програмне та апаратне забезпечення, сумісність, безпека, атаки, модифікації, труднощі, пов'язані з паролями, хробаки низького рівня, факти, пов'язані з безпекою, конфіденційні провокації. Крім того, складнощі IoT також можуть виникати через ненадійний зв'язок, проблеми з визначенням ефективності пристрою, системи автоматизації для керування даними, обмежене керування пристроями IoT, підтримку мережі з низьким енергоспоживанням, операційні системи IoT і проблеми, пов'язані з процесором.

Запропонована методологія дослідження зосереджена на аналізі поведінки пристрою IoT на основі багаторівневої архітектури IoT. Цей підхід не залежить від характеристик програмного та апаратного забезпечення різних пристроїв IoT і дає змогу проводити систематизоване оцінювання наявних стандартів. Методологію можна застосовувати на будь-яких пристроях IoT, які використовують канал зв'язку для надсилання або отримання даних. Крім того, методологія особливо стосується

пристроїв, які використовують IP-з'єднання і через це є вразливими до віддалених атак з інтернету.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. *Безпечні технології для підтримки IoT на основі туманних та хмарних обчислень.* Інтернет речей - це остання парадигма, яка охоплює потенціал підключення фізичного об'єкта до мережі Інтернет, а потім використовує хмарні обчислення (*Cloud Computing*) для збору, зберігання та обробки даних, створених цими підключеними пристроями. Щоб зменшити затримку обслуговування обчислень, процесів і зберігання в центрах хмарних обчислень, була створена парадигма туманних обчислень (*Fog Computing*), яка наближає керування даними до кінцевого пристрою або до межі мережі постачальника. Вузли туманних обчислень можуть бути не лише географічно розподіленими, а й більш динамічними за своєю природою, ніж центри хмарних обчислень, тому це робить захист даних ще складнішим.

При спільному використанні середовищ Інтернет речей – туманні обчислення – хмарні обчислення виникають юридичні, технологічні й організаційні питання відповідальності за втрату даних або порушення безпеки та інші питання конфіденційності й безпеки.

Хмарні обчислення надають безпечну платформу для зберігання та обробки даних, створених пристроями IoT. Дані, що зберігаються в центрах хмарних обчислень, зазвичай більш безпечні, ніж дані, що зберігаються на локальних пристроях IoT. Безпеку хмарних обчислень як послугу можна класифікувати як:

1) керування ідентифікацією/автентифікацією та доступом, що включає IoT, процедури та механізми, які використовуються для нагляду за доступом до великих бізнес-активів, гарантуючи надання належного рівня доступу;

2) інформаційну безпеку, яка полягає в забезпеченні конфіденційності, цілісності й доступності інформації та охоплює організаційний, фізичний і технічний контроль;

3) безпеку мережі, яка стосується технологій, політик, людей і процедур, які захищають будь-яку комунікаційну інфраструктуру від кібератак, несанкціонованого доступу та втрати даних. Крім самої мережі, вони також захищають трафік і доступні в мережі активи як на межі мережі, так і всередині периметра. Безпека мережі охоплює напади на систему, наприклад відмову в обслуговуванні, доступність підключення, уразливість;

4) контроль вторгнень. Це система, яка відстежує мережевий трафік і шукає відомі

загрози та підозрілу або зловмисну активність, щоб виявити проникнення кіберзлочинців в інфраструктуру та сформувати оповіщення безпеки;

5) систему криптографічного захисту, яка запобігає несанкціонованому доступу до конфіденційної інформації. Будь-яка програма, що працює в хмарному середовищі, не повинна мати можливість безпосередньо розшифрувати інформацію, перш ніж отримати до неї доступ. Структури шифрування зазвичай складаються з перетворень інформації, які викликають труднощі розшифрування зловмисниками або які неможливо зламати, поряд із процедурами та методологією для нагляду за шифруванням і декодуванням, хешуванням і відновленням та управлінням ключами (Wang, Yongchareon, 2020).

Використовуючи можливості хмарних обчислень для економії коштів, безпеки та керування даними, компанії можуть максимізувати потенціал своїх мереж IoT і отримати конкурентну перевагу. Туманні обчислення слугують для швидкого оброблення даних на кордоні мережі, що зменшує затримку при передачі даних, а також можуть використовуватися для захисту даних через мережу взаємозв'язку середовищ Інтернет речей – туманні обчислення – хмарні обчислення (Aazam, Zeadally, Harras, 2018).

Туманні обчислення виконують функцію шлюзу між IoT і хмарними обчисленнями, реалізуючи концепцію ефективного обслуговування при наданні послуг з обробки та захисту даних IoT (Журило, Ляшенко, Аветісова, 2023).

Для визначення складності наявних технологій забезпечення кібербезпеки IoT пропонуємо безпечну архітектуру системи для підтримки IoT на основі туманних та хмарних обчислень (рис. 1).

Оскільки розрахунки проводяться біля пристроїв за допомогою туманних обчислень, то зменшується затримка при передачі даних порівняно з обробкою на хмарному рівні. Проте пристрої IoT здебільшого є малопродуктивними, тож лише незначна кількість з них може збирати статистичні дані та надсилати їх на проксі-сервери для подальшого аналізу. Тут пропонується механізм криптографічного захисту даних на сенсорному рівні з низьким енергоспоживанням, у якому h-проксі-сервер збирає дані з h-групи пристроїв IoT, проводить початкове шифрування і передає їх на проксі-сервери.

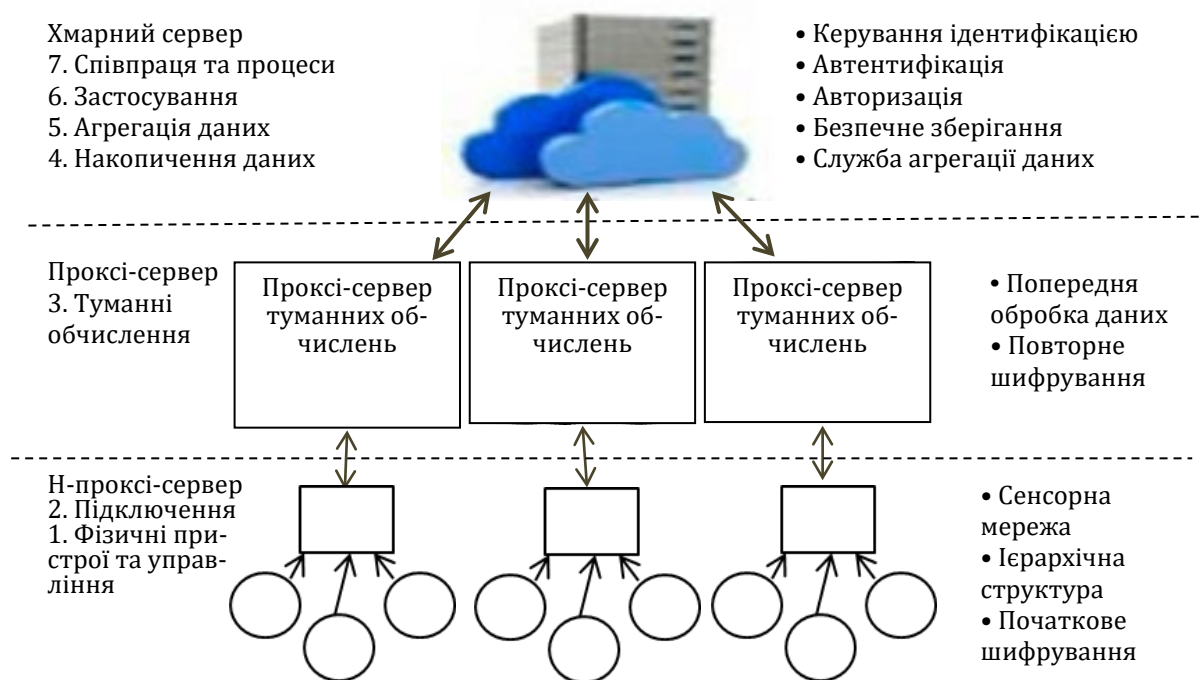

Рис. 1. Безпечна архітектура системи для підтримки IoT на основі туманних та хмарних обчислень

Архітектура туманних обчислень рухається зверху вниз, при цьому більша площа розподілу призводить до меншої затримки для кінцевих пристроїв при передачі даних (Khan et al., 2022). Тобто обчислювальні послуги на туманному рівні біля кінцевих пристроїв зменшують затримку, і сервери краще обробляють величезний трафік.

Мобільні пристрої (телефони, портативні комп'ютери, настільні комп'ютери) є переважно термінальними пристроями (Sabireen, Neelanagayanan, 2021). Сенсорні вузли також просуваються на рівнях кінцевих пристроїв. Вони можуть бути як стаціонарними, так і портативними пристроями. Сенсорні вузли на цьому рівні відчувають навколишнє середовище та створюють вміст. Ці створені дані надсилаються на базову станцію, а оброблений результат знову надсилається на цей рівень. Рівень туманних обчислень також потребує ідентифікації/автентифікації пристроїв IoT для пересилання даних.

Розроблено різні заходи безпеки для захисту мереж туманних обчислень від несприятливих впливів. Для забезпечення цілісності даних слід застосовувати систему захисту від клонування на фізичному рівні. Для підтримки надійності необхідно використовувати апаратні лічильники продуктивності. Щоб підвищити конфіденційність, варто застосовувати полегшені методи шифрування з функцією хешування.

Використання різних заходів безпеки та криптографічних алгоритмів у різних місцях споживає багато енергії. Отже, щоб зменшити енергію на різних рівнях, необхідно вибрати відповідні криптографічні алгоритми у відповідних місцях. Якщо даних небагато, їх можна обробити на рівні вузла, датчика або шлюза. Для ефективного функціонування системи необхідним є повне використання компонентів і локалізація даних, що зменшить затримку при передачі даних.

Модель контролю за допомогою доступу використовує безпечний зв'язок шляхом застосування криптографічного алгоритму. Проксі-сервер, який бажає надіслати дані іншим проксі-серверам, запитує ключові пари для безпечного обміну даними. Довірена сторона видає майстер-ключ, відкритий ключ і закритий ключ для обох сторін.

Таким чином, уся передача даних від туманних проксі-серверів до хмарного сервера зашифрована. По-перше, цільові дані шифруються майстер-ключем в одноразовому значенні. По-друге, у сеансі зв'язку між пристроями використовуються пари відкритих і закритих ключів, а алгоритми шифрування та дешифрування також безпечно розподіляються між сторонами.

За допомогою туманних обчислень можна ефективно використовувати енергію джерел розумної мережі за рахунок впровадження механізму відбору найкращих енергетичних

ресурсів. Розумні мережі у пристроях IoT зазвичай фільтрують дані.

Безпечні туманні обчислення дуже важливі в галузі медицини, оскільки дані безпосередньо стосуються здоров'я людей. У цій галузі розроблено багато застосунків. Наприклад, створено програму з використанням датчиків параметрів пацієнта, які фіксують його дані та пересилають їх на сервер туманних обчислень, де вони аналізуються. Потім інформація про стан пацієнта надсилається до лікарні, у яку він був госпіталізований. При цьому дані пацієнта залишаються конфіденційними.

Загалом хмарні обчислення надають послуги для пристроїв на основі централізованого доступу до даних та інформації. У хмарних обчисленнях великий обсяг даних обробляється та передається між пристроями. У цій передачі та обробці є деякі проблеми із затримкою, неможливістю обробки в режимі реального часу та безпекою.

Туманні обчислення зменшують ці проблеми, обробляючи дані на своєму рівні та обмежуючи обсяг передачі даних до хмарних обчислень. Тобто невелика кількість даних передається на рівень хмарних обчислень, де додатково обробляється. Таким чином, затримка зменшується завдяки використанню рівня туманних обчислень. Крім того, зі збільшенням кількості кампаній для зв'язку зростає споживання енергії через збільшення обсягу передавання повідомлень між датчиками в середовищі туманних обчислень.

Відповідно до наукових прогнозів, очікується, що туманні обчислення стануть однією з основ IoT у найближчому майбутньому, трансформуючи IoT на базі хмарних обчислень у більш розподілену архітектуру (Butun, Sari, Österberg, 2020).

Водночас нові рішення проміжного програмного забезпечення на основі туманних обчислень можуть бути корисними й зручними, оскільки дозволяють обробляти термінові завдання на периферії мережі та розвантажувати вузли з обмеженими енергетичними ресурсами. Туманні обчислення можуть суттєво покращити якість обслуговування мереж IoT завдяки зменшенню затримки при передачі даних і перевантаженості мережі, одночасно збільшуючи виявлення збоїв і відновлення втрат.

Додаткові функції та компоненти іноді створюють єдину точку збою або ускладнюють роботу системи. Для покращення загальної продуктивності можна усунути єдину точку збою за рахунок перенавантаження на систему. Це стосується як апаратного, так і

програмного забезпечення та функцій безпеки, пов'язаних із включенням додаткового компонента.

Таким чином, централізовані хмарні центри оброблення даних можуть виходити з ладу в процесі зберігання або оброблення запитів від мільйонів розподілених кінцевих пристроїв IoT через перевантажену мережу, високу затримку в службі, обмежену пропускну здатність тощо. Тому з метою вирішення цієї проблеми прогнозується, що дуже корисною буде концепція туманних обчислень, особливо для чутливих до затримки програм, таких як промислова автоматизація. Концепції підтримки мобільності, георозподілу, визначення місця розташування та низької затримки є важливими під час розгортання пристроїв IoT, і туманні обчислення є сильним кандидатом на допомогу в усіх цих питаннях. Запропонована безпечна архітектура системи для підтримки IoT на основі туманних та хмарних обчислень не схильна до кібератак, зламів, вторгнень, маніпуляцій за рахунок перенавантаження на систему та використання платформи безпеки IoT.

Сьогодні, за оцінкою ресурсу Глобальна мережа кібербезпеки (*Global Cyber Security Network*), серед найвідоміших платформ безпеки IoT виокремлюють такі:

- *Armis Security*. Відома тим, що забезпечує повну видимість активів і безпеку для пристроїв IoT, допомагає виявляти загрози та реагувати на них у реальному часі. Також пропонує моніторинг поведінки пристроїв у режимі реального часу, гарантуючи виявлення аномалій та їх оперативне усунення, щоб запобігти порушенням;

- *Azure Sphere (Microsoft)*. Пропонує високий рівень безпеки за допомогою наскрізного рішення, яке охоплює апаратне забезпечення та служби хмарних обчислень. *Azure Sphere* створено з кількох рівнями захисту – від захищених мікроконтролерів до спеціальної операційної системи на базі *Linux* і хмарних служб безпеки. Ця інтеграція пропонує комплексний механізм захисту, який усуває потенційні вразливості на кожному рівні стеку IoT;

- *IBM Watson IoT*. Інтегрує розширену аналітику з безпечним підключенням для забезпечення надійного захисту від кіберзагроз. Платформа може передбачати та запобігати загрозам ще до їх виникнення, а безпечна інтеграція з різними пристроями та протоколами IoT робить її універсальним рішенням для різноманітних застосувань;

- *Keyfactor*. Забезпечує безпечний зв'язок і автентифікацію пристроїв IoT за допомогою

цифрових сертифікатів, пропонує автоматизоване, масштабоване рішення для керування життєвим циклом цифрових сертифікатів на мільйонах пристроїв IoT. Ця автоматизація зменшує ризик людської помилки та покращує загальну безпеку, гарантуючи, що сертифікати завжди актуальні та відповідають галузевим стандартам;

- *Symantec IoT Security*. Пропонує багаторівневий підхід до безпеки IoT із захистом на всіх пристроях, мережах і програмах. Рішення включає виявлення аномалій та безпечне оновлення мікропрограми. Аналітичні можливості *Symantec* допомагають організаціям швидко виявляти та зменшувати ризики, що робить його надійним вибором для захисту багатьох екосистем IoT від нових загроз;

- *Trustwave*. Відомий своїми комплексними заходами безпеки, допомагає компаніям зменшити ризики, пов'язані з розгортанням IoT. Послуги платформи включають виявлення загроз і реагування на них, керування вразливістю та підтримку відповідності, що забезпечує цілісний підхід до безпеки IoT.

Тенденція розвитку платформ безпеки IoT показує зростання попиту на спеціалізовані технології безпеки, які можуть гарантувати комплексний захист на кількох рівнях, включаючи пристрої, мережі, туманні та хмарні середовища. Важливим фактором, що сприяє розширенню сектору безпеки IoT, є зростання обізнаності компаній і споживачів про потенційні ризики, пов'язані з пристроями IoT. Крім того, розроблення нових застосунків IoT у різних галузях потребує індивідуальних рішень безпеки. Такі сектори, як охорона здоров'я, автомобілебудування та виробництво, інтегрують багато технологій, щоб покращити роботу та пропонувати нові послуги.

Вибір правильної платформи безпеки IoT передбачає оцінювання кількох аспектів, щоб переконатися, що вибір відповідає конкретним потребам організації. Ось деякі з них, які слід враховувати:

- функції безпеки. Шукайте платформи, які пропонують комплексні функції безпеки, зокрема шифрування, автентифікацію та виявлення загроз у реальному часі;

- масштабованість. Переконайтеся, що платформа може масштабуватися разом зі зростаючою мережею багатьох пристроїв;

- сумісність. Переконайтеся, що платформа підтримує різні пристрої та протоколи зв'язку відповідно до наявної інфраструктури;

- простота інтеграції. Рішення безпеки має легко інтегруватися в наявні системи та робочі процеси;

- підтримка постачальників. Обирайте постачальників, відомих чудовою підтримкою клієнтів і регулярними оновленнями для вирішення нових загроз.

Аналіз спеціалізованих стандартів та нормативних вимог щодо кібербезпеки IoT. Справжній потенціал ринку визначатиметься здатністю підприємств стимулювати інновації технології, які є безпечними, сумісними та захищають конфіденційність і права власності з визнаними бізнес-моделями. Для забезпечення такої безпеки на різних пристроях, що використовуються, необхідно розробити прийнятні стандарти IoT і дотримуватися їх (Клімушин, Рог, Колісник, 2023).

Стандарти є дуже важливими для забезпечення впевненості споживачів на противагу ризикам власних рішень. Вони також зменшують ризики для розробників через витрати на переробку. Поєднання ефекту мережі може значно збільшити розмір ринку послуг, програмного забезпечення та обладнання.

Важливі також стандарти для протоколів зв'язку, щоб використовувати звичайні процедури та інтерфейси кодування, а також платформи автоматизації, які зменшують перешкоди, пов'язані з різними обчислювальними платформами, операційними системами та пристроями. Багато встановлених стандартів безпеки для базових технологій також застосовуватимуться до IoT.

Водночас з'явилося багато нових спеціальних стандартів безпеки IoT як найкраща практика, що була застосована до простору. Спеціалізовані стандарти безпеки є доволі поширеними та різноманітними (Guerbouj, Gharsellaoui, Bouamama, 2019).

У розробленні ключових компонент стандартів безпеки IoT брали участь такі міжнародні організації (Lata, Kumar, 2021):

- 1) Європейський інститут телекомунікаційних стандартів (*European Telecommunications Standards Institute*, далі – ETSI), який став самоврядною некомерційною організацією. Інститут брав участь у розробленні стандартів, пов'язаних із такими ключовими компонентами IoT, як безпека та послідовність, інтероперабельність, масштабованість, підтримка державної політики та законодавства, прибуток від бізнесу, альтернатива, захист.

Багато стандартів, розроблених ETSI, важливі для домену IoT і орієнтовані на віртуалізацію мережевих функцій (*Network Functions Virtualization*, далі – NFV) і програмно-визначені мережі (*Software Defined Networking*, далі – SDN), які висвітлюють системні результати та ресурси;

2) Інститут інженерів з електротехніки та електроніки (*The Institute of Electrical and Electronics Engineers, IEEE*), який визначив стандарт IEEE P1915.1, що є спеціальним стандартом для підтримки безпеки для віртуалізованих середовищ. На підтримку SDN і NFV він надає структуру для створення та керування безпечними місцями SDN/NFV. Цей стандарт визначає безпечну модель прототипів, структуру, аналітику та основні елементи захисту SDN і NFV;

3) Консорціум із тестування вбудованих мікропроцесорів (*Embedded Microprocessor Benchmark Consortium, EEMBC*), що став галузевим альянсом, який покращує стандарти, щоб допомогти винахідникам систем, обираючи найкращі термінали та визначаючи характеристики енергоспоживання і продуктивності систем. Це дуже важливо для виробників IoT та всіх тих, хто залучений до обслуговування, розроблення та виробництва продуктів, пов'язаних з IoT. Він надає створений галуззю стандартизований інструмент для розробників застосунків та для аналізу впровадження безпеки IoT;

4) Глобальна система мобільного зв'язку (*Global System for Mobile Communications, GSM*). Це дуже логічний і раціональний форум, який об'єднує все, щоб рухатися до бездротового світу. Працює на стандартах з підключенням до Wi-Fi, 3G/4G/5G і зараз працює над безпекою IoT, додатково оптимізує бездротові потоки. Глобальна система мобільного зв'язку запропонувала рекомендації щодо безпеки IoT, а також для самооцінювання безпеки IoT. Він пропонує інструкції з безпеки для підтримки екосистеми кінцевих точок, мережевих операторів і екосистеми послуг;

5) Фонд безпеки IoT, який був створений, щоб допомогти захистити IoT, прискорити впровадження та максимізувати потенційні вигоди, надаючи обізнаність і бездоганні методи безпеки для тих, хто визначає, створює та використовує системи та продукти IoT;

6) Проєкт безпеки відкритих вебзастосунків (*The Open Web Application Security Project, OWASP*), який був заснований для виявлення проблем безпеки, пов'язаних з IoT, а також для того, щоб зробити вибір найкращого рівня безпеки під час створення, вимірювання або розгортання інструментів і технологій IoT. Проєкт безпеки відкритих вебзастосунків має 10 проєктів безпеки IoT, які допоможуть в аналізі вбудованого програмного забезпечення, вразливостей IoT, зони поверхневих атак IoT, недоліків програмного забезпечення, посібників з тестування IoT, принципів безпеки

IoT, інформації для спільноти, інструкцій з безпеки IoT, оцінювання інфраструктури IoT, принципів проєктування, стандартів споживача, виробників та розробників;

7) Альянс онлайн-довіри (*The Online Trust Alliance, OTA*), який був заснований у 2005 році з метою навчати користувачів, розробляти та вдосконалювати найкращі практики й інструменти для підвищення безпеки, конфіденційності та ідентифікації користувачів. Управління довірою та ідентифікацією є двома дуже важливими аспектами онлайн-середовища (Kumar, Pradhan, 2020). Альянс онлайн-довіри робить це завдяки обміну даними та співпраці через робочі групи, комітети і навчання. Альянс також є членом інших організацій, які займаються співробітництвом, правоохоронною діяльністю та обміном даними;

8) Альянс безпечних технологій, який став міжгалузевою асоціацією, що також називається Альянсом смарт-карток і була створена в березні 2017 року. Його зусилля спрямовані на впровадження, розуміння та поширення застосування для цілей безпеки з технологією вбудованих мікросхем, смарт-карт, а також підключення обладнання та програмного забезпечення. Він містить захищені інструменти і технології для підтримки верифікації й підтвердження, бізнесу та IoT для забезпечення конфіденційності даних;

9) Альянс хмарної безпеки (*Cloud Security Alliance, CSA*). Це провідна асоціація, яка займається описом і підвищенням обізнаності про максимальну кількість спостережень з метою безпеки хмарних обчислень. Безпека є загальновизнаною проблемою для середовища хмарних обчислень і вимагає регуляторного втручання (Singh, Kumar, 2021). Альянс пропонує спеціальні дослідження безпеки хмари, дій, сертифікації, освіти та продуктів з акцентом на IoT;

10) Я кавалерія (*I am the Cavalry*). Ця організація була створена в 2013 році з метою роботи над проблемами, пов'язаними з комп'ютерною та громадською безпекою. В основному це некомерційна освітня організація, яка може відігравати важливу роль у визначенні технологій IoT та їх можливого впливу на захист суспільства та життя людей. Це здійснюється кількома способами, включаючи освіту, поширення інформації та дослідження;

11) Національний інститут стандартів і технологій (*The National Institute of Standards and Technologies, NIST*), який є лабораторним агентством Міністерства торгівлі США. Громадська робоча група з кіберфізичних систем

(Cyber-Physical Systems Public Working Group, CPS PWG) Інституту зосереджується на кіберфізичних або інтелектуальних системах, що сприяють підвищенню ефективності та забезпечують зв'язок між фізичним світом і комп'ютерними мережами. Інститут прагне сприяти розробкам, які відновлюють якість життя, з тими, хто займається адаптованою охороною здоров'я, контролем потоку транспорту, відновленням і реагуванням на катастрофи, а також виробництвом і постачанням електроенергії. Це охоплює багато випадків використання IoT і включає мову згоди й еталонний структурний дизайн для підтримки сумісності систем і елементів, а також стимулювання взаємодії в масштабі кіберфізичних систем. Планування, надійність, безпека, сумісність даних обговорюються на основі пріоритетних принципів проєктування для підтримки кіберфізичних систем.

Інститут оприлюднив рекомендації NISTIR 7628 зі звітом у трьох томах. Це охопило стандарт і рекомендації щодо підтримки кібербезпеки інтелектуальної мережі, що пропонує аналітичний контекст, здатний покращити операційну політику кібербезпеки залежно від конкретних ризиків, характеристик і вразливостей. Тут пропонуються методи та допоміжна інформація, яка слугує керівництвом для вимірювання ризику та класифікації відповідних вимог безпеки. Ця техніка визначає, що електрична мережа рухається після відносно закритої системи до складної системи, добре пов'язаного середовища, яке включає елементи IoT, і підтримує використання вимог кібербезпеки, які також змінюються відповідно.

Крім того, публікація Інституту «SP 800-160 Інженерія безпеки систем» (*Systems Security Engineering*) розглядає IoT з інженерної точки зору та рукописів, необхідних для розроблення більш захищених і стійких систем, включаючи машинні, людські та фізичні компоненти;

12) Міжнародна електротехнічна комісія (*The International Electro-Technical Commission, IEC*), яка розробила стандарт IEC 62443 для забезпечення кібербезпеки промислових систем керування, який є найбільш поширеним стандартом промислової безпеки в усьому світі, він продовжує розвиватися, особливо в таких сферах, як IoT;

13) Північноамериканська корпорація електричної надійності (*The North American Electric Reliability Corporation, NERC*), яка запровадила правила захисту критичної інфраструктури для масової електроенергії в Півні-

чній Америці. Корпорація вимагає дотримання законодавства, зокрема щодо кібербезпеки;

14) Всесвітня рада IoT, яка є членською організацією для нових бізнес-лідерів галузі IoT. Її діяльність зосереджена на даних і безпеці IoT;

15) Цільова дослідницька група інтернету (*The Internet Research Task Force, IRTF*), яка розробила норми, пов'язані з автентифікацією та авторизацією для обмежених середовищ IoT;

16) Індустріальний інтернет-консорціум (*The Industrial Internet Consortium, IIC*), який розробив стандарт з фокусом на промисловість і створив спеціальну структуру кібербезпеки для IoT;

17) Фонд безпеки IoT, який був створений для підтримки безпеки IoT. Він допомагає стимулювати обізнаність та ідеальну підготовку відповідних механізмів безпеки для ідентифікації, створення й використання систем і продуктів IoT;

18) Федеральна торгова комісія США (*US Federal Trade Commission, FTC*), яка є головним регуляторним органом у Сполучених Штатах Америки, відповідальним за безпеку IoT. Комісія наголошує на проблемах безпеки IoT, які впливають на захист населення та критичної інфраструктури;

19) Міжнародна організація стандартів (*International Standards Organization, ISO*), яка розробила п'ять стандартів із кібербезпеки для забезпечення безпеки в кіберпросторі загалом (Brass et al., 2018), а саме:

– Стандарт ISO/IEC 27001, який визначає найкращий досвід підтримки систем управління інформаційною безпекою. Він пропонує точні та всеосяжні вимоги щодо підтримки захисту й збереження даних та інформації за стандартами конфіденційності, надійності й доступності. Стандарт визначає набір найкращих практичних засобів контролю для застосування та відповідає найголовнішим вимогам додаткових стандартів і нормативних актів, пов'язаних із кібербезпекою;

– Стандарт ISO/IEC 27032, який особливу увагу приділяє кібербезпеці і визначає вектори, від яких залежать кібератаки, включаючи ті, які створюють зовнішній кіберпростір або інтернет. Крім того, він містить правила щодо захисту інформації за межами асоціації, наприклад піклується про співпрацю або поширення інформації серед клієнтів і постачальників;

– Стандарт ISO/IEC 27035, який фокусується на управлінні подіями. Процедури управління подіями є першим ключовим етапом кібергнучкості. Схеми управління кібербезпекою вважаються безпечними за умови швидкого й

ефективного реагування. Вони також передбачають поточний контроль під час розслідування інциденту та зменшують ризик його повторного виникнення;

– Стандарт ISO/IEC 27031, який зосереджений на готовності інформаційно-комунікаційних технологій до комерційної безперервності. Стандарт дозволяє уникнути перетворення нестримної події на ризик безперервності інформаційно-комунікаційних технологій. Він пропускає порушення між самою подією та загальною безперервністю бізнесу, а також обробляє життєву важливу ланку в серії кібернетичного опору;

– Стандарт ISO/IEC 22301 забезпечує підтримку систем управління безперервністю бізнесу і процедури кібервідмовостійкості. Цей стандарт зосереджується на виявленні загроз і підтримці доступу до засобів захисту інформації в разі критичних подій. Він також сприяє відновленню та завершенню захищених функцій.

Таким чином, з розвитком технологій IoT постійно прогресують стандарти безпеки. Багато організацій працюють по всьому світу, щоб розробити надійні стандарти та безпечні технології для роботи. Інтероперабельність між технологіями є ще однією проблемою, до якої потрібно підійти дуже серйозно. Станом на сьогодні стандарти та правила безпеки IoT встановлюються міжнародними організаціями стандартизації, а також міжнародними галузевими асоціаціями та альянсами. Крім того, багато країн визнали проблему інтероперабельності пріоритетною і повідомили про відповідність нормативним вимогам для постачальників і пристроїв IoT.

Запровадження IoT, підключених до хмарних і туманних середовищ, є важливим для України у створенні мінімальних стандартів кібербезпеки, особливо для тих, що перебувають у власності та під контролем уряду.

Ухвалений Закон України «Про хмарні послуги»¹ тільки визначає правові відносини, пов'язані з обробкою та захистом даних при використанні технології хмарних обчислень, наданні хмарних послуг та особливостей їхнього використання в публічному секторі. Однак проблеми правового регулювання хмарних технологій в економіці України наразі не отримали належного висвітлення.

¹ Про хмарні послуги : Закон України від 17.02.2022 № 2075-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20> (дата звернення: 07.01.2025).

Потрібно, щоб Україна розширила свою участь у глобальному процесі стандартизації у сфері мереж IoT, щоб врахувати варіанти використання та потреби українців. Участь у роботі міжнародних організацій зі стандартизації мереж IoT з боку українських наукових організацій сьогодні є незначною через відсутність фінансування міжнародних програм, що призводить до технологічного відставання у використанні мереж IoT, втрати компетенції та міжнародного статусу України як технологічного партнера.

ВИСНОВКИ. Представлено систематичний огляд літератури та надано комплексний аналіз технологій і стандартів для забезпечення кібербезпеки середовищ IoT, включаючи архітектуру системи, передові технології, проблеми безпеки та конфіденційності.

Запропонована безпечна архітектура системи для підтримки IoT на основі туманних та хмарних обчислень не схильна до кібератак, зломів, вторгнень, маніпуляцій за рахунок перенавантаження на систему та використання платформ безпеки IoT. Особливістю такої архітектури є визначення компромісних рішень щодо збору та обробки даних пристроїв IoT між розподіленими та централізованими серверами. Причому на рівні розподілених серверів визначено ієрархічну структуру у вигляді проксі-серверів туманних обчислень та h-проксі-серверів на рівні h-групи пристроїв IoT. Запропоновано безпечний механізм збору інформації з низьким енергоспоживанням, у якому h-проксі-сервер збирає дані з h-групи пристроїв і передає їх на проксі-сервери. Така організація захищає IoT на початковому фізичному рівні за допомогою криптографічного захисту інформації.

Туманні обчислення зменшують проблеми хмарних обчислень, обмежуючи обсяг передачі даних на хмарний рівень, зменшуючи затримку в їх обробці, та трансформують мережу IoT на основі хмарних обчислень у більш розподілену архітектуру. Тенденція розвитку платформ безпеки IoT показує зростання попиту на спеціалізовані технології безпеки IoT, які можуть забезпечити комплексний захист на кількох рівнях.

Аналіз сфери стандартизації IoT показав, що з'явилося багато нових спеціалізованих стандартів безпеки як найкраща практика. Сьогодні існує 80 стандартів безпеки ISO/IEC, 32 стандарти ETSI та 37 різних традиційних структур безпеки, які містять 7 спеціальних публікацій NIST про методи безпеки. Це дозволило класифікувати вимоги безпеки IoT за п'ятьма категоріями: безпека мережі, керування

ідентифікацією/автентифікацією, конфіденційність, довіра та стійкість.

Найкращими практиками безпеки IoT є впровадження безпечних механізмів завантаження та оновлення мікропрограми, надійних механізмів автентифікації, крипостійких алгоритмів шифрування, захищених протоколів зв'язку, інструментів контролю введення даних, надійних засобів ідентифікації пристроїв та керування доступом, комплексного та регулярного тестування та сканування вразливостей. Хмарні сервіси IoT є незамінними для будь-якої сучасної екосистеми IoT, оскільки вони охоплюють багато функцій: керування

пристроєм, збір та аналіз даних, безпеку, інтеграцію, масштабованість, інтерфейс користувача.

Сьогодні основними проблемами безпеки використання пристроїв IoT в Україні є відсутність відповідальності за розроблення та використання незахищених IoT, фізичного захисту апаратного забезпечення IoT, шифрування при передачі даних між пристроями мережі IoT, єдиних стандартів передачі та збереження даних, автентифікації та ідентифікації, а також мінімальний доступ до вбудованого програмного забезпечення IoT та проблеми його оновлення.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Журило О. Д., Ляшенко О. С., Аветісова К. А. Огляд рішень з апаратної безпеки кінцевих пристроїв туманних обчислень у Інтернеті речей. *Інноваційні технології та наукові рішення для промисловості*. 2023. № 1 (23). С. 57–71. DOI: <https://doi.org/10.30837/ITSSI.2023.23.057>.
2. Клімушин П. С., Рог В. Є., Колісник Т. П. Правові аспекти стандартизації функціональної безпеки Інтернету речей. *Право і безпека*. 2023. № 3 (90). С. 200–213. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.17>.
3. Aazam M., Zeadally S., Harras K. A. Fog computing architecture, evaluation, and future research directions. *Communications Magazine*. 2018. Vol. 56, Iss. 5. Pp. 46–52. DOI: <https://doi.org/10.1109/MCOM.2018.1700707>.
4. AboBakr A., Azer M. A. IoT Ethics Challenges and Legal Issues // 12th International Conference on Computer Engineering and Systems (Cairo, Egypt, 19–20 December 2017). Cairo, 2018. Pp. 233–237. DOI: <https://doi.org/10.1109/ICCES.2017.8275309>.
5. Alhalafi N., Veeraraghavan P. Privacy and Security Challenges and Solutions in IoT: A review // International Conference on Smart Power & Internet Energy Systems (Melbourne, Australia, 25–27 April 2019). Melbourne : Deakin University, 2019. DOI: <https://doi.org/10.1088/1755-1315/322/1/012013>.
6. Ammar M., Russello G., Crispo B. Internet of things: A survey on the security of IoT frameworks. *Journal of Information Security and Applications*. 2018. Vol. 38. Pp. 8–27. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jisa.2017.11.002>.
7. Belkeziz R., Jarir Z. An Overview of the IoT Coordination Challenge. *International Journal of Service Science, Management, Engineering, and Technology*. 2020. Vol. 11, Iss. 1. Pp. 99–115. DOI: <https://doi.org/10.4018/IJSSMET.2020010107>.
8. Bhardwaj A., Kumar V. Electronic Healthcare Records: Indian vs International Perspective on Standards and Privacy. *International Journal of Service Science, Management, Engineering, and Technology*. 2021. Vol. 12, Iss. 2. Pp. 44–58. DOI: <https://doi.org/10.4018/IJSSMET.2021030103>.
9. Brass I., Tanczer L., Carr M., Elsdon M., Blackstock J. Standardizing A Moving Target: The Development and Evolution of IoT Security Standards // Proceedings of Living in the Internet of Things: Cybersecurity of the IoT (London, UK, 28–29 March 2018). London, 2018. DOI: <https://doi.org/10.1049/cp.2018.0024>.
10. Butun I., Sari A., Österberg P. Hardware Security of Fog End-Devices for the Internet of Things. *Sensors*. 2020. Vol. 20, No. 20. DOI: <https://doi.org/10.3390/s20205729>.
11. Choudhary S., Meena G. Internet of Things: Protocols, Applications and Security Issues. *Procedia Computer Science*. 2022. Vol. 215. Pp. 274–288. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.12.030>.
12. Guerbouj S. S. E., Gharsellaoui H., Bouamama S. A Comprehensive Survey on Privacy and Security Issues in Cloud Computing, Internet of Things and Cloud of Things. *International Journal of Service Science, Management, Engineering, and Technology*. 2019. Vol. 10, Iss. 3. Pp. 32–44. DOI: <https://doi.org/10.4018/IJSSMET.2019070103>.
13. Hou J., Qu L., Shi W. A survey on Internet of Things security from data perspectives. *Computer Networks*. 2019. Vol. 148, No. 2. Pp. 295–306. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.comnet.2018.11.026>.
14. Hwang I., Kim Y. G. Analysis of security standardization for the Internet of Things // International Conference on Platform Technology and Service (Busan, Korea (South), 13–15 February 2017). Busan, 2017. DOI: <https://doi.org/10.1109/PlatCon.2017.7883687>.
15. Karie N. M., Sahri N. M., Yang W., Valli C., Kebande V. R. Review of Security Standards and Frameworks for IoT-Based Smart Environments. *IEEE Access*. 2021. Vol. 9. Pp. 121975–121995. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3109886>.

16. Khan G., Gola K. K., Kanauzia R., Kumar S. Secure Architecture to Support IoT based on Fog Computing. *Procedia Computer Science*. 2022. Vol. 215, No. 2. Pp. 608–617. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.12.063>.
17. Kumar V., Pradhan P. Trust Management: Social vs Digital Identity. *International Journal of Service Science, Management, Engineering, and Technology*. 2020. Vol. 11, Iss. 4. Pp. 26–44. DOI: <https://doi.org/10.4018/IJSSMET.2020100102>.
18. Lata M., Kumar V. Standards and Regulatory Compliances for IoT Security. *International Journal of Service Science, Management, Engineering, and Technology*. 2021. Vol. 12, Iss. 5. Pp. 132–147. DOI: <https://doi.org/10.4018/IJSSMET.2021090109>.
19. Lee E., Seo Y. D., Oh S. R., Kim Y. G. A Survey on Standards for Interoperability and Security in the Internet of Things. *Communications Surveys and Tutorials*. 2021. Vol. 23, No. 2. Pp. 1020–1047. DOI: <https://doi.org/10.1109/COMST.2021.3067354>.
20. Lin J., Yu W., Zhang N., Yang X., Zhang H., Zhao W. A survey on Internet of Things: Architecture, enabling technologies, security and privacy, and applications. *Internet of Things Journal*. 2017. Vol. 4, No. 5. Pp. 1125–1142. DOI: <https://doi.org/10.1109/JIOT.2017.2683200>.
21. Lounis K., Zulkernine M. Attacks and defenses in short-range wireless technologies for IoT. *IEEE Access*. 2020. Vol. 8. Pp. 88892–88932. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.2993553>.
22. Mansour M., Gamal A., Ahmed A. I., Said L. A., Elbaz A., Herencsar N., Soltan A. Internet of Things: A Comprehensive Overview on Protocols, Architectures, Technologies, Simulation Tools, and Future Directions. *Energies*. 2023. Vol. 16. Pp. 34–65. DOI: <https://doi.org/10.3390/en16083465>.
23. Mendez D. M., Papapanagiotou I., Yang B. Internet of Things: Survey on security and privacy. *Information Security Journal: A Global Perspective*. 2018. Vol. 27, No. 3. Pp. 162–182. DOI: <https://doi.org/10.1080/19393555.2018.1458258>.
24. Qiu J., Tian Z., Du C., Zuo Q., Su S., Fang B. A survey on access control in the age of Internet of Things. *Internet of Things Journal*. 2020. Vol. 7, No. 6. Pp. 4682–4696. DOI: <https://doi.org/10.1109/JIOT.2020.2969326>.
25. Sabireen H., Neelananarayanan V. A Review on Fog Computing: Architecture, Fog with IoT, Algorithms and Research Challenges. *ICT Express*. 2021. Vol. 7, No. 2. Pp. 162–176. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.icte.2021.05.004>.
26. Sain M., Kang Y. J., Lee H. J. Survey on security in Internet of Things: State of the art and challenges // 19th International Conference on Advanced Communication Technology (PyeongChang, Korea (South), 19–22 February 2017). PyeongChang, 2017. Pp. 699–704. DOI: <https://doi.org/10.23919/ICACT.2017.7890183>.
27. Singh J., Kumar V. End User Driven Approach for Regulatory Compliance in Public Cloud. *International Journal of Service Science, Management, Engineering, and Technology*. 2021. Vol. 12, Iss. 3. DOI: <https://doi.org/10.4018/IJSSMET.2021050101>.
28. Tournier J., Lesueur F., Mouël F. L., Guyon L., Ben-Hassine H. A survey of IoT protocols and their security issues through the lens of a generic IoT stack. *Internet of Things*. 2021. Vol. 16. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iot.2020.100264>.
29. Virat M. S., Bindu S. M., Aishwarya B., Dhanush B. N., Kounte M. R. Security and Privacy Challenges in Internet of Things // 2nd International Conference on Trends in Electronics and Informatics (Tirunelveli, India, 11–12 May 2018). Tirunelveli, 2018. Pp. 454–460. DOI: <https://doi.org/10.1109/ICOEI.2018.8553919>.
30. Wang W., Yongchareon S. Security-as-a-service: a literature review. *International Journal of Web Information Systems*. 2020. Vol. 16, No. 5. Pp. 493–517. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJWIS-06-2020-0031>.
31. Yu J. Y., Lee E., Oh S. R., Seo Y. D., Kim Y. G. A survey on security requirements for WSNs: Focusing on the characteristics related to security. *IEEE Access*. 2020. Vol. 8. Pp. 45304–45324. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.2977778>.

Надійшла до редакції: 10.01.2025

Прийнята до опублікування: 13.03.2025

REFERENCES

1. Aazam, M., Zeadally, S., & Harras, K. A. (2018). Fog computing architecture, evaluation, and future research directions. *Communications Magazine*, 56(5), 46–52. <https://doi.org/10.1109/MCOM.2018.1700707>.
2. AboBakr, A., & Azer, M. A. (2017, December 19–20). *IoT Ethics Challenges and Legal Issues* [Conference presentation abstract]. 12th International Conference on Computer Engineering and Systems, Cairo, Egypt. <https://doi.org/10.1109/ICCES.2017.8275309>.
3. Alhalafi, N., & Veeraraghavan, P. (2019, April 25–27). *Privacy and Security Challenges and Solutions in IoT: A review* [Conference presentation abstract]. International Conference on Smart Power & Internet Energy Systems, Melbourne, Australia. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/322/1/012013>.

4. Ammar, M., Russello, G., & Crispo, B. (2018). Internet of Things: A survey on the security of IoT frameworks. *Journal of Information Security and Applications*, 38, 8–27. <https://doi.org/10.1016/j.jisa.2017.11.002>.
5. Belkeziz, R., & Jarir, Z. (2020). An Overview of the IoT Coordination Challenge. *International Journal of Service Science, Management, Engineering, and Technology*, 11(1), 99–115. <https://doi.org/10.4018/IJSSMET.2020010107>.
6. Bhardwaj, A., & Kumar, V. (2021). Electronic Healthcare Records: Indian vs International Perspective on Standards and Privacy. *International Journal of Service Science, Management, Engineering, and Technology*, 12(2), 44–58. <https://doi.org/10.4018/IJSSMET.2021030103>.
7. Brass, I., Tanczer, L., Carr, M., Elsdén, M., & Blackstock, J. (2018, March 28–29). *Standardising A Moving Target: The Development and Evolution of IoT Security Standards* [Conference presentation abstract]. Proceedings of Living in the Internet of Things: Cybersecurity of the IoT, London, United Kingdom. <https://doi.org/10.1049/cp.2018.0024>.
8. Butun, I., Sari, A., & Österberg, P. (2020). Hardware Security of Fog End-Devices for the Internet of Things. *Sensors*, 20(20). <https://doi.org/10.3390/s20205729>.
9. Choudhary, S., & Meena, G. (2022). Internet of Things: Protocols, Applications and Security Issues. *Procedia Computer Science*, 215, 274–288. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.12.030>.
10. Guerbouj, S. S. E., Gharsellaoui, H., & Bouamama, S. (2019). A Comprehensive Survey on Privacy and Security Issues in Cloud Computing, Internet of Things and Cloud of Things. *International Journal of Service Science, Management, Engineering, and Technology*, 10(3), 32–44. <https://doi.org/10.4018/IJSSMET.2019070103>.
11. Hou, J., Qu, L., & Shi, W. (2019). A survey on Internet of Things security from data perspectives. *Computer Networks*, 148(2), 295–306. <https://doi.org/10.1016/j.comnet.2018.11.026>.
12. Hwang, I., & Kim, Y. G. (2017, February 13–15). *Analysis of security standardization for the Internet of Things* [Conference presentation abstract]. International Conference on Platform Technology and Service, Busan, Korea (South). <https://doi.org/10.1109/PlatCon.2017.7883687>.
13. Karie, N. M., Sahri, N. M., Yang, W., Valli, C., & KEBANDE, V. R. (2021). A Review of Security Standards and Frameworks for IoT-Based Smart Environments. *IEEE Access*, 9, 121975–121995. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3109886>.
14. Khan, G., Gola, K. K., Kanauzia, R., & Kumar, S. (2022). Secure Architecture to Support IoT based on Fog Computing. *Procedia Computer Science*, 215(2), 608–617. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.12.063>.
15. Klimushyn, P. S., Roh, V. Ye., & Kolisnyk, T. P. (2023). Legal aspects of functional security standardisation of the Internet of Things. *Law and Safety*, 3(90), 200–213. <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.17>.
16. Kumar, V., & Pradhan, P. (2020). Trust Management: Social vs Digital Identity. *International Journal of Service Science, Management, Engineering, and Technology*, 11(4), 26–44. <https://doi.org/10.4018/IJSSMET.2020100102>.
17. Lata, M., & Kumar, V. (2021). Standards and Regulatory Compliances for IoT Security. *International Journal of Service Science, Management, Engineering, and Technology*, 12(5), 132–147. <https://doi.org/10.4018/IJSSMET.2021090109>.
18. Lee, E., Seo, Y. D., Oh, S. R., & Kim, Y. G. (2021). A Survey on Standards for Interoperability and Security in the Internet of Things. *Communications Surveys and Tutorials*, 23(2), 1020–1047. <https://doi.org/10.1109/COMST.2021.3067354>.
19. Lin, J., Yu, W., Zhang, N., Yang, X., Zhang, H., & Zhao, W. (2017). A survey on Internet of Things: Architecture, enabling technologies, security and privacy, and applications. *Internet of Things Journal*, 4(5), 1125–1142. <https://doi.org/10.1109/JIOT.2017.2683200>.
20. Lounis, K., & Zulkernine, M. (2020). Attacks and defenses in short-range wireless technologies for IoT. *IEEE Access*, 8, 88892–88932. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.2993553>.
21. Mansour, M., Gamal, A., Ahmed, A. I., Said, L. A., Elbaz, A., Herencsar, N., & Soltan, A. (2023). Internet of Things: A Comprehensive Overview on Protocols, Architectures, Technologies, Simulation Tools, and Future Directions. *Energies*, 16, 34–65. <https://doi.org/10.3390/en16083465>.
22. Mendez, D. M., Papapanagiotou, I., & Yang, B. (2018). Internet of Things: Survey on security and privacy. *Information Security Journal: A Global Perspective*, 27(3), 162–182. <https://doi.org/10.1080/19393555.2018.1458258>.
23. Qiu, J., Tian, Z., Du, C., Zuo, Q., Su, S., & Fang, B. (2020). A survey on access control in the age of Internet of Things. *Internet of Things Journal*, 7(6), 4682–4696. <https://doi.org/10.1109/JIOT.2020.2969326>.
24. Sabireen, H., & Neelanarayanan, V. (2021). A Review on Fog Computing: Architecture, Fog with IoT, Algorithms and Research Challenges. *ICT Express*, 7(2), 162–176. <https://doi.org/10.1016/j.icte.2021.05.004>.
25. Sain, M., Kang, Y. J., & Lee, H. J. (2017, February 19–22). *Survey on security in Internet of Things: state of the art and challenges* [Conference presentation abstract]. International Conference on Advanced Communication Technology, PyeongChang, Korea (South). <https://doi.org/10.23919/ICACT.2017.7890183>.

26. Singh, J., & Kumar, V. (2021). End User Driven Approach for Regulatory Compliance in Public Cloud. *International Journal of Service Science, Management, Engineering, and Technology*, 12(3). <https://doi.org/10.4018/IJSSMET.2021050101>.
27. Tournier, J., Lesueur, F., Mouël, F. L., Guyon, L., & Ben-Hassine, H. (2021). A survey of IoT protocols and their security issues through the lens of a generic IoT stack. *Internet of Things*, 16. <https://doi.org/10.1016/j.iot.2020.100264>.
28. Virat, M. S., Bindu, S. M., Aishwarya, B., Dhanush, B. N., & Kounte, M. R. (2018, May 11–12). *Security and Privacy Challenges in Internet of Things* [Conference presentation abstract]. 2nd International Conference on Trends in Electronics and Informatics, Tirunelveli, India. <https://doi.org/10.1109/ICOEI.2018.8553919>.
29. Wang, W., & Yongchareon, S. (2020). Security-as-a-service: a literature review. *International Journal of Web Information Systems*, 16(5), 493–517. <https://doi.org/10.1108/IJWIS-06-2020-0031>.
30. Yu, J. Y., Lee, E., Oh, S. R., Seo, Y. D., & Kim, Y. G. (2020). A survey on security requirements for WSNs: Focusing on the characteristics related to security. *IEEE Access*, 8, 45304–45324. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.2977778>.
31. Zhurylo, O. D., Liashenko, O. S., & Avetisova, K. A. (2023). Hardware security overview of fog computing end devices in the Internet of Things. *Innovative Technologies and Scientific Solutions for Industries*, 1(23), 57–71. <https://doi.org/10.30837/ITSSI.2023.23.057>.

Received the editorial office: 10 January 2025

Accepted for publication: 13 March 2025

PETRO SERHIIIOVYCH KLIMUSHYN,

*Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Scientific Institute No. 4,
Department of Combating Cybercrime;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1020-9399>,
e-mail: klimushyn@ukr.net;*

PROBLEMATIC ASPECTS OF IOT CYBERSECURITY STANDARDISATION

The popularity of IoT devices is gaining interest among consumers. The growing number of consumers benefiting from IoT devices and the use of IoT technologies has increased the risk of cyberattacks. The Internet of Things is an important “crossroads” for several technologies. As a result, it is possible to connect smart physical goods and enable smart decision-making in a wide range of applications. Different devices, including computers, actuators and sensors, can connect to each other and exchange data in a networked environment. The supply of smart objects on the market is growing, so ensuring their security is becoming increasingly important. The main problem with IoT devices is related to privacy and security. The administration of large amounts of data for reliable and secure processing is a real challenge. There are also issues of user protection, security and privacy. The cybersecurity and privacy of IoT consumers can be negatively affected by the development of these technologies if vulnerable devices and their environments are used. Therefore, there is a problem of information protection of IoT devices. To address this problem, a large number of technologies and standards have been created to ensure cybersecurity of the Internet of Things. In addition, there are a large number of necessary and important requirements to ensure protection against cyber attacks on IoT devices. All of this necessitates an analysis of the effectiveness of all these programmes and their scope for ensuring the cybersecurity of IoT environments.

To be successful, these programmes need to define the characteristics of IoT environments. The security standards, advanced technologies for solving security problems, and applications for analysing the current security structure make up the research taxonomy of the Internet of Things.

The article is a more comprehensive study than many previous ones on the topic of cybersecurity of the Internet of Things. It analyses the problematic aspects of standardisation related to the cybersecurity of the Internet of Things and examines the activities of international organisations for the standardisation of the Internet of Things.

Keywords: *Internet of Things technologies, security challenges, standardisation organisations, security standards, security certificates, access control to the Internet of Things.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Клімушин П. С. Проблемні аспекти стандартизації кібербезпеки Інтернету речей. *Право і безпека*. 2025. № 1 (96). С. 53–66. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.05>.

Citation (APA): Klimushyn, P. S. (2025). Problematic aspects of IoT cybersecurity standardisation. *Law and Safety*, 1(96), 53–66. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.05>.

ВАДИМ ВОЛОДИМИРОВИЧ ПОЛОВНИКОВ,

доктор юридичних наук, доцент,
Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького,
кафедра управління;

 <https://orcid.org/0000-0002-8054-909X>,
e-mail: vpolovnikov@ukr.net

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ОСОБОВОГО СКЛАДУ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Проаналізовано чинне законодавство України, яке регулює суспільні відносини в інформаційній сфері діяльності сил безпеки і оборони, зокрема Державної прикордонної служби України, наукові погляди вчених щодо змісту поняття інформаційної безпеки особи, суспільства і держави. За результатами аналізу визначено поняття «інформаційна безпека особового складу (службових і посадових осіб) Державної прикордонної служби України» з урахуванням необхідності забезпечення громадянських прав і обов'язків в інформаційній сфері та виконання вимог, що визначаються специфікою службової діяльності й правовим статусом особового складу щодо збирання, зберігання, використання та поширення інформації.

Запропоновано інформаційну безпеку особового складу Державної прикордонної служби України розглядати у структурному аспекті і як певний стан. У структурному аспекті поняття «інформаційна безпека особового складу Державної прикордонної служби України» має такі складові: захищеність конституційних прав і свобод людини щодо інформації; захищеність інформаційних мереж і послуг, персональних даних, інформації з обмеженим доступом; захищеність від ворожої пропаганди, викривлення інформації, дезінформації, фейків тощо; захищеність від негативного впливу інформації, завдання шкоди фізичному і психічному здоров'ю, етичним, духовним, психологічним, фізичним, соціальним та іншим засадам побудови суспільних (інформаційних) відносин. Як стан інформаційна безпека визначається ступенем досягнення найбільшої відповідності (збалансованості) між життєво важливими особистими і службовими (державними) інтересами особового складу Державної прикордонної служби України та їх захищеності у сфері збирання, зберігання, обробки, аналізу й обміну інформацією.

Наголошено на необхідності вдосконалення нормативно-правового регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері діяльності особового складу Державної прикордонної служби України, а також надано пропозиції щодо внесення змін і доповнень до чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про Державну прикордонну службу України» та інших підзаконних нормативно-правових актів.

Ключові слова: безпека, інформаційна безпека особи, суспільства і держави, особовий склад, Державна прикордонна служба України, інформація, інформаційно-психологічний вплив.

Оригінальна стаття

ВСТУП. У статті 17 Конституції України зазначено, що забезпечення інформаційної безпеки України є однією з найважливіших функцій держави, справою всього Українського народу¹. Забезпечення інформаційної безпеки України є також одним з основних на-

прямів державної інформаційної політики (ст. 3 Закону України «Про інформацію»), а до суб'єктів інформаційних відносин ст. 4 цього Закону віднесено фізичних осіб, юридичних осіб, об'єднання громадян, суб'єктів владних повноважень².

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 26.12.2024).

² Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 26.12.2024).

Державна прикордонна служба України (далі – ДПСУ) є правоохоронним органом спеціального призначення, тобто державною інституцією, яка, окрім виконання основних завдань, також відповідає за дотримання інших норм законодавства, зокрема щодо забезпечення інформаційної безпеки України. Це охоплює як інформаційну безпеку особи, суспільства й держави загалом, так і безпеку ДПСУ, її особового складу та службової діяльності.

До особового складу ДПСУ належать військовослужбовці, державні службовці та працівники, які за своїм правовим статусом є службовими і посадовими особами ДПСУ і які залежно від посад, котрі вони обіймають, виконують різноманітні внутрішні та зовнішні функції, зокрема в інформаційній сфері, та є суб'єктами інформаційних відносин. Всі вони користуються загальними правами й обов'язками людини та громадянина України щодо доступу до інформації та користування нею, належать до певних верств населення й суспільства і здійснюють службову діяльність, перебуваючи у складі державного органу, наділеного владними повноваженнями, що покладає на них певні обов'язки та права, визначені нормативно-правовими актами та посадовими інструкціями.

За порушення вимог чинного законодавства України до службової діяльності, реалізації професійних та особистих інтересів, зокрема в інформаційній сфері, службова (посадова) особа ДПСУ може бути притягнута до різних видів відповідальності. За порушення законодавства України про інформацію передбачена дисциплінарна, цивільно-правова, адміністративна або кримінальна відповідальність.

Водночас порушення законодавства України про інформацію службовою (посадовою) особою ДПСУ, коли вона є суб'єктом правопорушення, – це один бік питання. Інформаційна безпека особового складу, коли службові (посадові) особи стають об'єктом посягання, а особовий склад загалом – об'єктом інформаційно-психологічного впливу, тиску чи маніпуляцій, – інший.

Важливу роль у цьому відіграє чітка правова визначеність цих питань, яка має ґрунтуватися на якісному нормативно-правовому регулюванні та єдиному розумінні сутності поняття інформаційної безпеки особового складу правоохоронного органу на прикладі ДПСУ. Це враховує необхідність дотримання громадянських прав і обов'язків осіб в інформаційній сфері, а також виконання вимог, що висуваються до них у зв'язку з належністю до ДПСУ. Вимоги стосуються як службової діяльності, так і приватного життя, зважаючи на

специфіку їхнього правового статусу як під час служби (праці) у відповідному органі (підрозділі) ДПСУ, так і в позаслужбовий час.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є з'ясування сутності та змісту поняття «інформаційна безпека особового складу ДПСУ», нормативно-правового регулювання питань забезпечення інформаційної безпеки особового складу ДПСУ в чинному законодавстві України. Для досягнення мети дослідження необхідно вирішити такі *завдання*: 1) проаналізувати чинне законодавство України, яке регулює суспільні відносини в інформаційній сфері, та визначені законодавцем поняття інформаційної безпеки; 2) дослідити теоретичні напрацювання щодо розуміння поняття «інформаційна безпека» через з'ясування його сутності як складової інших видів безпеки, зокрема національної; 3) з'ясувати сутність інформаційної безпеки особового складу ДПСУ в сучасних умовах.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Значний внесок у дослідження різних аспектів інформаційної безпеки як складової національної безпеки, державної інформаційної політики зробили такі вітчизняні науковці, як-от: О. Баранов, І. Бондар, В. Гурковський, О. Данильян, О. Дзьобань, О. Довгань, І. Дятлова, П. Квіткін, В. Кононович, В. Курганевич, І. Кушнір, В. Ліпкан, О. Логінов, М. Панов, В. Петрик, Л. Петрова, Г. Почепцов, М. Присяжнюк, Т. Ткачук, Л. Харченко, В. Шатун та ін.

Зокрема, П. Квіткін, І. Дятлова та Л. Петрова (2021) провели теоретико-методологічний аналіз інформаційної безпеки особистості, М. Шевчук (2023) досліджував генезу поняття інформаційної безпеки як складової національної безпеки, О. Олійник (2011) – позитивні та негативні впливи інформаційної революції на забезпечення інформаційної безпеки особи, суспільства, держави, О. Заєць (2010) – захищеність особи від негативного інформаційно-психологічного впливу як напрямку інформаційної безпеки України, В. Богуславський (2016) – завдання та принципи державної інформаційної політики у сфері забезпечення особистої безпеки працівників сил охорони правопорядку, М. Закіров і С. Закірова (2022) – дилему інформаційної безпеки особистості в інформаційному суспільстві, К. Іванчук (2021) – комунікативну особистість мережі Інтернет у контексті забезпечення інформаційної безпеки держави, І. Кушнір (2018) – співвідношення понять «інформаційна безпека» та «захист інформації» в діяльності ДПСУ.

Однак, попри значний рівень наукового осмислення проблем інформаційної безпеки, в

умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, засобів та способів поширення інформації, особливо в умовах ведення інформаційної війни РФ проти України, яка є основою гібридної російсько-української війни, нагальними є питання вдосконалення забезпечення інформаційної безпеки не лише особового складу ДПСУ, а й інших складових сил безпеки і оборони України, що й зумовлює актуальність наукової статті.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Під час проведення дослідження було використано комплекс методів наукового пізнання, що дозволило вибудувати структуру та логічну послідовність викладення його результатів. Зокрема, аксіологічний метод сприяв осмисленню сутності поняття «безпека» та його інтерпретації в інформаційній сфері. Метод контент-аналізу дозволив проаналізувати масив чинного законодавства України і виокремити ті нормативно-правові акти, у яких йдеться про безпеку та інформаційну безпеку. Діалектичний підхід допоміг розглянути розвиток теорії безпеки та її взаємозв'язок з іншими процесами. Порівняльно-правовий метод став у пригоді при порівнянні подібних та відмінних ознак у визначеннях понять «безпека» та «інформаційна безпека». Логічний підхід дозволив урахувати різні погляди науковців на розуміння явища інформаційної безпеки та його уніфікацію. Системний підхід допоміг розглянути взаємозв'язки між різними складовими елементами безпеки в інформаційній сфері. Функціональний підхід було застосовано для висвітлення особливостей забезпечення безпеки залежно від суб'єкта її забезпечення, а також суб'єкта й об'єкта посягань. Антропологічний підхід було використано при дослідженні категорії «інформаційна безпека» у контексті особистої поведінки людини як громадянина у приватному і сімейному житті, під час служби (роботи) і виконання службових обов'язків для формування чіткого уявлення про сутність інформаційної безпеки та її нормативно-правового регулювання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Питання інформаційної безпеки стали особливо актуальними у зв'язку з агресією РФ, однією з основних складових якої, крім воєнних дій, є активне використання агресором пропаганди, застосування різноманітних інформаційних технологій впливу, інформаційно-психологічних операцій щодо населення РФ, України та інших країн світової спільноти тощо. Інформація стала одним із тих видів зброї, що надала російсько-українській війні характер гібридної. Підміна понять, введення в ома-

ну, викривлення історії, навішування ярликів, дискредитація, перекичування фактів, заплутування, залякування, виправдовування злочинів тощо є звичною й поширеною практикою в реалізації завдань інформаційної політики РФ щодо супроводу загарбницьких намірів і дій на території України. Ідеологічні та інші наративи, дезінформація, фейки наповнюють сучасний інформаційний простір не лише України, а й інших держав і потребують вироблення у населення стійкого інформаційного імунітету, забезпечення його інформаційної безпеки. Особливо це стосується України та країн, населення яких звикло до подання в медіа правдивої інформації.

Одним з об'єктів інформаційного та психологічного впливу є особовий склад сил безпеки і оборони України, зокрема й ДПСУ, а одним з об'єктів посягань – його інформаційна безпека. Від правильного розуміння організаційних, теоретико-правових та інших особливостей використання інформації з різною метою в сучасних умовах залежить рівень обізнаності особового складу в цій сфері, успішність дій із запобігання загрозам та ризикам, їх виявлення, уникнення або усунення, створення необхідних умов для ефективної протидії негативному впливу інформації тощо.

Слід зазначити, що в чинному законодавстві України й науковій літературі поки немає єдиного погляду на зміст поняття «інформаційна безпека», а також інших пов'язаних із ним понять, зокрема «безпека особи», «особиста безпека», «власна безпека», «безпека життєдіяльності особового складу (персоналу)», «внутрішня безпека» тощо. Це стосується й діяльності особового складу ДПСУ.

Загальний для багатьох сфер життєдіяльності термін «безпека» у чинному законодавстві України розглядається по-різному: як відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдання будь-якої шкоди; як комплекс заходів, а також людські і матеріальні ресурси, призначені для захисту від актів незаконного втручання та інших протиправних посягань; як властивість об'єкта забезпечувати відсутність ризику; як стан, за якого ризик шкоди чи ушкодження обмежений до прийнятного рівня; як відсутність загрози життю і здоров'ю людей, що перевищує граничний ризик; як відсутність ризику (або недопустимого ризику), пов'язаного з можливістю завдання шкоди та/або збитків; як запобігання тому, що суперечить закону та загрожує порядку, тощо¹.

¹ Термін «Безпека» // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

Так, наприклад, у банківській сфері інформаційна безпека також розглядається по-різному: як бажаний результат, що забезпечує збереження конфіденційності, цілісності та доступності інформації¹; як стан захищеності, за якого гарантується функціональність, безперервність роботи, відновлюваність, цілісність і стійкість інформаційних, електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних та/або технологічних систем, конфіденційність, цілісність і доступність електронних інформаційних ресурсів, а також своєчасне виявлення, запобігання й нейтралізація реальних і потенційних загроз штатному режиму їхнього функціонування та несанкціонованого втручання в їхню роботу²; як комплекс організаційних заходів банку, програмних і техніко-технологічних засобів, що діють на всіх організаційних рівнях і захищають інформацію від випадкових та/або навмисних загроз, наслідком яких може стати порушення доступності, цілісності чи конфіденційності інформації про діяльність банку або його клієнтів³.

У першому випадку йдеться про безпеку інформації, у другому – про безпеку систем та ресурсів, у третьому – про комплекс організаційних заходів, що забезпечують захист інформації. Усе це тією чи іншою мірою стосується інформаційної безпеки, проте охоплює різні її аспекти та об'єкти посягання.

У Законі України «Про телекомунікації», який втратив чинність, інформаційна безпека телекомунікаційних мереж розглядалась як здатність телекомунікаційних мереж забезпе-

чувати захист інформації⁴. У цьому визначенні телекомунікаційні мережі розглядалися як суб'єкт забезпечення захисту, а інформація – як об'єкт захисту. У новому Законі України «Про електронні комунікації» дається визначення поняття «безпека мереж і послуг» як здатність електронних комунікаційних мереж і послуг протистояти діям, що становлять загрозу доступності, цілісності чи конфіденційності таких мереж і послуг, а також даних, що зберігаються, передаються чи обробляються, та пов'язаних із ними послуг, які надаються або доступ до яких здійснюється через електронні комунікаційні мережі чи послуги⁵.

Законодавець відмовився від поняття «інформаційна безпека телекомунікаційних мереж» і запровадив поняття «безпека мереж і послуг», чим, на нашу думку, розширив зміст поняття «безпека», не обмежуючи його лише захистом інформації. Замість поняття «здатність забезпечувати захист від різних загроз» використано поняття «здатність протистояти діям, що становлять загрозу». У цьому визначенні суб'єктом протистояння діям, що становлять загрозу, є електронні комунікаційні мережі та послуги, а об'єктом захисту від таких дій є самі мережі та послуги, а також дані, що перебувають в обігу, та пов'язані з ними послуги⁶. В обох зазначених вище законах така здатність може розглядатись як одна з функцій систем мереж і послуг, їхня властивість.

Усе зазначене складно співвіднести з можливим розумінням поняття «інформаційна безпека людини», адже людина є одним з основних суб'єктів її забезпечення. Це проявляється у здатності людини протистояти завданню їй шкоди та діям, що становлять загрозу її поглядам, переконанням, фізичному й психічному здоров'ю тощо. Негативними наслідками цього можуть бути руйнування цілісності особистості, системи її відносин з іншими людьми та державою (Петрик та ін., 2019).

У науковій літературі більше уваги приділяється інформаційній безпеці окремої людини, особи, особистості, тобто пересічному

gov.ua/laws/term/1742 (дата звернення: 26.12.2024).

¹ Про затвердження Положення про захист інформації та кіберзахист учасниками платіжного ринку : постанова Правління Нац. банку України від 19.05.2021 № 43 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0043500-21> (дата звернення: 26.12.2024).

² Деякі питання проведення незалежного аудиту інформаційної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури : постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2023 № 257 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2023-п> (дата звернення: 26.12.2024).

³ Про затвердження Положення про організацію системи внутрішнього контролю в банках України та банківських групах : постанова Правління Нац. банку України від 02.07.2019 № 88 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0088500-19> (дата звернення: 26.12.2024).

⁴ Про телекомунікації : Закон України від 18.11.2003 № 1280-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15> (дата звернення: 12.26.2024). Втратив чинність.

⁵ Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20> (дата звернення: 26.12.2024).

⁶ Там само.

громадянину України без урахування його посади, місця роботи та набутого у зв'язку із цим правового статусу службової (посадової) особи, суб'єкта владних повноважень тощо. Також існує багато різних визначень поняття «інформаційна безпека», які ґрунтуються на таких підходах, як наявність певних мінімально необхідних умов існування її суб'єктів, встановлених міжнародним та національним законодавством; як ступінь або стан захищеності; як надійність створення, зберігання та споживання інформації; як комплекс заходів; як процес; як органічна єдність ознак, таких як стан, властивість, а також управління загрозами й небезпеками, що забезпечує вибір оптимального шляху їх усунення та мінімізації негативних наслідків.

Нормативне визначення поняття «інформаційна безпека України» міститься у Стратегії інформаційної безпеки¹. Воно охоплює інформаційну безпеку людини, суспільства й держави, які, попри певні особливості, тісно взаємопов'язані.

Якщо взяти за основу це визначення, то інформаційна безпека людини – це стан захищеності життєво важливих інтересів, за якого належним чином забезпечуються її конституційні права і свободи на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, а також ефективна система захисту і протидії завданню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, зокрема скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване поширення, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом². Тобто людина не залишається на самоті, існує ефективна система захисту і протидії.

Інформаційна безпека науковцями зазвичай розглядається як стан захищеності особи,

суспільства і держави, за якого досягається інформаційний розвиток (технічний, інтелектуальний, соціально-політичний, морально-етичний), а сторонні інформаційні впливи не завдають йому суттєвої шкоди. При цьому, на думку вчених, інформаційна безпека особи – це стан захищеності психіки та здоров'я людини від деструктивного інформаційного впливу, який призводить до неадекватного сприйняття нею дійсності та (або) погіршення її фізичного стану (Петрик та ін., 2019).

О. Заєць (2010) вважає, що головною проблемою інформаційної безпеки є балансування між свободою доступу до інформації та необхідністю її обмеження в інтересах безпеки життєдіяльності. Для вирішення цієї проблеми, на його думку, потрібен системний нормативно-правовий механізм, який, з одного боку, забезпечуватиме захист інформаційних прав і свобод, а з другого – громадський і державний контроль та регулювання рівня інформаційної безпеки. Але в цьому разі йдеться лише про правові аспекти проблеми, які стосуються захисту та контролю і не торкаються правосвідомості особи, її фізичного і психологічного здоров'я, політичної зрілості, патріотичних переконань тощо.

Погоджуємося з думкою П. Квіткіна, І. Дятлової та Л. Петрової (2022), що в дослідженнях, присвячених проблемам інформаційної війни, загрозам інформаційній безпеці суспільства та особистості, не приділяється достатньої уваги особистісному фактору. Поза аналізом залишається важливий аспект: особистість, свідомість і психіка якої зазнали деструктивних впливів або яка неадекватно сприймає процеси суспільної життєдіяльності, стає ретранслятором інформаційних матеріалів медіа або джерелом поширення власного сприйняття й оцінки дійсності.

Вчені вважають, що до чинників, які впливають на інформаційну безпеку особистості, належать: рівень сформованості світоглядно-ментальної складової інформаційної безпеки особистості, що ґрунтується на її світогляді, системі гуманітарних і соціально-економічних знань, переконаннях, системі цінностей і ціннісних орієнтацій, життєвих позиціях та ідеалах; рівень сформованості когнітивної складової інформаційної безпеки особистості, що проявляється в її вміннях аналізувати й оцінювати інформацію, процеси суспільної життєдіяльності; рівень сформованості інформаційної культури особистості, що проявляється в опануванні нею знань щодо технологій інформаційних та інформаційно-психологічних впливів, формуванні культури користування

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28.12.2021 № 685/2021 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021> (дата звернення: 26.12.2024).

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28.12.2021 № 685/2021 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021> (дата звернення: 26.12.2024).

сучасними технічними засобами інформації та комунікації (Квіткін, Дятлова, Петрова, 2022).

Тобто йдеться, зокрема, про рівень готовності особи протистояти ідеологічному впливу (тиску) ворожої пропаганди, вміння розрізняти правду і неправду, розуміння наслідків впливу на свідомість, психіку, погляди, цінності та поведінку осіб, наявність в особі необхідних знань, навичок і умінь безпечного користування інформаційними ресурсами в усіх сферах життєдіяльності в сучасних умовах. Це стосується як приватного життя, так і служби (роботи) у державних органах, зокрема в ДПСУ, що передбачає не лише можливість здійснення загальних прав і виконання обов'язків людини та громадянина в повсякденному житті, а й необхідність дотримання службових прав та обов'язків. Це охоплює певні обмеження щодо збору, зберігання, оприлюднення та поширення інформації, а також суворе дотримання правил і вимог роботи з відкритою інформацією та інформацією з обмеженим доступом тощо

І. Кушнір (2018) розглядає інформаційну безпеку в діяльності ДПСУ як функціонування системи своєчасного реагування на випередження, недопущення й усунення інформаційних загроз, що можуть завдати шкоди суб'єктам у прикордонній сфері, об'єктам інформаційно-правового захисту, прикордонній безпеці, а також забезпеченню збереження, цілісності інформації та встановленого порядку доступу до неї. Водночас такий підхід до визначення не конкретизує сутність інформаційної безпеки особового складу ДПСУ.

Обсяг інформації, що постійно надходить із різних джерел і використовується особовим складом ДПСУ в службовій діяльності та приватному житті, потребує чіткого усвідомлення її впливу та сприйняття посадовими й службовими особами, а також різними верствами населення тієї чи іншої країни. Важливо розуміти, до яких наслідків це може призвести або вже призводить в умовах інформаційного протистояння з РФ (Половніков, Шеремет, 2023).

Ми погоджуємося з думкою О. Зайця (2010), що нинішній етап розвитку інформаційних технологій характеризується можливістю інформаційної дії на індивідуальну й суспільну свідомість, унаслідок чого неминухою протиположністю свободи інформації стає проблема інформаційної безпеки, що зайвий раз підтверджує необхідність належного захисту прав і законних інтересів людини, суспільства і держави в цій сфері. Причини цього криються як у зростаючій залежності людини і суспільства від інформації, так і в реалізації економічних і політичних інтересів з використанням інфор-

маційних технологій. У зв'язку із цим актуалізується проблема захищеності особи від негативного інформаційно-психологічного впливу як одного з напрямів інформаційної безпеки України.

Отже, кожного разу під час розгляду поняття «безпека» постають логічні питання: про безпеку кого (чого) йдеться; захист кого (чого) і від кого (чого) здійснюється; хто (що) забезпечує захист; йдеться про бажаний результат, процес дій (зусиль), оперативний стан чи порядок (організацію) здійснення заходів із забезпечення безпеки та/або протидії загрозам та їхню мету тощо.

На нашу думку, інформаційна безпека особового складу ДПСУ як правоохоронного органу спеціального призначення повинна охоплювати такі складові: безпеку реалізації конституційних прав і свобод людини щодо інформації; безпеку інформаційних мереж і послуг; захист персональних даних; охорону та захист інформації з обмеженим доступом (конфіденційної, таємної та службової інформації); захист від ворожої пропаганди, викривлення інформації, дезінформації, фейків тощо; захист від негативного впливу інформації, завдання шкоди фізичному і психічному здоров'ю, етичним, духовним, психологічним, фізичним, соціальним та іншим засадам побудови суспільних (інформаційних) відносин.

Забезпечення інформаційної безпеки передбачає забезпечення реалізації всіх цих елементів у комплексі. Рівень забезпечення інформаційної безпеки (захищеності) визначається (оцінюється) станом надійності (ефективності) системи забезпечення інформаційної безпеки.

Зокрема, про захист персональних даних має дбати як сама особа, так і контролюючі та правоохоронні органи з метою недопущення протиправного отримання та обробки й, відповідно, подальшого використання інформації (відомостей чи сукупності відомостей) про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована (Головенко та ін., 2012).

Все це здійснюється за рахунок збереження конфіденційності, цілісності та доступності інформації, захисту інформації про приватне і сімейне життя, службову діяльність посадової (службової) особи, суб'єкта владних повноважень відповідно до службових обов'язків за посадою.

Сьогодні в чинному законодавстві України, яке регулює діяльність особового складу ДПСУ, немає чітко визначених положень щодо інформаційної безпеки.

Закон України «Про державний кордон України» визначає, що держава гарантує громадянам України, які беруть участь в охороні державного кордону України, захист життя і здоров'я від кримінально протиправних посягань¹. У Законі України «Про Державну прикордонну службу України» йдеться лише про наявність у складі органів ДПСУ підрозділів забезпечення внутрішньої безпеки та власної безпеки. Статтею 19 цього Закону передбачено обов'язки ДПСУ, серед яких зазначено виконання відповідно до законодавства системи особливих заходів щодо захисту військовослужбовців та працівників ДПСУ від зазіхань на життя, здоров'я, честь, майно у зв'язку з їхньою службовою діяльністю, а також їхніх близьких родичів².

Немає жодної згадки про інформаційну безпеку особового складу, власну (особисту) або внутрішню безпеку і в Положенні про Адміністрацію Державної прикордонної служби України. Йдеться лише про те, що Адміністрація ДПСУ відповідно до покладених на неї завдань вживає особливих заходів для захисту військовослужбовців і працівників ДПСУ від зазіхань на їхнє життя, здоров'я, честь і майно у зв'язку зі службовою діяльністю, а також для захисту членів їхніх сімей. Голова ДПСУ забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, реалізацію державної політики щодо державної таємниці, захисту інформації з обмеженим доступом, контроль за їх збереженням в Адміністрації ДПСУ³. Так само відсутні відповідні норми і у Положення про регіональне управління Державної прикордонної служби України⁴.

Тобто передусім йдеться про захист від перешкоджання виконанню службовими (посадовими) особами ДПСУ покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих їм прав, а також від посягань на життя, здоров'я, житло й майно цих осіб та їхніх близьких родичів у зв'язку зі службовою діяльністю, спрямованою на протидію протиправній діяльності. Такий захист передбачений законами України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»⁵ та «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»⁶.

Положенням про орган охорони державного кордону Державної прикордонної служби України до основних завдань та повноважень таких органів віднесено лише участь у заходах із захисту військовослужбовців та працівників ДПСУ від зазіхань на життя, здоров'я, честь, майно у зв'язку з їхньою службовою діяльністю, а також їхніх близьких родичів. Водночас орган охорони державного кордону відповідно до покладених на нього завдань: здійснює управління телекомунікаційними та інформаційно-телекомунікаційними системами, захист інформації, що міститься в них; планує і здійснює заходи із забезпечення охорони державної таємниці та захисту інформації з обмеженим доступом, функціонування та безпеки застосування засобів зв'язку, автоматизації, криптографічного та технічного захисту інформації тощо⁷. Тобто йдеться про загальні заходи забезпечення безпеки інформації в ДПСУ і безпеки її засобів внутрішніх комунікацій.

¹ Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12> (дата звернення: 26.12.2024).

² Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 № 661-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15> (дата звернення: 26.12.2024).

³ Про затвердження Положення про Адміністрацію Державної прикордонної служби України : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 № 533 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-2014-p> (дата звернення: 26.12.2024).

⁴ Про затвердження Положення про регіональне управління Державної прикордонної служби України : наказ Адміністрації Державної

прикордонної служби України від 17.10.2003 № 173. Окреме видання.

⁵ Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення: 26.12.2024).

⁶ Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 26.12.2024).

⁷ Про затвердження Положення про орган охорони державного кордону Державної прикордонної служби України : наказ МВС України від 30.11.2018 № 971 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1468-18> (дата звернення: 26.12.2024).

У визначенні поняття «власна безпека особового складу ДПСУ» теж відсутні згадки про інформаційну безпеку. Під забезпеченням власної безпеки військовослужбовців і працівників ДПСУ та їхніх близьких родичів розуміють систему заходів державного захисту від перешкоджання виконанню покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав, а також від посягань на життя, здоров'я, житло і майно зазначених осіб та їхніх близьких родичів у зв'язку зі службовою діяльністю цих осіб¹.

Порівняно з військовослужбовцями і працівниками ДПСУ, найбільш детально про повноваження державного службовця щодо інформації в процесі виконання службових обов'язків йдеться в Законі України «Про державну службу». Так, згідно з п. 9 ч. 1 ст. 4 Закону одним із принципів здійснення державної служби є принцип прозорості – відкритість інформації про діяльність державного службовця, крім випадків, визначених Конституцією та законами України. Пунктами 12, 13 ч. 1 ст. 8 цього ж Закону визначено, що державний службовець зобов'язаний зберігати державну таємницю та персональні дані осіб, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням посадових обов'язків, а також іншу інформацію, яка відповідно до закону не підлягає розголошенню; надавати публічну інформацію в межах, визначених законом².

Отже, завдання ДПСУ у сфері забезпечення інформаційної безпеки в Законі України «Про Державну прикордонну службу України» та інших нормативно-правових актах не визначено. Такі завдання можна виокремити в процесі аналізу розділу «Механізми реалізації визначеної мети та завдань» Стратегії інформаційної безпеки на період до 2025 року. У ньому йдеться про те, що сили оборони, до яких відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» належить і ДПСУ, у

межах компетенції забезпечують проведення комплексу різноманітних заходів, серед яких: здійснення правових, організаційних, технічних, інформаційних та інших дій щодо забезпечення власної інформаційної безпеки, у тому числі захисту єдиного інформаційного середовища сил оборони, зокрема в місцях дислокації, розгортання та застосування угруповань, військових частин та підрозділів ДПСУ та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України; протидія інформаційним операціям та іншим заходам інформаційного впливу, спрямованим проти ДПСУ; донесення достовірної інформації до військовослужбовців ДПСУ тощо (Половніков, Шеремет, 2023).

Це передбачає необхідність окремого розгляду питань інформаційної безпеки державних органів, їхнього особового складу. Відповідно окремий комплекс заходів органів (підрозділів) ДПСУ має стосуватися забезпечення інформаційної безпеки, яка охоплює інформаційну безпеку особи (особового складу) як складову власної (особистої) безпеки, а також інформаційну безпеку органів (підрозділів) ДПСУ як складову їхньої внутрішньої безпеки.

На думку Д. Матохнюка (2013), внутрішня безпека правоохоронного органу – це сукупність адміністративно-правових, оперативно-розшукових, контррозвідувальних, розвідувальних заходів щодо забезпечення інтересів правоохоронного органу у стабільному функціонуванні шляхом усунення негативних виявів антисоціального характеру у правоохоронній структурі (власна безпека), злочинного впливу на неї ззовні та забезпечення особистої безпеки правоохоронців, які проходять службу у відповідних органах.

Таке визначення заслуговує на увагу. Водночас, на нашу думку, внутрішня безпека ДПСУ – це, зокрема, її інформаційна безпека, яка охоплює особисту інформаційну безпеку особового складу (його захищеність від негативного інформаційно-психологічного впливу, втручання в його особисте (приватне) життя та спонукання (залучення) до протиправних та антисоціальних дій), а також захищеність органів (підрозділів) ДПСУ від протиправного деструктивного втручання в їхню службову діяльність шляхом порушення порядку та правил роботи з інформацією, використання окремих службових і посадових осіб для завдання шкоди стабільності й ефективному функціонуванню органу (підрозділу) ДПСУ через вчинення ними протиправних діянь.

Забезпечення внутрішньої безпеки ДПСУ передбачає здійснення комплексу організаційних, адміністративно-правових, оперативно-

¹ Про затвердження Інструкції про порядок організації та здійснення заходів власної безпеки військовослужбовців і працівників Державної прикордонної служби України та їхніх близьких родичів : наказ Адміністрації Держ. прикордон. служби України від 28.04.2004 № 354 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-04> (дата звернення: 26.12.2024).

² Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 26.12.2024).

розшукових, контррозвідувальних, розвідувальних та інших заходів щодо забезпечення інтересів ДПСУ у стабільному й ефективному функціонуванні органів (підрозділів) шляхом усунення ризиків та загроз у сфері службової діяльності особового складу, його інформаційної безпеки – захищеності від ризиків і загроз деструктивного і дезорганізуючого інформаційно-психологічного впливу, порушень вимог щодо захисту інформації, що можуть завдати шкоди життю, здоров'ю, інтересам служби (роботи) й ефективному функціонуванню органу (підрозділу) ДПСУ у звичайних умовах та нестандартних (надзвичайних) ситуаціях тощо.

ВИСНОВКИ. З урахуванням вищезазначеного можемо дійти таких висновків.

1. Інформаційна безпека особового складу ДПСУ є складним явищем та окремим видом безпеки, яку слід розглядати як у структурному аспекті, так і як певний стан.

У структурному аспекті інформаційна безпека особового складу ДПСУ, з одного боку, є складовою власної (особистої) безпеки військовослужбовця, державного службовця і працівника ДПСУ, а з другого – складовою внутрішньої безпеки органу (підрозділу) ДПСУ і ДПСУ у цілому як правоохоронного органу держави, що визначає стан забезпечення відомчої і державної безпеки. Ці дві складові тісно поєднані між собою. Крім того, структура інформаційної безпеки особового складу ДПСУ охоплює такі її елементи, як-от: система життєво важливих інтересів, прав і свобод людини і громадянина у сфері збирання, зберігання, обробки, аналізу та обміну інформацією; система ризиків і загроз, зумовлених різними факторами, процесами і діями в інформаційній сфері, а також суб'єктів (носіїв) загроз; систе-

ма управління ризиками і загрозами в інформаційній сфері, система захисту та протидії тощо.

Як стан інформаційна безпека особового складу ДПСУ характеризується ступенем досягнення найбільшої відповідності (збалансованості) між життєво важливими особистими і службовими (державними) інтересами та їх захищеності у сфері збирання, зберігання, обробки, аналізу та обміну інформацією для оптимального функціонування системи суспільних відносин у цій сфері, що відповідають вимогам чинного законодавства України, інтересам особи, суспільства і держави.

2. З метою підтримання інформаційної безпеки особового складу ДПСУ в належному стані кожному військовослужбовцю, державному службовцю і працівнику ДПСУ необхідно суворо дотримуватись вимог щодо роботи зі службовою інформацією, бути пильним та уникати небезпеки (розпізнавати її (ризик) й загрози в інформаційній сфері) і не потрапляти в неї, запобігати її проявам (знати заходи безпеки і дотримуватись їх, поводитись так, щоб не створювати небезпеку), діяти на випередження (у разі необхідності правильно скористатись знаннями, уміннями і навичками протидії ризикам та загрозам в інформаційній сфері).

3. Для належного нормативно-правового регулювання питань щодо інформаційної безпеки особового складу ДПСУ необхідно внести зміни до Закону України «Про Державну прикордонну службу України», положень про Адміністрацію ДПСУ, регіональне управління та орган охорони державного кордону ДПСУ щодо їхніх обов'язків і прав у сфері забезпечення інформаційної безпеки особового складу ДПСУ та визначення цього поняття.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Богуславський В. В. Завдання та принципи державної інформаційної політики у сфері забезпечення особистої безпеки працівників сил охорони правопорядку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 31–38.
2. Головенко Р., Котляр Д., Нестеренко О., Шевченко Т. Науково-практичний коментар до Закону України «Про доступ до публічної інформації» / за заг. ред. Д. Котляра. Київ : ГО «Фундація „Центр суспільних медіа”», 2012. 335 с.
3. Заєць О. В. Захищеність особи від негативного інформаційно-психологічного впливу як напрямку інформаційної безпеки України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. Вип. 4 (51), ч. 2. С. 149–155.
4. Закіров М. Б., Закірова С. Г. Дилема інформаційної безпеки особистості в інформаційному суспільстві. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 63. С. 50–64. DOI: <https://doi.org/10.15407/nr.63.050>.
5. Іванчук К. В. Комунікативна особистість мережі Інтернет у контексті забезпечення інформаційної безпеки держави. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 16. С. 135–139. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.16.25>.
6. Квіткін П., Дятлова І., Петрова Л. Інформаційна безпека особистості: теоретико-методологічний аналіз. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2021. Т. 4, № 51. С. 46–62. DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.51.241998>.

7. Квіткін П., Дятлова І., Петрова Л. Інформаційна безпека особистості: фактори гомеостазису. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2022. Т. 1, № 52. С. 136–147. DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.52.250658>.

8. Кушнір І. П. Співвідношення понять «інформаційна безпека» та «захист інформації» в діяльності Державної прикордонної служби України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2018. № 35, т. 1. С. 81–84.

9. Матокхнюк Д. Б. Поняття та визначення внутрішньої безпеки правоохоронного органу. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 77–82.

10. Олійник О. В. Позитивні та негативні впливи інформаційної революції на забезпечення інформаційної безпеки особи, суспільства, держави. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 25–26. С. 321–328.

11. Половніков В. В., Шеремет В. О. Щодо завдань Державної прикордонної служби України у сфері забезпечення інформаційної безпеки // Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану : тези II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 23 листоп. 2023 р.) / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького ; Нац. ун-т оборони України ; Харків. нац. ун-т Повітряних Сил ім. І. Кожедуба та ін. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2023. С. 988–990.

12. Соціальна інженерія (системний аналіз) : навч. посіб. / В. М. Петрик, В. Г. Курганевич, В. Г. Кононович та ін. ; за заг. ред. В. І. Курганевича, В. М. Петрика. Київ, 2019. 200 с.

13. Шевчук М. О. До питання генези поняття інформаційної безпеки як складової національної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 78, ч. 2. С. 134–139. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.21>.

Надійшла до редакції 30.12.2024

Прийнята до опублікування 11.03.2025

REFERENCES

1. Bohuslavskiy, V. V. (2016). Objectives and principles of the state information policy in the area of personal security forces of law enforcement personnel. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 4, 31–38.

2. Holovenko, R., Kotliar, D., Nesterenko, O., & Shevchenko, T. (2012). *Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine "On Access to Public Information"* (D. Kotliar, Ed.). Foundation "Center for Public Media".

3. Ivanchuk, K. V. (2021). Communicative personality of the internet in the context of ensuring the information security of the state. *Transcarpathian Philological Studie*, 16, 135–139. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.16.25>.

4. Kushnir, I. P. (2018). The correspondence of concepts of "information security" and "information protection" in activities of the State Border Guard Service of Ukraine. *Scientific Herald of International Humanitarian University*, 35(1), 81–84.

5. Kvitkin, P., Diatlova, I., & Petrova, L. (2021). Personal information security: theoretical and methodological analysis. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophies of Law, Political Science, Sociology*, 4(51), 46–62. <https://doi.org/10.21564/2663-5704.51.241998>.

6. Kvitkin, P., Diatlova, I., & Petrova, L. (2022). Personal information security: factors of homeostasis. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophies of Law, Political Science, Sociology*, 1(52), 136–147. <https://doi.org/10.21564/2663-5704.52.250658>.

7. Matokhniuk, D. B. (2013). The concept and definition of internal security of a law enforcement agency. *Scientific Herald of the National Academy of Internal Affairs*, 2, 77–82.

8. Oliinyk, O. V. (2011). Positive and negative impacts of the information revolution on ensuring information security of the individual, society, and the state. *Combating Organized Crime and Corruption (Theory and Practice)*, 25–26, 321–328.

9. Petryk, V. M., Kurhaneych, V. H., & Kononovych, V. H. et al. (2019). *Social engineering (system analysis)* (V. I. Kurhaneych, V. H., & V. M. Petryk, Eds.). Kyiv.

10. Polovnikov, V. V., & Sheremet, V. O. (2023, November 23). *Regarding the tasks of the State Border Guard Service of Ukraine in the field of ensuring information security* [Conference presentation abstract]. International Scientific and Practical Conference "The security and defense sector of Ukraine in the protection of national interests: current problems and tasks in conditions of martial law", Khmelnytskyi, Ukraine.

11. Shevchuk, M. O. (2023). On the question of the genesis of the concept of information security as a component of national security. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 78(2), 134–139. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.21>.

12. Zaiets, O. V. (2010). Protection of the individual from negative informational and psychological influence as a direction of information security in Ukraine. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 4(52), 149–155.

13. Zakirov, M. B., & Zakirova, S. H. (2022). The Dilemma of Information Security of the Individual in the Information Society. *Academic Papers of Vernadsky National Library of Ukraine*, 63, 50–64. <https://doi.org/10.15407/np.63.050>.

Received the editorial office: 30 December 2024

Accepted for publication: 11 March 2025

VADYM VOLODYMYROVYCH POLOVNIKOV,

*Doctor of Law, Associate Professor,
Bohdan Khmelnytskyi National Academy
of the State Border Service of Ukraine,
Department of Management;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8054-909X>,
e-mail: vpolovnikov@ukr.net*

INFORMATION SECURITY OF THE PERSONNEL OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE: PROBLEMATIC ISSUES OF NORMATIVE AND LEGAL REGULATION

The article analyses the current legislation of Ukraine which provides for normative and legal regulation of public relations in the information sphere of activity of security and defence forces, in particular, the State Border Guard Service of Ukraine, and also the scientific views of scholars on the content of the concepts of information security of an individual, society and the State.

Based on the results of the analysis, the study provides a definition of the concept of information security of the personnel (officers and officials) of the State Border Guard Service of Ukraine with due regard for the need to ensure civil rights and obligations in the information sphere and to fulfil the requirements determined by the specifics of official activities and the legal status of personnel regarding the collection, storage, use and dissemination of information.

It is proposed to consider information security of the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine in the structural aspect as a certain state and as a process. In the structural aspect, the concept of information security of the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine includes the following components: protection of constitutional rights and freedoms of a person with regard to information; protection of information networks and services; protection of personal data; protection of restricted information; protection against hostile propaganda, distortion of information, disinformation, fakes, etc. Information security as a state is determined by the degree of achievement of the greatest correspondence (balance) between the vital personal and official (state) interests of the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine in the field of collection, storage, processing, analysis and exchange of information. In the functional aspect, information security is identified with the concept of “ensuring security” and is viewed as a set of organisational, legal, technical, managerial and other measures which constitute the process of ensuring the security of public relations in the information sphere.

The author emphasises the need to improve the legal and regulatory framework for the activities of the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine in the information sphere, and also provides proposals for amending the current legislation of Ukraine, in particular, the Law of Ukraine “On the State Border Guard Service of Ukraine”.

Keywords: *security, information security of an individual, society and the state, personnel, State Border Guard Service of Ukraine, information, information and psychological influence.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Половніков В. В. Інформаційна безпека особового складу Державної прикордонної служби України: проблемні питання нормативно-правового регулювання. *Право і безпека*. 2025. № 1 (96). С. 67–77. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.06>.

Citation (APA): Polovnikov, V. V. (2025). Information security of the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine: problematic issues of normative and legal regulation. *Law and Safety*, 1(96), 67–77. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.06>.

УДК 355.45

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.07>**КОСТЯНТИН ЛЕОНІДОВИЧ БУГАЙЧУК,**

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 2,
науково-дослідна лабораторія з проблем правового
забезпечення діяльності поліції та протидії злочинності;

 <https://orcid.org/0000-0003-2429-5010>,
e-mail: klbugaychuk@gmail.com;

КОСТЯНТИН ЮРІЙОВИЧ ШЕРЕМЕТ,

Національна поліція України,
Управління організації служби освітньої безпеки,
контрольно-методичний відділ;

 <https://orcid.org/0009-0005-2541-1812>,
e-mail: ndl@univd.edu.ua

ПРАВОВИЙ СТАТУС СЛУЖБИ ОСВІТНЬОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У публікації проведено комплексний аналіз організації діяльності Служби освітньої безпеки Національної поліції України. Проаналізовано її організаційну структуру, правовий статус керівного підрозділу та основні повноваження особового складу. Головною метою створення Служби освітньої безпеки України є реалізація державної політики з питань організації безпечного освітнього середовища, захисту прав і законних інтересів учасників освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, здійснення у межах своєї компетенції профілактичної діяльності щодо запобігання вчиненню правопорушень, ужиття заходів, спрямованих на попередження та усунення загроз життю і здоров'ю учасників освітнього процесу, запобігання дитячій бездоглядності, зокрема серед дітей, не охоплених навчанням, виявлення причин і умов, що цьому сприяють, ужиття в межах компетенції заходів для їх усунення.

Окреслено питання, які стосуються процесу добору та навчання інспекторів Служби освітньої безпеки, а також якості її кадрового складу. Додатково висвітлено зарубіжний досвід діяльності поліцейських підрозділів Угорщини та Сполучених Штатів Америки з питань забезпечення правопорядку в закладах середньої освіти, а також захисту освітніх об'єктів і дітей від протиправних посягань. Зроблено висновок, що основні принципи роботи поліції цих країн дуже подібні до національної системи, проте більш повно налагоджена взаємодія поліції та місцевих громад з питань шкільної безпеки, здійснюється систематичний громадський моніторинг діяльності поліцейських у школах, створюються національні асоціації шкільних поліцейських, які мають право проводити навчання та підвищення кваліфікації працівників поліції за напрямками їхньої роботи, постійно вдосконалюється та розширюється нормативно-правова база діяльності.

Сформульовано низку концептуальних положень щодо вдосконалення нормативно-правового та методичного забезпечення діяльності Служби освітньої безпеки Національної поліції України на сучасному етапі її розвитку, зокрема: розширення мережі закладів загальної середньої освіти, залучених до відповідного проєкту, вдосконалення нормативно-правових засад організації діяльності Служби освітньої безпеки, започаткування нових напрямів підготовки та підвищення кваліфікації її особового складу.

Ключові слова: безпека, воєнний стан, безпекове середовище держави, безпечне освітнє середовище, Національна поліція України, Служба освітньої безпеки, безпечна громада.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Правовий режим воєнного стану, запроваджений у країні з початком повномасштабного вторгнення країни-окупанта, зумовив певне переосмислення підходів та пріоритетів у роботі органів і підрозділів системи МВС України. Соціально-політична ситуа-

ція, яка склалася в державі одразу після початку бойових дій, показала, що окремі напрями роботи Національної поліції України потребують певного посилення, що зумовило корінне переосмислення ролі та місця МВС України в системі загальної безпеки держави.

Вже у 2023 році Міністерство розробило та направило до Верховної Ради України Проект Закону про безпекове середовище держави. За словами керівника МВС України Ігоря Климента, йдеться про «...рамковий закон, який стосуватиметься всіх напрямків діяльності Міністерства. Його виконання і відчуття безпеки кожного громадянина – це пріоритет нашої роботи, від якого залежить довіра людей до поліції... Завдання кожного з нас – це безпека людей, утримання стабільності в державі, а також попередження, розкриття і розслідування злочинів»¹.

Керівництвом Міністерства було визначено, що одним із найважливіших напрямів роботи повинно стати комплексне забезпечення безпеки загальноосвітніх закладів, яка має включати як фізичний захист учасників освітнього процесу, так і розбудову ефективної безпекової інфраструктури, враховуючи бомбосховища та укриття, встановлення тривожних кнопок виклику спеціальних служб, запровадження систем відеонагляду, посилення перепускного режиму тощо.

Отже, на виконання протоколу наради під головуванням Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала від 6 грудня 2023 року та з метою забезпечення безпечної інфраструктури закладів освіти та охорони закладів загальної середньої освіти був започаткований безпековий проєкт «Служба освітньої безпеки».

З урахуванням завдань, поставлених Міністром внутрішніх справ України Ігорем Климента, у Національній поліції України було сформовано робочу групу, членами якої проведено низку заходів з метою підготовки до реалізації вищезазначеного проєкту, зокрема:

- здійснено опитування батьківських та педагогічних колективів шкіл. Із понад 350 тис. опитаних респондентів 70 % підтримали ініціативу щодо залучення до роботи в загальноосвітніх закладах інспекторів освітньої безпеки. Більше половини батьків висловилися саме за те, що безпека в освітньому закладі має забезпечуватися саме фізичною присутністю працівника поліції²;

- у взаємодії з адміністраціями загальноосвітніх закладів вивчено проблемні питання, які можуть виникнути під час реалізації проєкту;

- в усіх областях ініційовано та проведено робочі наради за участі представників обласних військових адміністрацій та керівників окремих навчальних закладів, під час яких, зокрема, обговорено питання залучення освітян до участі в роботі тимчасових консультативних комісій з відбору працівників поліції, які залучатимуться до участі в проєкті.

Водночас слід зауважити, що наразі Служба освітньої безпеки Національної поліції України (далі – Служба освітньої безпеки) перебуває в процесі становлення: формуються її керівні структури, вдосконалюється нормативно-правове регулювання, триває навчання кадрового складу. А отже, питання, пов'язані з її правовим статусом, особливостями реалізації повноважень та підготовкою, потребують належного дослідження та висвітлення для широкого загалу.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Зважаючи на вищевикладені положення та відсутність комплексних наукових публікацій, присвячених особливостям реалізації проєкту «Служба освітньої безпеки», метою статті слід визначити аналіз організаційно-правових засад діяльності Служби освітньої безпеки на сучасному етапі реалізації концепції «Безпечна країна». Для досягнення цієї мети основними для вирішення завданнями є такі: 1) аналіз актуального нормативно-правового забезпечення діяльності Служби освітньої безпеки; 2) дослідження її основних повноважень; 3) аналіз змісту та стану підготовки інспекторів Служби освітньої безпеки; 4) дослідження зарубіжного досвіду реалізації аналогічних проєктів; 5) визначення основних напрямів удосконалення діяльності Служби освітньої безпеки з урахуванням вимог правового режиму воєнного стану.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Загальні питання формування безпечного освітнього середовища, зокрема правового статусу та особливостей діяльності спеціалістів із безпеки, розглядалися у фаховій педагогічній та психологічній спільноті ще з 2018 року (Цюман та ін., 2018, с. 8–10; Корнієнко, Сухарева, 2024, с. 172; Тодорова, 2023, с. 20–22). Актуальною науковою та практичною проблемою останніх років також став вплив воєнних дій на загальний стан освітнього середовища закладу освіти та алгоритм забезпечення безпеки учасників освітнього

¹ Лотоцька Н. МВС підготувало законопроект про безпечне середовище // LB.ua : сайт. 16.07.2023. URL: https://lb.ua/society/2023/07/16/565575_mvs_pidgotuvalo_zakonoproiekt_pro.html (дата звернення: 03.01.2025).

² Посилення безпеки в школах: як працюють офіцери безпеки // Міністерство освіти і науки України : офіц. сайт. 27.11.2024. URL: <https://mon.gov.ua/news/posylennia-bezpeky-v-shkolakh>

іак-pratsiuiut-ofitsery-bezpeky (дата звернення: 03.01.2025).

процесу (Гургула, 2023, с. 136; Грушевенчук та ін., 2022).

Минулого року в наукових фахових виданнях були опубліковані праці, присвячені окремим аспектам діяльності Служби освітньої безпеки Національної поліції України (Баско, 2024, с. 244; Берендєєва, 2024, с. 680; Моргунов, Юнін, 2024, с. 75–76). Слід також відмітити доповіді науковців та здобувачів вищої освіти на науково-практичних конференціях (Галевич, 2024, с. 32–33; Валєєв, 2024, с. 401). Крім того, почали з'являтися науково-методичні праці щодо підвищення ефективності деяких напрямів роботи інспекторів Служби освітньої безпеки (Ситник та ін., 2024).

Дослідження здобутків зарубіжних фахівців доводить, що їхні наукові інтереси з окресленого питання здебільшого зосереджені на виявленні переваг і недоліків у діяльності шкільних офіцерів поліції, напрямках удосконалення їхньої підготовки та комунікації з підлітками, проблемних аспектах застосування заходів примусу, зброї, спеціальних засобів тощо. Водночас соціологічна інформація, що наводиться в цих публікаціях, свідчить про те, що суспільство та батьківські комітети в цілому позитивно ставляться до активної участі органів поліції в забезпеченні безпеки школи та учасників освітнього процесу (Counts et al., 2018; Ryan et al., 2018; Rosiak, 2014; Devlin, Gottfredson, 2018; Janković et al., 2023).

Таким чином, можна зауважити, що нині в юридичній вітчизняній та зарубіжній літературі бракує системного дослідження щодо визначення актуального правового статусу інспекторів Служби освітньої безпеки. Такі висновки можна зробити з того, що українські публікації не містять сучасної статистичної та нормативної інформації і здебільшого стосуються загальних питань діяльності вказаних підрозділів. Водночас зарубіжні дослідники розглядають діяльність цих поліцейських з точки зору загальної доцільності їхньої діяльності та застосування заходів примусу в дитячому і підлітковому середовищі.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Використання системного методу, загальнонаукових методів синтезу та аналізу дозволило визначити повноваження Служби освітньої безпеки. Методи синтезу та формальної логіки надали можливість висвітлити основні емпіричні дані щодо результатів роботи інспекторів Служби освітньої безпеки та сформулювати концептуальні положення щодо вдосконалення організаційно-правових засад їхньої діяльності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. На початковому етапі реалізації

проєкту «Служба освітньої безпеки» його основною метою було забезпечення кожного закладу загальної середньої освіти фізичною охороною. Спочатку до проєкту було залучено 402 заклади з таких областей: Волинська – 47, Дніпропетровська – 106, Житомирська – 20, Запорізька – 17, Київська – 9, Миколаївська – 38, Рівненська – 37, Сумська – 63, Чернігівська – 65. До охоронних заходів залучалися поліцейські головних управлінь Національної поліції України в цих областях (250 поліцейських), управлінь поліції охорони (123 поліцейських) та управлінь патрульної поліції (29 поліцейських). З метою подальшого розширення переліку та підвищення ефективності безпекових заходів у межах проєкту відбір та відповідне навчання пройшли 539 поліцейських.

У подальшому з огляду на результативність проєкту «Служба освітньої безпеки», з метою подальшої реалізації державної політики у сфері організації безпечного освітнього середовища, захисту прав і законних інтересів учасників освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти було ухвалено рішення про створення штатних підрозділів Служби освітньої безпеки.

Так, у структурі центрального органу управління поліції наказом Національної поліції України від 1 квітня 2024 року № 333 було утворено Управління організації служби освітньої безпеки та затверджені організаційно-штатні зміни, які передбачали утворення підрозділів Служби освітньої безпеки в структурах Департаменту патрульної поліції, головних управлінь Національної поліції в областях (окрім Донецької, Луганської, Харківської, Херсонської областей, міста Києва, Автономної Республіки Крим та м. Севастополь).

Положення про Управління організації служби освітньої безпеки Національної поліції України було затверджене наказом Національної поліції України від 12 квітня 2024 року № 398¹. Відповідно до цього нормативного акта на Управління покладені такі завдання:

1) участь у реалізації державної політики з питань організації безпечного освітнього середовища, захисту прав і законних інтересів учасників освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, здійснення в межах своєї компетенції профілактичної діяльності щодо запобігання вчиненню правопорушень, вжиття заходів, спрямованих на попередження

¹ Про затвердження Положення про Управління організації служби освітньої безпеки Національної поліції : наказ Нац. поліції України від 12.04.2024 № 398.

та усунення загроз життю та здоров'ю учасників освітнього процесу, запобігання дитячій бездоглядності;

2) моніторинг діяльності підпорядкованих підрозділів з метою виявлення причин і умов, які негативно впливають на ефективність виконання поліцейськими покладених на них завдань і функцій в освітньому середовищі, вжиття в межах компетенції заходів щодо їх усунення;

3) здійснення координації діяльності, організаційно-методичного та інформаційного забезпечення підрозділів Служби освітньої безпеки;

4) проведення превентивної роботи в закладах загальної середньої освіти, вжиття заходів щодо попередження негативних явищ в освітньому середовищі, зокрема шляхом участі в підборі, професійному навчанні, мотивуванні поліцейських, контролю за їхньою роботою, а також упровадження й застосування в їхній діяльності ефективних методів, критеріїв, алгоритмів, механізмів та інструментів підтримки та контролю;

5) розвиток і впровадження програм співпраці поліції та закладів загальної середньої освіти, взаємодія з органами державної влади й місцевого самоврядування, громадськими та міжнародними організаціями у сфері безпеки та захисту прав учасників освітнього процесу¹.

З метою подальшого нормативно-правового забезпечення діяльності підрозділів Служби освітньої безпеки було розроблено Інструкцію з організації роботи підрозділів Національної поліції України із забезпечення безпечного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти, яку затверджено наказом МВС України від 1 жовтня 2024 року № 663².

Так, інспектори Служби освітньої безпеки в межах наданих їм повноважень та нормативно-правових актів, які регламентують діяльність органів та підрозділів Національної по-

ліції України, зобов'язані реагувати на: 1) вчинення правопорушень у закладах загальної середньої освіти, зокрема напади на їхні будівлі та об'єкти; 2) проникнення на територію закладу освіти сторонніх осіб; 3) факти виявлення вибухонебезпечних предметів та речовин; 4) надзвичайні ситуації природного, техногенного та воєнного характеру³.

Також відповідні працівники поліції в межах наданої компетенції: 1) здійснюють превентивну та профілактичну діяльність із забезпечення безпечного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти; 2) вживають заходів щодо запобігання та протидії булінгу; 3) проводять профілактичну роботу з попередження вживання алкогольних та наркотичних речовин в дитячому та підлітковому середовищі; 4) здійснюють роботу, спрямовану на попередження самогубств, а також іншої поведінки, небезпечної як для самої дитини, так і для інших учасників освітнього процесу; 5) проводять інформаційно-просвітницькі заходи, зокрема з питань цифрової гігієни та кібербезпеки; 6) беруть участь у заходах із національно-патріотичного виховання молоді⁴.

Додатково на інспекторів Служби освітньої безпеки покладаються повноваження щодо здійснення постійного моніторингу безпекової ситуації в закладах освіти, підготовки пропозицій з її покращення, участі у складанні паспорту безпеки, виявлення та реагування на випадки жорсткого поводження з дітьми, проведення систематичного огляду приміщень та об'єктів закладу освіти, реагування на заяви та повідомлення учасників освітнього процесу з приводу вчинення правопорушень та інших надзвичайних подій.

Іншими нормативно-правовими актами, які використовують інспектори Служби освітньої безпеки у своїй діяльності, слід визначити: 1) закони України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII⁵, «Про

¹ Про затвердження Положення про Управління організації служби освітньої безпеки Національної поліції : наказ Нац. поліції України від 12.04.2024 № 398.

² Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів Національної поліції України із забезпечення безпечного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти : наказ МВС України від 01.10.2024 № 663 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-24> (дата звернення: 03.01.2025).

³ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів Національної поліції України із забезпечення безпечного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти : наказ МВС України від 01.10.2024 № 663 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-24> (дата звернення: 03.01.2025).

⁴ Там само.

⁵ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-24>

органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР¹, «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» від 6 червня 2024 року № 3792-ІХ²; 2) План заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 року № 898-р³; 3) Концепцію безпеки закладів освіти, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 року № 301-р⁴; 4) Порядок раннього попередження та евакуації учасників освітнього процесу в разі нападу або ризику нападу на заклад освіти, затверджений наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України від 18 серпня 2023 року № 685/1013⁵ та ін.

У частині підготовки кадрів необхідно зауважити, що з метою комплектування вакантних посад підрозділів Служби освітньої безпеки у квітні-травні 2024 року проведено співбесіди з

кандидатами на посади начальників відділів/секторів у територіальних органах поліції та управліннях патрульної поліції, за результатами яких відібрано і призначено 37 кандидатів. Одночасно протягом травня 2024 року здійснювався прийом анкет кандидатів на вакантні посади Служби освітньої безпеки серед поліцейських у головних управліннях Національної поліції. Також з метою комплектування вакантних посад інспекторів Служби освітньої безпеки проводився конкурс серед цивільного населення. За результатами відповідного відбору навчання в системі первинної професійної підготовки у закладах вищої освіти МВС України станом на кінець 2024 року проходять 404 кандидати. Станом на 12 грудня 2024 року додатково відкриті конкурси для цивільних осіб для заміщення вакантних посад інспекторів Служби освітньої безпеки у Закарпатській, Київській, Тернопільській, Львівській та Чернівецькій областях.

З початком 2024/2025 навчального року до виконання службових обов'язків приступили 758 інспекторів Служби освітньої безпеки, а загальна кількість особового складу на кінець 2024 року становить 1 456 осіб, з яких 591 поліцейський несе службу в територіальних громадах 20 областей та 461 – у 17 обласних центрах. Ще 404 особи, як було зазначено вище, проходять первинну професійну підготовку. Також планується, що в поточному навчальному році підрозділами Служби освітньої безпеки буде охоплено майже 2 000 закладів загальної середньої освіти (700 – в обласних центрах та 1 300 – у територіальних громадах областей).

Поліцейські, відібрані для заміщення вакантних посад інспекторів Служби освітньої безпеки, проходять спеціалізацію за напрямом підготовки «Служба освітньої безпеки». Програма цієї підготовки включає, зокрема, такі теми: 1) компетенція поліцейських щодо забезпечення безпеки освітнього середовища; 2) кваліфікація та оформлення матеріалів справ про адміністративні правопорушення, що вчиняються неповнолітніми та щодо них; 3) організація роботи та здійснення заходів із запобігання і протидії жорстокому поводженню з дітьми, домашньому насильству, вчиненому дітьми та щодо них, насильству за ознакою статі; 4) забезпечення безпеки дітей у кіберпросторі; 5) офіційне спілкування і техніка опитування.

Слід зазначити, що створення та підтримка безпечного освітнього середовища в закладах освіти, насамперед школах, є поширеним напрямом роботи правоохоронних органів, який реалізується як у Європейському Союзі, так і в країнах Північної Америки.

gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 03.01.2025).

¹ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр> (дата звернення: 03.01.2025).

² Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми : Закон України від 06.06.2024 № 3792-ІХ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-20> (дата звернення: 03.01.2025).

³ Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл : розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 898-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-р> (дата звернення: 03.01.2025).

⁴ Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти : розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.04.2023 № 301-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-р> (дата звернення: 03.01.2025).

⁵ Про затвердження Порядку раннього попередження та евакуації учасників освітнього процесу в разі нападу або ризику нападу на заклад освіти : наказ МВС України, МОН України від 18.08.2023 № 685/1013 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1583-23> (дата звернення: 03.01.2025).

Однією із взірцевих європейських країн, що запровадили в національну практику систематичне надання правоохоронних послуг закладам середньої освіти та реалізують проекти, подібні до діяльності підрозділів Національної поліції України із забезпечення безпечного освітнього середовища, є Угорщина.

Так, відповідно до постанови Уряду Угорщини від 17 липня 2020 року № 27 та наказу Національної поліції від 10 вересня 2020 року № 19 у підрозділах Національної поліції Угорщини був створений інститут шкільних вартових¹.

Відповідно до Закону Угорщини «Про Національну поліцію» шкільний вартовий є особою, яка забезпечує громадський порядок, припиняє вчинення правопорушень та має право застосовувати засоби примусу лише під час виконання завдань у навчальному закладі, дитячому садку, таборі, інших закладах, що належать до юрисдикції відповідного підрозділу поліції².

Основними правами шкільного вартового, зокрема з урахуванням вимог пропорційності та доцільності, є: 1) вимагати від осіб, що порушують правопорядок, припинити протиправну діяльність; 2) затримувати до прибуття поліцейського особу, яка вчиняє протиправні або насильницькі дії щодо іншої особи; 3) тимчасово вилучати речі, які можуть бути використані як докази при розгляді справи про правопорушення; 4) вживати необхідних заходів для запобігання небезпечній ситуації або її усунення; 5) надавати невідкладну допомогу особі, яка перебуває в небезпечному для себе чи оточення стані, та сприяти її транспортуванню до закладу охорони здоров'я; 6) вживати заходів щодо запобігання самогубствам (наскільки це можливо в ситуації, що склалася); 7) обмежувати вхід на територію навчального закладу, дитячого будинку, дитячого садка, табору; 8) припиняти дії особи шляхом застосування фізичного примусу; 9) застосовувати спеціальні засоби для запобі-

гання втечі або самоушкодженню особи, зокрема кийок та газовий балончик³.

Під час виконання своїх завдань шкільний вартовий може отримати доступ до особистих даних учня, його сім'ї, інших учасників освітнього процесу виключно з метою виконання покладених на нього завдань та в обсязі, необхідному для досягнення цієї мети. Шкільний вартовий зобов'язаний зберігати конфіденційність щодо всіх фактів, даних та інформації, що стала йому відома під час виконання повноважень. Відповідний обов'язок поширюється на працівника шкільної варти навіть після припинення проходження служби.

Більш детально процедури проходження служби шкільними вартовими Угорщини містяться в постанові Уряду від 22 вересня 2011 року № 30 «Про порядок проходження служби в поліції».

До основних правил служби шкільних вартових Угорщини належать такі: 1) шкільний вартовий повинен перебувати на службі в чистому та обладнаному однострої; 2) йому забороняється перебувати на службі у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння; 3) зовнішній вигляд зачіски та нігтів має бути таким, що не загрожує виконанню обов'язків та не може бути використаний для нанесення травм; 4) шкільний вартовий не може носити ювелірні прикраси, натільні прикраси або інші аксесуари на видимій поверхні свого тіла, за винятком наручного годинника, каблучки; 5) шкільний вартовий має право спілкуватися з медіа за попереднім дозволом заступника начальника кримінальної поліції відповідного органу. Як представник або експерт з боку поліції він не має права публічно виступати в пресі, радіо- і телепередачах (не поширюється на проведення наукових та інших просвітницьких заходів, де не зазначається про статус особи як шкільного вартового); 6) однострій шкільної варти можна носити лише під час виконання повноважень на території навчального закладу; 7) шкільний вартовий має носити знаки розрізнення та іменний жетон; 8) шкільний вартовий, який застосовував фізичний примус або спеціальні засоби, має негайно доповісти усно своєму безпосередньому керівнику та повідомити чергову частину або центр контролю діяльності шкільних вартових⁴.

¹ 27/2020. (VII. 17.) BM rendelet az iskolaőrökről // Wolters Kluwer : сайт. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2000027.bm> (дата звернення: 03.01.2025); 19/2020. (IX. 10.) ORFK utasítás az iskolaőrség tevékenységéről // Nemzeti Jogszabálytár : сайт. URL: <https://njt.hu/jogszabaly/2020-19-B0-8E> (дата звернення: 03.01.2025).

² 1994. évi XXXIV. Törvény a Rendőrségről // Nemzeti Jogszabálytár : сайт. URL: <https://njt.hu/jogszabaly/1994-34-00-00> (дата звернення: 03.01.2025).

³ 1994. évi XXXIV. Törvény a Rendőrségről // Nemzeti Jogszabálytár : сайт. URL: <https://njt.hu/jogszabaly/1994-34-00-00> (дата звернення: 03.01.2025).

⁴ 30/2011. (IX. 22.) BM rendelet a rendőrség szolgálati szabályzatáról // Nemzeti Jogszabálytár :

Основні вимоги до осіб, що бажають вступити на службу в поліцію на посаду шкільного вартового: 1) угорське громадянство; 2) повна дієздатність; 3) вік 18 років; 4) постійне зареєстроване місце проживання; 5) відсутність судимості; 6) належний рівень здоров'я, психологічна та фізична підготовленість; 7) повна середня або середня професійна освіта.

Усі заявки кандидатів реєструються на порталі Національної поліції Угорщини. Перевагами для кандидатів є наявність освіти з правоохоронною спеціалізацією або практичний досвід; досвід роботи вчителем або вихователем; зареєстроване місце проживання, яке розташоване в районі державного навчального або професійно-технічного закладу освіти.

Під час перевірки здоров'я кандидата здійснюють: перевірку зору та слуху, перевірку на захворювання опорно-рухового апарату, перевірку на наявність психічних захворювань. Крім того, кандидат має скласти психологічний тест і тест на загальні розумові здібності.

Перевірка рівня фізичної підготовленості включає: згинання і розгинання рук (віджимання) – 30 секунд; згинання та розгинання тулубу (прес) – 1 хвилина; біг на 1 500 метрів. Іспит проводиться за визначеними віковими групами¹.

Базова підготовка шкільного вартового становить 120 годин і розподілена за трьома модулями, які закінчуються складанням іспитів, а наприкінці навчання необхідно скласти ще й випускний іспит:

1) модуль педагогіки та дитячої психології – 39 годин навчання плюс 1 година підсумкового модульного іспиту;

2) модуль запобігання злочинності та управління конфліктами – 23 години навчання плюс 1 година підсумкового модульного іспиту;

3) модуль загальної підготовки та практики діяльності правоохоронних органів – 55 годин навчання плюс 1 година підсумкового модульного іспиту².

сайт. URL: <https://njt.hu/jogszabaly/2011-30-20-0A> (дата звернення: 03.01.2025).

¹ Általános felvételi szabályok // Rendőrség Police : сайт. URL: <https://karrier.police.hu/kepzesre-jelentkezes/alkalmazas> (дата звернення: 03.01.2025); 27/2020. (VII. 17.) BM rendelet az iskolaőrökről // Wolters Kluwer : сайт. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2000027.b> (дата звернення: 03.01.2025).

² Iskolaőr képzés // Rendőrség Police : сайт. URL: <https://karrier.police.hu/kepzesre-jelentkezes/kepzes> (дата звернення: 03.01.2025).

Станом на кінець 2024 року у проєкті «Шкільний вартовий» беруть участь 933 заклади освіти, у яких працює 799 працівників поліції Угорщини. Причому попит на їхні послуги постійно зростає, що надає проєкту доцільності та подальшого масштабування³.

Іншою країною, яка має в поліцейських підрозділах офіцерів поліції, що працюють у закладах освіти, є, беззаперечно, Сполучені Штати Америки. Діяльність офіцерів освітньої безпеки, або шкільних ресурсних офіцерів (*School Resource Officer, SRO*), реалізується в межах численних проєктів громадської безпеки *Community Policing*.

Шкільні офіцери поліції у США є працівниками правоохоронних органів, які відповідають за дотримання правопорядку та боротьбу зі злочинами у шкільному середовищі. Вони працюють у межах місцевих підрозділів поліції або в офісах шерифів. Додатковими обов'язками шкільних поліцейських є проведення інформаційних та просвітницьких заходів у молодіжному середовищі з метою забезпечення публічного порядку та побудови безпечного шкільного середовища.

Основним виконавцем та відповідальним координатором мережі шкільних офіцерів поліції є Міністерство юстиції США, яке реалізує відповідні повноваження на виконання програми *Community Oriented Policing Services (COPS)*⁴. Відповідно до звіту, опублікованого в листопаді 2023 року Бюро статистики Міністерства юстиції США, наприкінці 2019/2020 навчального року у США налічувалося приблизно 23 400 шкільних офіцерів поліції. Близько 11 500 (49 %) із них працювали в міських відділах поліції, 7 600 (32 %) – в офісах шерифів, а 4 400 (19 %) – у районних відділах поліції⁵.

Навчання вказаних офіцерів поліції проводить Національна асоціація шкільних поліцейських США. Як передбачено в установчих

³ Toborozza a rendőrség az iskolaőrök: 336 ezer forintot adnak havonta, érettségi elég // Pénzcentrum : сайт. URL: <https://www.penzcentrum.hu/karrier/20240927/toborozza-a-rendorseg-az-iskolaoroket-336-ezer-forintot-adnak-havonta-erettsegi-eleg-1157059> (дата звернення: 03.01.2025).

⁴ About COPS // The Departments of Justice U.S : сайт. URL: <https://cops.usdoj.gov/supportingsafeschools> (дата звернення: 03.01.2025).

⁵ Davis E. School Resource Officers, 2019-2020 // Bureau of Justice Statistics : сайт. URL: <https://bjs.ojp.gov/library/publications/school-resource-officers-2019-2020> (дата звернення: 03.01.2025).

документах Асоціації, кандидати на вказану посаду повинні мати не менше трьох років досвіду роботи у правоохоронних органах, оскільки цей рівень досвіду суттєво допоможе офіцеру завоювати довіру серед викладачів школи, учнів та батьків. Кандидати у шкільні офіцери повинні мати бажання співпрацювати з молоддю, що, в ідеалі, підтверджується їхньою попередньою участю в молодіжних програмах, таких як скаутинг, молодіжний спорт, церковне молодіжне служіння тощо. Також зазначені особи не повинні мати дисциплінарних стягнень, особливо за вчинення проступків щодо неповнолітніх.

Національна асоціація шкільних поліцейських США рекомендує, щоб відповідні офіцери поліції мали спорядження, аналогічне до патрульних поліцейських. Водночас у деяких громадах носіння зброї шкільними офіцерами суворо забороняється. За інформацією Міністерства юстиції США, у 2023 році 99,9 % шкільних офіцерів поліції мали вогнепальну зброю в школах, а 65,2 % – електрошокери¹.

Водночас визнається, що основним завданням шкільних офіцерів є проведення профілактичної роботи в дитячому середовищі, застосування методів попередження правопорушень серед молоді та недопущення того, щоб діти та підлітки потрапили під офіційне переслідування з боку держави.

Підготовка шкільних офіцерів поліції здійснюється в межах таких курсів:

1) базовий курс (40 годин), який спрямований на формування основних компетенцій шкільного офіцера поліції. Учасники отримують чітке розуміння обов'язків шкільного офіцера поліції, навчаються встановлювати комунікацію з різними категоріями учнів, включаючи осіб з інвалідністю, отримують початкову психологічну підготовку, підготовку з вирішення конфліктів, формують навички з попередження наркозлочинності, цифрової безпеки тощо;

2) курс підвищення кваліфікації (24 години), який призначений для більш поглибленого вивчення тем базового курсу;

3) курс «Психологічне здоров'я підлітків» (12 годин), який розроблений з метою допомоги шкільним офіцерам поліції краще ідентифікувати учнів, які мають психологічні проблеми, та вчасно реагувати на них;

4) курс «Попередження злочинності шляхом проєктування навколишнього середовища» (24 години), який призначений для формування у поліцейських компетентностей у сфері зменшення рівня правопорушень шляхом застосування стратегії безпечного навколишнього середовища (*Crime Prevention through Environmental Design, CPTED*)².

Цікавим є те, що у 2014 році Управління поліцейських послуг, орієнтованих на громаду (*COPS Office*), та Національний інститут юстиції надали фінансування Національному інституту поліції для розроблення та підтримки бази даних щодо запобігання насильству в закладах середньої освіти (далі – база даних ASV). База даних ASV збирає, аналізує та публікує інформацію про попереджені, припинені та завершені акти насильства в закладах освіти. Відповідні дані збираються з публікацій у медіа з відкритих джерел, а також із систем правоохоронних органів. База даних ASV є інформаційним ресурсом для правоохоронних органів, шкіл, коледжів, спеціалістів із психічного здоров'я та інших осіб, які беруть участь у запобіганні насильству в освітніх закладах³.

Таким чином, можна зауважити, що порядок та процедури формування національних підрозділів Служби освітньої безпеки багато в чому відповідають світовому зарубіжному досвіду. Водночас вважаємо, що деякі напрями такого досвіду цілком можуть бути впроваджені й у національну практику, зокрема в частині реалізації курсів спеціалізації за окремими напрямками роботи інспекторів Служби освітньої безпеки, вдосконалення правової регламентації діяльності цих поліцейських тощо.

Результати якісної підготовки поліцейських Служби освітньої безпеки та загальну доцільність реалізації цього проєкту підтверджують і статистичні дані. Так, інспекторами Служби освітньої безпеки спільно із працівниками Державної служби України з надзвичайних ситуацій протягом II півріччя 2024 року для учасників освітнього процесу було проведено понад 4 500 практичних тренувань щодо алгоритмів дій у разі надзвичайних ситуацій, ракетної небезпеки, повітряної тривоги,

² Training Courses // National Association of School Resource Officers : сайт. URL: <https://www.nasro.org/training/training-courses> (дата звернення: 03.01.2025).

³ Averted School Violence (ASV) Data Collection Platform // National Policing Institute : сайт. URL: <https://www.policinginstitute.org/projects/averted-school-violence-asv-data-collection-platform/> (дата звернення: 03.01.2025).

¹ Frequently Asked Questions // National Association of School Resource Officers : сайт. URL: <https://www.nasro.org/faq/> (дата звернення: 03.01.2025).

раннього виявлення загроз та евакуації учасників освітнього процесу в разі нападу або загрози нападу на заклад освіти тощо.

Також було проведено більше 60 000 інтерактивних занять на безпекову тематику та 2 501 зустріч із батьками здобувачів освіти, попереджено пронесення 59 предметів, що становлять загрозу безпеці учасників освітнього процесу, а також виявлено 9 вибухонебезпечних предметів тощо.

ВИСНОВКИ

1. Забезпечення безпеки закладів освіти, а також збереження життя і здоров'я учасників освітнього процесу – пріоритетні завдання всіх суб'єктів системи МВС України в умовах агресії РФ, що триває та супроводжується дестабілізацією оперативної обстановки, наявністю фактів незаконного обігу зброї та вибухівки, складними соціально-економічними умовами, які провокують внутрішньоособисті конфлікти, впливають на психічне здоров'я та емоційну стабільність не лише дорослих, але й дітей.

2. Започаткований МВС України проєкт «Служба освітньої безпеки» є органічною складовою концепції побудови ефективного внутрішнього безпекового середовища держави та спрямований насамперед на забезпечення та захист прав, свобод і законних інтересів учасників освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, усунення загроз їхньому життю та здоров'ю, запобігання вчиненню правопорушень, здійснення інформаційно-просвітницької та роз'яснювальної роботи в дитячому середовищі.

3. Протягом 2024 року керівництвом МВС України та Національної поліції України було вжито належних заходів щодо розбудови системи Служби освітньої безпеки: створено Управління служби освітньої безпеки, розроблена та зареєстрована в Міністерстві юстиції України Інструкція з організації роботи підрозділів Національної поліції України із за-

безпечення безпечного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти, проведений набір та навчання кадрового складу тощо. Результати роботи Служби освітньої безпеки, продемонстровані за перші шість місяців роботи, дають змогу висловити впевненість про подальше ефективне масштабування цього проєкту на інші міста і територіальні громади, що не охоплені ним.

4. Крім того, вважаємо за доцільне окреслити деякі подальші напрями розвитку та удосконалення діяльності Служби освітньої безпеки.

По-перше, йдеться про подальшу розбудову системи, яка передбачатиме присутність відповідних офіцерів поліції у 3 000 закладах загальної середньої освіти, що дасть змогу підвищити стійкість і безпеку національного та регіонального освітнього середовища. Відповідне масштабування, безумовно, позитивно позначиться на всій системі загальної середньої освіти та дозволить ефективно попереджати й припиняти протиправні дії.

По-друге, вважаємо за доцільне внести зміни до наказу Міністерства освіти і науки України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28 грудня 2019 року щодо визначення інспектора Служби освітньої безпеки як постійного члена комісії з розгляду випадків булінгу.

По-третє, спираючись на зарубіжний досвід діяльності та підготовки поліцейських з питань освітньої безпеки, слушним буде впровадження в діяльність Служби освітньої безпеки спеціальних тренінгів та спеціалізованих курсів з питань здійснення комунікації з дітьми з особливими освітніми потребами та припинення правопорушень щодо них, попередження правопорушень шляхом проєктування безпечного навколишнього середовища тощо.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Баско А. Запровадження проєкту «Офіцер служби освітньої безпеки» як форма взаємодії органів місцевого самоврядування з поліцією в період режиму воєнного стану. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1 (128). С. 240–248. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-1-240-248>.
2. Берендеева А. І. Профілактична діяльність Національної поліції в закладах освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 679–682. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/168>.
3. Валєєв Р. Г. Роль поліції у забезпеченні безпечного освітнього середовища в умовах воєнного стану // Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 берез. 2024 р.) : у 2 ч. / МВС України ; Нац. поліція України ; Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ та ін. Дніпро : ДДУВС, 2024. Ч. 1. С. 400–403.
4. Галєвич Р. Безпечне освітнє середовище: поняття, ознаки, порядок забезпечення // Правнича освіта й наука в умовах воєнного стану : матеріали Загальнонакад. підсумк. наук.-теорет. конф. здобувачів вищ. освіти та молодих вчених (м. Київ, 29 трав. 2024 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 32–34.

5. Грушевенчук О. М., Богданович Л. М., Мулько О. Г., Сарай С. М. Організація безпечного освітнього середовища в умовах воєнного стану : метод. рек. Луцьк : Навч.-метод. центр цивіл. захисту та безпеки життєдіяльності Волин. обл., 2022. 49 с.
6. Гургула Т. В. Безпечне освітнє середовище для дітей з ООП в умовах воєнного стану // Організація безпечного освітнього середовища – виклик сучасності: перспективи та рішення : наук. ст., тези доп. та ін. матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 3 берез. 2023 р.) / редкол.: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко та ін. Тернопіль : ТОКІППО, 2023. С. 134–138.
7. Кодекс безпечного освітнього середовища : метод. посіб. / за заг. ред. Т. П. Цюман. Київ : ВБО Український фонд «Благополуччя дітей», 2018. 56 с.
8. Корнієнко М. В., Сухарева А. О. Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі – реалізація експериментального проекту. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 2. С. 170–175. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2024.2.29>.
9. Моргунов О. А., Юнін О. С. Запровадження та реалізація проекту «Офіцер служби освітньої безпеки» як форми захисту освітнього середовища та дітей у період правового режиму воєнного стану // Захист прав дитини в умовах воєнного стану : монографія / В. М. Василенко, Т. В. Волошанівська, І. С. Ганенко та ін. Львів ; Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 68–82. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-420-0-6>.
10. Ситник Н. В., Бугайчук К. Л., Федосова О. В., Чишко К. О. Діяльність інспекторів служби освітньої безпеки щодо попередження та реагування на випадки булінгу в закладах загальної середньої освіти : наук.-метод. рек. Харків : ХНУВС, 2024. 73 с.
11. Тодорова І. С. Безпечність освітнього середовища для психічного здоров'я здобувачів вищої освіти: рекомендації щодо забезпечення. Полтава : ПУЕТ, 2023. 53 с.
12. Counts J., Randall K. N., Ryan J. B., Katsiyannis A. School Resource Officers in Public Schools: A National Review. *Education and Treatment of Children*. 2018. No. 41 (4). Pp. 405–430.
13. Devlin D. N., Gottfredson D. C. The roles of police officers in schools: Effects on the recording and reporting of crime. *Youth Violence and Juvenile Justice*. 2018. Vol. 16, Iss. 2. Pp. 208–223. DOI: <https://doi.org/10.1177/1541204016680405>.
14. Janković B., Cvetković V., Ivanović Z., Ivanov A., Jovanović S., Otašević B. Sustainable Development of Trust and Presence of Police in Schools: Implications for School Safety Policy. *Journal of Liberty and International Affairs*. 2023. Vol. 9, No. 3. Pp. 22–52. DOI: <https://doi.org/10.47305/JLIA2393022j>.
15. Rosiak J. School resource officers: benefits and challenges. *Forum on Public Policy: A Journal of the Oxford Round Table*. 2014. Vol. 3. URL: <https://link.gale.com/apps/doc/A497796564/AONE?u=anon~89f28240&sid=sitemap&xid=8c5f3d78> (дата звернення: 03.01.2025).
16. Ryan J. B., Katsiyannis A., Counts J. M., Shelnut J. C. The Growing Concerns Regarding School Resource Officers. *Intervention in School and Clinic*. 2018. Vol. 53, Iss. 3. Pp. 188–192. DOI: <https://doi.org/10.1177/1053451217702108>.

Надійшла до редакції: 05.01.2025

Прийнята до опублікування: 10.03.2025

REFERENCES

1. Basko, A. (2024). Implementation of the “educational security service officer” project as a form of interaction between local self-government bodies and the police under martial law. *Scientific Bulletin of the Dnipro State University of Internal Affairs*, 1(128), 240–248. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-1-240-248>.
2. Berendieieva, A. I. (2024). Preventive activities of the National Police in educational institutions. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, 2, 679–682. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/168>.
3. Counts, J., Randall, K. N., Ryan, J. B., & Katsiyannis, A. (2018). School Resource Officers in Public Schools: A National Review. *Education and Treatment of Children*, 41(4), 405–430.
4. Devlin, D. N., & Gottfredson, D. C. (2018). The roles of police officers in schools: Effects on the recording and reporting of crime. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 16(2), 208–223. <https://doi.org/10.1177/1541204016680405>.
5. Halevyich, R. (2024, May 29). *Safe educational environment: concept, features, procedure for ensuring* [Conference presentation abstract]. General academic summary scientific-theoretical conference of higher education applicants and young scientists “Legal education and science in the conditions of martial law”, Kyiv, Ukraine.
6. Hrushevenchuk, O. M., Bohdanovych, L. M., Mulko, O. H., & Sarai, S. M. (2022). *Organization of a safe educational environment under martial law*. Educational and Methodological Center of Civil Defense and Life Safety of Volyn Region.
7. Hurhula, T. V. (2023, March 3). *Safe educational environment for children with disabilities in martial law* [Conference presentation abstract]. International Science and Practice Conference “Organization of a safe educational environment – a challenge of our time: prospects and solutions”, Ternopil, Ukraine.

8. Janković, B., Cvetković, V., Ivanović, Z., Ivanov, A., Jovanović, S., & Otašević, B. (2023). Sustainable Development of Trust and Presence of Police in Schools: Implications for School Safety Policy. *Journal of Liberty and International Affairs*, 9(3), 22–52. <https://doi.org/10.47305/JLIA2393022j>.
9. Kornienko, M. V., & Sukharieva, A. O. (2024). Security Specialist in the Educational Environment – Implementation of an Experimental Project. *South Ukrainian Law Journal*, 2, 170–175. <https://doi.org/10.32850/sulj.2024.2.29>.
10. Morhunov, O. A., & Yunin, O. S. (2024). Introduction and implementation of the project “educational security officer” as a form of protection of the educational environment and children during the period of the legal regime of martial law. In V. M. Vasylenko, T. V. Voloshanivska, I. S. Hanenko et al., *Protection of the rights of the child under martial law* (pp. 68–82). Liha-Pres. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-420-0-6>.
11. Rosiak, J. (2014). School resource officers: benefits and challenges. *Forum on Public Policy: A Journal of the Oxford Round Table*, 3. <https://link.gale.com/apps/doc/A497796564/AONE?u=anon~89f28240&sid=sitemap&xid=8c5f3d78>.
12. Ryan, J. B., Katsiyannis, A., Counts, J. M., & Shelnut, J. C. (2018). The Growing Concerns Regarding School Resource Officers. *Intervention in School and Clinic*, 53(3), 188–192. <https://doi.org/10.1177/1053451217702108>.
13. Sytnyk, N. V., Buhaichuk, K. L., Fedosova, O. V., & Chyshko, K. O. (2024). *Activities of inspectors of the educational security service in preventing and responding to cases of bullying in secondary education institutions*. Kharkiv National University of Internal Affairs.
14. Todorova, I. S. (2023). *Safety of the educational environment for the mental health of higher education students: recommendations for ensuring*. Poltava University of Economics and Trade.
15. Tsiuman, T. P. (Ed.). (2018). *Code of a safe educational environment*. VBO Ukrainian Fund “Children’s Well-being”.
16. Valieiev, R. H. (2024, March 15). *The role of the police in ensuring a safe educational environment under martial law* [Conference presentation abstract]. International Science and Practice Conference “International and national security: theoretical and applied aspects”, Dnipro, Ukraine.

Received the editorial office: 5 January 2025

Accepted for publication: 10 March 2025

KOSTIANTYN LEONIDOVICH BUHAICHUK,

*Doctor of Law, Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Research Institute No. 2,
Research Laboratory on the Problems of Legal Support
of Police Activities and Combating Crime;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2429-> ,
e-mail: klbugaychuk@gmail.com;*

KOSTIANTYN YURIIHOVYCH SHEREMET,

*National Police of Ukraine,
Department of Organization of the Educational Security Service,
Control and Methodological Department;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2541-1812>,
e-mail: ndl@univd.edu.ua*

LEGAL STATUS, TASKS AND POWERS OF THE EDUCATIONAL SECURITY SERVICE OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The publication provides a comprehensive analysis of the organization of the activities of the Educational Security Service of the National Police of Ukraine. Its organizational structure, legal status of the management unit and the main powers of the inspectors of the Educational Security Service are analyzed. The main purpose of the creation of the Educational Security Service of Ukraine is to implement state policy on the organization of a safe educational environment, protect the rights and legitimate interests of participants in the educational process in secondary education institutions, carry out preventive activities within its competence to prevent the commission of offenses, take measures aimed at preventing and eliminating threats to the life and health of participants in the educational process, prevent child neglect, in particular children not covered by education, identify the causes and conditions that contribute to this, take measures within its competence to eliminate them.

The issues related to the process of selecting and training police officers of the Educational Security Service, as well as the quality of its personnel, are highlighted. Additionally, the authors highlight the foreign experience of the police units of Hungary and the United States of America

in ensuring law and order in secondary education institutions, as well as protecting educational facilities and children from unlawful encroachments. It is concluded that the basic principles of the work of the police in these countries are very similar to the national system. At the same time, in these countries, the interaction of the police and local communities on school safety issues is more fully established, systematic public monitoring of the activities of police officers in schools is carried out, national associations of “school police officers” are being created, which have the right to conduct training and advanced training of police officers in the areas of their work, and the regulatory and legal framework is constantly being improved and expanded.

A number of conceptual provisions have been formulated to improve the regulatory and methodological support for the activities of the Educational Security Service of the National Police of Ukraine at the current stage of its development, in particular: expanding the network of secondary education institutions involved in the relevant project, improving the regulatory and legal principles of organizing the activities of the Educational Security Service, introducing new areas of training and advanced training for its personnel.

Keywords: *security, martial law, state security environment, safe educational environment, National Police, educational security service, safe community.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Бугайчук К. Л., Шеремет К. Ю. Правовий статус служби освітньої безпеки Національної поліції України. *Право і безпека*. 2025. № 1 (96). С. 78–89. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.07>.

Citation (APA): Buhaichuk, K. L., & Sheremet, K. Yu. (2025). Legal status, tasks and powers of the educational security service of the National Police of Ukraine. *Law and Safety*, 1(96), 78–89. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.07>.

УДК 004.93+004.8+629.73]:[34+351.74](477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.08>

МИКОЛА ВОЛОДИМИРОВИЧ МОРДВИНЦЕВ,

*кандидат технічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 4,
науково-дослідна лабораторія з проблем інформаційних
технологій та протидії злочинності у кіберпросторі;*

 <https://orcid.org/0000-0002-7674-3164>,
e-mail: lukoly@ukr.net;

ДМИТРО ВАЛЕНТИНОВИЧ ПАШНЄВ,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 4,
науково-дослідна лабораторія з проблем інформаційних
технологій та протидії злочинності у кіберпросторі;*

 <https://orcid.org/0000-0001-8693-3802>,
e-mail: dvpashnev@gmail.com;

ВОЛОДИМИР СЕРГІЙОВИЧ НАКОНЕЧНИЙ,

*доктор технічних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра кібербезпеки та захисту інформації;*

 <https://orcid.org/0000-0002-0247-5400>,
e-mail: volodym.nakonechnyi@knu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ВІДЕОАНАЛІЗУ ТА ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ З РОЗПІЗНАВАННЯ ОБЛИЧ У КРИМІНАЛЬНОМУ АНАЛІЗІ

Проаналізовано сучасні технології відеоаналізу та програмне забезпечення для розпізнавання облич, оцінено їхню ефективність у кримінальному аналізі, а також досліджено етичні та правові аспекти використання цих інновацій у правоохоронній діяльності. Наголошено на актуальності впровадження новітніх технологій відеоаналізу та програмного забезпечення для розпізнавання облич з метою забезпечення громадської безпеки та боротьби зі злочинністю в Україні.

Визначено ключові технічні характеристики технологій відеоаналізу та розпізнавання облич, розкрито їхню роль у зменшенні впливу людського фактора та прискоренні процесів ідентифікації підозрюваних. Проаналізовано зарубіжний досвід використання подібних технологій і способи їх інтеграції у правоохоронну діяльність України. Особливу увагу приділено правовим аспектам, зокрема захисту персональних даних, а також етичним викликам, таким як забезпечення прозорості, недискримінації та дотримання прав людини. Методологія дослідження базується на аналізі нормативно-правових документів, наукових джерел і практичного досвіду використання технологій відеоаналізу. Використано системний підхід для узагальнення даних і порівняльний метод для оцінювання різних програмних рішень. Досліджено та враховано специфіку застосування штучного інтелекту в різних країнах, що дало змогу узагальнити найкращі практики. Надано рекомендації щодо вдосконалення впровадження технологій відеоаналізу у практичну діяльність правоохоронних органів України. Запропоновано заходи для покращення технічного забезпечення, створення законодавчих механізмів та етичних стандартів використання даних. Зокрема, наголошено на важливості навчання співробітників, розроблення політики захисту персональних даних та впровадження прозорих процедур моніторингу ефективності технологій. Особливу увагу приділено рекомендаціям щодо забезпечення правової підтримки інтеграції новітніх технологій, зокрема стандартизації процедур і мінімізації ризиків зловживання владою або службовим становищем працівниками правоохоронних органів.

Отримані результати можуть сприяти вдосконаленню методів кримінального аналізу, підвищенню ефективності діяльності правоохоронних органів і зміцненню громадської

безпеки. Запропоновані підходи позитивно впливатимуть на зміцнення безпекової інфраструктури держави, що підвищить рівень суспільної довіри до правоохоронних органів та забезпечить стабільність і безпеку в країні.

Ключові слова: відеоаналіз, розпізнавання облич, кримінальний аналіз, правоохоронні органи, штучний інтелект, етика, безпека даних.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Сучасні виклики у сфері забезпечення безпеки громадян, об'єктів критичної інфраструктури та військових об'єктів вимагають упровадження інноваційних підходів і технологій. Зростання загроз, зокрема терористичних актів, порушень громадського порядку та злочинності, зумовлює потребу в ефективних інструментах для виявлення і запобігання потенційним ризикам. Технології відеоаналізу та програмного забезпечення (далі – ПЗ) з розпізнавання облич для виявлення підозрюваних є однією з інновацій, що надає можливість підвищити ефективність роботи правоохоронних органів.

Попри широкий міжнародний досвід застосування технологій відеоаналізу у правоохоронній діяльності, їхня інтеграція в Національну поліцію України стикається з низкою викликів. Серед основних можна виокремити:

- недостатній рівень правового регулювання використання відеоаналітичних систем, що може створювати загрози для захисту персональних даних;
- відсутність уніфікованих стандартів і рекомендацій щодо впровадження технологій відеоаналізу в діяльність українських правоохоронних органів;
- потребу в удосконаленні технічного забезпечення для роботи з великими обсягами відеоінформації, що надходить із камер спостереження;
- недостатню увагу до етичних аспектів використання технологій, зокрема запобігання дискримінації та забезпечення прозорості.

Технологічний прогрес суттєво впливає на різні сфери суспільного життя, зокрема на функціонування правоохоронних органів. Використання технологій відеоаналізу та розпізнавання облич стало важливим інструментом у боротьбі зі злочинністю. Ці інновації дозволяють зменшити людський фактор у кримінальному аналізі, прискорити розкриття злочинів і підвищити точність ідентифікації підозрюваних. Постійно вдосконалюються способи ефективного застосування відеоспостереження для забезпечення публічної безпеки¹.

Працівники підрозділів поліції отримують великий масив даних про злочинну діяльність, який необхідно обробляти. Одним з інструментів для обробки зібраних даних є кримінальний аналіз. Кримінальний аналіз – це сукупність дій, спрямованих на ідентифікацію та встановлення зв'язків між інформацією, що стосується злочину, особами, пов'язаними з ним, та даними з різних джерел, а також подальше використання проаналізованих даних правоохоронними органами. Великі обсяги накопичених даних можуть створювати проблеми з їхньою обробкою та аналізом, що може спричинити затримки в роботі правоохоронних органів. З метою оптимізації цих процесів у правоохоронних органах України доцільно впровадити використання штучного інтелекту (далі – ШІ).

Чимало країн у роботі правоохоронних органів використовують ШІ для прискорення та покращення їхньої роботи. У розвинених країнах великі міста обладнуються камерами відеоспостереження з можливістю розпізнавати обличчя, транспортні засоби та їхні номерні знаки, що допомагає в контролі й дотриманні громадського порядку шляхом цілодобового моніторингу громадських місць. Використання правоохоронними органами ШІ для ідентифікації злочинців за обличчям сприяє їх швидкому виявленню та затриманню. У Сполучених Штатах Америки точиться дискусія щодо використання ШІ для ідентифікації підозрюваних та їхніх родичів за загальнодоступними базами даних, побудови їхнього зовнішнього вигляду за даними ДНК, що може допомогти в розслідуванні злочинів (Wienroth, 2020).

У судових органах України ШІ використовують для автоматизації певних етапів судових процесів (Белов, Белова, 2023).

У контексті використання ШІ в діяльності правоохоронних органів особливий акцент

¹ Спосіб підключення зовнішніх камер відеоспостереження при здійсненні екстреного телефонного виклику : пат. 149028 Україна: МПК

(2021.01): H04N1/32, G08G1/00. № u202101018 ; заявл. 01.03.2020; опубл. 13.10.2021, Бюл. № 41/2021. 5 с.; Спосіб підключення зовнішніх камер відеоспостереження під час здійсненні екстреного телефонного виклику : пат. 158407 Україна: МПК (2024.01): G08B25/00, H04N7/18. № u202401054 ; заявл. 27.02.2024 ; опубл. 05.02.2025, Бюл. № 6/2025. 6 с.

робиться на ефективному застосуванні розвідувальної аналітики. Вона забезпечує системний підхід до планування та управління поліцейськими операціями, ґрунтуючись на кримінальному аналізі. Завдяки отриманим аналітичним даним визначаються стратегічні й оперативні пріоритети у сфері попередження та протидії злочинності (Моца, 2022). Для втілення цієї концепції правоохоронними органами України необхідно мати потужні аналітичні можливості для обробки великого масиву даних. До аналітичних потужностей можна віднести як персонал, що складається з аналітиків, так і спеціалізоване ПЗ, що буде прискорювати аналіз великих обсягів даних. Варто зауважити, що, попри універсальність кримінальних аналітиків, їхня спеціалізація за окремими напрямками та завданнями є надзвичайно важливою. Деякі із цих завдань можуть бути схожими між собою, зокрема розпізнавання облич та інших об'єктів. Використання інструментів ШІ під час розслідування кримінальних злочинів стане у пригоді кримінальним аналітикам, оскільки значно зменшить похибки, спричинені людським фактором, допоможе оперативно збирати й обробляти інформацію. У результаті злочинців, які вчинили кримінальне правопорушення, буде розшукано значно швидше, і вони понесуть покарання.

Застосування технологій відеоаналізу та ПЗ для розпізнавання облич є одним із найефективніших рішень для правоохоронних органів. Важливими є не лише розроблення та інтеграція такого ПЗ в їхню роботу, а й упровадження рекомендацій щодо використання ШІ та відеоаналітичних технологій у кримінальному аналізі. Це сприятиме підвищенню об'єктивності розслідувань, заснованих на доказах, отриманих шляхом ідентифікації осіб за обличчям. Крім того, необхідно постійно вдосконалювати підходи до зберігання, обробки та використання персональних даних, а також адаптувати етичні стандарти застосування технологій відеоаналізу та розпізнавання облич.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою цієї статті є аналіз сучасних технологій відеоаналізу та розпізнавання облич, оцінювання їхньої ефективності у кримінальному аналізі, а також обговорення етичних і правових аспектів їхнього використання. Окремий акцент зроблено на розробленні рекомендацій щодо подальшого впровадження цих технологій у практичну діяльність правоохоронних органів України.

Основними завданнями дослідження є:

1) визначення технічних особливостей технологій відеоаналізу та розпізнавання облич;

2) аналіз правових аспектів використання таких технологій у правоохоронній діяльності;

3) оцінювання етичних викликів, пов'язаних із впровадженням цих технологій;

4) розроблення рекомендацій щодо вдосконалення використання технологій відеоаналізу та розпізнавання облич у кримінальному аналізі.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. У сучасних наукових дослідженнях чимала увага приділяється аналізу технологій відеоаналізу та розпізнавання облич у правоохоронній діяльності. Зокрема, у роботі Д. М. Белова та М. В. Белової (2023) досліджується потенціал і ризики використання ШІ в судочинстві, а також висвітлюється вплив автоматизованих систем на ухвалення судових рішень.

В. В. Моца (2022) акцентує увагу на концептуальних засадах використання кримінального аналізу оперативними підрозділами правоохоронних органів України, що є важливим елементом для впровадження сучасних технологій відеоаналізу.

Зарубіжний досвід використання технологій ідентифікації обличчя висвітлено в роботах, присвячених розробленню таких програмних продуктів, як *Veritone Identify* (Baltimore, 2024), *Clearview AI* (Rezende, 2020) та *Corsight* (Sheera, 2024). Ці дослідження демонструють, як інтеграція ШІ дозволяє правоохоронним органам покращити розслідування злочинів, ідентифікацію підозрюваних та аналіз даних.

Водночас вітчизняні дослідники, зокрема К. Токарева і Н. Савліва (2021), зосереджуються на особливостях правового регулювання ШІ в Україні, наголошуючи на необхідності вдосконалення законодавства в цій сфері.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічною основою дослідження є системний підхід, який дає змогу всебічно оцінити вплив технологій відеоаналізу на кримінальний аналіз і діяльність правоохоронних органів. Для досягнення поставленої мети застосовано метод аналізу нормативно-правових документів, що регламентують використання систем відеоаналітики та розпізнавання облич у правоохоронній діяльності.

Порівняльний метод став у пригоді під час вивчення міжнародного досвіду впровадження відеоаналітичних технологій, що дало змогу визначити найкращі практики й адаптувати їх до умов України. Для оцінювання ефективності застосування таких технологій проведено аналіз емпіричних даних, зокрема практичних кейсів із правоохоронної діяльності.

Метод експертного оцінювання було використано у процесі опрацювання поглядів

фахівців у галузі кримінального аналізу, кібербезпеки та права щодо переваг і викликів впровадження відеоаналітичних систем. Крім того, здійснено контент-аналіз наукових публікацій для узагальнення сучасних досліджень із тематики використання ШІ у сфері безпеки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ

1. Використання технічних пристроїв і засобів відеофіксації в діяльності Національної поліції України

Працівники Національної поліції України, виконуючи свої обов'язки щодо забезпечення громадської безпеки, захисту прав і свобод громадян, а також запобігання правопорушенням, використовують сучасні технічні засоби, зокрема пристрої для фото- і відеофіксації (Жадан, Мордвинцев, Пашнєв, 2024). Таке обладнання відіграє важливу роль у превентивних заходах, оперативному реагуванні на інциденти та розслідуванні злочинів.

Відповідно до положень п. 9 ч. 1 ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію» використання фото- та відеопристроїв є одним із превентивних заходів, які можуть застосовувати правоохоронці. Крім того, ст. 40 Закону передбачає право поліції встановлювати на односторонні, службових транспортних засобах, розміщувати по зовнішньому периметру доріг і будівель автоматичні камери спостереження для контролю громадського порядку та фіксації можливих правопорушень. Окрім цього, поліція може отримувати й аналізувати дані з відеотехніки, що належить третім особам, за умови дотримання законодавчих норм.

Регламентація використання засобів відео- та фотофіксації здійснюється не лише на рівні законодавства, а й відповідно до нормативних актів Міністерства внутрішніх справ України, внутрішніх розпорядчих документів Національної поліції та локальних положень, затверджених регіональними управліннями. Основна мета застосування цих засобів полягає у фіксації подій, пов'язаних із порушенням закону, забезпеченні охорони громадського порядку, збереженні майна та життів громадян, а також контролі дотримання норм дорожнього руху.

Використання зазначених технологій сприяє оперативному реагуванню на надзвичайні ситуації, а також допомагає в розслідуванні правопорушень, надаючи докази у вигляді фото- та відеоматеріалів. Водночас важливим залишається питання правового регулювання та дотримання норм щодо конфіденційності і захисту персональних даних громадян.

Системи централізованого управління нарядами патрульної служби «ЦУНАМІ»

Управління силами та ресурсами патрульної поліції здійснюється за допомогою системи централізованого управління нарядами патрульної служби «ЦУНАМІ». Ця система включає комплекс програмно-апаратних засобів і підготовлений персонал, що забезпечує координацію дій патрульних підрозділів (Коршенко та ін., 2020). Вона надає інформаційні, технічні й аналітичні ресурси для оперативного ухвалення управлінських рішень. Основним завданням «ЦУНАМІ» є реєстрація та збереження даних про події, а також контроль за ефективністю реагування на них.

Упровадження системи спрямоване на покращення організації роботи патрульної служби, що дозволяє швидше реагувати на повідомлення про правопорушення. Однією з важливих складових системи є відеоспостереження, яке функціонує у взаємозв'язку із системою колективного відображення інформації.

Система відеоспостереження та колективного відображення

Система відеоспостереження створена для оперативного контролю за громадськими місцями, вулицями, транспортними потоками, а також для збереження відеоматеріалів, які можуть бути використані в розслідуваннях. Інтеграція цієї системи з іншими інформаційними платформами дозволяє правоохоронцям швидко отримувати доступ до необхідних даних.

Система колективного відображення передбачає використання великоформатного екрану, встановленого в оперативних центрах Національної поліції України. На ньому можуть відображатися відеозаписи з камер спостереження, інформація з комп'ютерних систем, а також записи з різних цифрових носіїв. Такий підхід дозволяє в реальному часі відстежувати ситуацію та вносити корективи в роботу патрульних нарядів.

Інформаційна підсистема «Гарпун»

Системи відеоспостереження також використовуються у межах інформаційної підсистеми «Гарпун» – спеціалізованої інформаційно-телекомунікаційної системи, що є частиною Інформаційного порталу Національної поліції України. Ця система займається обробкою даних про транспортні засоби та їхні номерні знаки, що перебувають у розшуку в межах кримінальних проваджень, адміністративних правопорушень та оперативно-розшукових заходів¹.

¹ Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Гарпун»

Програмне забезпечення «Гарпун» автоматично обробляє відео- і фотоматеріали, отримані з камер спостереження, службових транспортних засобів та інших джерел, зокрема приватних систем відеоспостереження. Воно дозволяє швидко виявляти підозрілі транспортні засоби, розпізнавати можливі випадки використання фальшивих номерних знаків або інших порушень.

Використання відеофіксації в роботі чергових служб

Система відеоспостереження активно застосовується для організації роботи чергових частин поліції¹. Старші інспектори-чергові використовують відео- та фотоматеріали для встановлення осіб, підозрюваних у правопорушеннях, перевірки їх за базами даних, а також документування подій. Окрім того, камери відеоспостереження встановлюються у приміщеннях для затриманих осіб, що забезпечує додатковий рівень контролю та запобігає можливим порушенням.

Перед розміщенням затриманих осіб у спеціальних приміщеннях вони отримують повідомлення про наявність систем відеонагляду, що відповідає вимогам законодавства України щодо захисту персональних даних.

Використання безпілотних літальних апаратів з метою відеоспостереження у правоохоронній діяльності

У сучасних умовах правоохоронні органи активно застосовують безпілотні літальні апарати (далі – БпЛА) для виконання широкого спектра завдань. Із метою координації діяльності таких підрозділів у структурі центрального апарату Національної поліції України функціонує Управління авіації та поліції на воді Національної поліції України². Основні

завдання цього Управління охоплюють організацію, контроль і забезпечення ефективного використання авіаційних ресурсів у діяльності Національної поліції України.

Ефективне виконання завдань Національної поліції України вимагає не лише оптимального використання наявних ресурсів, а й розвитку сучасних технологічних засобів. Важливими напрямками є охорона громадської безпеки, боротьба зі злочинністю, забезпечення публічної безпеки, захист державного кордону, запобігання надзвичайним ситуаціям тощо. З огляду на ці потреби Національна поліція України реалізовує заходи щодо розвитку повітряної підтримки, зокрема впровадження вертолітної авіації та безпілотних авіаційних комплексів.

Сьогодні БпЛА активно застосовуються в діяльності підрозділів поліції, зокрема в Департаменті патрульної поліції, Департаменті оперативної служби, Департаменті охорони та технічного забезпечення, а також регіональних управліннях.

Основні напрями використання БпЛА в поліцейській діяльності

Основними напрямками використання БпЛА в поліцейській діяльності є такі:

- 1) **моніторинг громадської безпеки** – спостереження під час масових заходів, акцій протесту, спортивних подій, а також контроль ситуації у криміногенних районах;
- 2) **супроводження оперативних заходів** – використання БпЛА у процесі розслідувань, фіксація доказів, аналіз місця злочину;
- 3) **виявлення правопорушень** – фото- та відеофіксація незаконної діяльності, патрулювання територій із підвищеною кримінальною активністю;
- 4) **контроль безпеки дорожнього руху** – нагляд за транспортними потоками, виявлення порушень правил дорожнього руху;
- 5) **авіарозвідка** – оцінювання оперативної обстановки, забезпечення візуального контролю територій під час надзвичайних подій;
- 6) **пошук і порятунок зниклих осіб** – оперативне обстеження важкодоступних місцевостей для виявлення загублених чи зниклих громадян.

Застосування БпЛА забезпечує можливість моніторингу обстановки в режимі реального часу, швидкої передачі інформації та ухвалення оперативних рішень. Новітні технічні розробки в цьому напрямі значно

інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»: наказ МВС України від 13.06.2018 № 497 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0787-18> (дата звернення: 09.02.2025).

¹ Про затвердження Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України: наказ МВС України від 23.05.2017 № 440 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17> (дата звернення: 09.02.2025).

² Положення про Управління авіації та поліції на воді Національної поліції України: затв. наказом Нац. поліції України від 08.10.2020 № 795 // Доступ до правди: сайт. URL: [https://](https://dostup.org.ua/request/94791/response/344252/attach/3/1.pdf)

dostup.org.ua/request/94791/response/344252/attach/3/1.pdf (дата звернення: 09.02.2025).

підвищують ефективність роботи поліції у критичних ситуаціях¹.

Протидія несанкціонованим польотам

Одним із важливих напрямів роботи Управління авіації та поліції на воді Національної поліції України є боротьба з незаконним використанням безпілотних апаратів. Це охоплює контроль за повітряним простором, запобігання терористичним загрозам, захист об'єктів критичної інфраструктури та державних установ. Співробітники поліції залучаються до заходів із протидії нелегальним польотам БПЛА під час масових заходів державного рівня та спеціальних операцій.

Подальший розвиток системи повітряної підтримки

У середньостроковій перспективі розвиток системи повітряної підтримки передбачає:

- удосконалення нормативно-правового регулювання застосування БПЛА в поліцейській діяльності;
- розвиток заходів протидії незаконному використанню БПЛА;
- підготовку та навчання персоналу для ефективного використання безпілотних систем;
- інтеграцію сучасних аналітичних платформ для оптимізації роботи БПЛА у сфері кримінального аналізу.

Велика номенклатура засобів фото- та відеозйомки, що використовуються правоохоронними органами для забезпечення громадського порядку, можуть застосовуватись під час проведення кримінального аналізу для пошуку й ідентифікації злочинців. Для цього можливе залучення фото- та відеоматеріалів, отриманих з камер відеоспостереження. Але з'являється інша проблема, пов'язана з роботою цих систем, а саме масовість і великий обсяг даних, який вони збирають. Через широке поширення камер відеоспостереження вони акумулюють величезні обсяги відеоматеріалів. Для прискорення їхньої обробки можна застосовувати спеціалізоване програмне забезпечення з інтегрованим ШІ.

2. Застосування технологій розпізнавання облич у кримінальному аналізі правоохоронних органів

Відеоспостереження завжди було критично важливим компонентом забезпечення громадської безпеки: від персоналу служби

безпеки, який стежить за трансляцією з камер відеоспостереження для запобігання злочинам, до працівників поліції, які переглядають записи для пошуку відеодоказів для підтримки розслідувань. Широке поширення камер відеоспостереження дає змогу збирати більше інформації про злочини та злочинців, які потрапили в їхній об'єктив. Водночас поява технології аналізу відеоконтенту значно підвищила цінність цих відеоматеріалів. Здатність ефективно та результативно переглядати й аналізувати відео змінює правила роботи для правоохоронних органів. Відеоспостереження відіграє особливу роль у кримінальному аналізі.

Кримінальний аналіз охоплює комплекс заходів, спрямованих на встановлення та оцінювання взаємозв'язків між кримінальними подіями, залученими особами і даними, отриманими з різних джерел. Ця інформація використовується слідчими органами, прокуратурою та судовими інстанціями для всебічного розгляду справи.

Основними завданнями кримінального аналізу є формування гіпотез щодо обставин злочину, відтворення послідовності його вчинення, визначення ймовірної причетності однієї чи кількох осіб, встановлення підозрюваних та їхніх зв'язків. Окрім того, аналіз дозволяє виявити важливі докази, дослідити структуру злочинних угруповань та оцінити масштаби й особливості їхньої діяльності.

Як зазначено вище, кримінальний аналіз завдяки своїй специфіці накопичує великий обсяг даних, пов'язаних зі злочином, до яких також належать дані про обличчя людей, які потрапили в об'єктив камери відеоспостереження. У криміналістиці інформація про зовнішні ознаки людини відіграє ключову роль у її встановленні, розшуку й ідентифікації (ототожненні) (Степанюк та ін., 2023). У цьому разі для ідентифікації особи за обличчям необхідно провести її ототожнення з наявними фото- та відеоданими. Ототожнення проводиться методом порівняння зовнішнього вигляду певної людини із зображенням розшукуваної особи (фотознімків, відео, відзнятих камерами відеоспостереження, опису свідків тощо). Залежно від типу зображень, що використовувались для розшуку особи, ототожнення проводять за фото- чи відеозаписом, рисунком, суб'єктивним або словесним портретом, уявним образом у пам'яті свідка.

У разі використання відеозапису як даних для ототожнення людини постає проблема в обробці таких даних. Окрім ідентифікації людини, існує необхідність у пошуку самої людини у відеофайлі та необхідність обробки

¹ Спосіб підключення зовнішніх камер відеоспостереження при здійсненні екстреного телефонного виклику : пат. 155418 Україна: МПК (2024.01): G08B25/00, H04N7/18, B64U101/30. № u202302479 ; заявл. 23.05.2023 ; опубл. 28.02.2024, Бюл. № 9/2024. 6 с.

декількох відеофайлів через можливу присутність підозрюваного на них. Тому виникає необхідність у розробленні, впровадженні й оптимізації програм з ідентифікації людей за обличчям.

Сьогодні ПЗ для ідентифікації людей за обличчям представлено такими розробками: *Veritone Identify* (Careless, 2024), *Clearview AI* (Shepitko et al., 2024), *Corsight* (Simmler, Canova, 2025) – від закордонних розробників; *ТиХто* (Томіна, Мукоїда, 2023), *Artellence* (Овсянюк, Худенко, 2023) – від вітчизняних розробників. Кожна з представлених програм має свої особливості, недоліки та переваги в застосуванні. *Veritone Identify* розроблена спеціально для правоохоронних органів і забезпечує пошук та ідентифікацію людей за обличчям у відео, знятому камерами відеоспостереження. *Clearview AI* використовується для пошуку людей за обличчям у відкритих базах даних, зокрема у соціальних мережах. *Corsight* також ідентифікує людей за обличчям у відеоматеріалах із камер відеоспостереження, але додатково може відстежувати переміщення осіб, чиї обличчя потрапили в об'єкти камери. Вітчизняні розробки *ТиХто* та *Artellence* здійснюють ідентифікацію людей на основі фотографій.

Veritone Identify – це високотехнологічна система швидкої ідентифікації підозрюваних, розроблена спеціально для потреб правоохоронних органів. Вона забезпечує можливість ефективного пошуку осіб, причетних до правопорушень, використовуючи фото- та відеоматеріали. Програма дозволяє застосовувати фільтрацію за такими ключовими параметрами, як вік, стать, зріст, колір очей, волосся, а також етнічні особливості.

Система дає змогу об'єднувати дані про можливих підозрюваних у межах розслідувань, формувати їх у базу для подальшого аналізу, а також обмінюватися зібраною інформацією між співробітниками відповідних відомств. Для зручності роботи *Veritone Identify* інтегрує всі зібрані матеріали на єдиній онлайн-платформі, де зберігаються докази, фотографії, адреси та інші відомості, важливі для проведення слідства.

Структура програми містить кілька основних модулів: «Управління справами», «Деталізація», «Дії», «Докази», «Обробка даних», «Підозрювані» та «Примітки».

Робота з *Veritone Identify* розпочинається зі створення нової справи, що передбачає заповнення відповідної форми, у якій вказується унікальний ідентифікатор (ID), дата і час події, назва справи, її короткий опис, структурний підрозділ, який займається розслідуван-

ням, відповідальна особа та місце, де подія відбулася. Модуль «Управління справами» надає можливість переглядати справи за трьома категоріями: активні, закриті або архівовані.

Модуль «Деталізація» містить всі зібрані та додані до справи докази й інформацію. Тут також можна завантажити й обробити додаткові докази, відредагувати деталі справи, додати примітки, обмінюватися інформацією між підрозділами та підтвердити збіг обличчя.

Модуль «Дії» надає можливість створити примітки для додавання інформації до справи. Також у цьому розділі можна завантажити відео- та фотодані як докази до справи, поширити справу серед колег в інших підрозділах за допомогою електронної пошти, дізнатися інформацію про справу, редагувати її матеріали, закрити, архівувати, видалити і повторно відкрити справу.

У модулі «Докази» містяться всі медіафайли, які завантажені у справу та впорядковані у форматі галереї. У цьому розділі можна виконати додаткові дії з файлами, зокрема обітнути або обробити відео, дізнатися про обсяг відеофайлу, запустити процес розпізнавання облич.

Модуль «Обробка» містить список файлів відео- та фотоданих, у яких відбулося розпізнавання облич. Тут можна переглянути обличчя, що збігаються з базою даних злочинців та невпізнаних людей. За допомогою фільтрів можна сортувати ідентифікованих людей за віком, расою та статтю.

Якщо обличчя підозрюваного відсутнє в будь-якій із доступних баз даних, його можна занести до спеціального реєстру невпізнаних осіб. Це дозволить у разі потреби оперативно здійснити пошук людини та ідентифікувати її в майбутньому.

Модуль «Підозрювані» містить перелік осіб, яким оголошено підозри у справі. Такі особи відображаються на картках у форматі галереї, які розташовані за датою їх додавання. Кожна картка містить дані та дозволяє виконати такі дії: порівняти ідентифікаційне зображення підозрюваного можна з етальонним зображенням, що використовується для ідентифікації відповідності, поділитися інформацією про підозрюваного електронною поштою, а також видалити особу зі списку підозрюваних.

Модуль «Примітки» містить колекцію нотаток, доданих до справи. Він також надає інструменти для редагування, спільного використання та видалення нотаток справи.

3. *Відеоаналітика та її застосування у кримінальному аналізі*

У кримінальному аналізі використання програм відеоаналізу для швидкої ідентифікації людей, об'єктів і транспортних засобів може сприяти прискоренню розкриття злочинів. У цьому разі сортування ідентифікованих об'єктів за багатьма категоріями, такими як колір, розмір, модель транспортного засобу, напрямок руху підозрюваного чи транспортного засобу тощо, може покращити можливості кримінального аналізу та допомогти правоохоронним органам у пошуку всіх причетних до злочину.

Як приклад продуктів, здатних аналізувати відеодані, можна розглянути розробки від компанії *BriefCam* (Vrba, Švadlenka, Galkin, 2024). Це програмне забезпечення, яке здатне аналізувати необроблений відеофайл та розуміти контекст всієї сцени та фон, виявляти, відстежувати й класифікувати кожен об'єкт, а також створювати структуровану базу даних із відеоданих, що полегшує обробку відеоконтенту.

Основне керування програмою розташоване в таких розділах:

- перелік відеофайлів, у яких буде проводитись розпізнавання;
- мапа з місцем розташування камер відеоспостереження, підключених до програми, та всіма ідентифікованими об'єктами, що потрапили в об'єкти камери відеоспостереження;
- дії – розділ програми, в якому можна відсортувати ідентифіковані об'єкти за різними властивостями, ідентифікувати людину, що була знята відеокамерою, та розпізнати номерний знак транспортного засобу.

Для аналізу відеоматеріалів у програмі *BriefCam* необхідно додати їх до програми. Це можна зробити, обравши камеру спостереження на мапі або просто завантаживши відео для обробки. Для того, щоб провести ідентифікацію людини, необхідно натиснути на її фото, після чого з'явиться інформація про неї. У разі, якщо людину не вдалося впізнати, її фото можна додати до бази для подальшого розслідування.

Окрім ідентифікації людей, невід'ємною частиною кримінального аналізу є також ідентифікація об'єктів, пов'язаних зі злочином. Сюди також можна віднести ідентифікацію транспортного засобу, що можливо був залучений до вчинення злочину, та його номерних знаків. Можливості *BriefCam* дозволяють швидко аналізувати відеодані на наявність різних транспортних засобів, визначати їхній колір, швидкість і напрямок руху.

4. *Рекомендації щодо впровадження технологій відеоаналізу і ПЗ для розпізнавання облич та інших об'єктів у кримінальному аналізі*

Сьогодні правоохоронні органи України дедалі частіше впроваджують технології ШІ, що зумовлює потребу не лише в нормативному врегулюванні їхнього використання, а й у розробленні практичних методичних рекомендацій щодо їхнього застосування (Жадан та ін., 2024). Питання правового регулювання ідентифікації осіб за допомогою технологій розпізнавання облич активно обговорюється в наукових дослідженнях (Токарева, Савліва, 2021; Зачек, Дмитрик, Сеник, 2023; Войнов, 2023).

Важливим кроком у цьому напрямі стало ухвалення Верховною Радою України Проекту закону про захист персональних даних від 25 жовтня 2022 р. (реєстраційний № 8153)¹, що був розглянутий на її засіданні 20 листопада 2024 р. Документ передбачає оновлені правові механізми захисту персональної інформації, зокрема щодо використання зображень осіб, автоматично збережених камерами відеоспостереження.

Крім нормативного регулювання, важливо розробити конкретні рекомендації для правоохоронних органів, які сприятимуть об'єктивному розслідуванню злочинів з використанням технологій відеоаналізу та систем розпізнавання облич. Це гарантує прозорість, законність та ефективність застосування таких інструментів у кримінальному аналізі.

1. На рівні законодавчої бази пропонуємо такі рекомендації щодо використання технологій відеоаналізу і ПЗ з розпізнавання облич та інших об'єктів у діяльності правоохоронних органів України:

1) дотримання положень Конституції та чинного законодавства України, що є ключовим аспектом правової держави та захисту прав громадян. Це стосується і діяльності правоохоронних органів, які застосовують технології розпізнавання облич. Згідно зі статтями 32 та 34 Конституції України кожен громадянин має гарантоване право на недоторканність приватного життя і збереження персональної інформації, а збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди державою є втручанням в її особисте та сімейне життя;

2) дотримання принципів законного збору, обробки та зберігання особистої інформації, забезпечуючи її конфіденційність і належний

¹ Проекту закону про захист персональних даних : від 25.10.2022 № 8153 / ініціатори Р. О. Стефанчук, Є. В. Чернів, Т. П. Тарасенко та ін. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40707> (дата звернення: 09.02.2025).

рівень безпеки, відповідно до вимог Закону України «Про захист персональних даних»;

3) використання технологій для розпізнавання осіб у межах оперативно-розшукової діяльності повинно відповідати положенням Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», який регламентує правові засади застосування таких технологій у сфері кримінального аналізу.

Ці норми спрямовані на забезпечення балансу між ефективністю правоохоронної діяльності та дотриманням фундаментальних прав людини.

2. Щодо громадської згоди та інформування доцільно запровадити:

1) інформування громадян про використання технологій розпізнавання облич шляхом розміщення відповідної інформації на офіційних вебресурсах, у медіа, а також установлення попереджувальних знаків у громадських місцях;

2) отримання в разі можливості явної згоди громадян на обробку персональних даних, особливо в закритих приміщеннях і приватних зонах.

3. Із погляду технічних аспектів використання технологій відеоаналізу та ПЗ з розпізнавання облич:

1) необхідно забезпечити високу точність систем розпізнавання облич. Для цього доцільно використовувати передові алгоритми розпізнавання облич, які демонструють високу точність, постійно покращуючи й оновлюючи їх;

2) перед початком процесу ідентифікації особи слід здійснити попереднє оцінювання якості зображення чи відеоматеріалу, з якого проводитиметься розпізнавання особи. Точність визначення особи на пряму залежить від якості вихідного зображення. У разі, коли оригінальні файли мають недостатню чіткість або розмиті деталі, доцільно застосовувати методи покращення якості графічного матеріалу. Якщо ж ПЗ для ідентифікації вже містить вбудовані функції покращення зображень, цей етап може бути автоматизованим і здійснюватися без додаткового втручання оператора;

3) після ідентифікації особи за допомогою програмно-аналітичних засобів слід підтвердити збіг обличчя, виявленого системою, з контрольним (еталонним) зображенням. Для цього рекомендується застосовувати додаткові методи доказування, зокрема судово-криміналістичну експертизу або процедуру ідентифікації. Надійність ідентифікації значно підвищується за умови залучення незалежних підтверджень. Оптимальною практикою є

проведення ідентифікації за участю трьох і більше осіб, що забезпечує додатковий рівень перевірки і знижує ризик помилкової ідентифікації;

4) важливо розуміти, що встановлений збіг під час розпізнавання облич не може бути єдиною підставою для винесення підозри або пред'явлення обвинувачення. Ідентифікація за допомогою алгоритмів має використовуватися як один із допоміжних інструментів, а не як остаточний доказ. Для підтвердження причетності особи до злочину необхідно здійснити комплексне розслідування, що включає аналіз інших доказів, покази свідків та додаткові перевірки. Дотримання цього підходу дозволяє уникнути помилкових звинувачень і гарантує об'єктивність слідчих дій;

5) використання засобів ідентифікації людей за обличчям пов'язано з накопиченням та обробкою персональних даних, що зумовлює необхідність забезпечення їхнього захисту на високому рівні. Використання сучасних методів шифрування, фізичного та логічного захисту серверів і мереж, де зберігаються ці дані, повинно забезпечити належний рівень захисту. Не менш важливі заходи із забезпечення збереження даних спрямовані на регулярні перевірки безпеки для виявлення вразливостей та потенційних загроз, розроблення та впровадження політик безпеки, що відповідають міжнародним стандартам.

4. Дотримання етичних аспектів при використанні технологій відеоаналізу та ПЗ із розпізнавання облич охоплює:

1) пропорційність і необхідність, які стосуються оцінювання ризиків та цільового використання програм із розпізнавання облич. Оцінювання ризиків перед упровадженням технологій розпізнавання передбачає визначення конкретних цілей і завдань, щодо яких буде застосовуватись ця технологія. Використання технологій розпізнавання облич можливе тільки для досягнення конкретних цілей та законно обґрунтованих результатів, а саме запобігання злочинам, пошуку зниклих та розшукуваних осіб тощо;

2) запобігання дискримінації. Щоб запобігти упередженості систем розпізнавання облич, слід регулярно їх аналізувати і перевіряти на наявність відповідних упереджень. Крім того, для навчання систем необхідно використовувати тестові набори даних, які відображають різноманітність населення. Запобігання дискримінації сприяє розробленню та налаштуванню систем таким чином, щоб вони враховували розмаїття людських облич. Не буде зайвим залучення експертів з етики та

прав людини для оцінювання систем перед їх використанням.

5. Використання технологій відеоаналізу та ПЗ із розпізнавання облич передбачає відповідний контроль і нагляд, зокрема:

1) незалежний нагляд за використанням технологій розпізнавання облич із залученням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, що передбачає забезпечення доступу до інформації про їх застосування. Створення незалежних комісій, які будуть постійно перевіряти використання технологій та їхню відповідність вимогам чинного законодавства. Комісія повинна включати представників громадськості, експертів з прав людини та експертів у галузі технологій розпізнавання облич;

2) аудити і перевірки, які передбачають регулярний контроль системи з метою оцінювання її ефективності та відповідності закону. Для об'єктивних висновків таких перевірок доцільно залучати зовнішні компанії.

Крім того, необхідно впровадити практику публікації результатів таких аудитів і перевірок. Звіти з інформацією про кількість ідентифікацій, помилкових спрацювань і випадків неправомірного використання систем забезпечити прозорість цього процесу та довіру суспільства до правоохоронних органів.

6. Належне застосування технологій відеоаналізу та ПЗ з розпізнавання облич неможливе без відповідного тренування та підготовки персоналу, що охоплює:

1) навчання, зокрема організацію навчальних курсів для співробітників, які працюють із системами розпізнавання облич, не лише з технічних аспектів використання систем, й з етичних питань. Також необхідне проведення регулярних тренінгів і семінарів для оновлення знань та навичок;

2) розроблення та впровадження кодексу етики, який визначає правила поведінки та використання технологій розпізнавання облич. Кодекс повинен містити положення про захист прав людини, конфіденційність даних і відповідальність за неправомірне використання технологій. Крім того, доцільним є проведення практичних занять для співробітників з акцентом на етичні питання та права людини з використанням реальних прикладів для симуляцій та навчання.

7. Запровадження звітування про використання технологій відеоаналізу та ПЗ з розпізнавання облич і механізмів зворотного зв'язку. Система обліку використання ПЗ, що здійснює розпізнавання облич, має вестися на захищених від фальсифікації носіях як у традиційному форматі, так і в електронному ви-

гляді. У такому журналі має фіксуватися інформація про кожен випадок використання системи, зокрема дату, час, відповідального працівника, підстави для застосування технології та отримані результати.

Крім того, правоохоронні органи зобов'язані забезпечити регулярне оприлюднення узагальнених звітів про функціонування систем розпізнавання облич. Такі звіти повинні містити дані про кількість ідентифікованих осіб, рівень точності розпізнавання, випадки помилкових спрацювань та ефективність технології в межах кримінального аналізу. Для забезпечення прозорості ці звіти мають бути доступними для громадськості через офіційні вебресурси правоохоронних органів.

Необхідним також є надання доступу дослідницьким і громадським організаціям до відкритих даних про використання технологій розпізнавання облич, до яких має бути включено інформацію про точність системи, частоту хибних спрацювань та інші технічні параметри.

Зворотній зв'язок передбачає створення механізмів для подання скарг громадянами щодо використання технологій розпізнавання облич, зокрема через інтернет, телефонні лінії та особистий прийом, наявність процедури розгляду скарг із визначеними термінами та відповідальними особами, забезпечення прозорості процесу розгляду скарг та інформування заявників про його результат.

8. Строки зберігання даних і доступ до них. Необхідно визначити чіткі строки зберігання даних для різних типів завдань, після спливу яких вони повинні знищуватись, шляхом розроблення чіткої політики зберігання даних, яка буде визначати терміни, умови зберігання та видалення.

Слід упровадити механізми контролю доступу до даних, які передбачають доступ до них тільки уповноважених осіб та використовують багаторівневий захист доступу, зокрема паролі, біометричні дані й інші методи автентифікації. Крім того, доцільно вести журнал обліку осіб, які мають доступ до даних, для відстеження їхніх дій. Це забезпечить можливість проведення аудитів на основі цих журналів для виявлення протиправних дій.

ВИСНОВКИ. Упровадження систем відеоаналізу та розпізнавання облич у діяльність правоохоронних органів сприяє зниженню впливу людського фактора, прискоренню процесу ідентифікації осіб, підозрюваних у скоєнні злочинів, та підвищенню ефективності оперативної роботи. Використання цих технологій дає змогу здійснювати глибокий аналіз великих

обсягів даних, зокрема відеоматеріалів із систем спостереження.

1. Досвід зарубіжних країн свідчить про те, що інтеграція інноваційних програмних рішень у сферу правоохоронної діяльності дає змогу суттєво підвищити рівень ефективності кримінального аналізу та скоротити час, необхідний для розслідування злочинів. Для успішного запровадження таких технологій в Україні необхідно враховувати національні особливості їхнього використання та специфіку правового регулювання.

2. Упровадження систем відеоаналізу та розпізнавання обличчя потребує розроблення чітко визначених правових механізмів, які гарантуватимуть захист персональних даних, запобігатимуть дискримінаційним ризикам і мінімізуватимуть можливість зловживань. Особливу увагу слід приділити створенню етичних стандартів застосування таких технологій, що забезпечить баланс між ефективністю кримінального аналізу та дотриманням прав людини.

3. У межах дослідження запропоновано рекомендації щодо вдосконалення кримінального аналізу, підвищення ефективності ро-

боти правоохоронних органів та забезпечення прозорості їхньої діяльності:

1) розроблення та впровадження спеціалізованих навчальних програм для співробітників правоохоронних органів із метою оволодіння технічними навичками та дотримання правових норм;

2) створення єдиних стандартів для використання технологій відеоаналізу та розпізнавання обличчя, зокрема технічні вимоги, методи обробки даних та оцінювання ефективності;

3) формування законодавчої бази, яка регулюватиме порядок застосування подібних технологій, із забезпеченням високого рівня захисту персональних даних громадян;

4) розроблення інструментів моніторингу й оцінювання ефективності впроваджених технологій, зокрема прозорі процедури звітності.

Таким чином, інтеграція технологій відеоаналізу у правоохоронну діяльність дасть змогу підвищити рівень громадської безпеки, оперативність реагування на загрози й ефективність боротьби зі злочинністю, що є ключовими елементами забезпечення стабільності і безпеки в країні.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Белов Д. М., Белова М. В. Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях, потенціал та ризики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Т. 2, № 78. С. 315–320. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.50>.
2. Войнов М. Система розпізнавання обличчя: правові аспекти використання в Україні та в ЄС // Українська Гельсінська спілка з прав людини : сайт. 04.10.2023. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/systema-rozpiznavannia-oblychchia-pravovi-aspekty-vykorystannia-v-ukraini-ta-v-yes/> (дата звернення: 09.02.2025).
3. Жадан Д. О., Мордвинцев М. В., Пашнєв Д. В. Відстеження протиправних дій за допомогою систем відеоспостереження: огляд сучасного стану досліджень. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 78–89. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.07>.
4. Жадан Д. О., Мордвинцев М. В., Пашнєв Д. В., Хлестков О. В. Упровадження та оптимізація інтелектуальних поліцейських систем на основі штучного інтелекту. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. Вип. 2 (105), ч. 1. С. 240–248. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.22>.
5. Зачек О. І., Дмитрик Ю. І., Сенік В. В. Роль штучного інтелекту в підвищенні ефективності правоохоронної діяльності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2023. № 3. С. 148–156. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-19>.
6. Коршенко В. А., Чумак В. В., Мордвинцев М. В., Пашнєв Д. В. Стан систем безпеки з використанням технічних засобів відеозапису та відеоспостереження: зарубіжний досвід, перспективи впровадження в діяльність Національної поліції України. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 86–92. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.12>.
7. Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусєва, В. В. Кікінчук та ін. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2023. 388 с.
8. Моца В. В. Теоретико-методологічні засади використання кримінального аналізу оперативними підрозділами правоохоронних органів України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Т. 2, № 73. С. 141–147. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.53>.
9. Овсянюк Д. І., Худенко Д. М. Використання підрозділами кримінального аналізу технологій розпізнавання обличчя та фенотипування ДНК в умовах воєнного стану // Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 берез. 2023 р.) / МВС України ; Нац. поліція України ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2023. С. 231–235.

10. Токарева К., Савліва Н. Особливості правового регулювання штучного інтелекту в Україні. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2021. Т. 3, № 60. С. 148–153. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.60.15967>.
11. Томіна В. Ю., Мукоїда Р. В. Особливості використання штучного інтелекту в умовах воєнного стану на території України // *Modern theories and improvement of world methods : Proceedings of the XXII International Scientific and Practical Conference (Helsinki, Finland, 6–9 June 2023)*. Helsinki, Finland : International Science Group, 2023. Pp. 150–154. DOI: <https://doi.org/10.46299/isg.2023.1.22>.
12. Baltimore A. Charlotte's Crime Landscape: Analyzing the Location of Criminal Activity; A Comprehensive Study of Crime Trends Over Six Years (2017–2023) // *Research Square* : сайт. 18.12.2024. DOI: <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-5567752/v1>.
13. Careless J. How law enforcement can surf the rising tide of digital evidence without drowning in details // *Police 1* : сайт. 12.03.2024. URL: <https://www.police1.com/police-products/investigation/evidence-management/how-law-enforcement-can-surf-the-rising-tide-of-digital-evidence-without-drowning-in-details> (дата звернення: 09.02.2025).
14. Rezende I. N. Facial recognition in police hands: Assessing the 'Clearview case' from a European perspective. *New Journal of European Criminal Law*. 2020. Vol. 11, Iss. 3. Pp. 375–389. DOI: <https://doi.org/10.1177/2032284420948161>.
15. Sheera F. Israel Deploys Expansive Facial Recognition Program in Gaza. *International New York Times*. 2024. 30 Mar. URL: <https://go.gale.com/ps/i.do?p=AONE&u=anon~3696e090&id=GALE%7CA788099163&v=2.1&it=r&sid=googleScholar&asid=25a8e947> (дата звернення: 09.02.2025).
16. Shepitko V., Shepitko M., Latysh K., Kapustina M., Demidova E. Artificial intelligence in crime counteraction: From legal regulation to implementation. *Social & Legal Studies*. 2024. Vol. 7, No. 1. Pp. 135–144. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals1.2024.135>.
17. Simmler M., Canova G. Facial recognition technology in law enforcement: Regulating data analysis of another kind. *Computer Law & Security Review*. 2025. Vol. 56. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2024.106092>.
18. Vrba R., Švadlenka L., Galkin A. Monitoring Traffic Flow Using Breifcam Software to Improve Sustainable Urban Logistics // *Systems, Decision and Control in Energy VI. Studies in Systems, Decision and Control* / ed. by V. Babak, A. Zaporozhets. Cham : Springer, 2024. Pp. 377–387. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-68372-5_20.
19. Wienroth M. Socio-technical disagreements as ethical fora: Parabon NanoLab's forensic DNA Snapshot™ service at the intersection of discourses around robust science, technology validation, and commerce. *BioSocieties*. 2020. Vol. 15. Pp. 28–45. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41292-018-0138-8>.

Надійшла до редакції 10.02.2025

Прийнята до опублікування 13.03.2025

REFERENCES

1. Baltimore, A. (2024, December 18). *Charlotte's Crime Landscape: Analyzing the Location of Criminal Activity; A Comprehensive Study of Crime Trends Over Six Years (2017–2023)*. Research Square. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-5567752/v1>.
2. Byelov, D., & Bielova, M. (2023). Artificial intelligence in judicial proceedings and court decisions, potential and risks. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 2(78), 315–320. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.50>.
3. Careless, J. (2024, March 12). *How law enforcement can surf the rising tide of digital evidence without drowning in details*. Police 1. <https://www.police1.com/police-products/investigation/evidence-management/how-law-enforcement-can-surf-the-rising-tide-of-digital-evidence-without-drowning-in-details>.
4. Korshenko, V. A., Chumak, V. V., Mordvyntsev, M. V., & Pashniev, D. V. (2020). Security systems' status with the use of technical means of video recording and video surveillance: international experience, perspectives for implementation in the activities of the National police of Ukraine. *Law and Safety*, 2(77), 86–92. <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.12>.
5. Motsa, V. V. (2022). Theoretical and methodological bases for the use of criminal analysis by operative units of law enforcement agencies in Ukraine. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 2(73), 141–147. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.53>.
6. Ovsianiuk, D. I., & Khudenko, D. M. (2023, March 30). *Use of facial recognition and DNA phenotyping technologies by criminal analysis units under martial law* [Conference presentation abstract]. Interdepartmental Scientific and Practical Conference "Current issues and prospects for the use of operational and investigative means in solving crimes under martial law", Kyiv, Ukraine.
7. Rezende, I. N. (2020). Facial recognition in police hands: Assessing the 'Clearview case' from a European perspective. *New Journal of European Criminal Law*, 11(3), 375–389. <https://doi.org/10.1177/2032284420948161>.

8. Sheera, F. (2024, March 30). *Israel Deploys Expansive Facial Recognition Program in Gaza*. International New York Times. <https://go.gale.com/ps/i.do?p=AONE&u=anon~3696e090&id=GALE%7CA788099163&v=2.1&it=r&sid=googleScholar&asid=25a8e947>.
9. Shepitko, V., Shepitko, M., Latysh, K., Kapustina, M., & Demidova, E. (2024). Artificial intelligence in crime counteraction: From legal regulation to implementation. *Social & Legal Studies*, 7(1), 135–144. <https://doi.org/10.32518/sals1.2024.135>.
10. Simmler, M., & Canova, G. (2025). Facial recognition technology in law enforcement: Regulating data analysis of another kind. *Computer Law & Security Review*, 56. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2024.106092>.
11. Stepaniuk, R. L., Husieva, V. O., Kikinych, V. V. et al. (2023). *Forensics: forensic techniques*. Kharkiv National University of Internal Affairs.
12. Tokarieva, R., & Savliya, N. (2021). Peculiarities of legal regulation of artificial intelligence in Ukraine. *Scientific Works of Kyiv Aviation Institute. Series: Law Journal "Air and Space Law"*, 3(60), 148–153. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.60.15967>.
13. Tomina, V. Yu., & Mukoida, R. V. (2023, June 6–9). *Peculiarities of using artificial intelligence in conditions of martial law in Ukraine* [Conference presentation abstract]. XXII International Scientific and Practical Conference "Modern theories and improvement of world methods", Helsinki, Finland.
14. Voinov, M. (2023, October 4). *Facial recognition system: legal aspects of use in Ukraine and the EU*. Ukrainian Helsinki Human Rights Union. <https://www.helsinki.org.ua/articles/systema-rozpiznavannia-oblychchia-pravovi-aspekty-vykorystannia-v-ukraini-ta-v-yes/>.
15. Vrba, R., Švadlenka, L., & Galkin, A. (2024). Monitoring Traffic Flow Using Breifcam Software to Improve Sustainable Urban Logistics. In V. Babak, & A. Zaporozhets (Eds.), *Systems, Decision and Control in Energy VI. Studies in Systems, Decision and Control* (pp. 377–387). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-68372-5_20.
16. Wienroth, M. (2020). Socio-technical disagreements as ethical fora: Parabon NanoLab's forensic DNA Snapshot™ service at the intersection of discourses around robust science, technology validation, and commerce. *BioSocieties*, 15, 28–45. <https://doi.org/10.1057/s41292-018-0138-8>.
17. Zachek, O. I., Dmytryk, Yu. I., & Senyk, V. V. (2023). The role of artificial intelligence in increasing efficiency law enforcement activities. *Scientific Journal of Lviv State University of Internal Affairs. Law*, 3, 148–156. <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-19>.
18. Zhadan, D. O., Mordvyntsev, M. V., & Pashniev, D. V. (2024). Tracking illegal actions using video surveillance systems: a review of the current state of research. *Law and Safety*, 1(92), 78–89. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.07>.
19. Zhadan, D. O., Mordvyntsev, M. V., Pashniev, D. V., & Khlestkov, O. V. (2024). Implementation and optimisation of intelligent police systems based on artificial intelligence. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 2(105), 240–248. <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.22>.

Received the editorial office: 10 February 2025

Accepted for publication: 13 March 2025

MYKOLA VOLODYMYROVYCH MORDVYNTSEV,

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Research Institute No. 4,
Research Laboratory on the Problems of Information
Technologies and Combating Crime in Cyberspace;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7674-3164>,
e-mail: lukoly@ukr.net;

DMYTRO VALENTYNOVYCH PASHNIEV,

Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Research Institute No. 4,
Research Laboratory on the Problems of Information
Technologies and Combating Crime in Cyberspace;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8693-3802>,
e-mail: dypashnev@gmail.com;

VOLODYMYR SERHIIIOVYCH NAKONECHNYI,

Doctor of Technical Sciences, Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Department of Cybersecurity and Information Protection;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0247-5400>,
e-mail: volodym.nakonechnyi@knu.ua

SPECIFICS OF USING VIDEO ANALYSIS TECHNOLOGIES AND FACIAL RECOGNITION SOFTWARE IN CRIMINAL ANALYSIS

The modern technologies of video analysis and face recognition software are analysed, their effectiveness in criminal analysis is assessed, and the ethical and legal aspects of using these innovations in law enforcement are investigated. The article emphasises the relevance of introducing the latest video analysis technologies and face recognition software for ensuring public safety and combating crime in Ukraine.

The key technical characteristics of video analysis technology and face recognition software are identified, and their role in reducing the human factor and accelerating the process of identifying suspects is revealed. The foreign experience of using such technologies and the ways of their integration into law enforcement in Ukraine are analysed. Particular attention is paid to legal aspects, in particular personal data protection, as well as ethical challenges, namely ensuring transparency, non-discrimination and respect for human rights.

The research methodology is based on the analysis of regulatory documents, scientific sources and practical experience in the use of video analysis technologies. A systematic approach was used to summarise the data and a comparative method was used to evaluate different software solutions. The specifics of the use of artificial intelligence in different countries were studied and taken into account, which allowed us to summarise the best practices of implementation. Recommendations are made to improve the implementation of video analysis technologies in the practical activities of law enforcement agencies of Ukraine. The article proposes measures to improve technical support, create legislative mechanisms and ethical standards for the use of data. In particular, the author emphasises the importance of training employees, developing a personal data protection policy and implementing transparent procedures for monitoring the effectiveness of technologies. Particular attention is paid to recommendations for providing legal support for the integration of new technologies, including standardisation of procedures and reducing the risks of abuse of power or position by law enforcement officers.

The results obtained can contribute to the improvement of criminal analysis methods, increase the efficiency of law enforcement agencies and strengthen public safety. The proposed approaches will help to strengthen national resilience and increase public confidence in law enforcement through the effective implementation of modern technologies.

Keywords: *video analysis, face recognition, criminal analysis, law enforcement, artificial intelligence, ethics, data security.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Мордвинцев М. В., Пашнєв Д. В., Наконечний В. С. Особливості використання технологій відеоаналізу та програмного забезпечення з розпізнавання облич у кримінальному аналізі. *Право і безпека*. 2025. № 1 (96). С. 90–103. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.08>.

Citation (APA): Mordvyntsev, M. V., Pashniev, D. V., & Nakonechnyi, V. S. (2025). Specifics of using video analysis technologies and facial recognition software in criminal analysis. *Law and Safety*, 1(96), 90–103. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.08>.

КАТЕРИНА АНАТОЛІЇВНА ШАПОВАЛ,*доктор філософії у галузі права,**Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0003-1826-5261>,*e-mail: katishapoval@ukr.net***МІЖНАРОДНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ПРАВОСУДДЯ У СПРАВАХ,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ**

Проаналізовано основні міжнародні та європейські стандарти правосуддя, пов'язаного з домашнім насильством, їхній вплив на національну правову систему й ефективність імплементації в Україні. Дослідження базується на аналізі таких ключових міжнародних документів, як Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яка зобов'язує держави усувати всі форми дискримінації, враховуючи насильство в сім'ї, та Декларація ООН про викорінення насильства щодо жінок, яка визнає домашнє насильство порушенням прав людини та закликає до створення ефективних правових і соціальних механізмів запобігання йому. У Європейському Союзі та Раді Європи діють нормативні акти, які зобов'язують держав-учасниць упроваджувати ефективну політику протидії домашньому насильству. Зокрема, Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами як головний міжнародний документ, що встановлює чотири ключові принципи: запобігання насильству, захист жертв, кримінальне переслідування кривдників і впровадження комплексної державної політики, та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає захист від нелюдського або принизливого поводження та право на ефективний судовий захист. Важливе значення має також практика Європейського суду з прав людини. Крім того, Директива 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 року встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів, зокрема жертв домашнього насильства, і замінює Рамкове рішення Ради 2001/220/JHA.

Розглянуто зміни у вітчизняному законодавстві з питань, пов'язаних із домашнім насильством. За допомогою застосування загальнонаукових і спеціальних юридичних методів визначено основні проблеми правозастосування у сфері протидії домашньому насильству та запропоновано шляхи вдосконалення національного законодавства. Особливу увагу приділено необхідності забезпечення ефективного захисту жертв від домашнього насильства, проведення швидкого та результативного розслідування випадків домашнього насильства, ізоляції кривдників, запровадження спеціалізованих судових процедур і підвищення відповідальності за вчинення домашнього насильства.

Результати дослідження можуть бути корисними для науковців, правозахисників, законодавців та працівників правоохоронних органів, які займаються протидією домашньому насильству й упровадженням міжнародних стандартів у національну правову систему.

Ключові слова: домашнє насильство, міжнародні стандарти, європейське право, Стамбульська конвенція, правосуддя, захист жертв, правозастосування, кривдник.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Актуальність дослідження міжнародних та європейських стандартів правосуддя, пов'язаного з домашнім насильством, зумовлена серйозною соціально-правовою проблемою, яка становить загрозу для життя, здоров'я та гідності людини. За даними міжнародних організацій, мільйони людей у світі, особливо жінки та діти, страждають від фізичного, психологічного, сексуального й економічного насильства в сім'ї.

Глобальність цієї проблеми та необхідність правового врегулювання пояснюється порушенням основоположних прав людини, закріплених у таких міжнародних документах, як Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (далі – Стамбульська конвенція), Конвенція про захист прав людини і

основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини, далі – ЄКПЛ). Попри прогрес у законодавчій сфері, проблема залишається актуальною через:

- недостатню ефективність національних правових механізмів у деяких країнах;
- недооцінювання проблеми державними органами та суспільством;
- відсутність належної підтримки жертв і механізмів реабілітації кривдників.

Слід зазначити, що, ратифікувавши Стамбульську конвенцію у 2022 році, Україна зобов'язалася впроваджувати міжнародні стандарти протидії домашньому насильству. Однак існує низка перешкод, які заважають реалізації ефективної політики, спрямованої на протидію домашньому насильству. Зокрема, недостатнє фінансування кризових центрів і програм підтримки жертв; низький рівень обізнаності населення про правові механізми захисту; проблеми з ефективним розслідуванням і покаранням винних; життя під час дії особливих правових режимів тощо.

Щодо практичного значення дослідження, варто наголосити, що вивчення міжнародних та європейських стандартів правосуддя щодо домашнього насильства дає змогу:

- запропонувати ефективні механізми вдосконалення національного законодавства;
- виробити рекомендації та алгоритм дій для правоохоронних органів і суддів щодо належного реагування на випадки домашнього насильства;
- підвищити рівень захисту прав потерпілих і забезпечити дотримання зобов'язань України перед міжнародною спільнотою.

Отже, враховуючи вищенаведене, дослідження цієї теми є актуальним через її значущість у сфері забезпечення прав людини, необхідність гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та підвищення ефективності протидії домашньому насильству. Вивчення та імплементація європейського досвіду сприятиме зміцненню правової системи України та забезпеченню належного захисту жертв домашнього насильства.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є аналіз міжнародних та європейських стандартів правосуддя у справах про домашнє насильство, визначення їхнього впливу на національну правову систему та надання пропозицій щодо вдосконалення законодавства і правозастосовної практики в Україні.

Поставлена мета конкретизується завдяки вирішенню таких *завдань*:

- 1) дослідити теоретичні основи та правову природу домашнього насильства як соціально-правового явища;

- 2) проаналізувати ключові міжнародні та європейські нормативно-правові акти, що регулюють протидію домашньому насильству (Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Стамбульська конвенція, ЄКПЛ, директиви ЄС тощо);

- 3) розглянути практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо захисту жертв домашнього насильства та оцінити її значення для національного правосуддя;

- 4) проаналізувати законодавство України у сфері протидії домашньому насильству та його відповідність міжнародним стандартам;

- 5) виявити основні проблеми правозастосовної практики в Україні щодо розслідування, судового розгляду та запобігання домашньому насильству;

- 6) сформулювати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства й механізмів правового захисту жертв домашнього насильства.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологія дослідження базується на використанні сучасних наукових підходів і методів, що надають змогу комплексно проаналізувати міжнародні та європейські стандарти правосуддя у справах про домашнє насильство, а також перспективи їхньої імплементації в національну правову систему України.

Із-поміж загальнонаукових методів були використані, зокрема, діалектичний, метод аналізу і синтезу, системно-структурний. Діалектичний метод було застосовано для розкриття сутності домашнього насильства як соціально-правового явища, аналізу його динаміки і тенденцій розвитку міжнародного правового регулювання в цій сфері. За допомогою методу аналізу розглянуто окремі міжнародні та європейські нормативно-правові акти, судову практику та механізми захисту прав жертв домашнього насильства. Метод синтезу надав змогу сформувати загальне уявлення про міжнародні стандарти правосуддя в цій сфері. Системно-структурний метод було застосовано для виявлення взаємозв'язків між міжнародними правовими нормами, національним законодавством та правозастосовною практикою, а також дослідження комплексного підходу протидії домашньому насильству (превентивні заходи, кримінальна відповідальність, захист жертв).

До спеціально-юридичних методів, які були використані під час дослідження, належать: порівняльно-правовий метод, який було застосовано для аналізу норм міжнародного права, європейського законодавства (зокрема, законодавства держав – членів ЄС) та законодавства України, а також для визначення переваг і

недоліків правового регулювання в Україні порівняно з іншими країнами; формально-юридичний метод, який було використано для аналізу змісту міжнародних договорів, конвенцій, директив ЄС, а також національного законодавства України у сфері протидії домашньому насильству; метод правового моделювання, який надав можливість розробити рекомендації щодо вдосконалення законодавства та правозастосовної практики в Україні відповідно до міжнародних стандартів.

Крім того, для аналізу судової практики було використано емпіричний метод, а під час розгляду статистичних даних про рівень домашнього насильства в різних країнах, ефективність законодавчих заходів та роботи правоохоронних органів – соціологічний метод.

Поєднання теоретичних та емпіричних методів дозволило всебічно дослідити проблему домашнього насильства, визначити ефективність міжнародних та європейських стандартів правосуддя, а також сформулювати пропозиції щодо їхнього подальшого впровадження в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Домашнє насильство є серйозним порушенням прав людини, тож міжнародні та європейські стандарти правосуддя спрямовані на захист жертв, притягнення винних до відповідальності та запобігання повторним випадкам насильства.

Дослідження проблеми розслідування домашнього насильства, його правового регулювання та міжнародних стандартів у цій сфері здійснювали як українські, так і зарубіжні науковці, правозахисники та експерти, а також громадські організації.

Теоретичний аналіз здійснено на основі досліджень українських учених, опублікованих у закордонних та українських наукометричних базах даних. Аналітичний огляд цих робіт дав змогу визначити сучасний стан наукового забезпечення досліджуваної проблеми.

Так, А. Галай зі співавторами (2014) на монографічному рівні дослідили міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству, практики різних країн у боротьбі з ним, зокрема тих, чий досвід є релевантним для України. Вони наголосили на важливості адаптації успішних міжнародних практик до українського контексту, враховуючи національні культурні та правові особливості, а також на необхідності комплексного підходу, що охоплює співпрацю державних органів, громадських організацій та міжнародних партнерів для ефективної протидії домашньому насильству. Беззаперечно, така праця має значення та мо-

же бути використана під час проведення подальших наукових досліджень, але після 2014 року до українського законодавства було внесено низку змін та ухвалено нові нормативно-правові акти, спрямовані на вдосконалення механізмів запобігання та протидії домашньому насильству. Ці зміни враховують сучасні міжнародні стандарти та досвід інших країн, що підкреслює актуальність подальших досліджень у цій сфері.

О. Старчук (2019) у своїй праці проаналізував заходи запобігання та протидії домашньому насильству, враховуючи український досвід у міжнародному контексті. Дослідник дійшов висновку, що для ефективної боротьби з домашнім насильством необхідно: вдосконалити національне законодавство, зважаючи на міжнародні стандарти та практики; підвищити рівень обізнаності суспільства щодо проблеми домашнього насильства через освітні програми й інформаційні кампанії; забезпечити належну підготовку правоохоронних органів і соціальних працівників для ефективного реагування на випадки насильства; розвивати систему підтримки постраждалих, включаючи кризові центри та гарячі лінії. Він наголошує, що комплексний підхід, заснований на співпраці державних інституцій, громадських організацій та міжнародних партнерів, є ключовим у подоланні проблеми домашнього насильства в Україні.

О. Дудоров та М. Хавронюк (2019) у монографії «Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України)» дослідили відповідність українського законодавства вимогам Стамбульської конвенції та проаналізували кримінально-правові аспекти протидії домашньому насильству. Ключовими висновками науковців є такі:

– щодо питання відповідності законодавства вони зазначають, що ухвалення Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та внесення змін до Кримінального кодексу України (далі – КК України) є важливими кроками для імплементації положень Стамбульської конвенції, однак існує необхідність подальшого вдосконалення нормативно-правової бази для повної відповідності міжнародним стандартам;

– криміналізація домашнього насильства шляхом доповнення ст. 126-1 КК України, яка передбачає відповідальність за цей злочин, є позитивним зрушенням, проте забезпечення ефективного правозастосування вимагає чіткого визначення понять та узгодження термінології;

– учені наголошують на проблемах у практичному застосуванні новел законодавства, зокрема щодо доказування фактів психологічного насильства та забезпечення належної підготовки правоохоронних органів.

Загалом науковці наголошують, що для досягнення повної відповідності українського законодавства вимогам Стамбульської конвенції необхідно продовжувати реформування правової системи та впроваджувати комплексні заходи протидії домашньому насильству.

К. Гурковська та А. Нікітін (2020) проаналізували питання протидії домашньому насильству на основі міжнародного досвіду. Вони дійшли висновків щодо необхідності комплексного підходу, тобто ефективна протидія домашньому насильству потребує поєднання правових, соціальних та культурних заходів. Це має охоплювати розроблення та впровадження спеціальних програм підтримки постраждалих, освітніх кампаній для підвищення обізнаності населення та підготовку фахівців, які працюють у цій сфері. Крім того, дослідники наголосили на важливості використання позитивного зарубіжного досвіду для вдосконалення національних механізмів протидії домашньому насильству, інтеграції міжнародних підходів у національну стратегію боротьби з домашнім насильством для забезпечення ефективного захисту прав постраждалих і запобігання подібним правопорушенням у майбутньому.

Зарубіжний досвід протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі став предметом аналізу О. Ломакіної (2020). Вчена наголошує, що європейський досвід слід вивчати й аналізувати з метою уникнення можливих помилок і впровадження ефективних напрацювань у подоланні домашнього насильства в Україні.

В. Гонтаренко (2022) у своїй науковій праці висвітлив основні міжнародні стандарти протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із домашнім насильством, та досвід використання окремих кримінально-процесуальних механізмів правового регулювання розслідування таких правопорушень у країнах англо-американської та романо-германської правових сімей, проаналізував модельне законодавство ООН про домашнє насильство, перспективи імплементації його положень у національне законодавство, а також узагальнив досвід законодавчого захисту від кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, у США та країнах Європи з точки зору його впровадження в Україні.

На дисертаційному рівні питання кримінальної відповідальності за невиконання об-

межувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників розглянула О. Удовіченко (2023). Зокрема, науковиця проаналізувала вплив Стамбульської конвенції та роль правоохоронних органів, необхідність удосконалення чинного законодавства щодо визначення складу кримінальних правопорушень, пов'язаних із невиконанням обмежувальних приписів, та встановлення відповідних санкцій для забезпечення дієвості правових норм. Загалом вона акцентує увагу на важливості комплексного підходу, що поєднує законодавчі зміни, посилення інституційної спроможності та міжнародне співробітництво для ефективної протидії домашньому насильству.

Про необхідність розширення правового поля, визнання дітей-свідків постраждалими та існування проблем правозастосування йдеться в роботі І. Хомишиної (2023). Дослідниця акцентує увагу на необхідності подальшої гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та покращення правозастосовної практики у сфері протидії домашньому насильству.

К. Шаповал (2024) досліджувала питання міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Вона дійшла висновку, що домашнє насильство порушує багато прав, передбачених як в ЄКПЛ, інших міжнародних правозахисних інструментах, так і у вітчизняному законодавстві – від права на життя до права на захист від нелюдського поводження з боку кривдників. Ратифікація Стамбульської конвенції є вагомим внеском у вітчизняне законодавство з питань запобігання, захисту та переслідування від домашнього насильства, проте через різні причини це суспільно небезпечне явище існує. Однак завдяки активній співпраці та взаємодії держав, установ і організацій як в Україні, так і поза її межами підвищується практична дія для подолання кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Крім того, разом з іншими науковцями (Husieva et al., 2021) вчена здійснила аналіз умов, що сприяють вчиненню домашнього насильства щодо людей похилого віку на основі судово-слідчої практики України та законодавства зарубіжних країн. Це дозволило виокремити проблемні питання правової кваліфікації фактів домашнього насильства щодо осіб похилого віку, а також з'ясувати причини та умови, що йому сприяють.

Під час дослідження було проаналізовано також наукові розробки зарубіжних учених

(Reiss, Roth, 1993; Fagan, 2005; Shettleworth, 2010; Rakovec-Felser, 2014; Karystianis et al., 2024).

Крім того, варто підкреслити роль міжнародних експертів, які вивчали проблеми домашнього насильства, серед яких: Р. Манжоо – колишня спеціальна доповідачка ООН з питань насильства щодо жінок, авторка численних досліджень про домашнє насильство як порушення прав людини¹; С. Раузінг – дослідниця прав людини, авторка праць щодо насильства над жінками та захисту прав жертв²; Е. Старк (2010; 2013) – американський соціолог і експерт із питань домашнього насильства, відомий своєю концепцією примусового контролю. Він визначає примусовий контроль як стратегічний курс егоїстичної поведінки, спрямованої на закріплення та розширення гендерних привілеїв шляхом установа режиму домінування в особистому житті.

Також вважаємо за необхідне зазначити організації та центри, діяльність яких спрямована на запобігання домашньому насильству, захист жертв і роботу з кривдниками, зокрема:

- ООН Жінки (*UN Women*) – здійснює глобальні дослідження щодо гендерного насильства та правового регулювання домашнього насильства;
- Рада Європи – проводить моніторинг виконання Стамбульської конвенції та аналіз ефективності національних політик;
- Європейський інститут гендерної рівності (EIGE) – досліджує домашнє насильство в країнах ЄС;
- Український центр соціальних реформ – проводить дослідження щодо рівня домашнього насильства й ефективності законодавства в Україні;
- Аналітичний центр ЮрФем³ – вивчає роботу судів в Україні у справах про домашнє

насильство, стан дотримання принципів гендерної рівності та недискримінації за ознакою статі в діяльності органів публічної влади, а також забезпечує експертний супровід інституційних змін у державі.

На міжнародному рівні варто відмітити Всесвітню організацію охорони здоров'я (далі – ВООЗ), діяльність якої охоплює захист жертв домашнього насильства шляхом запровадження нових програм та укладання угод з іншими органами й організаціями для досягнення цілей протидії домашньому насильству. Зокрема, необхідно наголосити, що ВООЗ є спеціалізованою установою ООН з питань охорони здоров'я. Відділ ВООЗ із запобігання насильству підготував стратегічну програму «Підхід, цілі, завдання та діяльність, 2022–2026» (*World Health Organization Violence Prevention Unit: approach, objectives and activities, 2022–2026*)⁴. Цей документ призначений для політиків, громадських організацій, науковців, спонсорів та всіх, хто бажає дізнатися більше про те, хто, чому, як, коли і де здійснює діяльність ВООЗ із запобігання насильству.

Зазначені дослідники та організації зробили вагомий внесок у розуміння проблеми домашнього насильства та розроблення міжнародних стандартів щодо запобігання йому та покарання.

Далі пропонуємо розглянути законодавство України з питань протидії домашньому насильству. Вагомим кроком у сфері протидії домашньому насильству в Україні на законодавчому рівні було ухвалення законів і внесення змін до чинного законодавства щодо захисту від домашнього насильства, а саме: ухвалення Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»⁵, криміналізація домашнього насильства (ст. 126-1 КК України)⁶ та ратифікація Стамбульської конвенції¹.

¹ Рашида Манджу – колишній спеціальний доповідач (2009–2015) (див.: Rashida Manjoo, former Special Rapporteur (2009-2015). Special Rapporteur on violence against women and girls, its causes and consequences // United Nations Human Rights Office of the High Commissioner : сайт. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-violence-against-women/rashida-manjoo-former-special-rapporteur-2009-2015> (дата звернення: 10.02.2025).

² Сірід Раузінг // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сірід_Раузінг (дата звернення: 20.01.2025).

³ Оцінка гендерної чутливості українського парламенту // ЮрФем.ua : сайт. 16.01.2025. URL: <https://jurfem.com.ua/henderna-chutlyvist-parlamentu/> (дата звернення: 20.01.2025).

⁴ WHO Violence Prevention Unit: approach, objectives and activities, 2022–2026 // World Health Organization : сайт. URL: <https://www.who.int/publications/m/item/who-violence-prevention-unit--approach--objectives-and-activities--2022-2026> (дата звернення: 20.01.2025).

⁵ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 20.01.2025).

⁶ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України

Загальні правові засади протидії домашньому насильству визначено на підставі аналізу Конституції України², Кримінального процесуального кодексу України³, КК України⁴, Кодексу України про адміністративні правопорушення⁵, Закону України «Про охорону дитинства»⁶ тощо.

Ще одним питанням, яке потребує детального вивчення, є з'ясування та аналіз міжнародних і європейських нормативно-правових актів, що регулюють питання протидії домашньому насильству. Так, до основних стандартів ООН належать (Запорожцев та ін., 2012):

1) Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року;

з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (дата звернення: 0.01.2025).

¹ Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20.06.2022 № 2319-IX. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20> (дата звернення: 20.01.2025).

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 20.01.2025).

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.01.2025).

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.01.2025).

⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 20.01.2025).

⁶ Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 20.01.2025).

2) Декларація про ліквідацію дискримінації щодо жінок, прийнята резолюцією 2263 (XXII) Генеральної Асамблеї ООН від 7 листопада 1967 року;

3) Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 18 грудня 1979 року, ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР від 24 грудня 1980 року (чинна згідно із Законом України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 року № 1543-XII);

4) Загальні рекомендації № 12, 14 та 19 Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок;

5) Декларація ООН про викорінення насильства щодо жінок, прийнята резолюцією 48/104 Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1993 року;

6) Пекінська Декларація та Платформа дій, ухвалені на четвертій Всесвітній конференції ООН зі становища жінок 15 вересня 1995 року;

7) Модельний закон ООН про домашнє насильство, схвалений Комісією ООН з прав людини 2 лютого 1996 року;

8) Резолюція Генеральної Асамблеї ООН А/HRC/7/L.22/REV.1 про викорінення насильства щодо жінок від 27 березня 2008 року.

К. Гурковська та А. Нікітін (2020) до найактуальніших міжнародно-правових документів відносять Модельний закон ООН про домашнє насильство, ухвалений 2 лютого 1996 року Комісією ООН із прав людини, у якому визначено поняття насильства в сім'ї, сформульовано вимоги до працівників правоохоронних органів, прокуратури і судів, наголошено на важливості безпеки потерпілих під час кримінального та цивільного судочинства. Також у ньому описується домашнє насильство щодо жінок, його поняття та активні насильницькі дії, які можуть вчинятися щодо жінки, зобов'язання працівників поліції реагувати на будь-які прохання про допомогу та захист у разі домашнього насильства.

Ми хотіли би зупинитися на детальному аналізі деяких із зазначених вище нормативно-правових актів міжнародної дії, спрямованих на протидію та попередження домашнього насильства, та на цій підставі визначити їхнє значення для України.

1. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок⁷. Вимагає від держав-

⁷ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : від 18.12.1979 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov>

учасниць уживати заходів, спрямованих на протидію всім формам насильства щодо жінок, включаючи домашнє насильство. Загальні рекомендації № 19 та 35 Конвенції наголошують, що насильство щодо жінок є формою дискримінації та порушенням прав людини¹.

2. Декларація ООН про викорінення насильства щодо жінок². Визначає домашнє насильство як фізичне, сексуальне та психологічне насильство у сім'ї та закликає держави ухвалювати законодавство, що криміналізує його і забезпечує підтримку жертвам.

3. Пекінська декларація та Платформа дій³. Один із найважливіших міжнародних документів у сфері гендерної рівності та захисту прав жінок, ухвалений на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок. Вона визначає фундаментальні стандарти щодо усунення всіх форм дискримінації та насильства щодо жінок, включаючи домашнє насильство. Основними положеннями Декларації, що стосуються домашнього насильства, є:

- визнання насильства щодо жінок порушенням прав людини. Домашнє насильство не є приватною справою, воно вимагає державного втручання; держави повинні вживати законодавчих, соціальних та освітніх заходів для викорінення цього явища;
- зобов'язання держав щодо запобігання насильству шляхом посилення кримінальної відповідальності за домашнє насильство; забезпечення гарантій безпеки для постраждалих осіб; зміни суспільних стереотипів щодо ролі жінки і толерування насильства;
- посилення механізмів правового та соціального захисту через надання жертвам доступу до правосуддя та реабілітаційних програм; розширення мережі кризових центрів та притулків для жінок; проведення кампаній з підвищення обізнаності про права постраждалих.

ua/laws/show/995_207 (дата звернення: 20.01.2025).

¹ Загальні рекомендації, ухвалені Комітетом ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок № 1-37 // Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру : офіц. сайт. URL: <https://land.gov.ua/wp-content/uploads/2019/01/Загальні-рекомендації-Комітету-ООН.pdf> (дата звернення: 20.01.2025).

² Декларація про викорінювання насильства щодо жінок : від 20.12.1993 // Zakon Online : сайт. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/165261__165261 (дата звернення: 20.01.2025).

³ Пекінська декларація : від 15.09.1995 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507 (дата звернення: 20.01.2025).

Щодо впливу Пекінської декларації на стан протидії домашньому насильству в Україні слід зазначити, що після її ухвалення Україна поступово інтегрувала принципи цього документа в державну політику та законодавство. Відбулися ухвалення Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який передбачає кримінальну відповідальність за домашнє насильство, ратифікація Стамбульської конвенції, що стало важливим кроком у виконанні міжнародних зобов'язань України, розширення системи підтримки жертв (створення гарячих ліній, спеціалізованих мобільних бригад допомоги, відкриття нових шелтерів).

Отже, Пекінська декларація відіграла значну роль у формуванні української політики щодо протидії домашньому насильству, сприяючи впровадженню міжнародних стандартів у національне законодавство, посиленню правового захисту жертв та зміні суспільних поглядів на проблему насильства в сім'ї.

4. Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи з прав людини 1675 (2009) «Стан прав людини в Європі: необхідність викорінення безкарності»⁴. Закріплює обов'язок держав забезпечувати ефективне розслідування та судове переслідування винних у домашньому насильстві.

До основних документів Ради Європи, які прямо чи опосередковано спрямовані на подолання та протидію насильству в сім'ї, належать (Запорожцев та ін., 2012):

1) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 4 листопада 1950 року, ратифікована Законом України від 17 липня 1997 року № 455/97-ВР⁵;

2) Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року, ратифікована із заявами Законом України від 14 вересня 2006 року № 137-V⁶;

⁴ Стан прав людини в Європі: необхідність викорінення безкарності. Резолюція 1675 (2009) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1008_rez_1675.htm (дата звернення: 20.01.2025).

⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) : від 04.11.1950 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.01.2025).

⁶ Європейська соціальна хартія (переглянута) : від 06.05.1996 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.01.2025).

3) Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 року, ратифікована Законом України від 21 вересня 2010 року № 2530-VI¹;

4) Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи N R (85) 4 «Про насильство в сім'ї» від 26 березня 1985 року²;

5) Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи R (90) 2 про соціальні заходи щодо насильства в сім'ї (1990);

6) Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи Rec (2002) 5 про захист жінок від насильства (2002);

7) Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи 1582 (2007) від 13 вересня 2007 року;

8) Стамбульська конвенція від 11 травня 2011 року.

Пропонуємо більш детально зупинитися на деяких європейських нормативно-правових актах, спрямованих на протидію домашньому насильству.

1. *Стамбульська конвенція*³. Вона є найважливішим міжнародним документом у цій сфері, який визначає домашнє насильство як злочин і зобов'язує держави: криміналізувати фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство; запровадити ефективні механізми розслідування та судового переслідування; забезпечити захист жертв, включаючи кризові центри, гарячі лінії та психологічну підтримку; запровадити превентивні заходи (освіта, навчання правоохоронців, суспільна поінформованість).

Щодо ролі Стамбульської конвенції для України слід зазначити, що вона є ключовим міжнародним документом, який встановлює

стандарты щодо запобігання та протидії домашньому насильству. Україна ратифікувала Стамбульську конвенцію 20 червня 2022 року, що стало важливим кроком у сфері протидії гендерно зумовленому насильству. Основними складовими впливу Стамбульської конвенції на Україну є:

- гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами. Ратифікація Конвенції означає, що Україна зобов'язалася привести своє законодавство у відповідність до її вимог, що охоплює криміналізацію всіх форм домашнього насильства, включаючи психологічне насильство та примусовий шлюб; упровадження заходів для захисту жертв насильства; посилення відповідальності за сексуальне насильство та зґвалтування;

- посилення захисту прав потерпілих. Конвенція вимагає створення комплексної системи допомоги жертвам: кризових центрів та шелтерів для постраждалих, гарячої лінії та інших механізмів оперативного реагування, психологічної та юридичної допомоги жертвам;

- запровадження ефективних заходів запобігання насильству, а саме проведення просвітницьких кампаній щодо запобігання насильству, освітніх програм для дітей та молоді про неприпустимість домашнього насильства та спеціальних тренінгів для працівників правоохоронних органів, суддів і соціальних служб;

- покращення механізмів розслідування та судового розгляду щодо спрощення процедури доказування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, запровадження ефективних механізмів захисту потерпілих під час розгляду проваджень у суді, а також використання електронних засобів контролю (наприклад, електронних браслетів для агресорів);

- євроінтеграційний аспект. Ратифікація Стамбульської конвенції була однією з умов європейської інтеграції України та наближення до стандартів ЄС у сфері прав людини.

Водночас, попри значний прогрес, є низка труднощів у реалізації положень Конвенції, а саме: брак фінансування для створення шелтерів і кризових центрів; недостатня підготовка працівників правоохоронних органів і суддів до роботи з випадками домашнього насильства; суспільні стереотипи, що виправдовують насильство в родині.

2. *Європейська конвенція з прав людини*⁴. Встановлює мінімальні стандарти прав і свобод,

gov.ua/laws/show/994_062 (дата звернення: 20.01.2025).

¹ Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми : від 16.05.2005 // БД «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858 (дата звернення: 20.01.2025).

² Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи N R (85) «Про насильство в сім'ї» : від 26.03.1985 // БД «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_264(дата звернення: 20.01.2025).

³ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : від 11.05.2011 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11 (дата звернення: 20.01.2025).

⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : від 04.11.1950 //

які держави-учасниці зобов'язані забезпечувати і захищати. Контроль за дотриманням положень Конвенції здійснює ЄСПЛ, який неодноразово визнавав бездіяльність держав у справах про домашнє насильство порушенням ст. 2 (право на життя), ст. 3 (заборона катувань) і ст. 8 (право на повагу до приватного життя). Під час аналізу практики ЄСПЛ вдалося виокремити такі важливі рішення, пов'язані з питаннями захисту від домашнього насильства, а саме:

- вперше визнано домашнє насильство як порушення ЄКПЛ, а державу зобов'язано діяти проактивно (*Opuz v. Turkey* (2009))¹;

- державу-відповідача визнано винною в систематичній бездіяльності щодо жертв домашнього насильства та зобов'язано без подальшого зволікання внести зміни до внутрішньої законодавчої й нормативної бази, щоб привести її у відповідність до вимог рішення суду (*Tunikova and Others v. Russia* (2021))².

Слід зазначити, що ЄКПЛ відіграє ключову роль у формуванні правової системи України та захисті прав громадян. Україна приєдналася до Конвенції у 1997 році, що стало важливим кроком у процесі європейської інтеграції та розвитку демократії. Основними аспектами впливу ЄКПЛ на Україну є:

- захист прав людини та основоположних свобод. Конвенція гарантує фундаментальні права, зокрема право на життя, заборону катувань, право на справедливий суд, свободу вираження поглядів тощо;

- рішення ЄСПЛ. Громадяни України мають право подавати скарги до ЄСПЛ, якщо вважають, що їхні права були порушені на національному рівні. Рішення Суду є обов'язковими для виконання, і Україна неодноразово змушена була змінювати законодавство відповідно до практики ЄСПЛ;

- реформа судової системи та законодавства. Україна адаптує свої закони та правозастосовну практику відповідно до стандартів ЄКПЛ. Наприклад, у справі «Левчук проти Ук-

раїни» (2020)³ Суд визнав, що Україна порушила ст. 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя). Було вказано, що держава не забезпечила ефективний захист заявниці від домашнього насильства. Після цієї справи Україна почала активніше вдосконалювати механізми захисту від домашнього насильства, відбулося розширення механізму термінових заборонних приписів: поліція отримала більше повноважень для негайного відселення кривдника з житла навіть у разі, якщо він є його власником; судові органи почали частіше застосовувати заходи, що забезпечують безпеку жертв насильства, зокрема прискорений розгляд справ про виселення кривдника. Так, рішення ЄСПЛ у справі «Левчук проти України» стало поштовхом до вдосконалення українського законодавства та судової практики щодо домашнього насильства. Це допомогло підвищити рівень захисту постраждалих і наблизити Україну до європейських стандартів у цій сфері;

- посилення верховенства права. Конвенція допомагає боротися з корупцією, свавільними діями влади та порушеннями прав громадян, сприяючи демократичному розвитку країни;

- європейська інтеграція. Виконання норм ЄКПЛ є одним із ключових критеріїв для євроінтеграції України, оскільки відповідність правам людини є важливою умовою для членства в ЄС.

Отже, ЄКПЛ є основним міжнародним документом, що сприяє захисту прав людини в Україні. Вона гарантує ключові права і свободи, встановлює механізми їхнього захисту і має обов'язкову юридичну силу для країн-учасниць, включаючи Україну. Виконання рішень ЄСПЛ та відповідність національного законодавства європейським стандартам є важливими кроками для зміцнення демократії та правової держави.

3. Директива 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 року про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів та заміну Рамкового рішення Ради 2001/220/JHA⁴.

БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.01.2025).

¹ Справа *Opuz проти Туреччини* (Заява № 33401/02) // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-201401> (дата звернення: 20.01.2025).

² *Tunikova and Others v. Russia* – 55974/16, 53118/17, 27484/18 et al. // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-13522> (дата звернення: 20.01.2025).

³ Справа «Левчук проти України» (Заява № 17496/19) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f92 (дата звернення: 20.01.2025).

⁴ Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA // EUR-Lex : сайт. URL: <https://eur-lex>.

Встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів, включаючи жертв домашнього насильства, забезпечує право жертв на інформацію, безкоштовну правничу допомогу, спеціалізовані послуги підтримки. Хоча Україна не є членом ЄС, ця Директива має значний вплив на розвиток українського законодавства, особливо в контексті євроінтеграції та гармонізації правових норм з європейськими стандартами. Основні положення Директиви та їхній вплив на Україну такі:

- визнання прав потерпілих від кримінальних правопорушень. Вони мають право на гідне ставлення, захист і доступ до правосуддя. Україна взяла на себе зобов'язання посилити захист прав потерпілих, що відображено у змінах до Кримінального процесуального кодексу;

- доступ до інформації та правнича допомога. Потерпілі повинні отримувати зрозумілу та доступну інформацію про їхні права і судові процедури. В Україні було створено систему безоплатної правничої допомоги, яка надає юридичну підтримку потерпілим;

- психологічна та соціальна підтримка. Директива зобов'язує держави надавати психологічну допомогу та підтримку потерпілим від кримінальних правопорушень. В Україні діють центри підтримки постраждалих від насильства та працюють мобільні бригади соціально-психологічної допомоги;

- індивідуальний підхід до потерпілих. Потерпілі мають право на індивідуальне оцінювання, щоб визначити їхні особливі потреби в захисті. В Україні запроваджено спеціальні заходи щодо захисту жертв домашнього насильства, дітей та осіб з інвалідністю;

- захист жертв під час розгляду справ у суді. Передбачено механізми запобігання повторній віктимізації (наприклад, дистанційне надання свідчень, особливі умови допиту). В Україні судова система адаптується до цих стандартів, зокрема через реформу системи захисту потерпілих.

Отже, виконання положень Директиви є частиною гармонізації українського законодавства з нормами ЄС, що є необхідною умовою для членства України в Євросоюзі. Україна вже ратифікувала Стамбульську конвенцію та вдосконалює механізми підтримки жертв злочинів, що відповідає вимогам Директиви.

Директива 2012/29/ЄС відіграє важливу роль у реформуванні системи захисту прав

потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні. Її принципи поступово впроваджуються в національне законодавство, що сприяє підвищенню рівня захисту громадян і наближенню України до європейських стандартів у сфері правосуддя.

4. *Директива 2011/99/ЄС Європейського Парламенту та Ради про Європейський охоронний припис*¹. Встановлює механізм взаємного визнання заходів захисту у кримінальних справах між державами-членами. Дозволяє жертвам домашнього насильства отримати правовий захист у будь-якій країні ЄС, якщо вони переїжджають.

Так, у результаті проведеного аналізу міжнародних та європейських нормативно-правових актів стало можливим виокремити основні вимоги до правосуддя у справах про домашнє насильство.

1. Криміналізація – держава має визнавати домашнє насильство злочином та встановлювати відповідальність.

2. Оперативне розслідування – правоохоронні органи повинні негайно реагувати на повідомлення про насильство.

3. Захист жертв – мають діяти механізми (тимчасові заборонні приписи, шелтери, психологічна підтримка тощо).

4. Доступ до правосуддя – безкоштовна правнича допомога, спеціалізовані суди і тренінги для суддів.

5. Запобігання рецидиву – реабілітаційні програми для кривдників, кампанії з підвищення обізнаності.

6. Гарантія неприпустимості дискримінації – всі жертви, незалежно від статі, віку, соціального статусу, мають рівні права на захист.

Попри наявність законодавчих змін, зокрема ухвалення Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та ратифікацію Стамбульської конвенції, в Україні існують проблеми у сфері правозастосування. Так, у результаті аналізу теоретичних напрацювань, результатів практичної діяльності, а також матеріалів судових рішень стало можливим виокремити такі типові труднощі, пов'язані з ефективністю розслідування кримінальних проваджень, що стосуються домашнього насильства, їхнього судового розгляду та вжиття превентивних заходів.

¹ Directive 2011/99/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on the European protection order // EUR-Lex : сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2011/99/oj/eng> (дата звернення: 20.01.2025).

1. Проблеми під час розслідування випадків домашнього насильства, пов'язані з:

- невчасним реагуванням правоохоронних органів, зволіканням з унесенням відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Зокрема, працівники правоохоронних органів часто обмежуються складанням адміністративних протоколів, навіть якщо є ознаки кримінального правопорушення, та демонструють недостатню оперативність, трапляються випадки ігнорування викликів або прибуття на місце події із запізненням, що ускладнює збір доказів;

- проблемами збору доказів, зокрема часто відсутні або недостатньо зафіксовані докази насильства (фотографії тілесних ушкоджень, відео, записи телефонних розмов);

- відсутністю ефективного механізму судово-медичних експертиз для підтвердження фізичного чи психологічного насильства;

- доступом до цифрових доказів, на які майже не звертається увага (повідомлення в месенджерах, соціальних мережах тощо);

- впливом кривдника на жертву, зокрема психологічний або економічний тиск змушує жертву відмовлятися від співпраці з правоохоронними органами, маніпуляції кривдника щодо дітей або майна можуть змусити потерпілу особу відкликати заяву тощо.

2. Проблеми судового розгляду справ про домашнє насильство:

- лояльність судів до кривдників. Часто судді призначають мінімальні покарання (штраф або умовний термін) навіть у випадках рецидивного насильства;

- нерідко суди ігнорують психологічне насильство, вимагаючи фізичних доказів (тілесних ушкоджень);

- мирова угода між сторонами може призвести до закриття кримінального провадження;

- судові процеси можуть тривати місяцями або роками, що не забезпечує жертві швидкого захисту;

- обмежувальні приписи, які забороняють наближатися до жертви, часто втрачають свою актуальність через повільне судочинство;

- недостатній контроль за виконанням судових рішень щодо заборон наближатися до потерпілих;

- відсутність механізму ефективного покарання за порушення обмежувальних приписів. Із цього питання слід зазначити позицію О. Удовиченко (2023). Так, науковиця наголошує, що, оскільки Стамбульська конвенція передбачає обов'язок держав належним чином забезпечувати виконання не тільки обмежу-

вальних заходів, обмежувальних приписів або направлення на проходження програми для кривдників, а й термінового заборонного припису, пропонується передбачити у ст. 390-1 КК України кримінальну відповідальність за невиконання термінового заборонного припису. Таке рішення спрямоване на подальшу реалізацію реформи кримінального законодавства з питань розширення переліку кримінальних проступків і виключення з адміністративного законодавства деліктів, що не належать до сфери управління.

3. Проблеми, які виникають під час запобігання домашньому насильству:

- недостатня кількість шелтерів і кризових центрів. В Україні діє обмежена кількість притулків для жертв насильства, особливо в сільській місцевості, через відсутність державного фінансування або малий бюджет на підтримку таких установ;

- недостатнє фінансування реабілітаційних програм. Відсутність ефективних психологічних програм для реабілітації жертв, обмежені можливості для перекваліфікації та працевлаштування жінок, які втекли від кривдника;

- слабка превентивна робота, що проявляється в недостатній кількості або взагалі відсутності освітніх програм для дітей та молоді про запобігання насильству, а також відсутності обов'язкових реабілітаційних курсів для кривдників (замість штрафів та арештів);

- суспільні стереотипи і терпимість до насильства, а саме: стигматизація жертв (страх розголосу, осуду з боку родини або громади) та виправдання насильства в суспільстві (так звані сімейні справи).

4. До проблеми імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство слід віднести те, що, попри ратифікацію Стамбульської конвенції, її положення ще не повністю імplementовані до національного законодавства, а також відсутній механізм моніторингу ефективності державної політики щодо протидії домашньому насильству.

Із метою подолання зазначених перешкод і покращення розслідування випадків домашнього насильства пропонуємо такі рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства та механізмів правового захисту жертв домашнього насильства.

1. Законодавчі зміни, які передбачають удосконалення механізму обмежувальних приписів через спрощення процедури їх отримання, зменшення бюрократичних перешкод для жертв; підвищення відповідальності кривдників шляхом запровадження суворіших санкцій

за невиконання судових приписів, рецидиви насильства й уникнення відповідальності; розширення поняття «домашнє насильство» із включенням до нього таких нових форм, як сталкінг і кібернасильство (кіберпереслідування, контроль через електронні пристрої).

2. Покращення правозастосовної практики через створення спеціалізованих підрозділів поліції для оперативного реагування на випадки насильства, забезпечення ефективного захисту свідків і заявників: запровадження механізму анонімних звернень та захисту особистих даних, спрощення процедури доведення фактів насильства (визнання свідчень потерпілих та висновків психологів вагомими доказами).

3. Соціальні та реабілітаційні заходи, що охоплюють розширення мережі притулків і кризових центрів для жертв домашнього насильства, забезпечення їхнього фінансування, безкоштовну правничу допомогу для потерпілих включно з консультаціями юристів і психологів, запровадження реабілітаційних програм для кривдників, зокрема обов'язкове проходження корекційних курсів.

4. Освітні й інформаційні заходи, які передбачають розширення інформаційних кампаній про права жертв та механізми захисту, запровадження обов'язкових освітніх програм у школах та закладах вищої освіти про запобігання насильству в сім'ї, популяризацію гарячих ліній і сервісів допомоги через медіа та соціальні мережі.

Ці заходи дозволять підвищити ефективність правового захисту жертв, зменшити рівень домашнього насильства та змінити ставлення суспільства до цієї проблеми.

ВИСНОВКИ. Дослідження вищезазначених нормативно-правових актів і ресурсів сприяє глибокому аналізу міжнародних та європейських стандартів правосуддя у сфері протидії домашньому насильству та їхньої імплементації в Україні.

Міжнародні та європейські стандарти правосуддя щодо домашнього насильства встановлюють чіткі вимоги до держав стосовно криміналізації, розслідування, судового розгляду та захисту жертв. Україна, як учасниця більшості вищезазначених угод (включаючи Стамбульську конвенцію), зобов'язана дотримуватись цих стандартів і вдосконалювати механізми протидії домашньому насильству.

Ратифікація Стамбульської конвенції є важливим кроком для України у сфері протидії домашньому насильству. Вона сприяє гар-

монізації законодавства з європейськими стандартами, посиленню захисту потерпілих, підвищенню відповідальності кривдників і запобіганню насильству. Однак для повної реалізації її положень необхідні додаткові фінансові ресурси, системна просвітницька робота та подолання суспільних упереджень.

З'ясовано, що державні посадовці відіграють ключову роль у боротьбі з домашнім насильством, ухвалюючи закони, забезпечуючи соціальний захист потерпілих та координуючи роботу правоохоронних органів. Проте для ефективної протидії необхідно посилити відповідальність кривдників, розширити мережу кризових центрів і покращити роботу судової системи.

В Україні існує системна проблема у сфері протидії домашньому насильству через неефективне розслідування, лояльність судів до кривдників, брак реабілітаційних заходів і суспільні стереотипи. Для покращення ситуації необхідно забезпечити швидке реагування поліції на випадки насильства; посилити відповідальність за домашнє насильство та порушення судових заборон; розширити мережу шелтерів і кризових центрів для постраждалих; запровадити програми ресоціалізації кривдників; підвищити рівень правової обізнаності населення. Тільки комплексний підхід, що охоплює покарання кривдників, захист потерпілих і профілактику, допоможе подолати проблему домашнього насильства в Україні.

Що стосується подальших напрямів досліджень, то, на нашу думку, слід акцентувати увагу на таких важливих питаннях, як аналіз ефективності нормативно-правових ініціатив щодо протидії домашньому насильству в Україні порівняно з країнами, що мають подібний досвід, з метою виявлення сильних та слабких сторін національної системи; оцінювання соціальних програм, а саме вплив кризових центрів, шелтерів і програм ресоціалізації на зниження рівня насильства, та вивчення ефективності освітніх кампаній для зміни суспільних стереотипів; дослідження моделей співпраці між правоохоронними органами, судовою владою та соціальними службами для забезпечення комплексного захисту потерпілих, а також аналіз чинників, що перешкоджають повноцінному впровадженню міжнародних стандартів у національне законодавство та практику. Ці напрями можуть стати основою для подальших досліджень, спрямованих на вдосконалення чинних механізмів протидії домашньому насильству в Україні.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Гонтаренко В. Міжнародні правові стандарти та зарубіжний досвід протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з домашнім насильством. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. 2022. Vol. 1, No. 3. Pp. 7–21. DOI: <https://doi.org/10.46299/j.isjpr.20220103.01>.
2. Гурковська К. А., Нікітін А. А. Протидія домашньому насильству: міжнародний досвід. *Альманах міжнародного права*. 2020. Вип. 24. С. 97–104. DOI: <https://doi.org/10.32841/ILA.2020.24.12>.
3. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.
4. Ломакіна О. В. Зарубіжний досвід протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2020. № 1. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2308-8834/2020.1.18>.
5. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству : монографія / А. О. Галай, В. О. Галай, Л. О. Головка та ін. ; за заг. ред. А. О. Галай. Київ : КНТ, 2014. 160 с.
6. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч.-метод. посіб. / А. В. Запорожцев, А. В. Лабуць, Д. Г. Заброта та ін. Київ, 2012. 246 с.
7. Старчук О. Заходи запобігання та протидії домашнього насильства: український досвід в міжнародному контексті. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2. С. 83–87. DOI: <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2019-2/16>.
8. Удовіченко О. В. Кримінальна відповідальність за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників : дис. ... д-ра філософії : 081. Кропивницький, 2023. 221 с.
9. Хомишин І. Національне законодавство та міжнародні зобов'язання у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2023. Т. 10, № 4 (40). С. 162–169. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2023.40.162>.
10. Шаповал К. А. Міжнародне співробітництво під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством // Протидія організованим злочинності і корупції в умовах збройного конфлікту: досвід та перспективи з нагоди 5-річчя створення Департаменту стратегічних розслідувань НПУ : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 4 жовт. 2024 р.) / МВС України, Донецьк. держ. ун-т внутр. справ. Кропивницький, 2024. С. 416–419.
11. Fagan A. A. The relationship between adolescent physical abuse and criminal offending: Support for an enduring and generalized cycle of violence. *Journal of Family Violence*. 2005. Vol. 20, Iss. 5. Pp. 279–290.
12. Husieva V., Lukash S., Krykun V., Morhunov O., Shapoval K. Conditions conducive to the domestic violence against the elderly based on the judicial and investigative practice of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10, Iss. 46. Pp. 118–127. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.46.10.11>.
13. Karystianis G., Kita S., Lerigo F., Sheridan L., Butler T. Characteristics of adult male victims in intimate heterosexual relationships from domestic violence police narratives. *Crime Science*. 2024. Vol. 13. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40163-024-00228-4>.
14. Rakovec-Felser Z. Domestic violence and abuse in intimate relationship from public health perspective. *Health Psychology Research*. 2014. Vol. 2, Iss. 3. Pp. 62–67. DOI: <https://doi.org/10.4081/hpr.2014.1821>.
15. Shettlworth S. J. Cognition, evolution, and behavior. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2010. 300 p.
16. Stark E. Coercive control // *Violence Against Women: Current Theory and Practice in Domestic Abuse, Sexual Violence and Exploitation* / ed. by N. Lombard, L. McMillan. London : Jessica Kingsley Publishers, 2013. Pp. 21–27.
17. Stark E. Do Violent Acts Equal Abuse? *Sex Roles*. 2010. Vol. 62, Iss. 3. Pp. 201–211. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11199-009-9717-2>.
18. Understanding and preventing violence. Volume 3: Social influences / ed. by A. J. Reiss, J. A. Roth. Washington : National Academy Press, 1993. 582 p.

Надійшла до редакції: 26.01.2025

Прийнята до опублікування: 10.03.2025

REFERENCES

1. Dudorov, O. O., & Khavroniuk, M. I. (2019). *Responsibility for domestic violence and gender-based violence (scientific and practical commentary on the novelties of the Criminal Code of Ukraine)* (M. I. Khavroniuk, Ed.). Vaite.
2. Fagan, A. A. (2005). The relationship between adolescent physical abuse and criminal offending: Support for an enduring and generalized cycle of violence. *Journal of Family Violence*, 20(5), 279–290.

3. Gontarenko, V. (2022). International legal standards and foreign experience of combating criminal offenses related to domestic violence. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*, 1(3), 7–21. <https://doi.org/10.46299/j.isjpp.20220103.01>.
4. Halai, A. O., Halai, V. O., Holovko, L. O. et al. (2014). *International experience in preventing and combating domestic violence* (A. O. Halai, Ed.). KNT.
5. Hurkovska, K. A., & Nikitin, A. A. (2020). Combating domestic violence: international experience. *Almanac of International Law*, 24, 97–104. <https://doi.org/10.32841/ILA.2020.24.12>.
6. Husieva, V., Lukash, S., Krykun, V., Morhunov, O., & Shapoval, K. (2021). Conditions conducive to the domestic violence against the elderly based on the judicial and investigative practice of Ukraine. *Amazonia Investiga*, 10(46), 118–127. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.46.10.11>.
7. Karystianis, G., Kita, S., Lerigo, F., Sheridan, L., & Butler, T. (2024). Characteristics of adult male victims in intimate heterosexual relationships from domestic violence police narratives. *Crime Science*, 13. <https://doi.org/10.1186/s40163-024-00228-4>.
8. Khomyshyn, I. (2023). National legislation and international obligations in the field of preventing and combating domestic violence. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 10(4), 162–169. <https://doi.org/10.23939/law2023.40.162>.
9. Lomakina, O. V. (2020). Foreign experience against domestic violence and gender violence. *Theory and Practice of Public Administration and Local Self-Government*, 1. <https://doi.org/10.35546/kntu2308-8834/2020.1.18>.
10. Rakovec-Felser, Z. (2014). Domestic violence and abuse in intimate relationship from public health perspective. *Health Psychology Research*, 2(3), 62–67. <https://doi.org/10.4081/hpr.2014.1821>.
11. Reiss, A. J., & Roth, J. A. (Eds.). (1993). *Understanding and preventing violence. Volume 3: Social influences*. National Academy Press.
12. Shapoval, K. A. (2024, October 4). *International cooperation in the investigation of criminal offenses related to domestic violence* [Conference presentation abstract]. International Scientific and Practical Conference “Countering Organized Crime and Corruption in Armed Conflict: Experience and Prospects on the Occasion of the 5th Anniversary of the Establishment of the Strategic Investigations Department of the National Police of Ukraine”, Kropyvnytskyi, Ukraine.
13. Shettleworth, S. J. (2010). *Cognition, evolution, and behavior* (2nd ed.). Oxford University Press.
14. Starchuk, O. (2019). Measures for Prevention and Combating Domestic Violence: Ukrainian Experience in the International Context. *History & Law Journal*, 2, 83–87. <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2019-2/16>.
15. Stark, E. (2010). Do Violent Acts Equal Abuse? *Sex Roles*, 62(3), 201–211. <https://doi.org/10.1007/s11199-009-9717-2>.
16. Stark, E. (2013). Coercive control. In N. Lombard, & L. McMillan (Eds.), *Violence Against Women: Current Theory and Practice in Domestic Abuse, Sexual Violence and Exploitation* (pp. 21–27). Jessica Kingsley Publishers.
17. Udovichenko, O. V. (2023). *Criminal liability for failure to comply with restrictive measures, restraining orders, or failure to complete a program for offenders* [Doctor of philosophy dissertation, Donetsk State University of Internal Affairs].
18. Zaporozhtsev, A. V., Labun, A. V., Zaboroda, D. H. et al. (2012). *Domestic violence and the activities of internal affairs bodies to overcome it*. Kyiv.

Received the editorial office: 26 January 2025

Accepted for publication: 10 March 2025

KATERYNA ANATOLIIVNA SHAPOVAL,

Doctor of Philosophy in Law,

Kharkiv National University of Internal Affairs;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1826-5261>,

e-mail: katjshapoval@ukr.net

INTERNATIONAL AND EUROPEAN STANDARDS OF JUSTICE IN CASES RELATED TO DOMESTIC VIOLENCE

The article analyses the main international and European standards of justice related to domestic violence, their impact on the national legal system and the effectiveness of implementation in Ukraine. The study is based on the analysis of key international documents, such as: The UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women – obliges states to eliminate all forms of discrimination, including domestic violence; the UN Declaration on the Elimination of Violence against Women – recognises

domestic violence as a human rights violation and calls for the creation of effective legal and social mechanisms to prevent it. The European Union and the Council of Europe have regulations that oblige member states to implement effective policies to combat domestic violence: The Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence is the main international document that establishes four key principles: prevention of violence, protection of victims, prosecution of perpetrators and implementation of a comprehensive state policy; the European Convention on Human Rights – provides for protection from inhuman or degrading treatment and the right to an effective judicial remedy; the case law of the European Court of Human Rights; Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, including victims of domestic violence; replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA.

The article examines the existing changes in domestic legislation on issues related to domestic violence. Using general scientific and special legal methods, the main problems of law enforcement in the field of combating domestic violence are identified and ways to improve national legislation are suggested. Particular attention is paid to the need to ensure effective protection of victims from domestic violence, to conduct prompt and effective investigation of domestic violence cases, to isolate perpetrators, to introduce specialised court procedures and to increase liability for domestic violence.

The results of the study may be useful for scholars, human rights defenders, legislators and law enforcement officials who deal with issues of combating domestic violence and implementing international standards in the national legal system.

Keywords: *domestic violence, international standards, European law, Istanbul Convention, justice, victim protection, law enforcement, perpetrator.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Шаповал К. А. Міжнародні та європейські стандарти правосуддя у справах, пов'язаних із домашнім насильством. *Право і безпека*. 2025. № 1 (96). С. 104–118. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.09>.

Citation (APA): Shapoval, K. A. (2025). International and European standards of justice in cases related to domestic violence. *Law and Safety*, 1(96), 104–118. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.09>.

УДК 340.15(34):[316.342.3:347.6]

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.10>**ІГОР АЛЬБЕРТОВИЧ ЛОГВИНЕНКО,**

кандидат історичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави та права;

 <https://orcid.org/0000-0003-1505-4418>,
e-mail: igor_logv@ukr.net;

ЄВГЕНІЯ СЕРГІЇВНА ЛОГВИНЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра конституційного і міжнародного права та прав людини;

 <https://orcid.org/0000-0002-7687-843X>,
e-mail: evgeniyalogvinenko11@gmail.com

ВПЛИВ ВАРНО-КАСТОВОЇ СИСТЕМИ НА ШЛЮБНО-СІМЕЙНІ ВІДНОСИНИ В ІНДІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

У статті досліджено процес становлення та розвитку шлюбно-сімейних відносин в Індії. Показано, що в доарійський період жінка, хоч і не була зрівняна у правах із чоловіком, все ж мала свободу вибору в укладанні шлюбу та в сімейному житті. Із появою арійських племен становище жінки змінюється. Її соціальний і сімейний статус визначається належністю до однієї з чотирьох варн, ієрархія яких закріплюється релігійно-філософським ученням брахманізму. Залежність жінки від чоловіка зростає. Канони брахманізму вимагали від жінок відданості чоловіку навіть після його смерті. Це знайшло відображення в ганебному, принизливому ставленні до вдови. Фактично вдова відторгалася суспільством і позбавлялася будь-яких прав у сім'ї. Зазначено, що індуїстські релігійно-філософські та правові трактати не лише прописували правила поведінки жінки в сім'ї, а й обґрунтовували і закріплювали беззастережну привілейованість чоловіків у соціумі. Зауважено, що базовим принципом укладання шлюбу стала ендогамія. Дозволялася полігамія, однак у чітко визначених законодавством випадках. Охарактеризовано основні традиції укладання шлюбів і показано їхні правові наслідки. З'ясовано майнові та спадкові права жінки. Зазначено, що з появою каст ускладнюються вимоги щодо укладання шлюбів, які вже враховують належність не лише до варн, а і до каст (джаті). Визнавалося правильним і таким, що відповідає релігійним канонам, раннє заміжжя дівчат, що врешті-решт призвело до поширення практики укладання дитячих шлюбів. На підставі аналізу давньоіндійської літератури показано ставлення до жінки в різні історичні епохи та розуміння її призначення в уявленнях тогочасного суспільства. Зроблено висновок, що варно-кастова система та давні індуїстські релігійно-філософські та правові трактати стали основними чинниками, що зумовлювали й обстоювали привілейованість чоловіків у соціумі, закріплювали їхню зверхність над жінками в сім'ї. Індуїстським ученням жінка розглядалась як власність чоловіка і фактично позбавлялася прав у шлюбно-сімейних відносинах.

Ключові слова: Індія, варна, каста, дхарма, жінка, шлюб, сім'я.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Кастова система в Індії вирізняється своєю стійкістю, адже протягом тисячоліть вона за своєю суттю залишається незмінною та консервативною. Ідеологічною та філософською основою організації індійського суспільства став індуїзм. Побут мешканця Індостану чітко регламентований навіть у деталях приватного життя. Індійська правова традиція високо цінує сім'ю, визначає чоловіка беззаперечним у ній домінантом, а роль жінки розуміється як служіння чоловіку, а не суспільству.

Протягом XIII–VII століть до н. е. у Стародавній Індії завершується формування чотирьох варн: брахманів (жреців), кшатріїв (воїнів), вайш'їв (землеробів, торговців, скотарів) та шудр (решта вільного населення – ремісники, слуги, батраки тощо). Із часом як усередині варн, так і у племінній периферії за професійною ознакою або ж на основі родинних зв'язків утворюється нова соціальна категорія – джаті, що стала основою каст. Із появою каст ускладнюються вимоги щодо укладання шлюбів, які вже враховують не лише приналежність до

варн, а і до касты (джаті). Кастова община стала основою соціального устрою індійського суспільства.

Завдяки зусиллям брахманів кастова ідеологія і до сьогодні залишається надзвичайно впливовим чинником суспільного розвитку. Кастова система організації суспільства, яка вийшла з архаїчної родоплемінної культури, виявилася стійкою до зовнішніх проявів глобального світу. Завдяки індуїзму і його соціальному вченню про закони чотирьох варн і чотирьох стадій життя – учень, домохазяїн, лісний аскет і відлюдник – життя кожного індуїста є чітко регламентованим. Період домохазяїнства є найбільш відповідальним і розглядається як основний в усій структурі соціуму. У священному писанні індуїзму Брахма-пурані (III, 114 (32)) вказувалося: «Аскети та релігійні учні, які підтримують себе приготовленою їжею, отриманою як милостиня, залежать від домохазяїна. Тому період домохазяїнства – найблагородніший»¹. Саме на другому етапі життєвого циклу – гріхастха (букв. «той, хто перебуває вдома») – одружені чоловіки, молоді батьки (які ще не мали онуків), наділялися широкими правами, які забезпечували їхнє беззаперечне домінування в сім'ї. Жінки, позбавлені прав та підвладні чоловікам, мали виконувати найголовнішу функцію – народжувати дітей, адже за індійською традицією ідеалом жінки є мати.

Науковий інтерес до сімейно-правового статусу жінки викликаний ще й тим, що Індія сьогодні є однією з провідних країн світу. Її досягнення в економіці, зростання авторитету на міжнародній арені не викликають сумнівів. Водночас у сфері прав людини Індія залишається найбільш консервативною країною. Кастова система, традиціоналізм у суспільних відносинах, що ґрунтується на релігійних уявленнях індуїстів про утворення та устрій світу, суспільства і сім'ї, ставлять жінку в повну матеріальну і духовну залежність від чоловіка. Отже, дослідження причин гендерної нерівності в Індії є актуальною науковою проблемою.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою наукової роботи є визначення та характеристика основних історичних факторів (варно-кастової системи, релігії, традицій, звичаїв тощо), які зумовлювали особливості шлюбно-сімейних відносин в Індії, формували світогляд індійця, зокрема його розуміння статусу жін-

ки в соціумі. Задля досягнення означеної мети поставлено конкретні наукові завдання:

- показати вплив варно-кастової організації суспільства на становлення шлюбно-сімейних відносин у Стародавній Індії;
- проаналізувати способи укладання шлюбу між представниками різних варн;
- охарактеризувати становище жінки в сім'ї та суспільстві залежно від варно-кастової належності;
- зробити ретроспективні висновки, на підставі яких показати причини гендерної нерівності в Індії.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Основою методології дослідження стали загальнотеоретичні принципи історико-правової науки. Так, принцип історизму дозволив показати безпосередній вплив варно-кастової системи на розвиток шлюбно-сімейних відносин в Індії, з'ясувати їхні особливості. Принципи конкретності й об'єктивності допомогли визначити чинники, що формували світогляд мешканця Індостану, його розуміння ролі і місця жінки в суспільстві. Метод системного аналізу, а також герменевтичний і порівняльно-правовий методи використовувалися при вивченні першоджерел – вед, шастр, сутр, смриті. Порівняльно-історичний підхід став у пригоді при опрацюванні здобутків як вітчизняних, так і зарубіжних індологів, зокрема їхніх поглядів на становлення варно-кастової системи організації суспільства, на шлюб і сім'ю в історичній ретроспективі. Застосування історико-структурного методу наукового пізнання дозволило всі зібрані матеріали та висновки об'єднати в єдину логічну цільну систему.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У другій половині II тис. до н. е. перші племена аріїв з'являються на північному сході Індостану. З цього часу вони поступово проникають у глиб території півострова, підкорюючи автохтонне населення (Гавриленко, Логвиненко І., Логвиненко Є., 2024, с. 19). Із приходом аріїв встановлюється і закріплюється варнова структура суспільства. На початку колонізації Індії в аріїв уже сформувалися три основні соціальні групи – брахмани (жерці), кшатрії (воїни) і вайш'ї (землероби і скотарі). Четверта варна – шудри (слуги, ремісники, наймити) – виникла під час розширення ареалу проживання аріїв і складалася з автохтонного населення. У Махабхараті йдеться, що варни відрізняються за кольором шкіри: представники більш статусної соціальної групи мали світлішу шкіру, а шудри – темну, оскільки місцеві племена були темношкірими (Roy, 1895). У буквальному перекладі із санскриту

¹ Brahma Purana. Parts I-IV. Delhi: Shri Jainendra Press, 1955. P. 614. URL: https://archive.org/details/brama_purana_english_full/page/n1/mode/1up (дата звернення: 04.01.2025).

«варна» означає «колір». Отже, колір шкіри став певним індикатором соціального статусу людини.

Спершу арії не мали чітких обмежень на шлюб. Вони одружувалися на жінках із місцевих племен. У цей час народження дочки ще не сприймалося як велика невдача сім'ї. Крім того, в упанішадах¹ містяться настанови щодо проведення ритуалів, необхідних для народження «ученої дочки». Так, зокрема, в Бріхадараньяка-упанішаді (VI, 4.17) сказано: «Той, хто бажає, щоб у нього народилася дочка, яка буде вченою і проживе повний строк життя, має приготувати рис із сезамом і з'їсти його разом зі своєю дружиною з очищеним маслом. Тоді вони зможуть народити таку дочку» (Madhavananda, 1950, p. 940). У разі відсутності в сім'ї дітей чоловічої статі дочка наслідувала батьківське майно. Жінки, як і чоловіки, мали свободу пересування, вільно відвідували багатолюдні ярмарки, брали участь у святах, зборах та філософських диспутах. Жінки мали і деяку економічну самостійність. Займалися вчительством, знахарством, ткацтвом, прядінням. Чимало жінок були танцюристками і співачками (Ріттер, 1982, с. 49, 61–62; Winternits, 1927, p. 66).

Дівчата, так само як і хлопці, проходили обряд упанаяни (посвідчення), який надавав статус двічі народженого та відкривав шлях до священних ведичних знань і проведення ритуальних жертвоприношень божествам. З 16 років дівчата виходили заміж, що надавало їм можливість отримати освіту. Нареченого обирала зазвичай сама дівчина, а не батьки. Розірвання шлюбу та повторне заміжжя не мало суттєвих релігійно-моральних перешкод і було звичним явищем.

Із розвитком брахманізму, витоки якого йдуть від ведизму, залежність жінки від чоловіка зростає. Більш стійкою стає і варнова система суспільства. Принизливий статус шудр (єдино народжених) закріплюється. Ці зміни вплинули на становище жінки в сім'ї та суспільстві. Посилюються й конкретизуються норми поведінки для кожної варни.

Індуїстські вчення пояснюють, що головне призначення жінки – своєчасно укласти шлюб, народити і виховувати дітей та піклуватися про свого чоловіка, яким би він не був: «...хоча й позбавленому чесноти або, який шукає задоволення (в іншому місці), чи позбавле-

ний добрих якостей ...», дружина має «...поклонятися мужу як богу...» (Закони Ману V, 154). Водночас, якщо вона виявляла неповагу до свого чоловіка, то її «...слід покинути на три місяці (і) позбавити її прикрас та обстановки» (Закони Ману IX, 78)². Дружина також могла бути покарана навіть тілесно. Артхашастра (III, 3) дозволяє тричі вдарити жінку розщепленою бамбуковою палкою (мотузкою чи рукою), яка через ревності виявляє жорстокість до чоловіка (Shamashastri, 1915, p. 178).

Відповідно до релігійно-філософських настанов жінка створена для народження потомства. Від чоловіка вимагалось мати сім'ю і дітей. Народження сина розглядалось як обов'язкова умова продовження роду. Вважалося, що з появою сина батько відроджується в ньому. До того ж син відіграв важливу сакральну функцію. Він мав виконувати релігійні обряди, пов'язані з похованням батька, проводити необхідні ритуали та жертвоприношення померлим пращурам. Отже, від сина залежала потойбічна доля багатьох поколінь померлих родичів. Тому не дивно, що народження лише дочок стало приводом для розірвання шлюбу (Закони Ману IX, 81)³.

Дружина вважалася не лише власністю свого чоловіка, а і його частиною. Тільки вдвох вони ставали єдиним цілим: «За священною традицією жінку оголошують землею, чоловіка – насінням; творення всіх тілесних істот (відбувається) завдяки поєднанню землі з насінням» (Закони Ману IX, 33)⁴. У Дхармашастрі Наради (XII, 19) теж знаходимо схоже твердження: «Жінка – поле, чоловіки володіють сім'ям. Поле слід давати тому, хто має сім'я, а хто не має – недостойний володіти і полем» (Jolly, 1876, p. 82.). Як бачимо, чоловік «володів своїм полем», тобто дружиною, і в обумовлених законом випадках міг віддати її іншому чоловіку. Зазвичай це відбувалося в разі народження одних лише дочок (відсутності спадкоємця) або неможливості завагітніти від свого чоловіка. Проте дружина, яка була віддана іншому або продана, не звільнялася від свого чоловіка. В уявленнях давніх індуїстів право на неї зберігалось навіть за померлим чоловіком.

На ранніх етапах історії вдова мала право на повторний шлюб. Проте індуїстські настанови вимагали від жінки дотримання строгої

¹ Упанішади – це таємні знання чи вчення, що передаються усно (те, що «почуте від вчителя»); датуються приблизно VIII–VI ст. до н. е.; за своєю суттю є системою релігійно-філософських учень, що стали основою індуїзму.

² Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Чтиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davnioindiiska_kultura/Zakony_Manuu.pdf (дата звернення: 04.01.2025).

³ Там само.

⁴ Там само.

моногамії. Водночас вдівець, згідно з релігійними канонами, мав одружитися повторно. Особливо це стосувалося тих чоловіків, які не мали синів. Яджнавалк'я (I, 89) визначає час повторного одруження: «Чоловік, після того як поховає дружину, зробивши агніхотру¹, нехай одружується з іншою жінкою, не відкладаючи шанування домашнього вогню»².

Базовим принципом укладання шлюбу стала ендогамія. Позаварнові шлюби засуджувалися. В індуїстських першоджерелах – шастрах, смриті, сутрах – містяться детальні настанови та норми, що регулюють шлюб. Зокрема, рекомендується перевірити тих, хто одружується, на спроможність створити відповідно до канонів сім'ю і мати здорове потомство. Дхармашастра Наради (XII, 8–37) наставляє, що чоловік має підтвердити свою стать за тілесними ознаками. Він повинен мати міцні кістки рук і ніг, шию і плечі, густе волосся на голові і на тілі, грубу шкіру, тверду ходу і голос. Обов'язково мають перевірятися випорожнення нареченого. «У кого кал не спливає, а сеча бурна й піниста», того можна вважати чоловіком, у протилежному випадку – ні. Далі перераховувалися 14 видів захворювань і фізичних вад, що свідчать про імпотенцію та роблять людину не чоловіком. Водночас надавалися поради щодо оздоровлення чоловіків, у яких виникли сексуальні проблеми психологічного характеру. Зокрема, вказувалося: якщо в боязкого чоловіка перед близькістю зі сміливою жінкою «падає прапор», то його слід лікувати за допомогою інших жінок і дівчат та іншими методами. Не мав права на стосунки із дівчиною божевільний, вигнаний із касты або покинутий родичами чоловік. Така категорія чоловіків фактично перетворювалася на ізгоїв та позбавлялася будь-яких прав у суспільстві (Jolly, 1876, p. 81–84). Водночас в Апастамба-гріхьясутра (1.3) зазначалося, що добра сім'я, добрий характер, добрі якості, вченість та здоров'я – це ознаки пристойного нареченого (Ramanuja Akari, 2015, p. 200).

Однак особливо прискіпливо мала обиратися майбутня наречена. У джерелах можна знайти детальні рекомендації щодо обрання супутниці життя. Апастамба-дхармасутра (II, 3) застерігає, що злигання «з тою, що була у ми-

нулому за іншим, або з якою не було шлюбного обряду, або належить до іншої варни – викликає осквернення» (Ramanuja Akari, 2015, p. 153). Дхармашастра Наради (XII, 36–37) вказує, що не можна брати шлюб із божевільною, вигнаною з касты, з «тією, яка страждає на тривалу й погану хворобу, яка є калікою, пізнала любовну насолоду, безсоромниця, тягнеться до іншого» (Jolly, 1876, p. 84). Апастамба-гріхьясутра (1.3) дає більш конкретні настанови: при обранні нареченої слід уникати такої дівчини, яка постійно спить, або плаче, або втекла з дому, або обіцяна іншому. Варто з'ясувати, чи є фізичні вади в кандидатки на шлюб: косоокість, худорлявість, дрябла або груба шкіра, кривонігість, надмірна пітливість тощо. Також необхідно дізнатися, чи вона пристрасна, чи має багато друзів, чи є в неї красива молодша сестра. Ім'я претендентки теж мало значення: не бажаними вважалися такі, які закінчувалися на звук «ра» і «ла», а також імена, схожі на назви річок або дерев (Ramanuja Akari, 2015, pp. 199–200).

У Камасутрі, автором якої вважають Ватсьяяна Маланага, вказано, що чоловік повинен знайти наречену зі своєї варни, батьки якої живі та впливові. Сама дівчина повинна бути вродливою, з добрим характером, із щасливими знаками на тілі, а її зуби, нігті, вуха, волосся, очі та груди не мають бути ані пошкодженими, ані недостатніми, ані надмірними. Вона не має бути хворобливою від природи. Наречений теж повинен мати саме такі якості, а також знати ведичне вчення». Також зазначалося, що одружуватися треба на дівчині, яка «зачепить і пов'яже розум, серце й очі» чоловіка. Саме з такою жінкою він буде «процвітати» (Doniger, Kakar, 2002, pp. 75–76).

За давньоіндійськими джерелами передбачалося вісім шлюбних обрядів, що зумовлювалося специфікою суспільства, а саме замкнутістю варн та звичаями і традиціями, які склалися в кожній з них. Так, за обрядом Брахма (передбачався брахманам) батько нареченої передавав свою дочку нареченому, якого сам і вибирав (Закони Ману III, 28)³. «За шлюбом брахма, – повчала Апастамба-дхармасутра (II, 5.17), – дізнавшись про чесноти, ученості і здоров'я родичів нареченого, прикрасив дочку якомога краще, нехай батько видає її для проведення спільних із чоловіком ритуалів і народження дітей» (Ramanuja Akari, 2015, p. 149). За

¹ Агніхотра – ведійський ритуал двох приношень, який проводиться ортодоксальними індусами.

² Yajnavalkya Smriti. Book 1 // Internet Archive : сайт. URL: <https://dn790006.ca.archive.org/0/items/yajnavalkyasmrit00yj/yajnavalkyasmrit00yj.pdf> (дата звернення: 04.01.2025).

³ Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Чтиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davnioindiiska_kultura/Zakony_Manuu.pdf (дата звернення: 04.01.2025).

обрядом Дайва (шлюб богів) передбачалося, що батько дарує дочку жрецеві під час проведення ним ритуалу жертвоприношення (Закони Ману III, 28). Обряд Арша – це «коли (батько) віддає свою доньку..., отримавши від нареченого за (виконання) священного закону, – корову та бика або дві пари» (Закони Ману III, 29)¹. У цьому разі відсутній продаж нареченої, оскільки худоба передавалася нареченим для проведення ритуальних жертвоприношень. Шлюб Праджапатя складався на рівних умовах. Дочка видавалася заміж без посагу і без викупу, з наданням почесней нареченому та з напутнім словом батька: «Виконуй разом із чоловіком дхарму» (Дхармашастра Наради XII, 40; Закони Ману III, 30). Якщо шлюб укладався за умов надання викупу за наречену, розмір якого визначався не звичаєм, а домовленістю сторін, то він називався Асура (Закони Ману III, 31).

Добровільний союз жінки і чоловіка без згоди батьків називався Гандхарва (Апастамба-дхармасутра II.5.11(20); Вішну-сміті XXIV, 23; Закони Ману III, 32). Це таємний обряд. Камасутра надає детальні рекомендації щодо Гандхарви: «Коли наречена згодна і перебуває в призначеному місці, нехай коханий принесе вогонь з житла освіченого брахмана і, розстеливши кушу та здійснивши вказаним способом жертвоприношення, тричі обійде навколо жертвовного вогню. Потім нехай сповістить її мати і батька» (Doniger, Kakar, 2002, pp. 92–93). Згідно з настановами вчених шлюби, укладені перед жертвовним вогнем, не можуть бути скасовані. Після позбавлення нареченої невинності «нехай він поступово повідомить про це своїм близьким. Нехай діє так, щоб її родичі віддали йому її, прагнучі запобігти сімейним неприємностям і зі страху перед покаранням. І потім нехай задовольняє її родичів дружнім ставленням та люб'язністю» (Doniger, Kakar, 2002, pp. 92–93). Насамкінець Камасутра вказує, що кожен попередній весільний обряд кращий за наступний, оскільки він служить дхармі; якщо він не можливий, нехай чоловік вдається до наступного. Гандхарва, хоча і відбувається «за несприятливих обставин..., несе задоволення і насолоду, не потребує великого клопоту і формального залицяння, оскільки його суть – взаємне кохання» (Doniger, Kakar, 2002, pp. 92–93). Зрозуміло, у традиційній Індії шлюби за таким обрядом укладалися нечасто.

Практика насильницького викрадення дівчини з батьківського дому, «коли вона кричить і плаче, після того, як (її родичі) були забиті або поранені, а (їхні будинки) розбиті»

називалася Ракшаса (Закони Ману III, 33)². На думку Р. Пандея (1949, pp. 274–276), такий спосіб укладання шлюбу був поширений у давніх народів, які часто воювали між собою, а здобиччю вважали жінок переможеного племені. Згодом, у ведійський період, ці звичаї первісного суспільства вже не мали масового характеру і збереглися лише у кшатріїв. Врешті, останньою і найганебнішою вважалася пайчаша, коли чоловік підступно позбавляв дівчину цноти, скориставшись тим, що вона або спала, або перебувала під дією алкогольних напоїв, або взагалі була позбавлена розуму (Закони Ману III, 34; Дхармашастра Наради XII, 43; Вішну-сміті XXIV, 26).

Давні законодавці по-різному ставилися до названих обрядів. Перші чотири – Брахма, Дайва, Арша, Праджапатя, які укладалися за згодою батька (батьків), схвалювалися, а кшатрії ще визнавали обряд Гандхарва як такий, що відповідав їхній дхармі. У Вішну-сміті (XXIV, 27–37) вказувалося на позитивні наслідки канонічного одруження: «Син жінки, що вийшла заміж за обрядом Брахма, викупає [гріхи] двадцяти одного покоління; син жінки, що вийшла заміж за обрядом Дайва, – чотирнадцяти; син жінки, що вийшла заміж за обрядом Арша, – семи; за обрядом Праджапатя – чотирьох. Той, хто віддає дочку за обрядом Брахма, відправляє прасурів у світ Брахми; згідно з обрядом Дайва – на небеса; згідно з обрядом Арша – у світ Вішну; згідно з обрядом Праджапатя – у світ богів; згідно з обрядом Гандхарва – сам потрапляє у світ гандхарвів» (Jolly, 1880, p. 108–109).

Усі релігійно-моральні приписи Стародавньої Індії не схвалюють Асуру, однак Артхашаста не лише визнає заміжжя нареченої в такий спосіб, а й розписує, хто і коли отримує шлюбний викуп: «У разі відсутності внаслідок смерті або батька, або матері, той, хто вижив, отримує шулку³. Якщо вони обидва мертві, то сама дівчина отримує його» (Shamashastri, 1915, p. 179). Давніми законодавцями засуджувалася пайшаша. Варто зауважити, що останні три способи одруження отримали назви демонів, серед яких пайшачі (вважалися найогиднішими).

Міжварнові шлюби не схвалювалися, однак і не заборонялися. У ведійський період, коли суспільство ще не було жорстко стратифіковано, укладання таких шлюбів не мало

¹ Там само.

² Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Чтиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davnioindiiska_kultura/Zakony_Man.pdf (дата звернення: 04.01.2025).

³ Шулка – шлюбний викуп.

особливих перепон. Згодом з'являються приписи, в яких затверджується гіпергамія міжварнових шлюбних союзів. Так, Дхармашастра Наради (XII, 5–6) дозволяла брахману мати дружину з трьох нижчих варн, кшатрію – з двох. Вайш'я задовольнявся можливістю одружитися з шудрянкою, яка могла стати дружиною як кшатрія, так і брахмана. Кшатрійка могла вийти заміж за брахмана, а брахманка – тільки за представника своєї варни (Jolly, 1876, p.81).

Закони Ману також не виступають проти змішаних шлюбів, однак попереджають, що вони суперечать давнім традиціям і мають негативні наслідки: «Двічінароджені, які у глупстві одружуються з дружинами низької касты (Шудри), незабаром понижують свої сім'ї та своїх дітей до стану Шудри». А брахману, якому дружинами низької касты відтворила потомство, загрожувало після смерті потрапляння в пекло, а за життя – позбавлення брахманства (Закони Ману III, 14–17, 19)¹.

Релігійно-правові трактати також встановлювали заборону на шлюб між родичами. Не дозволялося мати подружніх відносин із родичами батька чи матері до сьомого і до п'ятого колін відповідно, з тими, хто належить до тієї ж готри чи до тієї ж праварі (Дхармашастра Наради XII, 7; Апастамба-дхармасутра II, 5.11 (15,16)).

Чимало уваги у стародавніх текстах приділялося визначенню шлюбного віку нареченої та нареченого. Як уже зазначалося, у ведійський час одружувалися у зрілому, дорослому віці. Але зі становленням брахманізму допустимий вік до одруження змінюється. Вважалося, що шлюб необхідно укладати якомога раніше. Ортодоксальний індуїзм це пояснював необхідністю досягнення триєдиної цілі: проведенням домашніх релігійних ритуалів, які потребують спільної участі; народження сина як продовжувача роду та сакральних обрядів, що мають вшановувати предків і зробити їхнє потойбічне життя щасливим; рати – отримання сексуального задоволення (Basham, 1954, pp. 167–168). Щодо останньої цілі, то маємо зазначити, що на відмінну від європейської культури, де сексуальні стосунки належать до морально-етичної сфери, в Індії це є правилом, певною нормою життя, яка склалася з давніх часів та є загальноприйнятою сьогодні.

¹ Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Чтиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davniioindiiska_kultura/Zakony_Manuu.pdf (дата звернення: 04.01.2025).

Артхашастра вказує, що жінки досягають повноліття у 12 років, а чоловіки – у 16 (Shamashastri, 1915, p. 177). Закони Ману (IX, 94) наставляють: «Чоловік, у віці тридцяти років одружується з дівчиною дванадцяти, яка йому подобається, або чоловік двадцяти чотирьох на дівчині восьми...»². Про раннє заміжжя йдеться і в інших джерелах. Так, Дхармашастра Наради (XII, 25–27) прописує: «Нехай дівчина не нехтує місячними та повідомить про них родичам. Якщо вони після цього не віддаватимуть її чоловікові, то будуть подібні до "вбивць зародка". Скільки місячних періодів пройде у неї без чоловіка, стільки гріхів вбивства зародка буде на тому, хто її не видає заміж. Тому до появи місячних нехай батько видає дочку заміж один раз і назавжди, інакше його торкнеться великий гріх – таке правило благочестивих людей» (Jolly, 1876, p. 83).

У Баудхаяна-дхармасутрі (IV, 1, 11–14) взагалі говориться про кращі заручини, коли наречена «ще ходить голою». Якщо цього не сталося, то з досягненням віку статевої зрілості вона не мала утримуватися у своєму домі³. Дхармашастра Наради наставляла, що батьки, які протягом трьох років після менархе не видають заміж дочку, зазнають провини, рівної знищенню зародка, а батько з кожною появою у дочки менструації бере на себе смертний гріх. Дівчина мала три роки чекати на рішення батька, а на четвертий – сама знайти собі чоловіка зі своєї касты. Вішна-сміті (XXIV, 41) скорочує цей термін до трикратного настання місячних, після чого дівчина ставала врішалою⁴, не залежала від батьківської волі і самостійно обирала нареченого. Якщо цього не відбувалося, то дівчині дозволялося йти навіть до чоловіка, позбавленого добрих якостей. До того ж передбачалося, що в разі смерті нареченого, за умови, що шлюб не укладався, дівчина могла повернутися до батьківського дому та вийти заміж знову. Тут варто звернути увагу на права дівчини, які вона мала після заручин, але до весільної церемонії. Після весілля жінка вважалася дружиною і власністю нероздільної сім'ї її чоловіка. Апастамба-дхармасутра (II, 10, 27)

² Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Чтиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davniioindiiska_kultura/Zakony_Manuu.pdf (дата звернення: 04.01.2025).

³ Baudhayana Dharmasutra // Wisdom Library : сайт. URL: <https://www.wisdomlib.org/hinduism/book/audhayana-dharmasutra> (дата звернення: 04.01.2025).

⁴ Врішало – дівчина, яка досягла статевої зрілості, але не заміжня.

вказує, що жінка дається сім'ї. До весільної церемонії вона належить готрі батька, а після – готрі чоловіка. У разі смерті чоловіка долею дружини опікуються його родичі, які задля продовження роду могли віддати її діверу або найближчому родичу – сапінді.

Обов'язковою умовою перших шлюбів була цнотливість жінки. Незайманість жінки та проходження весільного обряду визначали статус претенденток на повторне заміжжя. Дхармашастра Наради (XII, 45–53) жінок, які належали іншому, поділяє на пунарбху (колишні дружини) і свайріні (жінки вільної поведінки). Пунарбху ранжувалися за трьома групами: 1) дівчата, що зберегли цноту, але пройшли весільну церемонію; 2) жінки, яких старші видають заміж після того, як вони втратили цноту; 3) жінки, яких через відсутність родичів померлого чоловіка видають заміж за сторонню людину, але рівною їй за варною. Свайріні поділялися на чотири групи: 1) жінки, які пішли до іншого за коханням; 2) жінки, які покинули першого чоловіка й пішли до іншого та знову повернулися до будинку чоловіка; 3) вдови, котрі відмовилися від одруження з родичами чоловіка та пішли до іншого за коханням; 4) жінки, які були приведені з іншої країни, куплені за гроші та які через муки голоду і спраги прийшли зі словами: «Я твоя». Дхармашастри Нарада вказував, що кожна вказана група пунарбху краще наступної, а свайріні – навпаки (Jolly, 1876, pp. 85–86).

Як бачимо, головна відмінність пунарбху від свайріні полягає в тому, що перша не мала права на самостійне рішення, а друга в усіх зазначених випадках діяла на власний розсуд. Варто звернути увагу, що в наступних шлоках Дхармашастри Наради (XII, 54–59) йдеться про потомство, яке народилося в повторному шлюбі. Зокрема, зазначалося, якщо за жінку надано шулку, то «діти належать тому, від кого вони зачаті». У разі «несплати шлюбного викупу плід належить тільки власнику поля» (Jolly, 1876, pp. 86–87). Вочевидь потомство свайріні, яка пішла до коханця, вважалося власністю її законного чоловіка. Апастамба-дхармасутра (II, 6.13) пояснює, що найкращими є ті сини, які народжені від першого для жінки шлюбу, від батьків однієї варни. Якщо ж жінка була вже заміжня, або не пройшла весільного ритуалу, або вона з іншої варни, то «виникає осквернення», яке лягає як на батька, так і на сина. Це має негативні наслідки не лише для чистоти продовження роду, а й для потойбічного існування померлих прашурів.

Дхармашастра Наради (XII, 98–101) називає обставини, за яких допускався повторний

шлюб жінки: зникнення чоловіка, його смерть, прийняття ним аскези, імпотентність, вигнання із касты. У разі зникнення чоловіка та відсутності будь-яких звісток брахманки чекали на його повернення 8 років, а за відсутності потомства – 4 роки; кшатрійки – 6 і 3 роки відповідно; вайшійки – 4 і 2 роки відповідно. Шудрянкам рекомендувалося чекати до року. Якщо ж було відомо, що чоловік живий, то термін очікування подвоювався. «Праджапаті створив усі істоти заради відтворення потомства, – пояснював Нарада, – тому після завершення встановленого терміну немає гріха жінки піти до іншого чоловіка» (Jolly, 1876, p. 92).

Варто зауважити, що Артхашастра не допускала повторного заміжжя для тих жінок, які уклали свій шлюб за ортодоксальними обрядами Браhma, Праджапатья, Арша і Дайва (навіть за відсутності подружніх відносин). Ці союзи не могли бути розірваними за будь-яких обставин (Shamashastri, 1915, p. 179).

Індуїстські вчення фактично позбавляли жінок права на вибір та свободу в шлюбно-сімейних відносинах. Натомість чоловікам надавалося незрівнянно більше прав, одне з яких – право мати декількох дружин. Аль-Біруні писав, що брахману дозволялося мати чотирьох дружин, кшатрію – трьох, вайш'ї – двох, а шудрі – тільки одну (Sachau, 1910, p. 155). Учений епохи середньовіччя одним із перших описав правило складання шлюбу за принципом анулома, який закріплювався брахманською традицією.

Досліджуючи давньоіндійські пам'ятки права, А. Бешем дійшов висновку, що раннім законодавством полігамія не схвалювалася і допускалася тільки за конкретно обумовлених обставин (Basham, 1954, pp. 167–168). Апастамба-дхармасутра (II, 5.11) вказувала чоловіку: якщо перша дружина відповідно до дхарми сумлінно виконує свої обов'язки і народжує дітей, друга йому не потрібна. Лише за відсутності цих якостей у жінки чоловік мав право взяти собі другу дружину (Ramanuja Akari, 2015, p. 150). Закони Ману (VIII, 204) називають більше обставин, за яких допускалося мати дві дружини. Зокрема, зазначалося, якщо нареченому спочатку показали одну дівчину, а потім обманом дали іншу, то в нього було право за одну шулку одружитися на двох¹. Законодавець називав недоліки першої дружини, які вважалися достатніми для наявності

¹ Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Чтиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davnioindiiska_kultura/Zakony_Manu.pdf (дата звернення: 04.01.2025).

другої супутниці життя: прихильність до пияцтва, до всього поганого, марнотратство, злобність, непокірність, тяжка хвороба. Проте якщо хвора дружина ласкава до свого чоловіка і доброчесна в сім'ї, то іншу можна взяти лише за згодою першої. При цьому до першої дружини треба ставитися з повагою, і вона залишалася на утриманні чоловіка. Якщо чоловік через названі причини взяв другу дружину, а перша у гніві йде з дому, то вона підлягала покаранню – ув'язненню або вигнанню у присутності родичів (Закони Ману IX, 80, 82, 83; Дхармашастра Наради XII, 92, 93, 95).

Давньоіндійське законодавство визначало статус жінки в сім'ї. Закони Ману (IX, 85, 86) вказували, якщо чоловік має декілька дружин, то старшинство між ними встановлюється відповідно до рангу їхніх варн і священні обряди мають проводитися з дружиною тієї ж джати (касти), з якої він сам¹. Артхашастра встановлювала іншу ієрархію, вказуючи, що старшою є перша дружина або та, яка народила сина.

Як зазначалося, одна з найголовніших функцій заміжньої жінки – материнство. Однак за індуїстським ученням саме народження спадкоємця вважалося сакральною та родовою необхідністю. Тому давньоіндійські авторитети дозволяли чоловіку брати другу дружину, якщо перша народжувала або лише дівчат, або була безплідна, або народжувала дітей, які не виживали. В усіх випадках чоловіку приписувалося чекати від 8 до 12 років. У разі порушення визначеного терміну накладся штраф у розмірі 24 пан, а дружина отримувала, крім шулки, свою власність – стридхану, та грошову компенсацію (Закони Ману IX, 81; Дхармашастра Наради XII, 94) (Shamashastri, 1915, pp. 181–182).

Отже, розлучитися або ж скласти повторно шлюб як чоловіки, так і жінки мали право лише за чітко визначених умов, прописаних давньоіндійським законодавцем. За інших обставин, зокрема за волею одного з подружжя, розірвати шлюбні пута заборонялося. Артхашастра прямо вказувала: «Жінка, яка ненавидить свого чоловіка, не може розірвати шлюб проти його волі. І чоловік не може розірвати шлюб із дружиною проти її волі» (Shamashastri, 1915, p. 179).

Французький дослідник і католик-місіонер Ж.-А. Дюбуа (1906, р. 211), який ви-

вчав звичаї і традиції Індії, писав: «Я ще ніколи не чув про розлучення, дозволене через несумісність характерів. Також я ніколи не чув, щоб чоловікові дозволялося розлучитися зі своєю дружиною, хоч би якою порочною вона була, лише для того, щоб одружитися з іншою жінкою. Індуси надають надто великого значення шлюбу, щоб звести його до рівня простого співжиття». Спираючись на свої спостереження, вчений дійшов висновку, що «індус може розлучитися зі своєю законною дружиною тільки з однієї причини, і це перелюбство. Якщо це правило порушується, то тільки найбільш деградованими представниками нижчих каст». У давніх текстах під законними дружинами розумілися ті, які пройшли весільний обряд, що відповідав дхармі. Дхармашастра Наради (XII, 90–91) пояснює, якщо такі дружини мали гріх перелюбства, то втрачали статус законної, але шлюб зберігався. Вони каралися голінням голови, ложем на землі, поганими харчами та одягом, а також важкою працею з прибирання нечистот (Jolly, 1876, p. 91). Ж.-А. Дюбуа (1906, р. 212), характеризуючи особливості дхармічних шлюбів, зазначав, що брахман «навіть дізнавшись про подружню зраду, не зрікався дружини», оскільки «ганьба розлучення могла позначитися не лише на його репутації, а й на всій касті».

Варто зауважити, що перелюбство в сучасному цивілізованому світі вважається порушенням моральних-етичних норм, а в давні часи воно розцінювалося як злочин. Тому всі авторитетні релігійно-правові трактати доволі прискіпливо ставилися до перелюбства, факту його встановлення та покарання.

Нарада (XII, 60, 62–68) називає перелюбом зв'язок чоловіка з жінкою, яка охороняється (тобто має опікуна), в чужому домі, але не тоді, коли жінка сама прийшла до будинку чужого чоловіка. Також подано перелік ознак перелюбства, серед яких: побачення, розмова, розваги з чужою дружиною наодинці в недозволеному місці, тайне листування, загравання, фізичний контакт, коли «хтось чіпає жінку за неналежне місце або дозволяє їй чіпати себе», подарунки жінці у вигляді страв, напоїв, одягу, гірлянд, пахощів, дотик до прикрас або одягу жінки чи сидіння з нею поруч на одному ложі. Навіть, якщо через дурість, зарозумілість або схильність до хвастощів чоловік скаже: «Я нею володів», це також розцінювалося як доказ перелюбства.

За перелюб загрожувало покарання. Апастамба-дхармасутра (II, 10, 26) встановлювала факт перелюбства залежно від обставин скоєння сексуального гріха. Так, у разі, коли

¹ Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Чтиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davniindiiska_kultura/Zakony_Man.pdf (дата звернення: 04.01.2025).

молодий чоловік «входить через незнання до чужої дружини чи дівчини», його вчинок мав словесний осуд. А, якщо він діяв умисно з дурними помислами, то на нього чекала більш сувора кара. У разі близькості з чужою дружиною – відрізання статевих органів, а з незайманою дівчиною – вигнання з країни та конфіскація майна. За перелюбство, скоєне з порушенням варнових устоїв, Апастамба-дхармасутра прописувала: «Арія, який вступив у зв'язок із шудрянкою, треба вигнати» (з варни), а шудра за зв'язок з арійкою карався смертю. Дружині шудри, за вчинок її чоловіка, наказувалося вести аскетичний спосіб життя та «виснажуватися».

За перелюб між рівними Апастамба-дхармасутра (Ramanuja Akari, 2015, pp. 188–189) приписувала покаєння. Більш суворе покарання передбачало Яджнавалк'я-сміті (II, 286): «Чоловіки, які вчинили перелюб із жінкою тієї ж варни, караються вищим штрафом; за перелюб у межах порядку розташування варн – середнім, а проти порядку варн – смертною карою. У жінки відрізають ніс та інші частини тіла»¹. Схожі санкції за подружню зраду містить Дхармашастра Наради, Закони Ману та Артхашастра. До того ж в останньому трактаті непристойна поведінка жінки каралася публічним побиттям батогами (Логвиненко Є., 2019, с. 126). Ганебність покарання посилювалося тим, що здійснювати його мав чандал². Проте в жінки була альтернатива замінити побиття сплатою штрафу (Логвиненко Є., Логвиненко І., 2019, с. 139).

Водночас дозволялося вступати у зв'язок зі свайріні, якщо вона не брахманка, гетерою, рабинею і з тими, хто виходить з дому (тобто самі приходять до будинку чоловіка) відповідно до порядку варн (Дхармашастра Наради XII, 70–72).

Чистота сімейних відносин оберіглася релігійно-моральними та правовими приписами, які зводилися до обмеження свободи жінки і встановлення чітких правил поведінки, за порушення яких вона несла відповідальність. Артхашастра називає обставини, що зумовлюють непристойну поведінку дружини, та визначає розмір штрафу за кожен конкретний випадок. Зокрема, вказувалося: якщо дружина ігнорує заборону чоловіка, віддається забавам у стані збудження чи сп'яніння, то вона спла-

чувала штраф 3 пани; за присутність на розвагах – від 3 до 6 пан; якщо вона йде з дому, коли чоловік спить або п'яний, – 12 пан; не відчиняє двері господарю або виганяє вночі його з дому чи своєю поведінкою та рухами тіла показує бажання близькості з чужим чоловіком – 24 пани (Shamashastri, 1915, p. 181; Логвиненко Є., Логвиненко І., 2019, с. 198–199).

Водночас жінкам не заборонялося перебувати в товаристві акторів, гравців, співаків, рибалок, мисливців, пастухів, виноробів чи людей іншого роду занять, які зазвичай мандрують зі своїми жінками. Також указувалися причини, за яких жінка мала право покинути будинок чоловіка без дозволу. Такою причиною міг стати прояв насилля з боку чоловіка. У такому разі жінка мала право «йти до родичів чоловіка, заможного общинника, черниці». Прийти до батьківського дому дозволялося в разі смерті близького родича, хвороби, лиха чи вагітності (Shamashastri, 1915, p. 182).

Варто звернути увагу, що за релігійно-моральними нормами покинути чоловіка за будь-яких обставин уважалося гріхом, а за світськими приписами – це право, яке обмежувалося відповідними життєвими умовами.

Давньоіндійське законодавство значну увагу приділяло захисту приватного майна та порядку спадкування. У разі смерті чоловіка переважне право на спадкування сімейного майна мав син. Його частка залежала від багатьох факторів: статусу в сім'ї матері, її варнової належності, обставин його народження, чистоти походження тощо. Так, Вішну-сміті (XV, 1–47) називає 12 видів синів: рідний – син, народжений самим від законної дружини; кшетраджа – син, народжений дружиною за дорученням від родича-сапінди або брахмана; син, народжений від путрики (жінки, яка вийшла заміж за умови, що її син буде відданий батькові, оскільки в нього немає спадкоємців); син, народжений від пунарбху; син, народжений від незаміжної жінки (народжений у домі батька жінки, його батьком вважався той, хто з нею одружувався); таємно народжений син (вважався сином тому чоловіку, «на ложі якого був народжений»); син, зачатий до весілля (син того, хто одружувався на вагітній жінці); отриманий як син (тобто відданий рідними батьком і матір'ю); куплений як син; сам прийшов як син; підкидьок (залишений батьком і матір'ю); син від будь-якої жінки. Далі вказувалося, що кожен із попередніх синів кращий, тобто такий, який має першочерговість в отриманні спадку. Не мали право на спадок ізгої, імпотенти, ті, які страждають на невиліковні хвороби, каліки, а також діти,

¹ Yajnavalkya Smriti. Book 1 // Internet Archive : сайт. URL: <https://dn790006.ca.archive.org/0/items/yajnavalkyasmrit00yj/yajnavalkyasmrit00yj.pdf> (дата звернення: 04.01.2025).

² Чандал (чандала) – вигнаний із касты, недоторканий.

народжені від жінок вищої касты. Про них мали піклуватися ті, хто отримав спадщину (Jolly, 1880).

Особливу увагу давнє законодавство приділяє майновим правам жінок. Закони Ману (IX, 194) називають шість видів власності жінки (стрідхана): «Що (було дано) перед (весільним) вогнищем, що (було дано) на весільну ходу, що подаровано на знак любові та, що отримано від її брата, матері чи батька...»¹. Як на шулку, так і на стрідхану жінка мала право власності (свам'я). Однак стрідхана була підконтрольна чоловіку, який за необхідності міг її обмежити витрати чи навіть продати.

Стрідхана, шулка та інше майно, яке отримувала жінка при укладанні шлюбу, було матеріальною гарантією її існування, наприклад у разі розорення або зникнення чоловіка. У разі смерті жінки її майно передавалося дітям (Закони Ману IX, 195, 198).

ВИСНОВКИ. У підсумку маємо відзначити, що у доарійський та ведійський періоди жінка мала свободу в повсякденному житті, разом із чоловіками брала участь у релігійних ритуалах, зокрема в такому священному дійстві, як жертвоприношення. Із приходом аріїв спершу не існувало чітких обмежень на шлюб із представницями місцевих племен. У цей час народження дочки не сприймалося родичами негативно. Крім того, в упанішадах йшлося про необхідність проведення містичних ритуалів для народження ученої дочки. Жінки мали і певну економічну самостійність: займалися вчительством, знахарством, ткацтвом, прядінням. Серед жінок було чимало танцюристок і співачок. Дівчата, як і хлопці, проходили обряд упанаяни (посвідчення), який надавав статус двічі народженого та відкривав шлях до священних ведичних знань. З 16 років дівчата виходили заміж, що надавало їм можливість отримати освіту. Зазвичай нареченого обирала сама дівчина, а не батьки. Розірвання шлюбу та повторне заміжжя не мало суттєвих релігійно-моральних перешкод і було звичним явищем.

Із часом уявлення мешканців Індостану про жінку, її місце в сім'ї та суспільстві змінюються. З розвитком брахманізму остаточно вкорінюється патріархальна культура, яка обґрунтовувала зверхність арійських племен та верховенство влади чоловіка в сім'ї. Більш стійкою стає варнова система суспільства.

Принизливий статус шудр (єдино народжених) закріплюється. Ці зміни вплинули на становище жінки в сім'ї та суспільстві. Посилюються і конкретизуються норми поведінки для кожної варни. Брахманізм через складну систему ритуалів поставив на вищий щабель соціальної ієрархії брахманів і заклав основи нової релігії – індуїзму, в якому дхарма як одне із його базових понять визначало долю людини. Дхарма жінки пояснювалася як залежність від чоловіка та служіння йому, а відхилення від неї вважалося гріхом, який веде до нещастя й загибелі. Жінка позбавлялася права мати сакральні знання та брати участь у публічних ритуалах. Чітко визначалася найголовніша функція жінки – відтворення потомства, причому народження сина вважалося обов'язковим, оскільки він мав продовжувати рід і проводити сакральні обряди.

Базовим принципом укладання шлюбу стала ендогамія. Позаварнові шлюби засуджувалися. Визнавалося правильним і таким, що відповідає релігійним канонам, раннє заміжжя дівчат, що зрештою призвело до поширення практики укладання дитячих шлюбів. Індуїстським ученням жінка розглядалася як власність чоловіка і фактично втрачала будь-які права в шлюбно-сімейних відносинах. Натомість чоловікам надавалося незрівнянно більше прав, одним з яких стало право мати декількох дружин. Поліандрія, яка базувалася на принципі гіпергамії, стала доволі поширеним явищем. Давньоіндійське законодавство визначало конкретні обставини, за яких дозволявся повторний шлюб, встановлювало критерії ієрархії старшинства дружин, порядок спадкування в разі смерті чоловіка чи дружини тощо.

Релігійні канони вимагали від жінок відданості чоловіку навіть після його смерті, що знайшло відображення в ганебному, принизливому ставленні до вдови.

Індуїстські релігійно-філософські та правові трактати не лише прописували правила поведінки жінки в сім'ї, а й обґрунтовували і закріплювали беззастережну привілейованість чоловіків у соціумі. Серед численної давньоіндійської літератури тільки Камасутра повністю присвячена жінкам. Проте текст давнього фоліанту містить лише детальні настанови жінкам, як догодити й обслужити чоловікам; що робити в тих чи інших обставинах до шлюбного чи сімейного життя, як поводитися поза сім'єю тощо. Камасутра як цінне джерело індійської культури переконливо свідчить про безправність жінки та повну її підконтрольність чоловіку.

¹ Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Читиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davniindiiska_kultura/Zakony_Man.pdf (дата звернення: 04.01.2025).

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Гавриленко О. А., Логвиненко І. А., Логвиненко Є. С. Становлення та особливості варно-кастової системи організації суспільства в Стародавній Індії: історико-правове дослідження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2024. Вип. 38. С. 16–30. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-38-02>.
2. Голоси Стародавньої Індії. Антологія давньоіндійської літератури / пер. із санскриту, упоряд. П. Ріттера ; передм. І. Серебрякова. Київ : Дніпро, 1982. 351 с.
3. Логвиненко Є. С. Тілесні покарання у Стародавній Індії: історико-правовий аналіз // Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків, 2019. С. 125–127.
4. Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. 252 с.
5. Alberuni's India. Vol. II / ed. by E. C. Sachau. London : Kegan Paul, Trench, Trunber & Co, 1910. 431 p.
6. Apastamba-dharmasutra and Grihya Sutras / ed. by S. R. Ramanuja Acari. 222 p. // Internet Archive : сайт. 24.06.2015. URL: https://archive.org/details/apastamba_dharma_grihya_sutras (дата звернення: 04.01.2025).
7. Basham A. The wonder that was India. A survey of the history and culture of the Indian sub-continent before the coming of the Muslims. Calcutta ; Allahabad ; Bombay ; Delhi : Rupa and Co, 1954. 572 p.
8. Dubois J. A. Hindu: manners, customs and ceremonies. Oxford : Clarendon Press, 1906. 741 p.
9. Kautilya's Arthashastra / transl. by R. Shamashastri. Bangalore : Musore Printing and Publishing House, 1915. 494 p.
10. Narada Dharmasastra of the Institutes of Narada / transl. by J. Jolly. London : Trubner and Co. ; Ladagey Khill, 1876. 174 p.
11. Pandey R. B. Hindu samskaras: socio-religious study of the Hindu sacraments. Bhadaini : Vikrama Publications, 1949. 539 p.
12. The Brhadaranyaka upanisad / transl. by S. Madhavananda. Calcutta : Modern Art Press, 1950. 959 p.
13. The Mahabharata. Vol. 1. Adi Parva / transl. by P. C. Roy. Calcutta : Calcutta Oriental Pub. Co, 1895. 519 p.
14. Vatsyayana Kamasutra / transl. and ed. by W. Doniger, S. Kakar. New York : Oxford University Press, 2002. 231 p.
15. The institutes of Vishnu Smriti / transl. by J. Jolly. Oxford : The Clarendon Press, 1880. 336 p.
16. Winternits M. A History of Indian literature. Calcutta : University of Calcutta, 1927. 635 p.

Надійшла до редколегії: 07.01.2025

Прийнята до опублікування: 10.03.2025

REFERENCES

1. Basham, A. (1954). *The wonder that was India. A survey of the history and culture of the Indian sub-continent before the coming of the Muslims*. Rupa and Co.
2. Doniger, W., & Kakar, S. (Eds.). *Vatsyayana Kamasutra*. Oxford University Press.
3. Dubois, J. A. (1906). *Hindu: manners, customs and ceremonies*. Clarendon Press.
4. Havrylenko, O. A., Lohvynenko, I. A., & Lohvynenko, Ye. S. (2024). Formation and features of the varna-caste system of social organization in ancient India. *Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Law"*, 38, 16–30. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-38-02>.
5. Jolly, J. (1976). *Narada Dharmasastra of the Institutes of Narada*. Trubner and Co.; Ladagey Khill.
6. Jolly, J. (Transl.). (1880). *The institutes of Vishnu Smriti*. The Clarendon Press.
7. Lohvynenko, Ye. S. (2019, May 17). *Corporal Punishment in Ancient India: A Historical and Legal Analysis* [Conference presentation abstract]. International and Practical Conference "Law enforcement function of the state: theoretical, methodological and historical and legal problems", Kharkiv, Ukraine.
8. Lohvynenko, Ye. S., & Lohvynenko, I. A. (2019). *Punishment in the law of the states of the Ancient World*. Panov A. M.
9. Madhavananda, S. (Trans.). (1950). *The Brhadaranyaka upanisad*. Modern Art Press.
10. Pandey, R. B. (1949). *Hindu samskaras: socio-religious study of the Hindu sacraments*. Vikrama Publications.
11. Ramanuja Acari, S. R. (Ed.). (2015). *Apastamba-dharmasutra and Grihya Sutras*. URL: https://archive.org/details/apastamba_dharma_grihya_sutras.
12. Ritter, P. (Trans. & Ed.). (1982). *Voices of Ancient India. An Anthology of Ancient Indian Literature*. Dnipro.

13. Roy, P. C. (Trans.). (1985). *The Mahabharata. Vol. 1. Adi Parva*. Calcutta Oriental Pub. Co.
14. Sachau, E. C. (Ed.). (1910). *Alberuni's India. Vol. II*. Kegan Paul, Trench, Trunber & Co.
15. Shamashastri, R. (Trans.). (1915). *Kautilya's Arthashastra*. Musore Printing and Publishing House.
16. Winternits, M. (1927). *A History of Indian literature*. University of Calcutta.

Received the editorial office: 7 January 2025

Accepted for publication: 10 March 2025

IHOR ALBERTOVYCH LOHVYNENKO,

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Theory and History of State and Law;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1505-4418>,
e-mail: igor_logv@ukr.net;*

YEVHENIIA SERHIIIVNA LOHVYNENKO,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Constitutional and International Law;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7687-843X>,
e-mail: evgeniyalogvinenko11@gmail.com*

THE IMPACT OF THE VARNA-CASTE SYSTEM ON MARRIAGE AND FAMILY RELATIONS IN INDIA: HISTORICAL AND LEGAL DIMENSION

The article examines the process of marriage and family relations formation and development in India. It is shown that in the pre-Aryan period, although women were not equal in rights with men, they still had freedom of choice in marriage and family life. With the emergence of the Aryan tribes, the position of women changed. Her social and family status was determined by her belonging to one of the four varna, the hierarchy of which was fixed by the religious and philosophical teachings of Brahmanism. A woman's dependence on her husband had been growing. The canons of Brahmanism required women to be faithful to their husbands even after his death. This was reflected in the shameful, humiliating attitude towards widows. In fact, the widow was rejected by the society and deprived of any rights in the family. It is noted that Hindu religious, philosophical and legal treatises not only prescribed the rules of women's behaviour in the family, but also substantiated and consolidated the unconditional privilege of men in society. The article points out that the basic principle of marriage was endogamy. Polygamy was allowed, but in cases clearly defined by law. The main traditions of marriage are also described and their legal consequences are shown. The property and inheritance rights of women are clarified. It is stated that with the emergence of castes, the requirements for marriage become more complicated, taking into account not only the affiliation to the varna, but also to the caste (jati). The early marriage of girls was recognised as correct and in line with religious canons, which eventually led to the spread of child marriage. Based on the analysis of ancient Indian literature, the article shows the attitude to women in different historical epochs and the understanding of their purpose in the ideas of the society of that time. It is concluded that the varna-caste system and ancient Hindu religious, philosophical and legal treatises were the main factors that determined and defended the privilege of men in society, and consolidated their superiority over women in the family. Hindu doctrine viewed women as the property of men and effectively deprived them of their rights in marriage and family relations.

Keywords: *India, varna, caste, dharma, woman, marriage, family.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Логвиненко І. А., Логвиненко Є. С. Вплив варно-кастової системи на шлюбно-сімейні відносини в Індії: історико-правовий вимір. *Право і безпека*. 2025. № 1 (96). С. 119–130. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.10>.

Citation (APA): Lohvynenko, I. A., & Lohvynenko, Ye. S. (2025). The impact of the varna-caste system on marriage and family relations in India: historical and legal dimension. *Law and Safety*, 1(96), 119–130. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.10>.

UDC 347.426.6(594):28-74

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.11>**SAIFUL MUNIR,**

*Candidate of Law,
Islamic Malang University (East Java, Indonesia),
Faculty of Law;*

 <https://orcid.org/0009-0009-2024-9683>,
e-mail: 22202022052@unisma.ac.id;

RAHMATUL HIDAYATI,

*Doctor of Law,
Islamic Malang University (East Java, Indonesia),
Faculty of Law;*

 <https://orcid.org/0000-0001-6867-7059>,
e-mail: rahmatulhidayati@unisma.ac.id;

SUNARDI,

*Doctor of Law,
Islamic Malang University (East Java, Indonesia),
Faculty of Law;*

 <https://orcid.org/0000-0002-2643-6633>,
e-mail: kpssunardi@gmail.com

LEGAL ASPECTS IN MANAGING NON-PERFORMING LOANS IN UNSECURED KUR MICRO AT BANK SYARIAH INDONESIA

The kafalah scheme serves as a risk mitigation mechanism widely applied in Islamic financing, particularly for unsecured Micro People's Business Credit (KUR (Kredit Usaha Rakyat) Micro). This scheme involves guarantee institutions that assume responsibility for financing risks, reducing the financial burden on Islamic banks and facilitating access to credit for Micro, Small, and Medium Enterprises (MSMEs). Despite its advantages, challenges remain, particularly in terms of kafalah fees and delays in claim processing, which can impact its overall effectiveness. This study aims to analyze the role of guarantee institutions, the claim process, subrogation rights, and their implications for the financial stability of Islamic banks. Using a descriptive qualitative approach, the study finds that guarantee institutions play a strategic role by covering up to 70 % of financing risks, allowing Islamic banks to extend financing to a broader range of MSMEs. The subrogation rights ensure that debtors remain accountable for their obligations, preserving financial discipline within the system. Furthermore, the findings indicate that the kafalah scheme significantly reduces credit risk for Islamic banks while promoting financial inclusion. However, the study also highlights several challenges, including the complexity of the claim process, administrative inefficiencies, and potential financial burdens on banks due to delays in reimbursements. These factors necessitate a more efficient regulatory framework to enhance the scheme's effectiveness. This research concludes that the kafalah scheme aligns with Maqasid al-Shariah, emphasizing fairness, financial justice, and asset protection, making it a critical tool for sustainable Islamic financing and inclusive economic growth. The study provides policy recommendations to improve the efficiency and accessibility of Islamic banking in addressing MSME financing needs while maintaining financial stability.

Keywords: *Kafalah scheme, Islamic banking, Micro People's Business Credit (KUR), risk mitigation.*

Original article

INTRODUCTION. Indonesia's financial system adopts a dual banking system, which includes a conventional system based on interest and a Shariah-based system rooted in the Qur'an and Sunnah. The conventional system operates by setting interest as a fixed return on loans, which is often considered unjust because of the additional burden imposed on borrowers, regardless of their financial condition (Nurnasrina, Putra, 2018). In

contrast, the Shariah system aims to create transactions free from elements of *riba* (usury), with the primary foundation of avoiding injustice and promoting the welfare of all parties involved (Usanti, Shomad, 2022).

The Shariah system offers an alternative approach through the profit-sharing concept, emphasizing fairness by sharing risks and rewards between borrowers and lenders based on

mutual agreements. Additionally, Islamic banks employ contracts such as *murabahah* (sale-based) and *ijarah* (leasing) in accordance with Islamic principles (Fahmi, 2015). This approach not only provides an economically fair solution, but also positions Islamic banking as an important tool to support financial inclusion, especially in Muslim-majority countries such as Indonesia.

Previous research on Shariah-based financing has extensively discussed risk management challenges and the effectiveness of implementing Shariah contracts such as *murabahah*, *musyarakah*, and *mudharabah*. A study by Muzariah (2022) revealed that the primary cause of non-performing loans is weak monitoring and inadequate customer feasibility analysis. Meanwhile, research by Astuti and Ilmiah (2022) highlighted the success of the profit-sharing system in mitigating risks for small and medium-sized financing. However, studies focusing on strategies for handling non-performing Micro KUR (Kredit Usaha Rakyat) loans without collateral, especially at PT Bank Syariah Indonesia, remain limited. This study aims to fill this research gap by offering a new contribution through an exploration of BSI's strategic approaches in the local context of the Malang Area.

Enhancing the role of Micro, Small, and Medium Enterprises (MSMEs) is a national priority to support economic growth. The Micro KUR program without collateral serves as one of the government's solutions to provide inclusive financing access for MSMEs. However, the high level of Non-Performing Financing (NPF) in this product presents a significant challenge for Islamic banks. Given the strategic role of BSI as one of the primary distributors of Micro KUR, this research becomes essential in identifying and formulating effective strategies for handling non-performing loans that align with Shariah principles.

The main legal issue in this study is how the mechanism for handling non-performing loans in unsecured Micro People's Business Credit (KUR Micro) can be resolved in accordance with Shariah principles and the prevailing banking regulations in Indonesia. Another issue concerns the extent to which the strategies implemented by PT Bank Syariah Indonesia can ensure the sustainability of MSME financing without compromising the financial stability of the bank. This study also explores how the application of the *murabahah* contract in the context of KUR Micro can prevent potential misuse and losses for both parties.

This study aims to analyze the mechanisms and strategies for managing non-performing financing in unsecured KUR Micro products at PT Bank Syariah Indonesia, Malang Area. Additionally,

it seeks to identify the factors contributing to non-performing loans and evaluate the effectiveness of Shariah-based approaches implemented by BSI in maintaining sustainable financing for MSMEs. The findings of this study are expected to provide practical recommendations and relevant policy insights for the development of the Islamic financing system in Indonesia.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. This research aims to analyze the mechanisms and strategies for handling non-performing loans (NPLs) in unsecured Micro People's Business Credit (KUR Micro) at PT Bank Syariah Indonesia (BSI), Malang Area, in accordance with Shariah principles and Indonesia's banking regulations. The study seeks to provide a scientific contribution by evaluating the effectiveness of Islamic financial instruments, particularly the *kafalah* scheme and *murabahah* contracts, in mitigating credit risk while ensuring the sustainability of MSME financing. Additionally, this research examines the role of guarantee institutions in covering financing risks and their impact on Islamic banks' financial stability. It also identifies the key factors contributing to non-performing loans in KUR Micro and evaluates the effectiveness of Islamic banking strategies in maintaining sustainable financing. Furthermore, the study assesses the challenges associated with the *kafalah* scheme, particularly in terms of claim processing and financial risk distribution, which may affect its overall efficiency. By providing a comprehensive analysis, this research aims to develop policy recommendations to enhance the implementation of Shariah-based risk mitigation mechanisms in Islamic banking, ensuring greater financial inclusion and economic stability for MSMEs in Indonesia.

METHODOLOGY. This study employs a socio-legal method, combining normative analysis of legal regulations with empirical studies on their application in society (Irwansyah, 2020). The method aims to understand how laws related to handling non-performing loans in unsecured Micro People's Business Credit (KUR) at Bank Syariah Indonesia are implemented in practice. The normative approach analyzes relevant legal frameworks, including Law No. 21 of 2008 on Islamic Banking, Financial Services Authority (OJK) regulations, and KUR implementation guidelines. This analysis seeks to identify the legal foundations and policies that underpin the operational aspects of Shariah-compliant financing.

Additionally, the empirical approach involves collecting data through interviews with employees of Bank Syariah Indonesia in the Malang Area and MSME beneficiaries of micro KUR (Mahmud Marzuki, 2008). These interviews aim to gather

insights into the practices of managing non-performing loans, challenges encountered, and strategies for resolution. Data is also derived from literature reviews, official documents, Bank Syariah Indonesia's annual reports, and academic journals to support the legal analysis conducted.

The data analysis technique employed in this study uses a qualitative descriptive approach (Amiruddin, Asikin, 2016). Primary and secondary data collected are analyzed through processes of reduction, data presentation, and conclusion drawing to provide a systematic understanding of legal issues and Shariah financing practices. This research not only explores law as written norms but also examines its practical functionality in society. Through this approach, the study aspires to offer a comprehensive contribution to understanding strategies for managing non-performing loans in unsecured micro KUR in accordance with Shariah principles in Indonesia.

RESULT AND DISCUSSION

Implementation of the Unsecured Micro People's Business Credit (KUR) Agreement at Bank Syariah Indonesia

The term "credit" originates from the Italian word *credere*, which means trust, referring to the creditor's belief that the debtor will repay the loan along with interest as agreed by both parties. In other words, the creditor trusts that the credit extended will not encounter issues (Beck, Demirgüç-Kunt, Peria, 2011). Essentially, credit is a loan agreement between a bank and a customer, categorized in practice as a replacement loan agreement. This agreement is unique because it involves the bank as the creditor and money as the object of the agreement. One of the products derived from credit agreements is the Micro People's Business Credit (*Kredit Usaha Rakyat* or KUR), which aims to provide working capital or investment financing to individuals, business entities, or productive business groups that lack sufficient collateral (Beck, 2013).

The KUR is regulated under Article 1, paragraph 1 of the Coordinating Minister for Economic Affairs Regulation No. 11 of 2017 concerning Guidelines for the Implementation of the People's Business Kredit¹. This regulation defines KUR as a credit or financing facility granted to eligible and productive debtors, even if they lack adequate additional collateral. The concept of collateral itself is described in Article 1, paragraph 23 of Law No. 10 of 1998 on Banking, where additional

collateral refers to assets provided by the debtor to the bank as a condition for obtaining credit or financing facilities. The primary function of collateral is to protect the bank from credit risk arising from irresponsible debtors and to bind debtors to promptly settle their obligations (Yasar, 2021).

Non-performing loans (NPLs) refer to loans that are not performing or where the debtor fails to meet their obligations as agreed in the credit agreement, such as the payment of interest, principal, or other terms. NPLs can also be interpreted as a deviation between what was agreed upon and what occurs in practice, where there are overdue payments of principal and interest exceeding 270 days (Bollaert, Lopez-de-Silanes, Schwienbacher, 2021). This creates significant risks for banks, particularly when debtors show no intention to repay their debts, thereby threatening the stability of financial operations.

The research findings indicate that PT Bank Syariah Indonesia Tbk. Malang Area operates several branches and sub-branches, including Kantor Cabang (KC) Malang Sutoyo, Kantor Cabang Pembantu (KCP) Malang Singosari, KCP Malang Pakis Kembar, KCP Batu Diponegoro, KCP Malang Turen, KCP Malang Gondanglegi, KC Malang Suprpto, and KCP Malang Pasar Besar. Each branch plays a role in distributing Micro People's Business Credit (KUR) according to Shariah principles while addressing challenges related to non-performing loans (NPLs). With locations spread across Malang City, Malang Regency, and Batu City, the bank has a broad reach to support MSMEs in the region. However, managing non-performing loans remains a critical issue requiring effective strategies that align with the Shariah principles implemented by the bank.

Based on interviews and observations with Mr. Adi Sunariyanto, a member of the Micro Audit Team for Malang Area, it was found that non-performing loans are categorized into five levels of collectibility. Collectibility 1 (current) includes financing with no overdue margin or principal payments, where repayments are made on time or before the due date. Collectibility 2 (under special mention) refers to financing where margin and principal payments are not made on time or do not align with the initial agreement. Collectibility 3 (special mention) describes financing that has experienced repeated delays in margin and principal payments, necessitating claims from guarantee insurance.

Furthermore, Collectibility 4 (doubtful) represents a more severe situation where margin and principal payments have been repeatedly delayed, posing higher risks. The final category, Collectibility 5 (loss), involves loans classified as

¹ Menko Perekonomian. (2017). *Permenko Perekonomian No. 11 Tahun 2017*. <http://peraturan.bpk.go.id/Details/136098/permenko-perekonomian-no-11-tahun-2017>.

non-performing when there are overdue principal and/or margin payments exceeding 180 days. This classification serves as a critical tool for iden-

tifying the level of credit risk and determining appropriate mitigation measures to address the negative impacts on the bank's financial health.

Branch office	KUR Distribution (Million)	number of customers	Customers in Arrears Column 2 (<90 Days)	Customers in Arrears Column 3 (>90 Days)	Number of NPF Customers
KC Malang	Rp38.459	549	Rp 561 /	Rp 517 / 7	7
KCP	Rp39.578	566	Rp 1.125 /	Rp 565 / 8	8
KCP	Rp14.720	294	Rp 1.002 /	Rp 1.257 /	18
KCP Batu	Rp35.096	501	Rp 497 / 7	Rp 342 / 5	5
KCP	Rp29.810	426	Rp 285 / 4	Rp 144 / 3	3
KCP	Rp62.170	889	Rp 1.874 /	Rp 1.501 /	2
KC Malang	Rp27.779	397	Rp 86 / 2	Rp 624 / 9	9
KCP	Rp32.444	464	Rp 619 / 9	Rp 87 / 1	1
	Rp.280.056	4.086	Rp 6.049 /	Rp 5.037 /	53

In addressing non-performing loans, Bank Syariah Indonesia, Malang Area, as one of the implementers of the People's Business Credit (KUR) program, has adopted various strategic steps to ensure sustainable financing while minimizing risks for the bank. One of the initial steps taken is regular debt collection from customers who are struggling to meet their obligations. This step aims to provide early warnings to debtors regarding their credit status, which may have entered the delinquent category or even become Non-Performing Financing (NPF). This process is carried out consistently and systematically, particularly for customers who still have viable business prospects and demonstrate goodwill in fulfilling their obligations. Debt collection is typically conducted up to four times per month for customers in the "current" category, with the hope of restoring their credit status before the situation worsens. However, not all cases can be resolved through routine collection, necessitating more comprehensive follow-up efforts.

For debtors classified as having more serious credit issues but have not yet reached Collectibility 3 (NPF category), Bank Syariah Indonesia undertakes financing restructuring as an alternative solution. Restructuring is implemented to provide relief to debtors, enabling them to continue their payments without overburdening their financial capacity. This process includes adjusting payment schedules, reducing margin burdens, or even restructuring the principal debt according to the debtor's ability. The goal is to guide the debtor back to a more stable payment trajectory, ensuring that the relationship between the bank and the debtor remains intact. This approach aligns

with Shariah principles, emphasizing mutual assistance and fairness in resolving financial difficulties.

Additionally, for unsecured Micro KUR financing, Bank Syariah Indonesia has implemented the kafalah scheme in collaboration with insurance companies as a risk mitigation strategy. In this scheme, government-appointed guarantee companies act as guarantors, while the bank serves as the guarantee recipient and the customer as the guaranteed party. This guarantee covers both new customers and existing customers seeking to expand their financing facilities. The guarantee provided by the guarantee company covers up to 70 % of the KUR plafond based on the outstanding balance. This guarantee remains valid even if the customer's business undergoes changes from its initial operation at the time of KUR application, offering greater flexibility and protection against default risks.

When a debtor fails to fulfill their obligations, particularly if their credit has been categorized as Collectibility 4 (doubtful) according to the regulations of the Financial Services Authority (OJK), the insurance claim process is initiated to cover most of the losses borne by the bank. This claim process is designed to cover the entirety of the principal or margin of the financing disbursed. However, the claim cannot be used as a reserve fund to continue paying the debtor's installments. Once the insurance claim has been paid, the guarantor company gains subrogation rights, allowing it to replace the bank's position in collecting the remaining obligations from the debtor. The debtor is still required to settle the remaining debt without deducting the amount of the claim previously

received by the bank. This ensures that the debtor's responsibility toward their obligations remains intact while also facilitating the return of claim funds to the guarantor company.

After the financing claim has been recorded, the bank continues intensive collection efforts with the debtor, and the funds recovered are returned to the guarantor insurance company. This process highlights the synergy between the bank and the guarantor company in mitigating non-performing loan risks while ensuring the sustainability of a fair and sustainable financing system. By adopting a gradual and Shariah-compliant approach, Bank Syariah Indonesia aims to resolve non-performing loans prudently without compromising the interests of debtors or the stability of the banking system.

The Role of Guarantee Institutions in the Kafalah Scheme

The kafalah scheme is a widely adopted risk mitigation mechanism in Shariah-compliant financing, particularly in the context of Micro People's Business Credit (KUR) (Iqbal, Mirakhor, 2011). Within this scheme, guarantee institutions play a critical role as guarantors, providing protection against the risk of default faced by Islamic financial institutions, such as banks. This role is crucial as KUR Micro financing is often extended without requiring additional collateral from borrowers, resulting in higher credit risks compared to financing secured by guarantees (Alam, Seifzadeh, 2020). The kafalah scheme ensures that a significant portion of potential losses arising from borrower defaults is transferred to the guarantee institution. Operationally, the scheme establishes a tripartite relationship between the guarantor (the guarantee institution), the guarantee recipient (the bank), and the guaranteed party (the borrower), thereby creating a structured framework for shared responsibility in managing financing risks (Dusuki, Abdullah, 2007). This scheme is designed in line with Shariah principles, emphasizing fairness and protection, ensuring that financing risks are managed in ways consistent with Islamic values and applicable regulations.

The kafalah scheme has become a key component in supporting the empowerment of the Micro, Small, and Medium Enterprises (MSME) sector, especially through KUR Micro financing. By acting as the primary guarantor of the default risks faced by banks, guarantee institutions play a strategic role in enhancing the operational resilience of Islamic financial institutions (Al Rahahleh, Ishaq Bhatti, Najuna Misman, 2019). Given the characteristics of KUR Micro financing, which lacks collateral requirements, banks face heightened exposure to default risks. The involvement

of guarantee institutions mitigates these risks by covering a substantial portion of potential losses, typically up to 70 % of the financing plafond based on the outstanding amount (Abou-El-Sood, El-Ansary, 2017).

In practice, the kafalah scheme formalizes a tripartite relationship underpinned by a kafalah contract, adhering to Shariah principles of justice, transparency, and protection for all involved parties (Mahdzan, Zainudin, Au, 2017). This structure creates an interconnected responsibility for managing financing risks, where the guarantee institution serves as a strategic partner in alleviating the burden of non-performing loans for banks. By guaranteeing a portion of the financing, the kafalah scheme not only facilitates greater financial inclusion for MSMEs but also reinforces the resilience of Islamic financial systems in dealing with default risks while upholding the core principles of Islamic finance.

Moreover, the kafalah scheme not only aims to protect banks from financial losses but also contributes to increasing financial inclusion, particularly for MSMEs lacking additional collateral. With the presence of guarantee institutions, customers can more easily access financing without facing administrative hurdles or collateral requirements, which often act as significant barriers for MSMEs. This scheme also provides banks with the confidence to channel financing to productive sectors with promising prospects, without worrying about the substantial impacts of potential defaults.

In terms of regulation, the kafalah scheme is governed by the government through a clear legal framework, ensuring that its practices align with Shariah standards and national financial policies. Furthermore, guarantee institutions are not only tasked with providing financial protection to banks but are also obligated to process claims transparently and accountably in cases of non-performing loans. Thus, this scheme serves as a crucial instrument in maintaining the stability of the Shariah financing system while supporting inclusive and sustainable economic growth.

The kafalah scheme's guarantee mechanism is designed to manage the financing risks borne by Islamic banks, particularly in the unsecured Micro People's Business Credit (KUR) program. This mechanism is an essential solution given the large number of MSME customers who lack assets for collateral but still require financing to grow their businesses. In this scheme, the guarantee institution acts as the guarantor, providing protection against the risk of customer defaults, while the bank serves as the guarantee recipient, channeling financing to the customer as the guaranteed party. This relationship is established through a kafalah contract, which complies with

Shariah principles, wherein the guarantee institution covers the customer's obligations to the bank under specific conditions, such as inability to repay debts due to business losses or other reasons permitted under Shariah law.

The guarantee institution is responsible for covering a substantial portion of the risks faced by banks, particularly for high-risk customers. According to government regulations, the guarantee institution can cover up to 70 % of the financing plafond based on the outstanding KUR amount, providing significant protection for the bank. This protection incentivizes banks to actively channel financing, especially to productive sectors like MSMEs, which are often considered high-risk. The guarantee applies not only to new customers but also to existing customers seeking to expand their financing facilities. Through this scheme, the guarantee institution serves as a strategic partner that not only reduces the bank's potential losses but also fosters economic growth by promoting more inclusive financing.

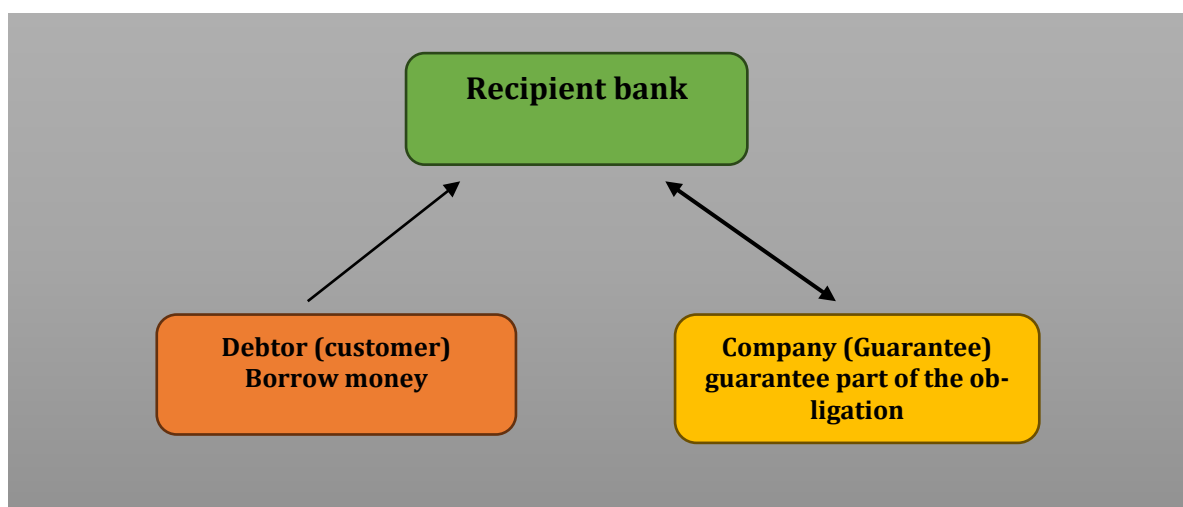
The protection provided through the kafalah scheme allows banks to be more flexible in supporting productive customers without being overly burdened by the risk of non-performing loans. On the other hand, the presence of guarantee institutions ensures a sense of security for banks in providing financing to eligible customers who lack additional collateral. This synergy between guarantee institutions, banks, and customers not only supports the sustainability of the Shariah financing system but also strengthens the overall stability of the financial sector (Dusuki, Abdullah, 2007).

The claim process in the kafalah scheme begins when the loans disbursed by the bank fall into specific categories, such as Collectibility 4 (doubtful) or higher. At this stage, the bank, as the guarantee recipient, has the right to submit a

claim to the guarantee institution under the stipulated conditions. The primary requirements include evidence of the debtor's failure to meet their obligations, such as overdue reports on principal and margin payments exceeding a certain threshold, as well as complete documentation showing the collection efforts made by the bank. Additionally, the bank must attach other supporting documents, such as the original financing agreement, collectibility reports, and administrative records proving the debtor qualifies for a claim.

Once the claim is submitted, the guarantee institution conducts a thorough verification process to ensure that the claim complies with the regulations and meets all stipulated criteria. This verification involves reviewing the documents submitted by the bank and evaluating the level of risk incurred. If the claim is approved, the guarantee institution disburses payments to the bank to cover a significant portion of the losses, usually up to 70 % of the outstanding financing amount, as agreed in the coverage terms. This process not only mitigates the financial impact on the bank but also ensures the continued functionality of the Shariah financing ecosystem while adhering to principles of accountability and transparency.

However, even after the claim has been paid, the guarantee institution retains the right of subrogation, which allows it to assume the bank's position in collecting the remaining obligations from the debtor (Billah, 2019). In this context, the debtor remains fully responsible for fulfilling their financial obligations to the guarantee institution. This process not only provides protection to the bank as the guarantee recipient but also ensures that the debtor's responsibility for their financial obligations continues, thereby maintaining a balance between risk mitigation and the principles of fairness in Shariah financing (Malik, Ullah, 2019).

Picture 1. Kafalah Scheme Mechanism

Once the guarantee claim is approved by the guarantee institution, the right of subrogation takes effect, legally entitling the guarantee institution to replace the bank's position in collecting the debtor's remaining obligations. This subrogation mechanism ensures that the guarantee institution has full control over the collection process after fulfilling its responsibility to pay the claim to the bank based on the agreed coverage percentage. Even after the claim is paid, the debtor remains fully responsible for settling their remaining obligations to the guarantee institution, without any reduction from the claim value provided to the bank. In other words, subrogation sustains the debtor's responsibility for their obligations, aiming not only to minimize risks borne by the guarantee institution but also to uphold the principle of fairness among all parties involved. Furthermore, the right of subrogation provides a strong legal foundation for the guarantee institution to take further legal action if the debtor continues to default on their obligations, creating a more comprehensive risk mitigation framework in Shariah financing.

In general, the kafalah scheme has proven to be an effective instrument in reducing risks faced by Islamic banks, particularly in unsecured financing such as Micro People's Business Credit (KUR). The primary benefit for banks is the assurance of covering a significant portion of losses when non-performing financing occurs, allowing banks to focus more on financing distribution without the full burden of risk. Additionally, this scheme boosts banks' confidence in supporting high-risk MSME sectors that hold significant potential for driving economic growth. However, the effectiveness of this scheme is not without its limitations. The kafalah fee, borne by the bank, often poses a challenge, especially in low-margin financing. Moreover, delays in the claims or verification process by the guarantee institution can affect the bank's liquidity, particularly if the volume of non-performing financing is substantial. Nonetheless, the kafalah scheme remains a strategic tool for maintaining the stability of the Shariah financing system, fostering a supportive ecosystem among guarantee institutions, banks, and customers to ensure the sustainability of the Shariah-based financial system is optimally preserved.

The kafalah scheme in Shariah financing reflects the implementation of the Maqasid al-

Shariahh theory, emphasizing the protection of wealth (*hifz al-mal*) through fair and transparent risk management. In this system, the guarantee institution acts as a key intermediary, ensuring stability between the bank and the customer while fostering a mutually supportive financing ecosystem. The subrogation rights granted to the guarantee institution also illustrate the application of Agency theory in financial management, where the guarantee institution assumes the responsibility for debt collection after the claim is approved. This approach not only upholds the principle of fairness in inter-entity relationships but also strengthens the social function of Shariah finance as a tool for promoting financial inclusion. With this mechanism, the Shariah financing system demonstrates a robust ability to adapt to operational challenges while adhering to Islamic legal values and modern principles of financial risk management.

CONCLUSION

The kafalah scheme in Shariah financing, particularly in unsecured Micro People's Business Credit (KUR), is a strategic mechanism designed to manage financing risks in a fair and sustainable manner. Through a tripartite relationship between customers, banks, and guarantee institutions, this scheme creates an inclusive financing ecosystem where guarantee institutions provide coverage of up to 70 % of the financing plafond. The claim mechanism and subrogation rights implemented in accordance with Shariah principles ensure that the debtor retains responsibility, while banks effectively mitigate their risk of losses.

Evaluations reveal that the kafalah scheme not only supports the financial stability of banks but also promotes the growth of the MSME sector, which serves as the backbone of the national economy. Nevertheless, challenges such as the kafalah fee borne by banks and the time-consuming claims process persist. However, the application of Maqasid al-Shariahh theory and Agency principles within this scheme provides a strong foundation for integrating Shariah-compliant finance with modern economic needs. As such, the kafalah scheme functions not only as a risk mitigation tool but also as a means to enhance financial inclusion and improve societal welfare through equitable and welfare-oriented financing.

REFERENCES

1. Abou-El-Sood, H., & El-Ansary, O. (2017). Asset-liability management in Islamic banks: Evidence from emerging markets. *Pacific Accounting Review*, 29(1), 55–78. <https://doi.org/10.1108/PAR-04-2016-0050>.
2. Al Rahahleh, N., Ishaq Bhatti, M., & Najuna Misman, F. (2019). Developments in Risk Management in Islamic Finance: A Review. *Journal of Risk and Financial Management*, 12(1). <https://doi.org/10.3390/jrfm12010037>.

3. Alam, I., & Seifzadeh, P. (2020). Marketing Islamic Financial Services: A Review, Critique, and Agenda for Future Research. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(1). <https://doi.org/10.3390/jrfm13010012>.
4. Amiruddin, & Asikin, Z. (2016). *Pengantar Metode Penelitian Hukum*. PT RajaGrafindo Persada.
5. Astuti, E. P., & Ilmiah, D. (2022). Implementation of Covid-19 Countercyclical Policy in Mitigating Problematic Financing Risks. *Islamic Banking Journal*, 3(2), 115–128. <https://doi.org/10.46367/jps.v3i2.783>.
6. Beck, T. (2013). Bank Financing for SMEs – Lessons from the Literature. *National Institute Economic Review*, 225, 23–38. <https://doi.org/10.1177/002795011322500105>.
7. Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Peria, M. S. M. (2011). Bank Financing for SMEs: Evidence Across Countries and Bank Ownership Types. *Journal of Financial Services Research*, 39(1–2), 35–54. <https://doi.org/10.1007/s10693-010-0085-4>.
8. Billah, M. M. (2019). *Islamic Insurance Products: Exploring Takaful Principles, Instruments and Structures*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-17681-5>.
9. Bollaert, H., Lopez-de-Silanes, F., & Schwienbacher, A. (2021). Fintech and access to finance. *Journal of Corporate Finance*, 68. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2021.101941>.
10. Dusuki, A. W., & Abdullah, N. I. (2007). Maqasid al-Shariah, Maslahah, and corporate social responsibility. *American Journal of Islamic Social Sciences*, 24(1), 25–45. DOI: <https://doi.org/10.35632/ajis.v24i1.415>.
11. Fahmi, I. (2015). *Conventional and Shariah Banking Management*. Mitra Wacana Media.
12. Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2011). *An introduction to Islamic finance: Theory and practice* (Vol. 687). John Wiley & Sons.
13. Irwansyah, I. (2020). *Legal Research: Choice of Methods & Article Writing Practices*. Mirra Buana Media.
14. Mahdzan, N. S., Zainudin, R., & Au, S. F. (2017). The adoption of Islamic banking services in Malaysia. *Journal of Islamic Marketing*, 8(3), 496–512. <https://doi.org/10.1108/JIMA-08-2015-0064>.
15. Mahmud Marzuki, P. (2008). *Introduction to Legal Science*. Kencana Prenada Media Group.
16. Malik, A., & Ullah, K. (2019). *Introduction to Takaful: Theory and Practice*. Springer Singapore. <https://doi.org/10.1007/978-981-32-9016-7>.
17. Muzariah, A. S. (2022). Analysis of Determining the Eligibility of Collateral in the Distribution of Murabahah Financing Reviewed from the Risk Management of Islamic Banks (Case Study at BPRS Rahma Syariah Kediri). *WADIAH*, 6(1). <https://doi.org/10.30762/wadiah.v6i1.160>.
18. Nurnasrina, A. P., & Putra, P. A. (2018). *Islamic bank financing management*. Cahaya Pirdaus.
19. Usanti, T. P., & Shomad, A. (2022). *Islamic banking transactions*. Bumi Aksara.
20. Yasar, B. (2021). The new investment landscape: Equity crowdfunding. *Central Bank Review*, 21(1). <https://doi.org/10.1016/j.cbrev.2021.01.001>.

Received the editorial office: 2 January 2025

Accepted for publication: 4 March 2025

САЙФУЛ МУНІР,

кандидат юридичних наук,
Ісламський університет Маланг (Східна Ява, Індонезія),
юридичний факультет;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2024-9683>,
e-mail: 22202022052@unisma.ac.id;

РАХМАТУЛ ХІДАЯТІ,

доктор юридичних наук,
Ісламський університет Маланг (Східна Ява, Індонезія),
юридичний факультет;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6867-7059>,
e-mail: rahmatulhidayati@unisma.ac.id;

СУНАРДІ,

доктор юридичних наук,
Ісламський університет Маланг (Східна Ява, Індонезія),
юридичний факультет;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2643-6633>,
e-mail: kpssunardi@gmail.com

ПРАВОВІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ НЕПРАЦЮЮЧИМИ КРЕДИТАМИ В СИСТЕМІ НЕЗАБЕЗПЕЧЕНИХ МІКРОКРЕДИТІВ KUR В ІНДОНЕЗІЙСЬКОМУ БАНКУ «СІАРІЯ»

Схема «кафала» слугує механізмом зниження ризиків, який широко застосовується в ісламському фінансуванні, зокрема для незабезпечених мікрокредитів для бізнесу (KUR). Ця схема передбачає участь гарантійних установ, які беруть на себе відповідальність за фінансові ризики, зменшуючи фінансове навантаження на ісламські банки та полегшуючи доступ до кредитів для мікро-, малих та середніх підприємств (ММСП). Незважаючи на її переваги, залишаються проблеми, зокрема щодо плати за послуги «кафала» та затримки в обробці вимог, що може вплинути на її загальну ефективність. Це дослідження має на меті проаналізувати роль гарантійних установ, процес розгляду претензій, права суброгації та їхній вплив на фінансову стабільність ісламських банків. Використовуючи описовий якісний підхід, дослідження виявило, що гарантійні установи відіграють стратегічну роль, покриваючи до 70 % фінансових ризиків, що дозволяє ісламським банкам надавати фінансування ширшому колу ММСП. Права суброгації гарантують, що боржники залишаються відповідальними за свої зобов'язання, зберігаючи фінансову дисципліну в системі. Крім того, результати дослідження вказують на те, що схема «кафала» значно знижує кредитний ризик для ісламських банків, водночас сприяючи фінансовій інклюзії. Однак дослідження також висвітлює низку проблем, зокрема складність процесу подання заяв, адміністративну неефективність і потенційний фінансовий тягар для банків через затримки з відшкодуванням. Ці фактори вимагають більш ефективної регуляторної бази для підвищення ефективності схеми. Результати дослідження свідчать, що схема «кафала» відповідає принципам шариату, наголошуючи на чесності, фінансовій справедливості та захисті активів, що робить її критично важливим інструментом для сталого ісламського фінансування та інклюзивного економічного зростання. Дослідження пропонує рекомендації щодо підвищення ефективності та доступності ісламського банкінгу для задоволення потреб ММСП у фінансуванні, зберігаючи при цьому фінансову стабільність.

Ключові слова: схема «кафала», ісламський банкінг, мікрокредит для бізнесу (KUR), зменшення ризиків.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Munir S., Hidayati R., Sunardi. Legal aspects in managing non-performing loans in unsecured KUR micro at Bank Syariah Indonesia. *Law and Safety*. 2025. No. 1 (96). Pp. 131–139. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.11>.

Citation (APA): Munir, S., Hidayati, R., & Sunardi. (2025). Legal aspects in managing non-performing loans in unsecured KUR micro at Bank Syariah Indonesia. *Law and Safety*, 1(96), 131–139. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.11>.

UDC 346.12:33.024-047.44(594)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.12>**SYAHNA NABILA RACHMANIA,***Master of Law,**Brawijaya University (East Java, Indonesia),**Faculty of Law;* <https://orcid.org/0009-0009-2024-9683>,*e-mail: Syahnabila01@gmail.com;***SUKARMI,***Doctor of Law,**Brawijaya University (East Java, Indonesia),**Faculty of Law;* <https://orcid.org/0000-0001-5176-7779>,*e-mail: sukarmi@ub.ac.id;***SHINTA HADIYANTINA,***Doctor of Law,**Brawijaya University (East Java, Indonesia),**Faculty of Law;* <https://orcid.org/0000-0001-7413-7008>,*e-mail: shinta_fh@ub.ac.id*

LEGAL ANALYSIS OF THE RATIO LEGIS BEHIND RISK-BASED BUSINESS LICENSING REFORM IN INDONESIA: A STUDY OF PP NO. 24/2018 AND PP NO. 5/2021

The transition from Government Regulation No. 24 of 2018 to Government Regulation No. 5 of 2021 in Indonesia marks a strategic regulatory reform, shifting towards a risk-based business licensing system through the Online Single Submission platform. This transformation reflects Indonesia's efforts to streamline its regulatory environment, improve Ease of Doing Business rankings, mitigate regulatory overlaps, and align with international best practices. Given the critical role of an efficient business licensing system in fostering economic growth and attracting foreign investment, understanding the legislative rationale (*ratio legis*) behind this transition is essential. This study employs a normative juridical approach, incorporating statutory and conceptual analysis, along with content analysis of relevant legal materials to systematically assess the impact of these regulatory changes. The research focuses on the efficiency of the reformed licensing process, its role in corruption reduction, and its influence on Indonesia's Ease of Doing Business performance. Findings indicate that Government Regulation No. 5 of 2021 addresses previous inefficiencies and inconsistencies by introducing a more integrated, standardized, and transparent licensing framework. The implementation of a risk-based model streamlines business licensing procedures, ensures greater legal certainty, and reduces excessive bureaucratic intervention, thereby creating a more business-friendly and investment-attractive environment. The study highlights how Online Single Submission facilitates a more accessible, structured, and digitized licensing system, allowing both domestic and foreign investors to operate within a regulatory framework that ensures transparency, accountability, and predictability. By effectively implementing these reforms, Indonesia enhances its legal certainty and economic competitiveness, thereby positioning itself as a stronger player in the global investment landscape. These regulatory improvements are expected to contribute to a more equitable and prosperous business ecosystem, ultimately supporting sustainable economic growth and enhanced investor confidence.

Keywords: *Ratio legis, risk-based licensing, Online Single Submission, Ease of Doing Business, regulatory reform, investment law.*

Original article

INTRODUCTION. The implementation of the Online Single Submission (OSS) system in Indonesia is an important step in the effort to modernise and digitalise the business licensing process. The

system is designed to simplify the bureaucratic procedures of business licensing, with the aim of attracting foreign investment in infrastructure and supporting equitable development (Pawestri et al.,

2024). The OSS provides a digital platform for businesses and investors to apply for licences efficiently, playing an important role in improving the ease of doing business in Indonesia (Komalasari et al., 2023; Inggarwati, Celia, Arthanti, 2020).

With the OSS system, the government aims to accelerate the licensing process with a risk-based approach, ensuring regulatory compliance while facilitating business activities (Adiningsih, Sutaryono, Wahyuni, 2023; Sondang, Franciska, Martien, 2023). This risk-based approach aims to improve the ease of doing business by providing legal certainty and protection for businesses in obtaining licences. By utilising a digital platform, the OSS system contributes to increased efficiency and transparency in the licensing process (Inggarwati, Celia, Arthanti, 2020).

The legal basis for the OSS system in Indonesia is regulated through Government Regulation (PP) Number 24 of 2018 (Sakbir, Idrus, 2021), which is amended by Government Regulation (PP) No. 24 of 5 of 2021 on Electronically Integrated Business Licensing Services, the two differences will be analysed in depth by comparison and looking for the intent and purpose of the changes. Basically, this regulation lays out the procedures and requirements for businesses to obtain licences through an online platform, providing a clear legal framework for the digitisation of the licensing process.

Government Regulation No. 24 Year 2018 on Electronically Integrated Business Licensing Services is a pioneering regulation that establishes a single online submission system to simplify the business licensing process. This regulation aims to simplify the business licensing process and improve the ease of doing business in Indonesia, while Government Regulation No. 5 of 2021 on the Implementation of Risk-Based Business Licensing introduces significant changes to the previous framework by applying a risk-based approach to business licensing. This approach categorises business activities into several risk levels (low, medium-low, medium-high, and high) with different licensing requirements and procedures for each level. The aim is to facilitate a faster and more efficient business licensing process for low-risk businesses, while ensuring that higher-risk businesses undergo a more thorough assessment.

The change from Government Regulation No. 24 Year 2018 to Government Regulation No. 5 Year 2021 in Indonesia, which is moving towards a risk-based business licensing system, highlights the importance of understanding the ratio legis, or reasoning behind the law. Understanding the ratio legis is crucial in this transition, as it helps

explain why these changes are being made and what they are trying to achieve. This is where scrutinising the ratio legis of these changes is important. By studying the legislative intent, legal researchers and professionals can ensure that the application of the law is fit for purpose, promoting fairness and efficiency in the business environment (Martínez-Cazalla, Menéndez-Martín, Rahman, 2021), also demonstrates the importance of understanding legislative intent for accurate interpretation and application of the law. Their research shows that knowing why laws are made can lead to more consistent legal outcomes across different systems.

In other words, learning about the legislation underpinning Indonesia's new business licensing system is crucial. This not only helps clarify the purpose of the law, but also ensures that the law effectively fulfils its objective of making the business environment more accessible and regulated. This research is critical to understanding how the law evolves to meet the needs and goals of society, ultimately contributing to a more just and prosperous society. The problem to be researched is; what is the ratio legis of changes in the regulation of Electronically Integrated Business Licensing Services?

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. This research aims to analyze the legislative rationale (ratio legis) behind the transition from Government Regulation No. 24 of 2018 to Government Regulation No. 5 of 2021 in Indonesia, which introduces a risk-based approach to business licensing through the Online Single Submission (OSS) system. The study seeks to understand the underlying legal and regulatory considerations that motivated these changes, focusing on their implications for the efficiency, transparency, and effectiveness of business licensing procedures.

By examining the shift from a traditional regulatory framework to a risk-based model, this research explores how the reform aligns with Indonesia's broader legal and economic objectives, particularly in enhancing the Ease of Doing Business (EoDB). The study also investigates the impact of this transition on reducing bureaucratic complexity, minimizing regulatory overlap, and addressing corruption risks in the licensing process.

Furthermore, this research evaluates whether the implementation of the OSS system under the new regulation achieves its intended goal of fostering a more business-friendly environment while maintaining regulatory compliance. It assesses the extent to which the risk-based licensing model contributes to legal certainty, promotes

investment, and supports economic growth. Through a normative juridical approach, this study aims to provide a comprehensive understanding of the legal reasoning behind these regulatory changes and their broader implications for Indonesia's business climate.

METHODOLOGY. This research will adopt a normative juridical approach with a focus on analysing the OSS legal framework that has been established through Government Regulation Number 24 of 2018 and Government Regulation Number 5 of 2021, which guarantees legal certainty and protection for business actors in risk-based licensing procedures (Sakbir, Idrus, 2021).

This study uses 3 (three) legal materials: primary, secondary and tertiary legal materials. Primary legal materials, which are the provisions relating to the relationship of the legislative technique of the omnibus Law on Job Creation in Indonesia's law and legal development based on theories of law and development and other relevant theories (Nishikawa, 2020). Secondary legal materials, namely all publications on law that are not official documents (books, dictionaries, journals), while tertiary legal materials, namely: large Indonesian dictionaries, Thursday law, encyclopedias and others. The technique of collecting legal materials using a literature study model (Zuhdi, Kamula, 2024).

The legal material analysis technique used is content analysis (content analysis technique) analysis is any systematic procedure that is encouraged to examine the content of the information obtained (Cheng et al., 2018). This analysis focuses on all secondary data obtained, after obtaining the necessary data, this writing analyses the data logically, systematically and juridi-

cally. Logical means that the data collected is analysed in accordance with the principles of deductive logic, namely drawing conclusions from a general problem to the concrete problems at hand (Zuhdi, Ablamskyi, Anggara, 2025). Systematic means analysing data with one another that is interconnected and dependent. Furthermore, the data is analysed juridically, namely starting from existing regulations and being associated with current positive law (Lisdiyono, 2017).

RESULT AND DISCUSSION

The existence of Online Single Submission

Simplification in terms of business licensing is the main substance in the issuance of Presidential Regulation Number 91 of 2017, which then resulted in a policy breakthrough in the form of Government Regulation Number 24 of 2018 concerning Electronically Integrated Business Licensing Services – hereinafter referred to as Online Single Submission (OSS). However, reality shows that the issuance of Government Regulation No. 24/2018, with the simplification of the OSS business process, still encounters many obstacles, in addition to not showing significant results (outcomes) and is still far from expectations.

According to Pradany Hayyu (2018), global investment in Indonesia remains low at 1.97 % of the annual average (2012–2016) of USD 1,417.8 billion, while the achievement of the investment ratio stands at 32.7 % (2012–2016), which is below the target of the National Medium-Term Development Plan (RPJMN) of 38.9 % in 2019. Pradany Hayyu's (2018) perspective indicates that there are still many aspects that the government needs to improve to enhance the ease of doing business in Indonesia.

Table 1

Realized Investment in Indonesia (2022–2024)

Year	Total Investment (in Trillion IDR)	Foreign Direct Investment (FDI)	Domestic Investment (DDI)	Additional Notes
2022	1,207.2	654.4	552.8	Dominant in basic metals and transportation sectors
2023	1,418.9	723.5	695.4	Increased by 17.5 % compared to 2022
2024	1,714.2	900+ (estimated)	≈ 800+ (estimated)	Exceeded RPJMN targets; 50.34 % of investment located outside Java Island

Source: Ministry of Investment/BKPM, Tempo.co, DataIndonesia.id, Menpan.go.id, Reuters, 2024.

The Online Single Submission (OSS) system is an online platform introduced by the Indonesian government to simplify and streamline the business licensing and permit process. This digital platform allows individuals and businesses to submit all necessary applications and documenta-

tion for various licenses and permits through a centralized system, eliminating the need for multiple physical documents and reducing bureaucracy. The system was established as part of efforts to improve the ease of doing business in Indonesia and attract more investment to stimulate economic

growth. The implementation of the Online Single Submission (OSS) system in Indonesia can be traced back to 2018 (Komalasari et al., 2023).

The complexity and difficulty of investing in Indonesia have necessitated breakthroughs in regulatory reform through the adoption of the Omnibus Law method in regulatory structuring. This method differs significantly from the conventional approach of amending laws one by one. Instead, the regulatory structuring through the Omnibus Law involves revising approximately 80 laws simultaneously. The core concept of the Omnibus Law is a single law that amends multiple provisions across various existing laws. The Omnibus Law is a legislative practice widely adopted in countries that follow the Common Law/Anglo-Saxon legal system, such as the United States, Canada, the United Kingdom, the Philippines, and others. The process is known as Omnibus Legislating, and the resulting legislation is referred to as an Omnibus Bill. The term Omnibus is derived from Latin, meaning “everything” or “all-encompassing”.

Essentially, sustainable development is a governmental effort aimed at achieving national objectives, including improving the standard of living of the population, reducing poverty, and ensuring adequate infrastructure. To accomplish these goals, meticulous, detailed, and continuous planning is required. Rapid and well-measured development cannot solely rely on tax revenue; therefore, the government depends on other aspects, one of which is foreign capital or investment.

Regarding investment, it has been previously regulated under Law No. 25 of 2007 on Investment. This law has successfully helped the state attract foreign investors. According to BPKM (Indonesia Investment Coordinating Board) data, investment in Indonesia has continued to rise over the past decade. In 2019, Indonesia's investment realization reached IDR 809.6 trillion, surpassing the government's minimum target of IDR 792 trillion.

However, these results are still not optimal, as Indonesia remains behind other ASEAN countries in terms of investment. The government recognizes that the poor economic performance is primarily due to confusing regulations and complex bureaucratic procedures, which often cause foreign investors to cancel their plans.

In general, the ratio legis of the Job Creation Law (UU Cipta Kerja) revolves around regulatory restructuring (Deregulation) and economic growth. To thoroughly understand the formation of a law, one must examine the academic manuscript (*naskah akademis*) prepared beforehand. An academic manuscript is developed through

scientific research that produces rational, critical, and objective thought. Therefore, its presence is crucial to elaborate on in-depth legal reasoning before these ideas are formally drafted into a legislative text.

In July 2018, President Joko Widodo officially launched the Online Single Submission (OSS) system as part of his administration's commitment to improving the investment climate and attracting more investors to Indonesia. According to Sri Mulyani, Indonesia's Minister of Finance, the central government cooperated with local governments to introduce reform packages enabling the implementation of the Online Single Submission (OSS) system. These packages include measures to simplify the licensing process, reduce waiting times for businesses, and provide incentives such as tax exemptions and allowances for investors. The implementation of the OSS system aims to address challenges and inefficiencies in the traditional licensing process.

Traditionally, obtaining business permits and licenses in Indonesia has been time-consuming, complex, and often involved multiple layers of bureaucracy. However, with the Online Single Submission (OSS) system, licensing can now be conducted online through an integrated national platform at the central level. This digital system allows individuals and businesses to submit applications and necessary documents electronically, significantly reducing the reliance on physical documents and eliminating the need for direct interactions with multiple governmental offices or agencies. However, the Online Single Submission (OSS) system is not without challenges. One major obstacle in its implementation is the lack of infrastructure and unequal availability of resources across different regions in Indonesia. Another challenge is the limited understanding and familiarity with the online system among business owners and investors, which hampers the smooth adoption of the system.

The development of the Online Single Submission (OSS) system in Indonesia has been a crucial step in improving the ease of doing business and attracting more investment into the country. Before the implementation of this system, obtaining business permits and licenses in Indonesia was a complex and time-consuming process. Business owners had to go through multiple government agencies, fill out numerous forms, and endure long waiting times. These bureaucratic hurdles often led to delays and discouraged potential investors from starting businesses in Indonesia (Atmanto, 2020). However, the implementation of the Online Single Submission (OSS) system has faced several challenges (Pawestri et al., 2024).

One of the main obstacles is the uneven availability of infrastructure and resources across different regions in Indonesia. Not all areas in Indonesia have optimal infrastructure to support an online system, which hinders the effective implementation of the Online Single Submission (OSS) system (Sakbir, Idrus, 2021).

Government Regulation No. 24 of 2018 in Indonesia (PP 24/2018) represents a significant milestone in the country's efforts to attract and facilitate investment. This regulation includes various provisions aimed at simplifying the investment process, reducing bureaucratic barriers, and fostering a more conducive environment for both domestic and foreign investors. One of its main objectives is to enhance the competitiveness of Indonesia's manufacturing sector, which plays a crucial role in the country's economic development.

Government Regulation No. 5 of 2021 introduces key amendments and updates to the regulatory framework governing investment in Indonesia. This regulation is part of the ongoing efforts to refine and improve Indonesia's investment climate, building upon the foundation established by its predecessor, Government Regulation No. 24 of 2018.

The key changes introduced in Government Regulation No. 5 of 2021 cover various aspects related to investment procedures, incentives, and sectoral regulations. This updated framework aims to further streamline the investment application process, enhance investor protection, and address emerging challenges and opportunities in Indonesia's economy. These changes will be explained in detail through the following table.

Tabel 2

Comparison of PP 24/2018 and PP 5/2021 in business licensing reforms

Aspect	PP 24/2018	PP 5/2021
Objective	Simplifies investment application procedures, creating an investor-friendly environment	Refines and enhances the investment climate, improves investor protection, promotes sustainability, and encourages innovation
Incentives and support measures	Specifies incentives and special protections for investors	Expands incentives and support measures to attract more investment
Licensing and permits	Simplifies the licensing process, reducing waiting times	Implements a "single submission system" for all business and investment permits to streamline the process
Special regulations for certain sectors	Aimed at improving the competitiveness of Indonesia's manufacturing sector	Introduces provisions to promote sustainability, innovation, and technological advancement across all industries

Source: Data Procesed by Author, 2024.

The foundation laid by PP 24/2018 is further strengthened by introducing comprehensive amendments to enhance the investment climate and address emerging economic challenges. These changes are set to reshape the investment landscape and business operations in Indonesia, offering new opportunities and support for both domestic and foreign investors. As the regulatory landscape continues to evolve, it is crucial for stakeholders to adapt and capitalize on the opportunities presented by these regulatory updates. By understanding the specific changes and implications of PP 5/2021 compared to the previous regulation, investors and business actors can align their strategies with the latest regulatory framework and take advantage of the benefits it offers.

Ratio legis changes to the rules of electronically integrated business licensing services

Despite the progressive transformation introduced through the Online Single Submission (OSS) system and the risk-based licensing model

under Government Regulation No. 5 of 2021, several implementation challenges persist. One of the most critical issues is the uneven distribution of digital infrastructure across regions in Indonesia, which hampers access to the OSS platform, particularly in remote and underdeveloped areas. Additionally, a lack of technical literacy among local government officials and business actors creates significant barriers to the effective adoption of the system. Resistance to change, administrative inertia, and the persistence of manual bureaucratic practices further hinder the realization of an integrated and transparent licensing framework. These challenges demonstrate that while regulatory reform has been achieved on paper, its operational success relies heavily on institutional readiness, continuous training, and supportive infrastructure. Addressing these obstacles is essential to ensure that the intended benefits of simplification, efficiency, and legal certainty are realized in practice across all regions.

Ratio legis, also known as legislative rationale or legislative purpose, refers to the reasoning or justification behind a law or regulation (Ryan-Lortie et al., 2023). Ratio legis helps interpret and understand the objectives and intent of a law. By analyzing ratio legis, one can identify the social issues or problems that the law seeks to address. For example, if a law is enacted to protect consumers from fraudulent market practices, its ratio legis is to promote consumer welfare and regulate fair trade practices. Understanding the ratio legis of a law is essential in legal theory and practice, as it guides judges and legal professionals in interpreting and applying the law to specific cases.

To comprehend ratio legis, which relates to the legislative intent behind a law, one must analyze the fundamental reasons and objectives that the law aims to achieve. This understanding is crucial in legal theory and argumentation as it provides insight into the purpose and goals of specific laws (Canale, Tuzet, 2009). Ratio legis plays a vital role in ensuring that laws are correctly interpreted and applied to achieve their intended outcomes (Dimiyati et al., 2021). The search for ratio legis is based on the following legal documents:

- a) Government Regulation No. 24 of 2018 on Electronically Integrated Business Licensing Services;
- b) Government Regulation No. 5 of 2021 on Risk-Based Business Licensing;
- c) Presidential Regulation No. 91 of 2017 on Acceleration of Business Implementation;
- d) BKPM Regulation No. 4 of 2021 on Guidelines and Procedures for Risk-Based Business Licensing Services and Investment Facilities;
- e) BKPM Regulation No. 14 of 2009 on Electronic Investment Licensing and Information Service System (SPIPISE);
- f) BKPM Regulation No. 6 of 2011 on Implementation, Supervision, and Reporting Procedures for One-Stop Investment Services;
- g) BKPM Regulation No. 3 of 2012 on Guidelines for Investment Control Procedures;
- h) BKPM Regulation No. 5 of 2013 on Investment Licensing and Non-Licensing Procedures;
- i) BKPM Regulation No. 12 of 2013, amending BKPM Regulation No. 5 of 2013 on Investment Licensing and Non-Licensing Procedures.

If systematically examined, since 2011, licensing has been directed towards a one-stop service system (PTSP), and since 2021, through Government Regulation No. 5 of 2021, risk-based business licensing has been incorporated into the Online Single Submission (OSS) system. However,

the fundamental change lies in the shift from PTSP to OSS as the primary business licensing management paradigm.

According to Deputy Minister for Trade and Industry Coordination at the Coordinating Ministry for Economic Affairs, Eddy Putra Irawady, PTSP had several weaknesses, particularly the continued separation of licensing at the central and regional levels. In contrast, under the OSS system, all licensing processes from central to regional levels are integrated and support one another.

Open Source Software (OSS) refers to software that is collaboratively developed within a community outside of traditional business enterprises (Atkisson, 2022). The development of OSS relies on contributions from various actors, such as software developers, who voluntarily invest their time and resources to create a public good that benefits everyone (Sen, Atkisson, Schweik, 2022). Unlike one-stop services, OSS is not about service provision but rather about the development and sharing of software under an open license, allowing others to use and modify it freely (Atkisson, 2022). While both concepts aim to improve efficiency and effectiveness in their respective domains, they operate in entirely different spheres. One-stop services focus on optimizing service delivery by consolidating multiple services into a single access point, whereas OSS revolves around the collaborative development of software in an open and transparent manner.

This evolution of service models represents a gradual transformation, where incremental changes bring tangible benefits. However, the fundamental question remains: why was the OSS model chosen? Why not another alternative?

It turns out that the OSS platform is widely used by many developed countries, one of which is Canada, which has a similar platform called BizPal. This system is an online-based platform that enables business actors to identify the necessary permits and licenses required at the provincial level, along with the procedures to obtain them.

Through BizPal, investors in Canada can easily select the type of business they want to establish, including sector and province specifications. Another advantage of BizPal is that it automatically generates a comprehensive list of all the licenses and permits required from the Federal Government, provincial authorities, territorial jurisdictions, or municipalities in Canada.

Several other developed countries, such as New Zealand and Germany, also use similar systems, where the adoption of electronic business licensing systems is influenced by the EoDB paradigm. The Ease of Doing Business Index is a

comprehensive framework that assesses and evaluates the business environment in various countries. It considers multiple factors, including starting a business, dealing with construction permits, obtaining electricity, registering property, getting credit, protecting minority investors, paying taxes, trading across borders, enforcing contracts, and resolving insolvency. This index provides a valuable measure of how business-friendly and conducive a country's environment is for both domestic and foreign enterprises.

Additionally, the Ease of Doing Business Index enables comparisons between different countries, offering insights into which nations are more attractive for investment and economic growth.

The index also serves as a guide for policymakers and governments to identify areas that require improvement and implement reforms to enhance business efficiency. According to the World Bank's 2027 Ease of Doing Business Index, India has made significant progress in improving its business environment, jumping 25 ranks to 52nd place globally. This progress can be attributed to the government's continued commitment to implementing business-friendly reforms at both the state and district levels.

The key indicators used to measure Ease of Doing Business include factors such as the time

and cost required to start a business, the ease of obtaining construction permits and electricity, the efficiency of property registration processes, access to credit, protection for minority investors, the simplicity of tax payment procedures, ease of cross-border trade, efficiency in contract enforcement, and effectiveness in resolving insolvency. These indicators provide a comprehensive overview of a country's business environment and help identify specific areas that need improvement.

Indonesia currently ranks 73rd in the EoDB Index, a position that remains far from the country's target of entering the top 40 globally. According to World Bank data, there are 11 key indicators used to assess EoDB, including aspects such as starting a business, obtaining construction permits, getting electricity, registering property, accessing credit, protecting minority investors, paying taxes, trading across borders, labor market regulation, contract enforcement, and resolving insolvency. Various studies justify that an increase in a country's EoDB ranking correlates with greater economic growth opportunities. This suggests a significant connection between economic growth and EoDB, a relationship that has been empirically validated in African countries (Kouton, Bétila, Lawin, 2021).

Tabel 3

Indonesia's doing business performance in 2020: rankings and scores by indicator

Rangking of doing business topic in Indonesia		
Indikator	DB 2020 Rank	Topic Scores
Starting a business	140	81.2
Dealing with construction permits	110	66.8
Getting electricity	33	87.3
Registering property	106	60.0
Getting a credit	48	70.0
Protecting minority investors	37	70.0
Paying taxes	81	75.8
Trading across borders	116	67.5
Enforcing contracts	139	49.1
Resolving insolvency	38	68.1

Source: <https://www.doingbusiness.org>.

The above indicates that Indonesia still needs to reform its EoDB framework. Since 2018, through Government Regulation No. 24 of 2018, the implementation of Online Single Submission (OSS) has been gradually introduced as a non-governmental institution acting on behalf of ministers, governors, regents, or mayors to facilitate business licensing through an integrated electronic system. A crucial aspect of implementing risk-based business licensing is supervision, where business activities are monitored with varying

levels of intensity based on their risk levels. This inspection and oversight mechanism plays a key role in the success of risk-based business licensing, aligning with international business practices. Although this study has systematically outlined the regulatory transition from Government Regulation No. 24 of 2018 to Government Regulation No. 5 of 2021, as well as the underlying ratio legis, several minor improvements are necessary to enhance the clarity and academic rigor of the analysis. These improvements include restructuring the

discussion section for better coherence, clarifying technical terms such as Online Single Submission (OSS) to avoid ambiguity, and incorporating quantitative data or stakeholder responses to reinforce the normative analysis presented. Thus, this study not only elucidates the legal rationale behind the regulatory changes but also demonstrates empirical depth that supports the relevance of its implementation in practice.

Based on this data, it can be concluded that the revision and refinement of Government Regulation No. 24 of 2018 into Government Regulation No. 5 of 2021 was primarily aimed at improving Indonesia's EoDB ranking globally through the OSS system, which incorporates business risk management. Several reasons justify these regulatory improvements.

First, there was regulatory disharmony. The One-Stop Service (PTSP) licensing system was found to be ineffective due to overlapping regulations. Field observations revealed that the Investment Law, which governs business licensing through PTSP, was implemented by institutions responsible for investment affairs. However, the regulatory framework was also outlined in Presidential Regulation No. 97 of 2014 on One-Stop Integrated Services, which limited its scope to the Central and Regional Governments' authority.

Second, the OSS system expanded to include risk-based business sectors. With the integration of risk-based business licensing into the OSS framework, all business sectors, including high-risk industries, are now fully managed through

OSS. This approach was adopted to minimize past issues, particularly corruption cases in licensing and to limit power relations between public officials and business actors.

CONCLUSION. The transition from Government Regulation No. 24 of 2018 to Government Regulation No. 5 of 2021 in Indonesia fundamentally represents an enhancement of the Online Single Submission (OSS) system. After the initial implementation proved to be efficient and successfully streamlined bureaucratic complexities, the updated regulation further clarifies that high-risk business activities can also be processed through the integrated OSS system. The rationale and objectives behind this improvement can be traced back to the government's initial breakthrough and its ongoing efforts to improve Indonesia's EoDB ranking globally. The reform stemmed from the inefficiencies of the One-Stop Service (PTSP), prompting a fundamental shift toward an electronic-based licensing system like OSS. A detailed legal analysis of these regulatory changes identifies several key objectives. First, the reform aimed to catch up with global EoDB rankings, as a lower ranking negatively impacts foreign investor confidence. Second, it sought to expand the range of business sectors accommodated within the OSS-based electronic system, making it more inclusive. Third, the new regulation eliminates disharmony between different laws and reduces bureaucratic complexities, ultimately fostering a more dynamic and growth-oriented investment ecosystem.

REFERENCES

1. Adiningsih, D. F., Sutaryono, S., & Wahyuni, W. (2023). Organizing permits for the suitability of space utilization activities in the business sector in Pati district, Central Java. *Tunas Agraria*, 6(1), 12–29. <https://doi.org/10.31292/jta.v6i1.198>.
2. Atkisson, C. (2022). Mentors matter: Association of mentors with project success in the Apache Software Foundation Incubator. *PLOS ONE*, 17(8). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0272764>.
3. Atmanto, P. D. (2020). The online single submission policy of the local government apparatus in the era of globalization. *Jurnal Pembaharuan Hukum*, 6(2). <https://doi.org/10.26532/jph.v6i2.8111>.
4. Canale, D., & Tuzet, G. (2009). The A Simili Argument: An Inferentialist Setting. *Ratio Juris*, 22(4), 499–509. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9337.2009.00437.x>.
5. Cheng, M., Edwards, D., Darcy, S., & Redfern, K. (2018). A Tri-Method Approach to a Review of Adventure Tourism Literature: Bibliometric Analysis, Content Analysis, and a Quantitative Systematic Literature Review. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 42(6), 997–1020. <https://doi.org/10.1177/1096348016640588>.
6. Dimiyati, K., Nashir, H., Elviandri, E., Absori, A., Wardiono, K., & Budiono, A. (2021). Indonesia as a legal welfare state: A prophetic-transcendental basis. *Heliyon*, 7(8). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e07865>.
7. Hayyu, P. (2018). Good Signals in Ease of Doing Business. *Financial Media Transparency of Fiscal Policy Information*, 13(128).
8. Inggawati, M. P., Celia, O., & Arthanti, B. D. (2020). Online Single Submission for Cyber Defense and Security in Indonesia. *Lex Scientia Law Review*, 4(1), 89–102. <https://doi.org/10.15294/lesrev.v4i1.37709>.
9. Komalasari, R., Widiars, J. A., Meilani, B. D., Arifin, N. Y., Sepriano, S., Syam, S., Mahendra, G. S., Rachman, A., Muryanah, S., Samsumar, L. D., Setiawan, K., Isnaini, K. N., Wahyuni, F. S., & Darwin, D. (2023). *Introduction to computer science: a comprehensive theory of current computer science developments*. Sonpedia Publishing Indonesia.

10. Kouton, J., Bétila, R. R., & Lawin, M. (2021). The Impact of ICT Development on Health Outcomes in Africa: Does Economic Freedom Matter? *Journal of the Knowledge Economy*, 12(4), 1830–1869. <https://doi.org/10.1007/s13132-020-00689-3>.
11. Lisdiyono, E. (2017). Improving legal argument critically in the litigation mechanism in indonesia (an empirical study of environmental verdicts). *Sriwijaya Law Review*, 1(1). <https://doi.org/10.28946/slrev.Vol1.Iss1.10.pp080-092>.
12. Martínez-Cazalla, M. D., Menéndez-Martín, T., & Rahman, S. (2021). Parallel Reasoning by Ratio Legis in Contemporary Jurisprudence. Elements for a Dialogical Approach. In T. Lopez-Soto (Ed.), *Dialog Systems* (Vol. 22, pp. 163–187). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-61438-6_9.
13. Nishikawa, Y. (2020). The Reality of Protecting the Rohingya: An Inherent Limitation of the Responsibility to Protect. *Asian Security*, 16(1), 90–106. <https://doi.org/10.1080/14799855.2018.1547709>.
14. Pawestri, W. D., Sutanto, V., Aditya, K. L. S., Maajid, Q. N., & Adila, K. N. (2024). Investment in Infrastructure: A Comparative Study of the Regulation of Online Single Submission in Indonesia, Canada, and New Zealand. *European Journal of Comparative Law and Governance*, 11(1), 129–163. <https://doi.org/10.1163/22134514-bja10068>.
15. Ryan-Lortie, J., Pelletier, G., Pilgrim, M., & Fellows, L. K. (2023). Gaze differences in configural and elemental evaluation during multi-attribute decision-making. *Frontiers in Neuroscience*, 17. <https://doi.org/10.3389/fnins.2023.1167095>.
16. Sakbir, S., & Idrus, S. (2021). Service of Trading Business License (SIUP) through Online Single Submission (OSS) System at the Department of Investment and One Door Integrated Services (DPMPSTP) Gorontalo Regency. *Journal of Management and Administration Provision*, 1(2), 14–19. <https://doi.org/10.55885/jmap.v1i2.92>.
17. Sen, A., Atkisson, C., & Schweik, C. (2022). Cui Bono: Do Open Source Software Incubator Policies and Procedures Benefit the Projects or the Incubator? *International Journal of the Commons*, 16(1), 64–77. <https://doi.org/10.5334/ijc.1176>.
18. Sondang, T., Franciska, W., & Martien, D. (2023). Legal Protection for Legal Entities in the Online Single Submission (OSS) Process Regarding the Operational Requirements of Legal Entities. *Syntax Idea*, 5(2), 225–239. <https://doi.org/10.46799/syntax-idea.v5i2.2131>.
19. Zuhdi, A., Ablamskyi, S., & Anggara, A. (2025). Judicial Review of Presidential Threshold Decisions: The Dynamics of Constitutional Injury. *Kosmik Hukum*, 25(1), 48–65. <https://doi.org/10.30595/kosmikhukum.v25i1.24476>.
20. Zuhdi, A., & Kamula, A. A. (2024). Legitimacy of Foreign Law as a Consideration of Decisions by the Constitutional Court: A Comparison Between Indonesia and South Africa. *Yurispruden: Jurnal Fakultas Hukum Universitas Islam Malang*, 7(2), 272–296. <https://doi.org/10.33474/yur.v7i2.21634>.

Received the editorial office: 4 February 2025

Accepted for publication: 10 March 2025

СЬЯНА НАБІЛА РАХМАНІЯ,

магістр права,
Університет Бравіджая (Східна Ява, Індонезія),
юридичний факультет;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2024-9683>,
e-mail: Syahnabila01@gmail.com;

СУКАРМІ,

доктор юридичних наук,
Університет Бравіджая (Східна Ява, Індонезія),
юридичний факультет;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5176-7779>,
e-mail: sukarmi@ub.ac.id;

СІНТА ХАДІЯНТІНА,

доктор юридичних наук,
Університет Бравіджая (Східна Ява, Індонезія),
юридичний факультет;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7413-7008>,
e-mail: shinta_fh@ub.ac.id

**ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧОГО ОБҐРУНТУВАННЯ (RATIO LEGIS)
РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОЇ РЕФОРМИ ЛІЦЕНЗУВАННЯ БІЗНЕСУ В ІНДОНЕЗІЇ:
ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСТАНОВИ № 24/2018 ТА ПОСТАНОВИ № 5/2021**

Перехід від урядової постанови № 24 від 2018 року до урядової постанови № 5 від 2021 року в Індонезії знаменує собою стратегічну регуляторну реформу, що передбачає перехід до системи ліцензування бізнесу на основі оцінки ризиків через платформу єдиної онлайн-подачі заявок. Ця трансформація відображає зусилля Індонезії, спрямовані на впорядкування регуляторного середовища, підвищення рейтингу легкості ведення бізнесу, зменшення регуляторних дублювань та узгодження з найкращими міжнародними практиками. З огляду на вирішальну роль ефективної системи ліцензування бізнесу у стимулюванні економічного зростання та залученні іноземних інвестицій розуміння законодавчого обґрунтування (*ratio legis*) цього переходу є вкрай важливим. У дослідженні застосовано нормативно-правовий підхід, що включає нормативний і концептуальний аналіз, а також контент-аналіз відповідних правових матеріалів для систематичної оцінки впливу цих регуляторних змін. Акцентовано увагу на ефективності реформування процесу ліцензування, його ролі у зниженні рівня корупції та впливі на показники Індонезії в Індексі легкості ведення бізнесу (*Ease of Doing Business*). Результати показують, що урядова постанова № 5 від 2021 року усуває попередні недоліки та неузгодженості, запроваджуючи більш інтегровану, стандартизовану та прозору систему ліцензування. Упровадження ризик-орієнтованої моделі впорядковує процедури ліцензування бізнесу, забезпечує більшу правову визначеність і зменшує надмірне бюрократичне втручання, тим самим створюючи більш сприятливе для бізнесу та інвестиційно привабливе середовище. Наголошено, що Єдина система онлайн-подання документів сприяє створенню більш доступної, структурованої та оцифрованої системи ліцензування, що дозволяє як вітчизняним, так і іноземним інвесторам працювати в межах нормативно-правової бази, яка забезпечує прозорість, підзвітність і передбачуваність. Ефективно впроваджуючи ці реформи, Індонезія підвищує свою правову визначеність й економічну конкурентоспроможність, тим самим позиціонуючи себе як сильнішого гравця у світовому інвестиційному просторі. Очікується, що ці регуляторні вдосконалення сприятимуть створенню більш справедливої та процвітаючої бізнес-екосистеми, що сприятиме сталому економічному зростанню та підвищенню довіри інвесторів.

Ключові слова: законодавче обґрунтування (*ratio legis*), ризик-орієнтоване ліцензування, Єдина система онлайн подання документів, легкість ведення бізнесу, регуляторна реформа, інвестиційне законодавство.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Rachmania S. N., Sukarmi, Hadiyantina Sh. Legal analysis of the ratio legis behind risk-based business licensing reform in Indonesia: a study of PP No. 24/2018 and PP No. 5/2021. *Law and Safety*. 2025. No. 1 (96). Pp. 140–149. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.12>.

Citation (APA): Rachmania, S. N., Sukarmi, & Hadiyantina, Sh. (2025). Legal analysis of the ratio legis behind risk-based business licensing reform in Indonesia: a study of PP No. 24/2018 and PP No. 5/2021. *Law and Safety*, 1(96), 140–149. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.12>.

УДК 347.426.6:378](477)«364»

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.13>**СОФІЯ ОЛЕГІВНА ПОПОВА,**

доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 5,
кафедра цивільного права та процесу;

 <https://orcid.org/0000-0003-3628-1513>,
e-mail: sophikpoter@ukr.net;

ВІКТОРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА ГЛАЗКОВА,

Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 5;

 <https://orcid.org/0009-0006-5533-1909>,
e-mail: glazkova.vick2000@gmail.com

КОМПЕНСАЦІЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЗАКЛАДАМ ВИЩОЇ ОСВІТИ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ

Статтю присвячено дослідженню можливостей звернення закладів вищої освіти щодо компенсації моральної шкоди, завданої внаслідок війни. Проаналізовано правові засади діяльності закладів вищої освіти. Зокрема, зазначено, що до їхніх основних завдань належить забезпечення здобуття особами вищої освіти відповідного ступеня за обраними спеціальностями шляхом провадження освітньої діяльності на високому рівні. Зроблено висновок, що через збройну агресію РФ проти України повноцінне виконання цього завдання є неможливим. Водночас вказано, що воєнні дії порушують особисті немайнові права юридичної особи – закладу вищої освіти. Визначено, що порушення права на недоторканість ділової репутації є підставою для компенсації моральної шкоди юридичним особам. Проаналізовано, як поняття ділової репутації тлумачиться в законодавстві України та правовій доктрині. Сформульовано авторське визначення ділової репутації закладу вищої освіти як оцінки якості провадження наукової, науково-технічної, інноваційної та/або методичної діяльності педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників установи, що має ліцензію на провадження освітньої діяльності на відповідних рівнях вищої освіти. Розглянуто проблеми, з якими стикаються заклади вищої освіти через війну і які призводять до погіршення їхньої ділової репутації.

Доведено, що внутрішній клімат в організації має істотне значення для формування позитивної ділової репутації закладу вищої освіти. Це зумовлено наявним взаємозв'язком між можливістю здійснення освітньої діяльності науково-педагогічними працівниками та їхнім відчуттям безпеки, мотивації та сприятливими умовами праці. Важливим чинником є також здатність здобувачів освіти отримувати якісні освітні послуги й демонструвати високі результати навчання.

Звернено увагу, що нині в українському законодавстві відсутній спеціальний механізм компенсації моральної шкоди, спричиненої війною, для юридичних осіб. Єдиним загальноприйнятим способом захисту є звернення з позовом до суду. Водночас визнання самого факту можливості компенсації моральної шкоди закладами вищої освіти у зв'язку з війною є важливим кроком до подолання наявних проблем.

У підсумку зазначено, що універсальної моделі визначення розміру моральної шкоди за завдані порушення не існує. Єдина формула розрахунку відсутня, а навіть орієнтовні критерії встановлюються на підставі досвіду та практики розгляду судами справ у подібних правовідносинах.

Ключові слова: відшкодування шкоди, моральна (немайнова) шкода, відповідальність, освітня діяльність, воєнний стан, цивільні правовідносини, особисті немайнові права.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Сьогодні Україна перебуває в умовах визначення власної самобутності, охорони суверенітету і захисту основоположних прав осіб, які проживають на її території. Під час збройної агресії Росії проти України та всіх

жахіть, які сколихнули нашу спільноту, поряд із фізичними особами, яким було завдано істотної шкоди від воєнних дій та свавілля держави-агресора, також потерпають різноманітні організації.

Юридичні особи як штучні утворення, хоча й не наділені фізіологічними ознаками, однак мають чимало надбань, на які ганебно посягнула РФ своїми злочинними діями. Окупація, знищення або пошкодження майна організацій, вимушене переміщення діяльності, звільнення працівників або навіть припинення юридичної особи є реаліями сьогодення. Окрім очевидної майнової шкоди, юридичні особи зазнають також порушення особистих немайнових прав, що спричиняє завдання моральної шкоди. Водночас жодних механізмів для звернення за такою компенсацією, окрім подання позовів до суду, наразі не існує.

Заклади вищої освіти (далі – ЗВО) не є винятком. Після окупації Донецької та Луганської областей, а також анексії Кримського півострова місцеві ЗВО продовжували надавати якісні освітні послуги на підконтрольній Україні території, незважаючи на релокацію – зміну місця провадження діяльності. Із початком повномасштабного вторгнення значна кількість українських ЗВО опинилася в надскладних умовах. Нині перед вітчизняними ЗВО постають нові завдання у зв'язку з безпрецедентними викликами. Поряд із небезпекою для людей та інфраструктурними втратами освітні заклади змушені оперативнo адаптуватися до умов війни, забезпечуючи безперервність навчального процесу, збереження освітніх програм і насамперед безпеку здобувачів освіти та працівників. Ці виклики ставлять під загрозу стабільність функціонування ЗВО, що негативно позначається на сприйнятті їхньої діяльності в українському суспільстві (Глазкова, 2024, с. 13).

У зв'язку із цим ЗВО завдається немайнова шкода, оскільки зазначені дії негативно впливають на їхню ділову репутацію. Водночас у чинному законодавстві України відсутні положення, що регулюють питання компенсації моральної шкоди, зокрема завданої внаслідок війни.

Отже, актуальність дослідження зумовлена тим, що, крім завдання шкоди фізичним особам, уваги потребують також юридичні особи, які потерпають від свавільних дій російської федерації на території України, зокрема ЗВО. Крім того, дослідження є актуальним у зв'язку з необхідністю з'ясування, яким чином такі організації, як заклади освіти, можуть захистити свої особисті немайнові права, зокрема право на недоторканність ділової репутації, порушення якого спричиняє завдання немайнової шкоди. Аналіз відповідних подій дозволяє визначити, які саме механізми компенсації моральної шкоди, завданої внаслідок

збройної агресії росії проти України, можуть застосовувати ЗВО в сучасних умовах.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є дослідження проблематики компенсації моральної шкоди, завданої внаслідок воєнних дій юридичним особам, зокрема ЗВО. У межах зазначеного дослідження були поставлені такі завдання: визначити правовий статус ЗВО як суб'єктів, що можуть звертатися за компенсацією моральної шкоди; з'ясувати, що таке моральна шкода, які критерії немайнової шкоди застосовуються до юридичних осіб під час її визначення; сформулювати поняття ділової репутації ЗВО; дослідити, яких порушень права на недоторканність ділової репутації можуть зазнавати ЗВО під час війни; запропонувати шляхи вирішення проблем, пов'язаних із компенсацією моральної шкоди, завданої ЗВО внаслідок війни.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Під час дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи. За допомогою методу аналізу та синтезу, логічного методу і методу дедукції сформульовано цілісне уявлення про завдання ЗВО, а також права та обов'язки науково-педагогічних працівників в Україні, зроблено висновок про неможливість їх виконання в повному обсязі під час війни. За допомогою методів аналізу та синтезу досліджено наявні критерії завдання моральної шкоди ЗВО внаслідок збройної агресії. Зокрема, йдеться про примусове переміщення, перехід на дистанційну форму навчання, зниження освітніх показників і результатів через неможливість надання якісних освітніх послуг на території України, а також про особливості відшкодування такої шкоди. Для визначення складу моральної шкоди застосовано системно-структурний метод. Використання логіко-семантичного методу дало можливість установити зміст понять «ділова репутація» та «ділова репутація закладів вищої освіти». За допомогою методу аргументації обґрунтовано реальність завдання ЗВО моральної шкоди шляхом визначення проблем, з якими вони стикаються через війну, що, своєю чергою, негативно впливає на їхню ділову репутацію. Порівняльний метод застосовано для аналізу міжнародного та національного законодавства України, а також наукових категорій, визначень і підходів.

Об'єктом дослідження є законодавство України, зокрема закони України «Про освіту» та «Про вищу освіту», які визначають основні засади, завдання і мету діяльності працівників освіти. Для визначення ознак моральної шкоди застосовувався Цивільний кодекс України.

Положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) та практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) аналізувалися з метою з'ясування можливості звернення до Суду юридичних осіб, зокрема щодо захисту права на недоторканність ділової репутації та відшкодування моральної шкоди.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» ЗВО – це окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей¹. Можна переконливо стверджувати, що для ефективного здійснення освітньої діяльності та надання якісних освітніх послуг ЗВО необхідно створити відповідні умови для роботи працівників у поєднанні з необхідною атмосферою для здобувачів, зважаючи також на студентоцентризм.

Водночас повноцінне провадження освітньої діяльності сьогодні ускладнене через воєнні дії на території України, що супроводжуються загрозою життю і безпеці людей, пошкодженням або знищенням рухомого й нерухомого майна, а також об'єктів критичної інфраструктури, що спричиняє як майнову, так і немайнову шкоду. Такі обставини, безперечно, впливають на діяльність ЗВО, їхню ділову репутацію серед здобувачів і партнерів, а також на результати, яких вони досягають на ринку освітніх послуг.

Державні ЗВО є юридичними особами публічного права, оскільки вони утворюються розпорядженнями органів публічної влади. Згідно з абз. 3 ч. 2 ст. 81 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування².

Наприклад, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 22 листопада 1994 р. № 787 на базі Харківського інституту внутрішніх справ створено Університет внутрішніх справ, якому у 2001 р. було надано статус національного. Таким чином, було засновано Харківський національний університет внутрішніх справ, яким ми його знаємо сьогодні³. Це означає, що Університет є юридичною особою публічного права, яка, поряд із публічним статусом, наділена також і приватноправовими характеристиками, зокрема здатністю набувати та здійснювати цивільні права.

Юридичні особи публічного права на рівні з юридичними особами приватного права є суб'єктами як майнових, так і немайнових прав. Зокрема, ст. 94 ЦК України передбачає, що юридичні особи мають особисті немайнові права, зокрема право на недоторканність ділової репутації⁴. Водночас згідно з п. 4 ч. 2 ст. 23 ЦК України моральна шкода полягає у приниженні ділової репутації юридичної особи. Тобто організаціям може бути завдано немайнової шкоди, зокрема у класичному розумінні через порушення права на недоторканність ділової репутації⁵.

Загалом питання відшкодування моральної шкоди юридичним особам залишається дискусійним, особливо в контексті війни, адже організації є штучними утвореннями та не здатні відчувати душевні страждання чи фізичний біль. Проте, за загальним правилом, завдання немайнової шкоди юридичній особі

gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 02.02.2025).

³ Статут Харківського національного університету внутрішніх справ : затв. наказом МВС України від 15.05.2012 № 429 // Харківський національний університет внутрішніх справ : сайт. URL: <https://univd.edu.ua/files/generaldocs/regulations.pdf> (дата звернення: 02.02.2025).

⁴ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 02.02.2025).

⁵ У вітчизняній науковій літературі подекуди висловлюються погляди, згідно з якими юридичним особам може бути завдано моральної шкоди не лише через порушення права на недоторканність ділової репутації, а й у зв'язку з посяганнями на їхню особистісну сферу або недотриманням законодавства про охорону приватності, зокрема права на приватність. Ми також поділяємо цю позицію (див.: Попова С. О. Особисті немайнові права юридичної особи: реалії сьогодення : монографія. Харків : Право, 2023. 358 с.).

¹ Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 02.02.2025).

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

полягає насамперед у порушенні права на недоторканність ділової репутації. Це підтверджується як положеннями міжнародного законодавства, так і практикою ЄСПЛ. Наприклад, зміст кожного положення Конвенції визначається передусім судовою практикою ЄСПЛ – прецедентами, що стосуються правовідносин, пов'язаних із відшкодуванням моральної (немайнової) шкоди юридичним особам за порушення їхнього права на ділову репутацію. Варто зазначити, що дія цього міжнародного нормативно-правового акта поширюється на юридичних осіб, оскільки відповідно до ст. 34 Конвенції Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими¹. Це означає, що заявниками можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Як зазначає О. С. Розумовський (2020), до ЄСПЛ може звернутись особа, яка вважає, що особисто і безпосередньо стала постраждалою від порушення її прав і свобод, гарантованих Конвенцією. Заявником може бути як фізична особа, так і юридична особа, наприклад, компанія чи об'єднання. Тому хибною є поширена думка про те, що ЄСПЛ розглядає виключно скарги, що стосуються лише прав людини, а не юридичних осіб. Насправді чимало прав, гарантованих Конвенцією та протоколами до неї, стосуються обох категорій суб'єктів (Розумовський, 2020, с. 40). Водночас у п. 52 рішення у справі «Фріск і Дженсен проти Данії» ЄСПЛ справедливо зазначив, що ділова репутація для компаній охоплює обсяг прав, гарантованих ст. 8 Конвенції². Це підтверджує, що юридичні особи є суб'єктами звернення до ЄСПЛ, зокрема з питань захисту права на недоторканність ділової репутації. Отже, відшкодування моральної шкоди за такі порушення є цілком реальним.

Але про що саме йдеться, коли мова заходить про таке порушення? Які критерії дозволяють визначити факт завдання немайнової шкоди шляхом порушення права на недоторканність ділової репутації ЗВО в умовах війни?

Насамперед слід з'ясувати, що саме слід розуміти під діловою репутацією. У чинному

цивільному законодавстві України відсутнє її визначення. Водночас у Законі України «Про банки і банківську діяльність» міститься спеціальна дефініція ділової репутації: це відомості, зібрані Національним банком України, про відповідність діяльності юридичної або фізичної особи, у тому числі керівників юридичної особи та власників істотної участі у такій юридичній особі, вимогам закону, діловій практиці та професійній етиці, а також відомості про порядність, професійні та управлінські здібності фізичної особи³. Ця спеціальна норма свідчить про певну перевірку організацій, зокрема банків, та їхньої позитивної історії для уникнення проблем, пов'язаних з укладенням угод, виконанням зобов'язань, що впливають із цих угод, тощо. Отже, така перевірка – збір відомостей Національним банком України – є превентивною мірою.

У Податковому кодексі України міститься поняття «гудвіл», яке ототожнюється з вартістю ділової репутації та пов'язується з її виникненням унаслідок використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій тощо⁴. Із цього випливає, що ділова репутація розкривається через наявність у суб'єкта кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, послуг або технологій. Це не свідчить про монопольне становище, а лише відображає статус особи в очах споживачів і клієнтів, її клієнтоорієнтованість, а також якість надання послуг чи виконання робіт. На противагу гудвілу існує поняття «бедвіл», яке означає негативну ділову репутацію та зазвичай виявляється у вигляді від'ємної вартості активів компанії.

Згідно зі ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права⁵. Водночас, як зазначає

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : від 04.11.1950 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 02.02.2025).

² Case of Frisk and Jensen v. Denmark (Application No. 19657/12) // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145706> (дата звернення: 02.02.2025).

³ Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (дата звернення: 02.02.2025).

⁴ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 02.02.2025).

⁵ Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : від

Л. Ю. Снісаренко (2018), досліджуючи питання права на мирне володіння, будь-яке приватне право, що має майнову цінність, вважається майном у розумінні першого речення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, зокрема й гудвіл, який для певних цілей може становити елемент економічної цінності для бізнесу особи, а отже, інтегральну частину її власності. Оскільки гудвіл є майновим вираженням права на недоторканність ділової репутації, то очевидно, що подібні незаконні дії рф порушують особисті немайнові права юридичної особи (Попова, 2023, с. 291).

Наразі серед положень чинного ЦК України відсутнє чітке визначення ділової репутації, що зумовлює необхідність його розроблення та закріплення на законодавчому рівні. Хоча складно уявити, яким критерієм у сучасному світі повинна відповідати така категорія, як ділова репутація. Водночас у постанові Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1 міститься поняття, відповідно до якого ділова репутація – це оцінка підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності юридичних осіб, яку здійснюють такі особи як учасники суспільних відносин¹.

Отже, ділова репутація – це не просто оцінка діяльності, а й важливий нематеріальний актив, який сприяє розвитку довіри з боку партнерів, клієнтів та суспільства. Країна-агресор порушує право на недоторканність ділової репутації юридичних осіб України своїми діями, пов'язаними з поширенням пропаганди, безпосередніми воєнними діями та окупацією, що призводять до руйнування інфраструктури підприємств, ускладнюють організацію роботи й навчання, безпосередньо або опосередковано впливають на репутацію ЗВО, дискредитують їх в очах здобувачів вищої освіти, абітурієнтів, науково-педагогічної спільноти, а також серед міжнародних партнерів.

Якщо вести мову про ділову репутацію ЗВО, то, спираючись на законодавче визначення закладу вищої освіти та узагальнене тлумачення ділової репутації, можна зазначити,

що ділова репутація ЗВО – це оцінка якості провадження наукової, науково-технічної, інноваційної та/або методичної діяльності педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників установи, яка має ліцензію на провадження освітньої діяльності на відповідних рівнях вищої освіти. Це також оцінка професійності організації освітнього процесу й рівня здобуття вищої та післядипломної освіти, з урахуванням покликань, інтересів і здібностей здобувачів. Тобто, крім безпосереднього оцінювання діяльності, враховуються також результати, яких досягає ЗВО. Така оцінка виявляється в низці ключових аспектів: успішності здобувачів на національних і міжнародних іспитах, наукових здобутках працівників і здобувачів, попиті на навчання серед вітчизняних та іноземних абітурієнтів, співпраці із закордонними партнерами, що охоплює залучення інвестицій, підтримання академічної мобільності тощо.

Важливим аспектом реальної можливості покращення рівня ділової репутації ЗВО є дотримання чинного законодавства про освіту та виконання покладених на нього завдань і обов'язків.

У частині 1 ст. 26 Закону України «Про вищу освіту» закріплено перелік основних завдань ЗВО, до яких, наприклад, згідно з п. 1 цієї статті належить провадження на високому рівні освітньої діяльності, яка забезпечує здобуття особами вищої освіти відповідного ступеня за обраними ними спеціальностями². Уже хоча б із цього нормативного положення можна простежити об'єктивну неможливість повною мірою забезпечити надання освітніх послуг на високому рівні в умовах війни, що призводить до погіршення позитивної ділової репутації ЗВО.

Відсутність доступу до якісних умов навчання знижує мотивацію студентської молоді. Для осіб, які проживають у зонах безпосереднього ведення бойових дій або в постраждалих регіонах, доступ до належних умов навчання стає обмеженим або навіть неможливим через пошкодження об'єктів критичної інфраструктури. Психологічний стан також відіграє важливу роль: студенти зосереджуються не на навчанні, а на питаннях безпеки та виживання, що безпосередньо впливає на їхні академічні досягнення і прагнення до навчання.

20.03.1952 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535 (дата звернення: 02.02.2025).

¹ Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09 (дата звернення: 02.02.2025).

² Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 02.02.2025).

Наступною проблемою, з якою стикаються ЗВО, є втрата кваліфікованих кадрів через їхню міграцію до інших країн або неможливість виконання ними своїх обов'язків.

Це, своєю чергою, прямо чи опосередковано впливає на ділову репутацію ЗВО, оскільки рейтинги, сформовані різними організаціями на основі результатів випускних іспитів або вступної кампанії, відображають фактичну ситуацію без урахування складних умов, у яких може перебувати заклад. Наприклад, тривале вимкнення електроенергії внаслідок ракетних атак держави-агресора та неможливість проведення навіть онлайн-занять позначається на якості засвоєння навчального матеріалу студентами, що в подальшому може вплинути на їхні результати. Одним із головних наслідків є істотне зниження довіри як з боку міжнародних партнерів, так і з боку студентів, що, своєю чергою, має економічні наслідки.

Педагогічні, науково-педагогічні та наукові співробітники є основним компонентом вищої освіти. Отже, певний дефіцит кадрів ускладнює підтримання рівня освіти. Проте українці зіткнулися не лише з дефіцитом, а й із профіцитом, коли окремі особи втратили роботу через війну та не змогли знайти нову.

Варто зазначити, що лише деякі сфери зайнятості змогли оперативно організувати свою діяльність в умовах війни та воєнного стану. Зокрема, йдеться про ІТ-сферу, яка здебільшого не залежала від територіального розташування та могла продовжувати працювати дистанційно. Водночас більшість організацій були змушені призупинити свою діяльність як через обмеження, запроваджені у зв'язку з воєнним станом, так і через пошкодження виробничих потужностей (Yaroshenko et al., 2023, p. 890). Подібна ситуація спричинила недовіру до окремих організацій, які не змогли впоратися із кризою, хоча збройну агресію складно назвати звичайною кризою, адже її неможливо було передбачити чи запобігти.

Крім того, воєнний стан, особливо тривалі й активні бойові дії, суттєво впливають на фінансову стабільність ЗВО. Значні кошти, що раніше могли бути спрямовані на освітню сферу, закономірно перенаправляються на потреби військово-оборонного комплексу, що є цілком обґрунтованим. Водночас скорочення додаткового фінансування, зокрема на розвиток інфраструктури ЗВО, будівництво нових об'єктів, удосконалення навчальних комплексів, поповнення бібліотек тощо, негативно позначається на зовнішній привабливості закладів, у тому числі для іноземних абітурієнтів. Відсутність таких інвестицій ускладнює залу-

чення більшої кількості студентів, зокрема з-за кордону, що є важливим джерелом фінансування для ЗВО.

Якщо вести мову про таку складову ділової репутації ЗВО, як оцінка якості провадження діяльності науково-педагогічними працівниками, варто зазначити, що внаслідок збройної агресії вони не можуть у повному обсязі виконувати свої обов'язки як учасники освітнього процесу. Відповідно до ч. 2 ст. 54 Закону України «Про освіту» до обов'язків педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників належать, зокрема: виконання освітньої програми для досягнення здобувачами освіти передбачених нею результатів навчання; сприяння розвитку здібностей здобувачів освіти, дбання про їхнє фізичне і психічне здоров'я, участь у забезпеченні та розвитку безпечного, здорового, інклюзивного чи спеціального освітнього середовища; формування у здобувачів освіти прагнення до взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами; захист здобувачів освіти під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психологічного насильства, приниження честі й гідності, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти; попередження вживання на території закладу освіти алкогольних напоїв, наркотичних засобів та інших шкідливих звичок¹.

Із цього випливає, що злочинні дії росії проти України не могли не вплинути на формування взаєморозуміння, миру та злагоди між усіма народами. Морально-етичні якості та цінності працівників освіти не дозволяють їм навчати здобувачів поваги до всіх народів, етнічних чи національних груп, попри те, що це входить до переліку їхніх обов'язків, адже воєнні дії, вчинені іншим народом проти українців, самі по собі є красномовними. Водночас неможливість дбати про фізичне та психічне здоров'я здобувачів освіти є цілком виправданою в сучасних умовах, оскільки агресор, здійснюючи ракетні удари, завдає шкоди життю і здоров'ю людей, знищує майно та створює реальну загрозу, що унеможливорює виконання обов'язків працівниками освіти. Очевидно, що така ситуація впливає як на працівників, так і на здобувачів освіти та відображається на діловій репутації ЗВО, оскільки призводить до зниження їхньої мотивації.

¹ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 02.02.2025).

Воєнні конфлікти та інші соціальні потрясіння можуть сильно вплинути на привабливість кар'єри в освіті, особливо для молодих спеціалістів. Нестабільна ситуація в країні, ризики для безпеки, низька оплата праці та обмежені можливості для професійного розвитку можуть відштовхнути потенційних викладачів від прийняття рішень на користь роботи в Україні. Це створює додаткові труднощі для ЗВО, які і без того борються за збереження висококваліфікованих кадрів.

Іншим критерієм у завданні шкоди є пропаганда, або інформаційна війна. Росія виправдовує удари по закладах освіти на території України, у яких нібито дислокуються українські військові. Пропагандисти активно застосовують тактику віддзеркалення для приховування злочинів власної армії¹. Водночас будь-яка неправдива інформація про українські ЗВО може впливати як на їхній внутрішній клімат, так і на їхню співпрацю з міжнародними партнерами та цікавістю до них іноземних студентів.

Поширення недостовірних відомостей про ЗВО, певна дезінформація про його діяльність чи розташування, інша пропаганда можуть значно підривати довіру громадськості до закладів освіти. Водночас також ідеться про поширення чуток про низьку якість освіти, порушення етики, фінансові зловживання або політичний вплив на навчальний процес, що може створювати негативний образ ЗВО. В умовах війни або кризи, коли суспільство і так переживає невизначеність, такі повідомлення можуть швидко знайти свою аудиторію, що лише посилює недовіру до державних установ. У цьому контексті важливим аспектом для ЗВО є створення стратегічного плану комунікації та активної співпраці з медіа для того, щоб протистояти таким явищам і відновлювати довіру як серед громадян, так і серед міжнародної спільноти.

Всі наведені порушення мають начебто суперечливі спільні риси: вони демонстративні за своїм характером, містять пряме звернення до вищих духовних цінностей. Попри фактичне замовчування загальної ситуації, рф публічно демонструє звірства, вчинені проти України, нахабно заперечуючи моральну та правову відповідальність за вчинені воєнні

злочини. Така тактика не є випадковою, вона є складовою жорстокої гібридної війни проти України (Yurtayeva, 2024, p. 78).

Із початком повномасштабної війни в Україні Харківський національний університет внутрішніх справ зазнав значних втрат, зокрема через бомбардування та інші бойові дії в регіоні. Тож Університет оперативно перейшов на дистанційну форму навчання, що дозволило продовжити освітній процес навіть у найскладніших умовах. Використовувалися онлайн-платформи для проведення лекцій і семінарів, включаючи Zoom і Moodle, що дозволило зберегти рівень навчання та взаємодії між викладачами і студентами. Перехід на дистанційне навчання став необхідною альтернативою під час війни, і цей формат, ймовірно, залишиться важливим елементом освітнього процесу в майбутньому.

У відповідь на виклики, з якими зіткнулися українські університети, багато з них почали активно залучати міжнародні освітні проекти. Партнерство з університетами Європейського Союзу та інших країн стало важливим кроком для забезпечення академічної мобільності студентів і підтримки рівня освіти. Для України євроінтеграція в єдиний освітній простір є зовнішньоекономічним пріоритетом. Нині структуру вітчизняної освіти адаптовано до європейських вимог. Це сприяє полегшенню визнання дипломів, академічній і професійній мобільності, реалізації можливостей освіти упродовж життя. Міжнародна мобільність сприяє налагодженню транскордонного співробітництва освітньої галузі та формуванню конкурентоспроможного фахівця для вітчизняного ринку праці європейського рівня (Дернова та ін., 2022, с. 71).

Проте це не означає, що ЗВО не зазнали репутаційних втрат через злочинні дії рф, що призвело до завдання їм моральної шкоди, яку необхідно відшкодувати поряд із майновою. Всі вищезгадані проблеми, починаючи від примусового переміщення і завершуючи зниженням попиту серед абітурієнтів, є прямим чинником завдання ЗВО моральної шкоди, за яку рф повинна нести відповідальність.

Водночас євроінтеграція в цьому контексті є запорукою забезпечення захисту прав осіб, оскільки процес імплементації до європейського законодавства все більше враховує соціальні аспекти та потреби населення, орієнтуючись на впровадження європейських стандартів, що згодом приведе до покращення умов життя та праці людей, захисту їхніх прав та інтересів, подолання руйнівних наслідків російського вторгнення тощо (Olinyk et al., 2024, p. 16).

¹ Розбомблені школи, викрадені діти: як російська пропаганда прикриває злочини Кремля // UAPP : сайт. 14.10.2024. URL: <https://www.ukrainianphotographers.com/news-articles/bombed-schools-kidnapped-children> (дата звернення: 02.02.2025).

За загальними положеннями вітчизняного законодавства, зокрема згідно з ч. 1 ст. 23 ЦК України, особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. Водночас у п. 4 ч. 2 цієї ж статті чітко зазначено, що моральна шкода полягає в приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи¹.

Нині в українському законодавстві відсутній спеціальний механізм компенсації моральної шкоди, спричиненої війною, для юридичних осіб, окрім загальноприйнятого – звернення з позовом до суду. Проте юридичні особи мають право на таке відшкодування та притягнення винних до відповідальності. Компенсація моральної шкоди за порушення права на недоторканність ділової репутації ЗВО є важливою не лише з точки зору справедливості, а й для відновлення національного та міжнародного авторитету українських ЗВО.

Основним показником для обрання того чи іншого механізму відшкодування шкоди має стати його ефективність. Тобто рішення суду або іншого компетентного органу мають бути реально виконані: отримана справедлива матеріальна компенсація завданої внаслідок збройної агресії шкоди фізичними і юридичними особами та відновлення порушених майнових і немайнових прав (Шрамко, 2024, с. 375).

У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. № 4 зазначено, що під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до її діяльності². Таким чином, якщо проаналізувати всі зазначені посягання, можна стверджувати, що все, що пов'язано з внутрішнім і зовнішнім кліма-

том організації, ставленням до неї як учасників, працівників, так і суспільства, забезпечення нормального ведення діяльності, є особистісними факторами юридичної особи, які підтримують, так би мовити, немайнову складову (Попова, 2023, с. 289).

Щодо фізичних осіб, до прикладу, моральна шкода часто є більш відчутною, ніж майнова, і тому завдає потерпілому більших страждань. Такі страждання не можуть бути рівноцінно відшкодованими, але вони повинні бути хоча б якось компенсовані. У разі відсутності кращого способу подолання душевного дискомфорту потерпілого таким способом стає грошова компенсація (Sobakar et al., 2019). Наприклад, під час дії воєнного стану обмежуються окремі права людини, зважаючи на складність і небезпечність ситуації. Такі обмеження не завжди нормально сприймаються особами, оскільки спричиняють їй певний дискомфорт. Крім того, слід додати, що спричинені обмеження прав людини внаслідок впровадження режиму воєнного стану певним чином також загальмували окремі види діяльності. Іноді в осіб можуть виникати питання: які обставини можуть спричинити обмеження прав і чому права людини обмежуються саме в умовах війни, коли стабільність суспільних відносин уже втрачає свою міцність, а рівень загальнонаціональної деморалізації набирає безпрецедентних обертів? Але варто розуміти, що такі обмеження пов'язані з необхідністю зменшити суб'єктивний вплив на стратегію врегулювання збройного конфлікту (Najafli et al., 2024, р. 60). Тобто для запобігання порушенню основоположних прав людини і захисту найвищої соціальної цінності – людини, її життя і здоров'я, честі, гідності, недоторканності і безпеки – впроваджуються певні обмеження. Проте ці обмеження також можуть завдавати певних душевних страждань. Тож крім відновлення можливості здійснення окремих прав, потрібно відшкодувати особі завданий їй дискомфорт. Це й буде грошовий еквівалент, оскільки тільки так можна надати особі хоча б якусь компенсацію. У випадку з юридичною особою діє той самий принцип.

При визначенні розміру моральної шкоди для відшкодування необхідно враховувати всі конкретні обставини кожної справи, тому суд бере до уваги прийняті орієнтовні критерії. Наприклад, у матеріалі, підготовленому правозахисною організацією «Екологія. Право. Людина», щодо досвіду відшкодування шкоди, завданої воєнними злочинами в Хорватії та Боснії і Герцеговині, зазначено, що при визначенні розміру компенсації суд враховував

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 02.02.2025).

² Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постановою Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95> (дата звернення: 02.02.2025).

тривалість та інтенсивність фізичного болю, незручності лікування, вид ушкодження, інтенсивність та тривалість наслідків перенесеного страху чи травми¹. Можна зробити висновок, що універсальної моделі не існує, єдина формула розрахунку розміру немайнової шкоди відсутня, навіть орієнтовні критерії визначені на підставі досвіду та практики попередніх справ у подібних правовідносинах. Водночас, задовольняючи вимоги щодо компенсації моральної шкоди, ЄСПЛ подекуди посиляється на незручності, яких зазнали заявники, певне розчарування та страждання в результаті встановленого порушення, інші конкретизовані вияви немайнових втрат заявника, а іноді не вважає за потрібне чітко кваліфікувати їхній вид і характер (Примаєк, 2013, с. 260).

Сьогодні кожна сторона у спорі зобов'язана довести ті обставини, на які вона посиляється як на підставу своїх вимог і заперечень (Кройтор, Сліпченко, 2023, с. 173). Водночас науковці зазначають, що принцип презумпції наявності моральної (немайнової) шкоди в законодавстві відсутній. Тобто факт заподіяння моральної шкоди повинен довести позивач (Кройтор, Сліпченко, 2023, с. 177). Це означає, що ЗВО повинен надати необхідну кількість доказів на підтвердження своїх вимог. Крім того, потрібно зазначити, що завдання немайнової шкоди, а саме порушення права на недоторканність ділової репутації ЗВО, повинно стосуватися лише безпосередньо цієї юридичної особи.

У цьому контексті у вітчизняній літературі наявна позиція, згідно з якою юридична особа при доказуванні завданої їй моральної шкоди не має права посилатися на душевні страждання свого керівника чи іншої фізичної особи, адже моральна шкода, завдана юридичній особі, полягає у приниженні її ділової репутації, посяганні на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку та інші об'єкти права інтелектуальної власності, що належать юридичній особі, розголошенні комерційної таємниці, вчиненні дій, спрямованих на зниження престижу чи підірив довіри до її діяльності. Саме ці обставини підлягають доказуванню (Буравська, 2024, с. 120). Це підтверджується відповідною судовою практикою національних судів, а також практикою ЄСПЛ.

Про завдання моральної шкоди компаніям (суб'єктам господарювання) можуть свідчити факти та обставини, які більшою чи меншою мірою є об'єктивними або суб'єктивними. Серед таких репутація компанії, невпевненість у плануванні прийняття рішень, зрив в управлінні компанією (для яких у практиці ЄСПЛ не існує однозначного методу розрахунку наслідків) і нарешті, хоча і меншою мірою, тривожність і незручності, заподіяні членам управлінської команди (Олійник, 2020, с. 229). Тобто йдеться не про безпосереднє відчуття певного учасника організації, а сукупну реакцію на певну ситуацію, яка відтворює загальне ставлення юридичної особи як такої до порушення її прав. Такі аспекти варто враховувати не лише щодо комерційних організацій, а й загалом стосовно юридичних осіб, які надають певні послуги, зокрема освітні.

На підставі вищезазначеного можна дійти проміжного висновку, що, безперечно, певний внутрішній клімат для діяльності організації має значення: якщо здійснити аналіз критеріїв завдання шкоди діловій репутації ЗВО, то прослідковується взаємозв'язок між можливістю провадження освітньої діяльності педагогічними, науково-педагогічними і науковими працівниками та їхнім відчуттям безпеки, вмотивованості і сприятливими умовами праці. Крім того, важливим є ставлення здобувачів освіти до виконання ними своїх обов'язків, що також забезпечується можливістю отримання освітніх послуг в умовах війни, бо їхні безпосередні результати показують рівень освіти у ЗВО та професіоналізм його кадрів, що впливає на формування позитивної ділової репутації.

Таким чином, при визначенні суми компенсації будуть враховуватися дуже багато критеріїв.

Так, суддя Верховного Суду, проаналізувавши практику Верховного Суду у справах про компенсацію моральної шкоди і посиляючись на відповідні висновки у подібних правовідносинах, зазначив, що, наприклад, у постанові Об'єднаної палати Касаційного цивільного Суду у складі Верховного Суду від 5 грудня 2022 р. у справі № 214/7462/20 вказано, «що при визначенні грошової суми компенсації моральної шкоди враховуються характер правопорушення, глибина фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, інші обставини, які мають істотне значення, вимоги

¹ Відповідальність за шкоду і компенсація шкоди, завданої воєнними злочинами: досвід Хорватії та Боснії і Герцеговини // Екологія. Право. Людина : сайт. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/RH.-zagalnyj-oglyad.pdf> (дата звернення: 02.02.2025).

розумності й справедливості. У деяких випадках в законодавстві визначено мінімальний розмір моральної шкоди. При цьому розмір відшкодування моральної шкоди має бути не більшим, ніж достатньо для розумного задоволення потреб потерпілої особи, і не повинен приводити до її безпідставного збагачення (постанова ВП ВС від 15 грудня 2020 року у справі № 752/17832/14-ц)»¹.

Тобто, як зазначалося вище, універсальних критеріїв щодо визначення розміру компенсації моральної шкоди не існує, так само як і станом на сьогодні відсутні механізми такої компенсації в контексті війни.

ВИСНОВКИ. Отже, українські ЗВО, що опинилися в умовах війни, зіткнулися із труднощами, які неабияк впливають на їхню роботу, репутацію та здатність надавати якісні освітні послуги. Війна завдала значних руйнувань інфраструктурі університетів, призвела до зниження кількості здобувачів освіти як через від'їзд наших громадян за кордон, так і через небажання іноземних студентів навчатися в державі, у якій триває війна.

Вимушені перерви в навчанні, примусова релокація, перехід на дистанційне навчання, а також неможливість проведення офлайн-заходів впливають на зниження авторитету ЗВО. Війна призводить до переривання наукових досліджень, унеможлиблює реалізацію дослідницьких проєктів та публікацію наукових праць, що є критично важливим для інно-

ваційного розвитку та формування позитивної ділової репутації.

Підтримка прозорості, правдивості та доступності інформації стане ключем для збереження довіри громадськості до освіти. Важливо пам'ятати, що без довіри з боку студентів, викладачів і громади загалом ЗВО не зможуть досягти успіху навіть у найкращих умовах відновлення після конфліктів.

У такій ситуації важливим є створення механізмів відшкодування моральної шкоди для ЗВО. Це допоможе не лише компенсувати безпосередні фінансові втрати, а й відновити стабільність. Проте, щоб механізм компенсації задовольнив усі вимоги та хоча б частково відновив становище, яке існувало до порушення, він має бути ефективним.

Відшкодування моральної шкоди через спеціальні механізми може надати ЗВО можливість інвестувати у відновлення іміджу, довіри серед іноземних студентів і партнерів, а також залучення нових інвестицій в освітні проєкти. Відшкодування таких втрат є важливим інструментом для забезпечення економічної стійкості та підтримки розвитку вищої освіти на довгострокову перспективу.

Таким чином, компенсація моральної шкоди стане необхідною умовою для відновлення стабільності ЗВО, що, своєю чергою, сприятиме економічному розвитку регіону та підвищенню конкурентоспроможності освітніх закладів на міжнародному рівні.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Буравська А. А., Писарева Е. А. Деякі питання відшкодування моральної шкоди юридичній особі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 118–121. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/24>.
2. Глазкова В. О. Відшкодування моральної шкоди закладам вищої освіти, завданої через війну // *Українська і польська молодь: спільне майбутнє – безпечна Європа : матеріали Міжнар. молодіж. круглого столу* (м. Харків, 28 листоп. 2024 р.) / Харків. нац. ун-т внутр. справ, Навч.-наук. ін-т № 5. Харків, 2024. С. 13–17.
3. Дернова І. А., Іванова І. В., Боровик Т. М., Залозна Т. Г., Палієнко А. В. Академічна мобільність студентів як один із напрямів євроінтеграції України. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2022. Спецвип. С. 67–72. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.spec.1.13>.
4. Кройтор В. А., Сліпченко О. І. Розподіл обов'язків з доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 171–179. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.26>.
5. Олійник Л. А. Окремі аспекти відшкодування моральної шкоди суб'єктам господарювання у практиці Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 227–232. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2020.41>.
6. Попова С. О. Особисті немайнові права юридичної особи: реалії сьогодення : монографія. Харків : Право, 2023. 358 с.

¹ Суддя Верховного Суду проаналізував практику ВС у справах про компенсацію моральної шкоди // Судова влада України : офіц. сайт. 20.06.2023. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1439471/> (дата звернення: 02.02.2025).

7. Примак В. Д. Відшкодування моральної шкоди у рішеннях Європейського суду з прав людини: орієнтири для вітчизняного законодавця і судової практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2013. Вип. 23, ч. 1, т. 1. С. 258–262.
8. Розумовський О. С. Критерії прийнятності індивідуальних заяв до Європейського суду з прав людини. *Право і безпека*. 2020. № 3 (78). С. 38–44. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.3.04>.
9. Снісаренко Л. Ю. Захист прав юридичних осіб в контексті конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 5. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1241> (дата звернення: 02.02.2025).
10. Шрамко С. С. Правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 84, ч. 4. С. 371–376. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.51>.
11. Najafli E., Kisiliuk E., Dubenko O., Burlakov S., Yarmaki V. Ensuring human rights under martial law: a qualitative study in the context of Ukraine's contemporary challenges. *Syariah: Jurnal Hukum dan Pemikiran*. 2024. Vol. 24, No. 1. Pp. 52–72. DOI: <https://doi.org/10.18592/sjhp.v24i1.12527>.
12. Oliynyk S., Kovalevska I., Leschynsky V., Kroitor V., Adamovsky V. The Influence of European Integration Processes on Safeguarding Human Rights and Basic Rights in Ukraine. *European Political and Law Discourse*. 2024. Vol. 11, Iss. 5. Pp. 15–23. DOI: <https://doi.org/10.46340/eppd.2024.11.5.2>.
13. Sobakar A., Melnyk S., Perlin S., Hryshchenko R., Karakasidi O. The Peculiarities of Compensation for Non-Pecuniary Damage in Ukraine and Some European Countries: International Experience. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Vol. 22, Iss. 6. URL: <https://www.abacademies.org/articles/The-peculiarities-of-compensation-for-non-pecuniary-damage-in-ukraine-and-some-european-countries-international-experience-1544-0044-22-6-446.pdf> (дата звернення: 02.02.2025).
14. Yaroshenko O., Chanysheva H., Maliuha L., Melnyk K., Burniagina Y. Impact of Martial Law on Labour Regulation at Ukrainian Enterprises *Economic Affairs*. 2023. Vol. 68. Pp. 887–893. DOI: <https://doi.org/10.46852/0424-2513.2s.2023.35>.
15. Yurtayeva K. In the span of a hybrid war: Engaging post-truth in shadowing Russian war crimes // The Russian-Ukrainian Conflict and War Crimes: Challenges for Documentation and International Prosecution / ed. by P. Grzebyk, D. Uczkiewicz. London : Routledge, 2024. Pp. 71–84. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003493785-5>.

Надійшла до редакції: 06.02.2025

Прийнята до опублікування: 14.03.2025

REFERENCES

1. Buravska, A. A., & Pisiariva, E. A. (2024). Some issues of compensation of moral damage to a legal entity. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, 4, 118–121. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/24>.
2. Dernova, I. A., Ivanova, I. V., Borovyk, T. M., Zalozna, T. H., & Palienko, A. V. (2022). Academic mobility of students as one of the directions of European integration of Ukraine. *Scientific Journal of Dragomanov Ukrainian State University, Spec. Iss.*, 67–72. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.spec.1.13>.
3. Hlazkova, V. O. (2024, November 28). *Compensation for moral damage to higher education institutions caused by the war* [Conference presentation abstract]. Round table “Ukrainian and Polish Youth: Common Future – Safe Europe”, Kharkiv, Ukraine.
4. Kroitor, V. A., & Slipchenko, O. I. (2023). Distribution of Responsibilities on Proving in Cases on Reimbursement for Moral (Non-Pecuniary) Damage. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 1, 171–179. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.26>.
5. Najafli, E., Kisiliuk, E., Dubenko, O., Burlakov, S., & Yarmaki, V. (2024). Ensuring human rights under martial law: a qualitative study in the context of Ukraine's contemporary challenges. *Syariah: Jurnal Hukum dan Pemikiran*, 24(1), 52–72. <https://doi.org/10.18592/sjhp.v24i1.12527>.
6. Oliynyk, L. A. (2020). Certain aspects of compensation for the non-pecuniary damage to business entities according to the European Court of Human Rights' judgments. *Law Review of Kyiv University of Law*, 3, 227–232. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2020.41>.
7. Oliynyk, S., Kovalevska, I., Leschynsky, V., Kroitor, V., & Adamovsky, V. (2024). The Influence of European Integration Processes on Safeguarding Human Rights and Basic Rights in Ukraine. *European Political and Law Discourse*, 11(5), 15–23. <https://doi.org/10.46340/eppd.2024.11.5.2>.
8. Popova, S. O. (2023). *Personal non-property rights of a legal entity: current realities*. Pravo.
9. Prymak, V. D. (2013). Moral damages in the decisions of the European court of human rights: guidance to national legislators and court practice. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 23(1), 258–262.
10. Rozumovskyi, O. S. (2020). Eligibility Criteria for Individual Applications to the European Court of Human Rights. *Law and Safety*, 3(78), 38–44. <https://doi.org/10.32631/pb.2020.3.04>.

11. Shramko, S. S. (2024). Legal mechanisms for compensation for damage to victims of military conflict in Ukraine. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 84(4), 371–376. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.51>.
12. Snisarenko, L. Yu. (2018). Legal entities' rights protection in context of convention for the protection of human rights and fundamental freedoms. *Public Administration, Improvement and Development*, 5. <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1241>.
13. Sobakar, A., Melnyk, S., Perlin, S., Hryshchenko, R., & Karakasidi, O. (2019). The Peculiarities of Compensation for Non-Pecuniary Damage in Ukraine and Some European Countries: International Experience. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 22(6). <https://www.abacademies.org/articles/The-peculiarities-of-compensation-for-non-pecuniary-damage-in-ukraine-and-some-european-countries-international-experience-1544-0044-22-6-446.pdf>.
14. Yaroshenko, O., Chanysheva, H., Maliuha, L., Melnyk, K., & Burniagina, Y. (2023). Impact of Martial Law on Labour Regulation at Ukrainian Enterprises. *Economic Affairs*, 68, 887–893. <https://doi.org/10.46852/0424-2513.2s.2023.35>.
15. Yurtayeva, K. (2024). In the span of a hybrid war: Engaging post-truth in shadowing Russian war crimes. In P. Grzebyk, & D. Uczkiewicz (Eds.), *The Russian-Ukrainian Conflict and War Crimes: Challenges for Documentation and International Prosecution* (pp. 71–84). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003493785-5>.

Received the editorial office: 6 February 2025

Accepted for publication: 14 March 2025

SOFIIA OLEHIVNA POPOVA,

*Doctor of Philosophy in specialty 081 "Law",
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Research Institute No. 5,
Department of Civil Law and Procedure;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3628-1513>,
e-mail: sophikpoter@ukr.net;*

VIKTORIA OLEKSANDRIVNA HLAZKOVA,

*Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Research Institute No. 5;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-5533-1909>,
e-mail: glazkova.vick2000@gmail.com*

COMPENSATION FOR MORAL DAMAGE CAUSED TO HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS DUE TO THE WAR

The article is devoted to the study of the possibilities for higher education institutions to apply for compensation for moral damage caused by war. The legal framework of higher education institutions is analysed. In particular, it is noted that their main objectives are to ensure that persons obtaining higher education receive the appropriate degree in their chosen specialties through high-level educational activities. It is concluded that due to the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, it is impossible to fulfil this task in full. At the same time, it is noted that military actions violate the personal non-property rights of a legal entity such as a higher education institution. It is determined that the violation of the right to inviolability of business reputation is the basis for compensation for non-pecuniary damage to legal entities. The concept of business reputation is analysed in Ukrainian legislation and legal doctrine. The author's definition of the business reputation of a higher education institution is formulated as an assessment of the quality of scientific, scientific and technical, innovative and/or methodological activities of pedagogical, scientific and pedagogical and scientific employees of an institution licensed to conduct educational activities at the relevant levels of higher education. The article considers the problems faced by higher education institutions due to the war and which lead to a deterioration in their business reputation,

It is proved that the internal climate in an organisation is essential for the formation of a positive business reputation of a higher education institution. This is due to the existing relationship between the ability of academic staff to carry out educational activities and their sense of security, motivation and favourable working conditions. An important factor is also the ability of students to receive quality educational services and demonstrate high learning outcomes.

The attention is drawn to the fact that at present, Ukrainian legislation does not provide for a special mechanism of compensation for moral damage caused by the war for legal entities. The

only generally accepted method of protection is to file a lawsuit in court. At the same time, the recognition of the very fact that higher education institutions can compensate for moral damage caused by the war is an important step towards overcoming the existing problems.

In conclusion, it is noted that there is no universal model for determining the amount of non-pecuniary damage for violations. There is no single formula for calculation, and even indicative criteria are established based on the experience and practice of courts in considering cases in similar legal relations.

Keywords: *compensation for damages, moral (non-pecuniary) damage, liability, educational activities, martial law, civil legal relations, personal non-property rights.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Попова С. О., Глазкова В. О. Компенсація моральної шкоди, завданої закладам вищої освіти внаслідок війни. *Право і безпека*. 2025. № 1 (96). С. 150–162. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.13>.

Citation (APA): Popova, S. O., & Hlazkova, V. O. (2025). Compensation for moral damage caused to higher education institutions due to the war. *Law and Safety*, 1(96), 150–162. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.13>.

UDC 347.736(594):332.83

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.14>**AURALIA AGUSTINA KIKY,***Candidate of Law,**Brawijaya University (East Java, Indonesia),**Faculty of Law;* <https://orcid.org/0009-0007-6825-6650>,*e-mail: kykiauralia55@student.ub.ac.id;***SIHABUDIN,***Doctor of Law,**Brawijaya University (East Java, Indonesia),**Faculty of Law;* <https://orcid.org/0009-0003-0770-3809>,*e-mail: sihab@ub.ac.id;***HANIF NUR WIDHIYANTI,***Doctor of Law,**Brawijaya University (East Java, Indonesia),**Faculty of Law;* <https://orcid.org/0009-0003-6100-382X>,*e-mail: hanif.nur@ub.ac.id***LEGAL RESPONSIBILITY FOR DEVELOPERS OF FLATS FILED
FOR BANKRUPTCY IN THE PERSPECTIVE OF SEMA NUMBER 3 OF 2023**

This paper discusses the legal position of flat developers who have two or more creditors and are unable to fulfill their obligations to pay debts that are due. Under the provisions in the Bankruptcy Law, a debtor who is unable to pay its debts that have matured may be declared bankrupt by a court decision, provided that the requirements outlined in Article 8 paragraph (4) are fulfilled, namely, that the debt is directly provable. If the debt can be simply proven, the court is obliged to grant the bankruptcy application. However, the Supreme Court has adopted a policy in the form of a circular providing guidance. In particular, Supreme Court Circular No. 3 of 2023, in subparagraph (2) of paragraph 2 of letter B, states that bankruptcy or suspension of debt payment applications against unqualified developers cannot be categorised as cases supported by mere evidence. This research employs normative legal methods using a statute-based approach. The findings of the study indicate that a Supreme Court circular has a lower hierarchical position than a law, and its legal force depends on its compliance with the law. Therefore, if a circular is found to be contrary to higher law, it may be invalidated and any decision based solely on such a circular may be appealed. In practice, developers or debtors who fail to meet their obligations to creditors will have their assets treated as bankruptcy estate, distributed based on the principle of equal treatment among creditors. Ultimately, this paper concludes that bankruptcy law remains the most efficient legal solution due to the simple mechanism of proof it offers, and that the Supreme Court circular letter has no authority to override the law as established by statutory law.

Keywords: *legal liability, flat developer, debt default, bankruptcy law, judicial interpretation, simple evidence, creditor protection.*

Original article

INTRODUCTION. According to Law Number 20 of 2011, a flat (*rumah susun*) is a multi-storey building constructed within a functionally structured environment, either horizontally or vertically. It consists of units that can be individually owned and used separately, primarily serving as residential dwellings, and is equipped with shared parts, shared objects, and shared land. Flats are categorized into several types, including public flats intended for low-income communi-

ties, special flats built for specific needs such as housing disaster victims, state flats owned by the government and used as residences and facilities to support the duties of civil servants and public officials, and commercial flats developed with the aim of generating profit through sales or rentals.

From the various definitions of flats in Indonesian Law No. 20 of 2011 has the main function for primary human needs, namely as a safe and comfortable place to live and shelter. Today, sales

for products in the form of property such as flats have almost dominated the property market in Indonesian cities, with this business in the property sector growing rapidly in recent years due to several factors, namely: 1) the growing human population, 2) limited land, 3) high demand for housing, 4) the price of landed houses is getting higher and apartments or flats are used as a solution, 5) market potential for developers.

Despite such an important function of a house or residence for human life, there are still many members of the community who are homeless, including decent housing. Due to the increasing population growth rate in Indonesia, Dr Ir. Agustinus Adib Abadi, M.Sc., from the SAPPK Housing and Settlement Expertise Group, said that as of 2020, according to BPS, the number of productive age people is 140 million out of a total population of 270.20 million Indonesians, while in 2045 it is projected to reach 317 million people with the productive age group between 20 and 65 years old dominating.

The sale and purchase of flats between developers and consumers is part of an agreement that has bound one party to submit or provide a property and has bound the other parties to pay the price at a price that is in accordance with the agreement (Van Gestel, De Poorter, 2016). Legal regulations that have a relationship with the terms of the sale purchase binding agreement contained in Article 1457 of the Civil Code which reads "sale and purchase is an agreement by which one party binds himself to deliver a property and the other party to pay a predetermined price".

The sale and purchase agreement according to the Civil Code (KUHPPerdata) is binding, which means that the agreement has not transferred one's property rights. Property rights will transfer after the act of delivery or levering. In other words, in the Civil Code system, levering is a juridical act to transfer property rights (transfer of ownership) (Subekti, 1996, p. 80). The existence of developers does not necessarily make it easier for the community to meet their needs for housing, but it also creates new problems. Every legal relationship that arises in people's lives is inseparable from the possibility of problems or disputes arising, which can vary from small scale to large scale. In this case, it occurs in the Sale and Purchase Binding Agreement between the developer and the consumer or buyer of flats or can also be called property. Legal entities that are also involved in the construction of housing projects are commonly called real estate developers (Yu, He, 2018). The Company is engaged in housing or residential development which includes various

types such as housing, apartments, flats, and the like. Every developer in running his business always tries to apply the principle of prudence in order to avoid bankruptcy, which means that a developer ends up being bankrupted based on a court decision (Al-Amaren, Aletein, Tejomurti, 2022).

Article 1 paragraph (1) of Law Number 37 Year 2004 on Bankruptcy and PKPU explains bankruptcy, which is defined as a legal action in the form of public seizure of all assets of the Bankrupt Debtor. The management and settlement of bankruptcy is carried out by a Curator who is under the direct supervision of the Supervisory Judge, in accordance with the provisions stipulated in this law. In order for a person or an institution or company to be included in the Bankruptcy Law, which also determines the requirements that must be met according to Article 2 paragraph (1) of the Bankruptcy Law, the business actor or we can call it a debtor, then the debtor is unable to pay a debt can be subject to a bankruptcy decision by the court, either from his own application or at the request of one or more creditors. Not only that article, but also the requirements in Article 8 paragraph (4) of the Bankruptcy Law must be met, namely the fact of debt that can be proven simply and if the fact of debt is fulfilled, the judge must grant the request for a bankruptcy statement.

Modern Bankruptcy Law is designed to provide a way out for debtors who have experienced financial distress, so that they are not constantly pressured by their creditors to fulfill their obligations. On the other hand, the law also provides creditors with the opportunity to obtain their rights and/or control over all of the debtor's assets that have been left over to fulfill the repayment of their obligations, even though the repayment is often not fulfilled.

Until now, bankruptcy law has often been seen as a solution to the problem of debts or consumers and developers who are no longer able to fulfil their obligations to consumers. But the bankruptcy institution plays a very important role, as it is the implementation of two main articles of the Civil Code related to the debtor's liability for its debts, which are also regulated by Articles 1131 and 1132. Both articles provide for the principle of guarantees to ensure that payments under the transactions that have been carried out are received (Olabarrieta, San-Jose, Araujo, 2023).

The Civil Code (KUHPPer) explains that it is possible for a developer to be suspected of violating the law. This is because Article 1365 of the Civil Code stipulates that if an act violates the law and causes harm to another person, the party who commits the act due to negligence is obliged

to compensate for the losses incurred. In “Law Number 20 of 2011 concerning Flat Houses (Flat Law)”, due to its relation to licensing matters. One of the rules in the Law is that it allows developers to conduct an early marketing process or commonly referred to as pre-project selling. In this scenario, the potential risk borne by consumers is expected to be very high if the developer fails to fulfill its commitments.

Consumers affected by the actions of developers may file claims that violate or do not comply with Article 8(1) of the 1999 Law No. 8 of 1999 on Consumer Protection, which states that all efforts to ensure legal certainty in consumer protection are considered consumer protection. In resolving a case, a lawsuit may be brought before a district court by consumers, the government, institutions, non-governmental organizations (NGOs) or groups of consumers with similar interests. This provision is regulated by Article 46 of the Law on Consumer Protection.

Article 1 paragraph (1) states that consumer protection is all efforts that ensure legal certainty to provide protection to consumers, and it can be emphasized that legal protection of consumers is an obligation that must be carried out by the state as a constitutional right of citizens to obtain legal protection, legal certainty and justice. Without legal protection, certainty and justice for consumers, it will lead to legal conflicts between consumers and producers, because there are parties who feel disadvantaged.

In connection with the announcement on December 29, 2023, the Chief Justice of the Supreme Court of the Republic of Indonesia, Muhammad Syarifuddin, issued and announced Circular Letter Number 3 of 2023. This circular letter regulates the application of the formulation of the results of the Plenary Meeting of the Supreme Court Chamber in 2023 as guidelines, in accordance with the provisions of Article 8 paragraph (4) of the Bankruptcy Law. This Circular Letter is a summary of the results of the Plenary Meeting held on November 19 to 21, 2023, and is compiled in the form of guidelines contained in Supreme Court Circular Letter Number 3 of 2023.

Letter B point 2 paragraph (2) which reads that, an application in the form of a bankruptcy statement or PKPU against a developer of flats that does not qualify as evidence in a simple manner, as stipulated in the provisions of Article 8 paragraph (4) of Law Number 37 of 2004 concerning Bankruptcy and Suspension of Debt Payment Obligations. Over time, developers involved in the construction of flats often face debt disputes, both those that arise during the construction process and those that arise between

developers and property consumers. These disputes are generally caused by defaults, such as delays in the handover of keys, delays in the completion of construction, or the inability to realize the promised housing project or flats. This happens even though consumers or bookers have made payments, even paying off all their obligations in accordance with the sale and purchase agreement. In addition, developers can also face the problem of more than one debt that is due and must be paid immediately, which leads to default. In this case, disputes regarding these debts can be resolved through existing legal institutions in accordance with the regulations of the Bankruptcy Law Article 8 paragraph (4) of Law Number 37 of 2004 concerning Bankruptcy and PKPU stipulates that bankruptcy applications can only be submitted with simple proof.

In the law, there are three conditions that must be met to file a bankruptcy petition. These conditions are: a. Having a debt that is due and collectible; b. Having two or more creditors; c. The debt can be proven simply. However, in connection with the decision of the Chief Justice of the Supreme Court to issue the SEMA, it is certainly very much a question of why and how the basis of the application for a bankruptcy statement or PKPU against the developer of flats that cannot be considered to meet the requirements as simple proof. And with the enactment of SEMA No. 3 of 2023 also limiting debt settlement for developers through bankruptcy or PKPU, this raises legal issues that the authors will examine in this paper entitled Legal Responsibility for Susunah Developers who are Appealed for Pailit in the Perspective of Sema Number 3 Of 2023.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. The main purpose of this study is to critically examine the legal standing and implications of the Supreme Court Circular Number 3 of 2023 in relation to bankruptcy applications against apartment developers who are unable to fulfill their debt obligations. This research seeks to determine whether the circular is consistent with the prevailing legal framework and to what extent it may influence judicial decisions in bankruptcy proceedings. In order to achieve this purpose, the study aims to analyze the normative provisions of the Bankruptcy Law, particularly concerning the requirements for declaring a debtor bankrupt through the concept of simple evidence. It also evaluates the legal hierarchy and binding nature of circulars issued by the Supreme Court in relation to statutory laws and constitutional principles. Additionally, the study assesses the impact of this circular on the rights of creditors and the integrity of the bankruptcy process.

Finally, it formulates critical arguments regarding the legal validity of relying solely on such circulars when they potentially contradict formal legislation. Through these objectives, this research aspires to contribute to the advancement of legal scholarship, particularly concerning the authority and limitations of non-legislative judicial instruments in commercial dispute resolution.

METHODOLOGY. This research employs a normative juridical method, focusing on the analysis of the application of positive legal norms. It uses two approaches: the statute approach and a systematic review of legal concepts. Legal materials consist of primary sources such as legislation and jurisprudence, secondary sources including legal literature and academic writings, and tertiary sources like legal dictionaries and reference books.

RESULTS AND DISCUSSION

Position of SEMA No. 3 Year 2023 against Law No. 37 Year 2004 on Bankruptcy and PKPU

1. Ratio Legis SEMA No. 3 of 2023 Letter B point 2 paragraph (2)

Ratio legis is a legal norm from legal principles, as Satjipto Raharho once said that “legal principles are the heart of legal regulations and it is the broadest foundation for the birth of a legal regulation, which means that legal regulations will ultimately be returned to these principles” (Rahardjo, 2014, p. 14). Then Sudikno Mertokusumo said that legal principles are not concrete rules, but are basic thoughts that are general in nature or are the background of concrete rules. but in practice many legal principles are realized in concrete regulations such as the principle of “nullum delictum nulla poena sine praevia lege poenali” contained in Article 1 of the Criminal Code (Mertokusumo, 2007, p. 34).

In general, bankruptcy is considered by the public as a verdict that smells of criminal acts and is a legal defect on the subject of law. Whereas in essence bankruptcy is a commercial solution to get out of debt and credit problems that are choking a debtor, where the debtor no longer has the ability to pay these debts to his creditors. In resolving a bankruptcy case itself has been known in Indonesia since the Colonial era, where at this time the applicable regulation is Law Number 37 of 2004 concerning Bankruptcy and Suspension of Debt Payment Obligations (Bankruptcy Law) which is an update of Law Number 4 of 1998 concerning Stipulation of Government Regulations in Lieu of Law Number 1 of 1998 concerning Amendments to the Law on Bankruptcy into Law, which initially used the *Failissement verordening* (Staatsblad 1905:217 juncto Staatsblad 1906:348) which is a legal product from the Netherlands that

has been applied in Indonesia since the Colonial era (Sjahdeini, 2009, p. 71). In resolving a bankruptcy case there are several principles that must be considered, this is used as a basis, namely:

a. The principle of “*Paritas Creditorium*” (equality of position of creditors), which states that a creditor has the same rights to all assets of the debtor. If the creditor cannot or refuses to pay the debt, then the debtor’s assets in the form of movable and immovable goods and assets currently existing and goods that will be owned by the debtor in the future will be bound by the settlement of the debtor’s obligations (Shubhan, 2008, p. 95).

b. The principle of “*Pari passu prorata parte*”, is present to complement the principle of *Paritas Creditorium* where the principle only states that each creditor has the same rights to the debtor’s assets, then the *Pari passu prorata parte* principle states that the debtor’s assets are joint collateral where the results must be divided proportionally between each debtor. This principle emphasizes a more equitable distribution of the debtor’s assets in accordance with the proportional manner.

c. The “*Structured Creditors*” principle, which categorizes various types of debtors according to their level. In Bankruptcy, a creditor is divided into three types, namely *sparatis* creditors, preferred creditors, and concurrent creditors.

d. The principle of Debt, in bankruptcy means that it is one of the main factors that are very decisive. That is because if there is no debt, there will be no case regarding bankruptcy, without the absence of debt, bankruptcy will never exist. Because bankruptcy is a place to liquidate the debtor’s assets with the aim of paying debts from a debtor to his creditors.

e. The principle of “*Debt Collection*”, is the concept of a creditor retaliating against a bankruptcy debtor by collecting his or her judgment against the debtor’s assets or the debtor himself. In ancient times, it was associated with slavery and cutting off parts of the debtor’s body, but in modern bankruptcy law, this principle itself is more dominant in the form of liquidation of a debtor’s assets (Shubhan, 2008, p. 83). Security seizures or bankruptcy petitions are unusual procedures because they are only provided as a means of pressure to compel a debtor to fulfill an obligation. This principle also emphasizes that the debtor must pay his debts as soon as possible to avoid mistreatment of the debtor himself by hiding his assets which are a general guarantee for creditors (Triantini, Laksana, 2020, p. 954).

f. The principle of “*Debt Forgiveness*”, means that bankruptcy is not only identical as a tool for

defamation against the pressure of a debtor, but can be used for the opposite, which can also be a tool that can ease the burden on the debtor and the responsibility of the debtor who has experienced financial difficulties that make the debtor unable to make payments on his debts to a creditor. The output of this principle is the existence of PKPU or postponement of debt payment obligations, because no business can be free from resiko, but all businesses have the potential to lose.

g. The Universal Principle and the Territorial Principle, the bankruptcy judgment of a court in a country will be valid in the country and also valid abroad is the meaning of the universal principle. In general, most legal systems adopted by many countries do not allow the courts of their country to execute foreign court decisions, it applies in civil law and also common law, this will make the universal principle immediately applicable in foreign countries. So that a bankruptcy decision in a country to open its doors from the territorial principle (Shubhan, 2008, p. 97).

h. The principle of "Commercial Exit from Financial Distress", a situation where the company experiences bankruptcy so that there is a deterioration in the company's adaptation to the environment which leads to low performance for a certain period of time and sustainable until finally making the company itself lose its resources and funds.

So, it can be concluded, the issuance of circular letters issued by the Supreme Court, it can be said that it is still not found what is the basis by the Supreme Court in the issuance of the SEMA which causes overlap with the applicable laws. And the presence of the SEMA is not a way out or a bright spot in the field of bankruptcy in Indonesia today.

2. Analysis of the Position of SEMA No. 3 Year 2023 against Law No. 37 Year 2004 on Bankruptcy and PKPU

Supreme Court Circular Letter is based on Article 12 paragraph 3 of Law Number 1 of 1950 concerning the Structure, Powers and Procedures of the Supreme Court of Indonesia, where the Supreme Court has the right to give warnings, warnings and instructions deemed necessary and useful to the court and the Judges, either by separate letter or by circular letter. Circular Letters are included in policy rules (bleidsregel), because SEMA itself is usually addressed to judges, clerks, and other positions in the court (Sibuea, 2010, p. 101).

Basically, circular letters have the principle that they only apply internally to the institution that makes them. As is generally known, circular letters are not included in the hierarchy of laws and regulations stipulated in the Law on the For-

mation of Laws and Regulations. SEMA is formed by the Supreme Court which has this authority, in forming SEMA the Supreme Court has the aim of filling the shortcomings or vacancies and legal gaps in existing or non-existing regulations. In this case, the presence of SEMA that is not in line with the applicable laws and regulations, such as the Bankruptcy and PKPU Law under study, creates a conflict and is a worrying condition in Indonesian law and results in confusion and fatal consequences in the scope of the court.

The legal position and power of SEMA can be summarized as an instruction or direction, and not a regulation that must be obeyed by Judges with legal consequences if SEMA is not followed. Therefore, SEMA does not have the power to bind Judges to obey SEMA, but SEMA can have an influence and be debated in specific cases that may face tension between SEMA and different interpretations of the law. Therefore, SEMA's influence on Judges' decisions may vary depending on various factors and the specific context of each case. In the position of SEMA No. 3 Tahun against Law No. 37 Year 2004, it would be better if the SEMA can elaborate in detail and can be understood in accordance with the criteria or standards that must be considered by judges in deciding cases regarding bankruptcy and PKPU applications, especially for apartment developers.

Legal consequences for developers who have two or more creditors if their overdue obligations are not immediately fulfilled

1. Responsibilities of Developers Who Have Obligations That Are Not Fulfilled Immediately

In a law there is a relationship called a legal relationship, meaning that it is a relationship between two or more legal subjects where in this legal relationship the rights and obligations of one party face the rights and obligations of the other party. We already know that the law is to regulate the relationship between one person and another, namely between a person and society, between one society and another society. Consequently, it may be concluded that all relations in society are regulated by law. Anyone who violates or neglects these relations can be forced by law to comply with them (Soeroso, 2005, p. 269).

If there is a legal basis and legal events, it will give rise to a legal engagement, which is a legal relationship between a number of legal subjects and in connection with it, one or several of them bind themselves to do or not do something against the other party (Zaeni, Arief, 2016, p. 66).

Default is a violation of the rights and obligations carried out by a person in an agreement. As a result of default committed by a debtor or someone who has an obligation to carry out an

achievement in an agreement, it will be able to cause a loss to the creditor or someone who has the right to receive the achievement (Abdulkadir, 1982, p. 24). The parties if they make a default can be from the first party, namely the creditor or the second party, namely the debtor or the party providing funds or receiving funds and others, but in the problem here the author limits that where if a debtor is a developer who defaults. An act will have an effect, so the legal consequences for the debtor or someone who has an obligation to carry out the performance in the agreement but is negligent in the agreement, then there is a default, namely:

a. Debtors have the obligation to pay compensation suffered by creditors or someone who has the right to receive achievements, in Article 1243 of the Civil Code;

b. The debtor must accept the decision of the agreement along with paying compensation, in Article 1267 of the Civil Code;

c. The debtor must accept the transfer of risk from the time of default, in Article 1237 paragraph (2) of the Civil Code;

d. The debtor is obliged to fulfill an obligation if it can still be done or cancellation accompanied by compensation, in Article 1267 of the Civil Code; e. Those who make defaults must pay court costs if they are brought before the Court, in Article 181 paragraph (1) HIR.

According to Subekti, the result of default is that the debtor can choose several possibilities, namely (Subekti, 2003, p. 60):

a. Can request implementation of the agreement even if implementation is too late;

b. Can request compensation for losses, which are losses suffered because the agreement is not or late implemented, or implemented not as it should be;

c. He may request the performance of the agreement accompanied by reimbursement of the losses suffered by him as a result of the delay in the performance of the agreement;

d. In an agreement laying reciprocal obligations the negligence of one party gives the other party the right to ask the judge so that the agreement is canceled and accompanied by a request for compensation.

Every claim in liability must have a basis, namely the thing that causes someone to be responsible and the thing that causes the birth of the obligation to be responsible. The basis of liability under civil law is divided into two forms, namely fault and risk. For this reason, liability based on fault and liability without fault are known as risk or strict liability (Sidabalok, 2014, p. 111; Sumardjono, 2001, p. 16).

Then after a sale and purchase binding agreement is made and the building/object of the agreement has received a habitable permit and the relevant local government and fulfills the requirements, namely the existence of a deed of separation of a flat unit to subsequently make a certificate of ownership of a flat unit by the relevant district or municipal land office, the developer must be responsible for preparing the sale and purchase deed and then together with the buyer signing it before a Notary / PPAT, based on the Regulation of the Minister of Public Works and Public Housing (PUPR) which regulates the preliminary agreement for the sale and purchase of houses / flats is PUPR Regulation No. 16 of 2021. The agreement can be made under the hand or notarial deed, but in this case the PPJB is required to be made before a notary based on Article 12 paragraph 2 of the Regulation of the Minister of Public Works and Public Housing on the Preliminary Agreement System for the Sale and Purchase of Houses / Flats which states that a notary is authorized to make a deed of binding for the sale and purchase of houses / flats, with that the PPJB deed is concluded by a notary who performs the following functions, in particular:

a. As evidence that the parties concerned have entered into a certain agreement;

b. As evidence for the parties that what has been written in the agreement is the purpose and desire of the parties;

c. As evidence to third parties that at the date indicated, unless otherwise specified, the parties have entered into an agreement and that the contents of the agreement are in accordance with the will of the parties (Salim, 2006, p. 43).

In the transfer of ownership of flats occurs if the buyer has made full payment and in good faith controls the object of sale so that there is leverage. If on the contrary, the payment has not been made in full, the unit will remain the property of the developer. And if the sale and purchase agreement is implemented properly and there is a change of name, the unit is considered completed and will turn into a Sale and Purchase Deed or AJB so that the unit will belong to the consumer and no longer belong to the developer.

2. Legal Remedies for Creditors Against Developers that Can Be Petitioned for Bankruptcy

It can be seen that the house is a building where humans live and live their lives, besides that the house is also a place where the socialization process takes place when a person is introduced to the norms and customs that apply in society, so it is not surprising that housing problems are an important problem for individuals.

The construction of a house or residence is one of the important instruments in the regional development strategy which involves aspects that are familiar in the field of population and are closely related to economic development and social life in the context of strengthening national resilience, and in Article 1 paragraph (2) and (7) of Law No. 1 of 2011 states that: "A house is a building that serves as a place to live, or a residence and a means of family development". "Housing is a group of houses that function as a living environment or residence equipped with infrastructure and environmental facilities where humans live and carry out their lives".

However, due to the increasingly limited land in Indonesia for people to build a place to live or have a house as a place to live is limited, and in community transactions in buying and selling a place to live, it is not uncommon for housing alone but apartment units are also an alternative for the community in determining occupancy as a place to live. Many individuals both individuals and in the form of companies that offer flats units at affordable prices and with promised facilities and strategic locations to attract a buyer. So from the concept of building flats is to overcome the limitations of a land that is not proportional to the number of residents and this makes it difficult to build houses with horizontal structures (Fitri, Djajaputra, 2019).

So, the effort of the consumers, if the developer does not fulfil or does not fulfil the promise to provide perfect buildings or things that were agreed in the PPJB for the flats, is that the consumers first of all ask for the problem to be addressed properly. If, on the contrary, they do not get a point of contact in these efforts, consumers may first send a warning/summons containing a warning to the apartment building developer to fulfill its obligations by an agreed deadline. However, if the agreed time has passed so that the

rights of a consumer have not been fulfilled, it can give time for the developer, namely by postponing debt payment obligations (Zubaidah, 2019).

Nowadays, legal remedies are steps or efforts needed by interested parties to obtain a fair decision and the best solution. In the case of bankruptcy, there are several efforts that can be made, namely cassation resistance in accordance with Articles 11–13 of Law No. 37 of 2004 and judicial review based on Article 14 of Law No. 37 of 2004. 37 Year 2004 and judicial review based on Article 14 of Law No. 37 Year 2004. 37 Year 2004. Then if there has been a bankruptcy, and a developer or company fails to fulfill its obligations to pay off debts, consumers can also take legal action, including civil proceedings. A buyer's claim for damages against a developer may be brought either as part of an individual proceeding or as part of a class action. Consumer claims for damages against a developer or a company may be filed either as part of an individual proceeding or as part of a class action (Karianga, 2017, p. 109).

CONCLUSIONS

1. The position of SEMA is under the Law and the legal force of SEMA is highly dependent on the conformity of SEMA with the prevailing Law. Therefore, SEMA that contradicts and is not harmonious with the Law or the Constitution can be considered invalid, and decisions based on such SEMA can be debated.

2. The legal consequences for developers or debtors who fail to fulfill their obligations to pay off their debts, then all assets that become bankruptcy assets will be divided into bankruptcy assets based on the principle of *pari passu* prorata parte, so that the presence of regulations on Bankruptcy and PKPU Law is considered the most effective way out by proving simply, namely real and summary, so that SEMA can be concluded that it does not have the legal force to cancel the Law.

REFERENCES

1. Abdulkadir M. (1982). *Law of Obligations*. Alumni.
2. Al-Amaren, E. M., Aletein, S. I., & Tejomurti, K. (2022). The Mock Application of the Insolvency Law by the Jordanian Courts: Lessons Learnt from Indonesia. *Hasanuddin Law Review*, 8(1), 30–45. <https://doi.org/10.20956/halrev.v8i1.3330>.
3. Fitri, R. M., & Djajaputra, G. (2019). Developer's Liability in the Sale of Individual Apartment Units Related to the Absence of a Building Permit (Case Study of 45 Antasari Apartment, South Jakarta). *Jurnal Hukum Adigama*, 2(2). <https://doi.org/10.24912/adigama.v2i2.6526>.
4. Karianga, A. (2017). Analysis of Consumer Rights Against Companies Declared Bankrupt by the Commercial Court Judge. *Lex Administratum*, 5(7), 109–115.
5. Mertokusumo, S. (2007). *Legal Discovery: An Introduction*.
6. Olabarrieta, U., San-Jose, L., & Araujo, A. (2023). The lemon market of insolvency proceedings in Spain in the new normal: Information, asymmetry, and adverse selection problems. *Cogent Business & Management*, 10(3). <https://doi.org/10.1080/23311975.2023.2266656>.
7. Rahardjo, S. (2014). *Legal Science*. Citra Aditya Bakti.
8. Salim, H. S. (2006). *Contract Law: Theory and Drafting Techniques* (3rd ed.). Sinar Grafika.

9. Shubhan, M. H. (2008). *Bankruptcy Law: Principles, Norms, and Judicial Practices*. Prenada Media.
10. Sibuea, H. P. (2010). *The Principles of the Rule of Law, Policy* Rahardjo, S. (2014). *Legal Science*. Citra Aditya Bakti.
11. Sidabalok, J. (2014). *Consumer Protection Law in Indonesia*. Citra Aditya Bakti.
12. Sjahdeini, S. R. (2009). *Bankruptcy Law: Understanding Law Number 37 of 2004 on Bankruptcy*. Pustaka Utama Grafiti.
13. Soeroso. (2005). *Introduction to Law*. Sinar Grafika.
14. Subekti. (1996). *Contract Law*. Intermasa.
15. Subekti. (1996). *Contract Law*. Intermasa.
16. Sumardjono, M. S. W. (2001). *Land Policy: Between Regulation and Implementation*. Buku Kompas.
- Triantini, N. N. D., & Laksana, I. G. N. D. (2020). *The Liability of the Board of Commissioners in Relation to the Bankruptcy of a Limited Liability Company (Kertha Semaya)*, 8(6), 954–966.
17. Triantini, N. N. D., & Laksana, I. G. N. D. (2020). *The Liability of the Board of Commissioners in Relation to the Bankruptcy of a Limited Liability Company. (Kertha Semaya)*, 8(6), 954–966.
18. Van Gestel, R., & De Poorter, J. (2016). Putting evidence-based law making to the test: Judicial review of legislative rationality. *The Theory and Practice of Legislation*, 4(2), 155–185. <https://doi.org/10.1080/20508840.2016.1259899>.
19. Yu, K., & He, D. (2018). The choice between bankruptcy liquidation and bankruptcy reorganization: A model and evidence. *Journal of Management Analytics*, 5(3), 170–197. <https://doi.org/10.1080/23270012.2018.1462112>.
20. Zaeni, A., & Arief, R. (2016). *Introduction to Legal Studies*. PT Raja Grafindo Persada.
21. Zubaidah. (2019). Interpreting “Freedom of Judge” in Judicial Authority. <https://badilag.mahkamahagung.go.id/artikel/publikasi/artikel/memaknai-freedom-of-judge-dalam-kewenangan-hakim-oleh-hj-st-zubaidah-s-ag-s-h-m-h-3-10>

Received the editorial office: 20 January 2025

Accepted for publication: 6 March 2025

АУРАЛІЯ АГУСТІНА КІКІ,

кандидат юридичних наук,
Університет Бравіджая (Східна Ява, Індонезія),
юридичний факультет;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6825-6650>,
e-mail: kykiauralia55@student.ub.ac.id;

СІХАБУДІН,

доктор юридичних наук,
Університет Бравіджая (Східна Ява, Індонезія),
юридичний факультет;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0770-3809>,
e-mail: sihab@ub.ac.id;

ХАНІФ НУР ВІДХІАНТІ,

доктор юридичних наук,
Університет Бравіджая (Східна Ява, Індонезія),
юридичний факультет;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6100-382X>,
e-mail: hanif.nur@ub.ac.id

**ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗАБУДОВНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНИХ
БУДИНКІВ, СТОСОВНО ЯКИХ ПОРУШЕНО СПРАВУ ПРО БАНКРУТСТВО,
В КОНТЕКСТІ ЦИРКУЛЯРНОГО ЛИСТА ВЕРХОВНОГО СУДУ № 3 ВІД 2023
РОКУ**

Розглянуто правовий стан забудовників, які мають двох або більше кредиторів і не в змозі виконати свої зобов'язання щодо погашення боргів, строк сплати яких настав. Відповідно до положень Закону про банкрутство боржник, який не в змозі погасити свої борги, строк сплати яких настав, може бути визнаний банкрутом за рішенням суду за умови дотримання вимог, викладених у частині (4) статті 8, а саме якщо борг є безпосередньо доведеним. Якщо заборгованість може бути прямо доведена, суд зобов'язаний задовольнити заяву про банкрутство. Однак Верховний Суд ухвалив положення у формі циркуляра, що містить відповідні рекомендації. Зокрема, Циркуляр Верховного Суду

№ 3 від 2023 року в підпункті (2) пункту 2 літери В зазначає, що заяви про банкрутство або призупинення виплати боргу проти несумлінних забудовників не можуть бути віднесені до категорії справ, що спираються лише на докази. У дослідженні застосовано нормативно-правові методи з використанням статутного підходу. Результати дослідження свідчать, що Циркуляр Верховного Суду має нижчу ієрархічну позицію, ніж закон, і його юридична сила залежить від того, наскільки він відповідає закону. Таким чином, якщо буде встановлено, що циркуляр суперечить закону вищої юридичної сили, він може бути визнаний недійсним, а будь-яке рішення, що ґрунтується виключно на такому циркулярі, може бути оскаржене в апеляційному порядку. На практиці забудовники або боржники, які не виконують своїх зобов'язань перед кредиторами, будуть розглядатися як ліквідаційна маса, що розподіляється на основі принципу рівного ставлення до кредиторів. Зроблено висновок, що законодавство про банкрутство залишається найефективнішим правовим рішенням завдяки простому механізму доказування, який воно пропонує, а також про те, що Циркулярний лист Верховного Суду не має повноважень відмінити закон, як це встановлено статутним правом.

Ключові слова: юридична відповідальність, забудовник, невиконання зобов'язань, законодавство про банкрутство, судове тлумачення, просте доказування, захист прав кредиторів.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Kiky A. A., Sihabudin, Widhiyanti H. N. Legal responsibility for developers of flats filed for bankruptcy in the perspective of SEMA number 3 of 2023. *Law and Safety*. 2025. No. 1 (96). Pp. 163–171. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.14>.

Citation (APA): Kiky, A. A., Sihabudin, & Widhiyanti, H. N. (2025). Legal responsibility for developers of flats filed for bankruptcy in the perspective of SEMA number 3 of 2023. *Law and Safety*, 1(96), 163–171. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.14>.

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Сторінка редакції

Запрошення до співпраці

Шановні автори та читачі нашого журналу!

Прагнучи подальшого вдосконалення нашої спільної з Вами діяльності, ми продовжуємо вести окремий розділ журналу, де роз'яснюємо окремі аспекти щодо порядку подання матеріалів для публікації та висвітлюємо зміни, що відбуваються в редакційній політиці видання. Тим самим ми сподіваємося на досягнення більшого порозуміння з Вами, що сприятиме покращенню якості публікацій за результатами Ваших досліджень і водночас просуванню журналу у світовому інформаційному просторі.

Звертаємо Вашу увагу, що було змінено вимоги до оформлення та подання статей. Нові вимоги наведено нижче, також з ними можна ознайомитися на сайті видання в розділі «Для авторів» (<http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/information/authors>).

Порядок подання МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

1. Мови публікацій

Публікації подаються українською, російською або англійською мовами, але певні елементи подаються кількома мовами.

2. Способи подання матеріалів

Автор (або один з авторів, якщо публікацію підготовлено кількома авторами) може подати матеріали в електронному вигляді на сайті видання через платформу OJS (за посиланням).

3. Оформлення статті

3.1. Основні технічні вимоги:

- формат основного документа – лише DOC або DOCX;
- обсяг основного тексту – від 4000 до 6000 тис. слів;
- шрифт – Times New Roman 14 кегля (всі елементи);
- міжрядковий інтервал – 1,5;
- поля документа: ліворуч – 25 мм, решта – 20 мм; відступ перед та після абзацу – 0;
- абзацний відступ – 1.25
- переноси не використовуються;
- необхідно чітко диференціювати тире (–) та дефіс (-);
- забороняється ущільнення або розрідження інтервалів між літерами;
- забороняється відбивати абзаци табуляціями або багаторазовими пробілами;
- між словами використовується один пробіл (забороняється розріджувати слова декількома пробілами);
- використовуються лапки формату «»;
- між ініціалами та прізвищем ставиться нерозривний пробіл (Ctrl + Shift + пробіл);
- вимоги щодо подання формул, рисунків, таблиць можуть бути визначені окремо в процесі подання матеріалів.

3.2. Вимоги щодо структури статті та її елементів:

- обов'язковими елементами статті є: шифр УДК (визначають фахівці бібліотек), відомості про авторів, назва, анотація з ключовими словами, основний текст, списки посилань;
- обов'язкові елементи мають бути розміщені за відповідним зразком;
- переклад елементів статті на англійську мову (з англійської, якщо статтю підготовлено англійською мовою), крім відомостей про авторів, здійснюють або перевіряють фахівці редакції;
- у відомостях про авторів зазначають електронну пошту як мінімум для одного з авторів, якого визначають інші автори як контактну особу, а в разі подання одноосібної статті автор зазначає свою електронну пошту; такі відомості підлягають опублікуванню.

Зверніть увагу! Редколегія приймає до розгляду оригінальні й оглядові статті і рецензії.

Оригінальна стаття – це рукопис, в якому представлено результати завершеного дослідження з конкретно обраної проблематики. У висновках такої статті має бути чітко зазначено особистий вклад автора(ів) у вирішення порушеної проблеми.

Оглядова стаття – це рукопис, в якому аналізуються, систематизуються та інтегруються результати проведених досліджень у певній галузі з конкретної теми з метою демонстрації існуючих досягнень і визначення подальших тенденцій розвитку в цій галузі знань.

Оглядова стаття має містити не менше 25 посилань.

Також у журналі можуть бути опубліковані рецензії на монографії, підручники, навчальні посібники та інші видання з проблем права і безпеки.

3.3. Вимоги щодо назви

Назва статті має відповідати її змісту, складатися не більше, ніж з 10 слів, не повинна містити аббревіатур, крім (за потреби) загальноприйнятих.

Технічні вимоги: шрифт Times New Roman, 14 пунктів, вирівнювання по центру, прописними літерами, напівжирним шрифтом.

3.4. Вимоги щодо відомостей про авторів

Відомостями про авторів є:

- ім'я, по батькові, прізвище (повністю);
- науковий ступінь, вчене звання (за наявності);
- місце роботи (організація повністю), назва підрозділу (кафедра, лабораторія, відділ і тощо); посаду не зазначають;
- ORCID (zareєstrувати);
- e-mail автора як контактної особи.

Ці елементи повторюють для кожного автора (як вони повинні бути вказані в публікації).

Технічні вимоги: вирівнювання по ліву сторону, прописними літерами, шрифт напівжирний, Times New Roman.

3.5. Вимоги, що стосуються анотацій

У цілому анотація має бути описовою, включати в себе мету роботи, характеристику проблематики статті, її результати та висновки, зроблені за результатами проведеного дослідження.

Викладення матеріалу в анотації має бути стислим і точним, інформативним, змістовним, структурованим. У тексті слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій, застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

У випадку, коли анотацію підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до усунення автором допущених порушень, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

Мови та обсяги анотацій. Анотація подається на початку статті мовою публікації для подальшого її перекладу фахівцями редакції англійською (якщо мовою публікації є українська) або українською (якщо мовою публікації є англійська) мовами. Обсяг анотації має становити 250–300 слів.

Текст анотації повинен бути написаний шрифтом Times New Roman, 14 кегель, інтервал – 1,5.

Ключові слова. Наприкінці кожної анотації наводяться ключові слова відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження та описує тему статті. Сукупність ключових слів повинна відображати основний зміст наукової праці; вони мають бути конкретними у своїй предметній галузі, змістовними й унікальними. Кількість ключових слів становить від 5 до 8. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок через кому. Необхідно уникати скорочень (допускаються тільки загальноприйняті аббревіатури), оскільки ключові слова будуть використовуватися для індексації. Ключові слова повинні бути написані шрифтом Times New Roman, 14 кегель, через кому.

4. Структура основного тексту

Незалежно від виду статті вона має містити обов'язкові структурні елементи. За бажанням (необхідності) у статті може міститися літературний огляд.

Технічні вимоги до структурних елементів: шрифт Times New Roman, напівжирний, 14 кегель, усі літери прописні.

ВСТУП. У вступі описується актуальність дослідження, постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями, обґрунтовується новизна дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі аналізу використаної літератури з обов'язковим розглядом останніх публікацій, в яких започатковано або продовжено вирішення проблеми, з виокремленням не вирішених раніше частин.

У вступі має бути представлена конкретна досліджувана проблема, якій присвячено статтю. Автор(и) повинні розуміти, що гарний вступ має узагальнювати відповідні аргументи, дані та факти, щоб дати читачеві чітке уявлення про актуальність і важливість для наукової спільноти досліджуваного питання. У цьому розділі також пояснюється передісторія або причини, які спонукають автора(ів) дослідити обрану тему. Вступ не повинен перевищувати 20 % основного тексту статті.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Автор(и) мають чітко сформулювати мету статті, з урахуванням якої необхідно чітко визначити завдання, що будуть вирішуватися у статті. Метою дослідження не може бути дослідження саме по собі, має бути вказано на досягнення певного наукового результату, який буде отримано у процесі дослідження.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ (розділ не є обов'язковим і включається до статті за бажанням автора). У цьому розділі наводяться та коротко описуються наукові праці, в яких досліджувалися проблемні питання, порушені у статті (із вказівкою на конкретні аспекти, що в них розглядалися). З урахуванням цього необхідно визначити невирішені проблеми та зазначити, які саме з них будуть досліджуватися у статті.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Цей розділ повинен бути написаний чітко та стисло, оскільки він надає інформацію щодо методів, інструментів і матеріалів, що використовувалися у процесі дослідження. Виклад матеріалу має бути послідовним, з обґрунтуванням вибору конкретного методу та його сприяння в досягненні поставленої мети і визначених завдань. Такий опис дозволяє читачеві оцінити доцільність використаних методів, а також достовірність отриманих результатів. Автор(и) повинні не просто навести перелік використаних методів, а описати, з якою саме метою їх було застосовано. У разі використання емпіричних матеріалів (нормативно-правових актів, судових рішень, результатів узагальненої судової практики) також доцільно їх описати.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У цій частині викладаються теоретичні дані, обґрунтовуються нові підходи в осмисленні матеріалу та нове вирішення проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями.

Цей розділ є основною та найважливішою частиною статті, оскільки призначений для інтерпретації результатів роботи відповідно до поставлених мети і завдань, а не просто для пояснення порушеної проблематики.

У цьому розділі автору(ам) необхідно пояснити важливі моменти своїх результатів, щоб існувала відповідність до обговорення. Аналіз досліджуваної проблематики має бути чітким і всебічним. Власні твердження доцільно посилювати за допомогою статистичних даних, судової практики, що додатково підтверджуватиме використання широкого спектра методів збору аналітичної інформації. Якщо отримані результати містять форму таблиць, графіків, словесні описи або їх комбінацію, то вони не повинні бути занадто довгими і занадто великими.

Дискусія повинна бути збагачена посиланнями на результати попередніх досліджень, які були опубліковані в науковій літературі.

Результати дослідження та дискусія повинні складати не менше 60 % від усього рукопису.

ВИСНОВКИ. Висновки мають бути органічно пов'язаними з назвою, метою і завданнями дослідження. У цьому розділі потрібно всебічно узагальнити викладений матеріал, особливо з точки зору критичної оцінки основних результатів дослідження. Висновки – це не просто повторне викладення даних чи фактів, а узагальнення ключових моментів порушеної проблематики та наведення відповідних шляхів її вирішення. Також у висновках доцільно навести перспективи подальших розвідок із дослідженої проблематики.

5. Оформлення посилань

Під час написання статті обов'язковими є посилання на використані джерела. Такі посилання мають відповідати політиці протидії плагіату й оформлюватися відповідно до стилю *APA*.

Законодавство та нормативні документи потрібно наводити у виносках унизу сторінки, вони не включаються до загального списку бібліографічних посилань. Знаки виносок позначаються цифрами та є однотипними в межах однієї роботи. Цифри вказуються біля слова вгорі, без відступу між словом і знаком.

Посилання у статті надаються в дужках, наприклад: для одного автора – (Кузьмович, 2017); для двох авторів – (Кузьмович, Попович, 2017); для трьох авторів – (Кузьмович, Попович, Александрович, 2017). Якщо більше трьох авторів, то вказується лише перший автор, наприклад (Кузьмович та ін., 2017).

Якщо в тексті статті зазначається автор(и), то посилання оформлюється таким чином: *Як зазначає Є. О. Кузьмович (2017), норма права – це ...* або *У 2017 році відомий правник Є. О. Кузьмович зазначав, що норма права – це ...*

Якщо згадане в рукописі посилання є прямою цитатою або конкретним фактом, необхідно вказати номер сторінки, наприклад: *У науковій літературі норма права визначається як ... (Кузьмович, 2017, с. 6)* або *Як зазначає Є. О. Кузьмович (2017, с. 6), норма права – це ...*

Рекомендується використовувати більше непрямі цитати, ніж прямі.

Усі посилання, зроблені в рукописі, повинні бути зазначені у списку бібліографічних посилань і розміщені в алфавітному порядку. Список бібліографічних посилань оформлюється відповідно до ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Якщо стаття, на яку є посилання, має цифровий ідентифікатор DOI (<http://doi.org/index.html>), його обов'язково потрібно вказувати.

Якщо стаття написана українською мовою, додатково додається *References*, який подається англійською мовою (відповідно до 6 видання стилю APA). При оформленні *References* автору(ам) необхідно звертатися до першоджерела, що забезпечить надання коректного бібліографічного опису відповідного джерела.

Оформити бібліографічний опис відповідно до стилю APA можна на сайтах автоматичного формування посилань: <http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>; <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual>.

Отже, автор(и) повинен подати 2 списки: за національним стандартом («Список бібліографічних посилань»), який буде розміщено у друкованому версії видання, та за міжнародним стандартом («*References*»), який буде розміщено на сайті журналу, що має міжнародну реєстрацію як самостійне серійне видання. До міжнародних баз даних списки посилань подаються редакцією у формі, яка ними вимагається, зазвичай за міжнародним стандартом.

Правильний опис використаних джерел у списках бібліографічних посилань є запорукою того, що цитована праця буде врахована під час оцінювання наукової діяльності її автора(ів), організації, країни. Ми також хочемо, щоб за правильними цитуваннями можна було визначати не лише внесок конкретного автора в наукову діяльність, а й науковий рівень нашого журналу, його авторитетність тощо.

Редагування *С. С. Тарасової, Н. Й. Михайличенко*
Внесення правок *С. С. Тарасової, Н. Й. Михайличенко*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*
Переклад анотацій англійською *О. О. Статівки*
Дизайн обкладинки *Н. М. Круглик, І. В. Зозулі, П. О. Білоуса, І. Є. Єсіної*

Зареєстровано в Національній раді України з питань телебачення
та радіомовлення рішенням № 1739 від 23.05.2024
(ідентифікатор медіа R30-05239)

Підписано до друку 27.03.2025. Формат 60х84/8.
Ум. друк. арк. 20,53. Тираж 50 прим. Зам. № 2025- .

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;
адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.